MUSEĨON

5

Суботица, Subotica, Szabadka
2006.

MUSEÏON

5

ГОДИШЊАК ГРАДСКОГМУЗЕЈА СУБОТИЦА

GODIŠNJAK GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA

A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Суботица, Subotica, Szabadka
2006.

Главни и одговорни уредник / Glavni i odgovorni urednik / Fő- és felelős szerkesztő:
Hulló István mgr.

Уредништво / Uredništvo / Szerkesztőség:
Mirko Grlica
Nevenka Bašić Palković
Korhecz Papp Zsuzsanna
Viktorija Šimon Vuletić

Преводиоци / Prevodioci / Fordítók:
Papp Erika
Korhecz Papp Zsuzsanna
Mirko Gottesman

Лектори / Lektori / Lektorok:
Nevenka Bašić Palković
Búbos Márki Otília
Korhecz Papp Zsuzsanna

Фотографије / Fotografije / Fényképek:
Hevér Miklós

Издавач / Izdavač / Kiadó
Градски музеј Суботица, Трг слободе 1
Gradski muzej Subotica, Trg slobode 1
Városi Múzeum Szabadka, Szabadság tér 1

Штампа / Štampa / Nyomda:
Studio Bravo Subotica

Одговорни директор / Odgovorni direktor / Felelős igazgató:
Szagmaiszter Zoltán

Тираж / Tiraž / Példányszám
500

САДРЖАЈ – SADRŽAJ – TARTALOM

Ricz Péter
Hány éves a szabadkai Múzeum? 7
Koliko je godina subotičkom Muzeju? 16

Szekeres Ágnes
Előzetes jelentés a Kanizsa, "Keramika" területén folyó régészeti munkálatokról 27

Nevenka Bašić Palković
Najstarija periodika u biblioteci Gradskog Muzeja do 1867. godine 33

Papp Árpád
Adalékok a szerb-magyar kulturális kapcsolatok rövid áttekintéséhez 43
Prilozi kratkom pregledu srpsko-mađarskih kulturnih veza 58

Viktorija Šimon Vuletić
Polinezijski obred pijenja kava-kave u svetlu predmeta iz Vanevropske zbirke Gradskog muzeja 75
A polinéziai kava-kava szertartások a Városi Múzeum Európán kívüli gyűjteményének kiállítási tárgyai tükrében 91

Mirko Grlica
Izranjanje iz zaborava. Članovi Pučke kasine na fotografiji iz 1903. godine 107

Olga Kovačev Ninkov
Prilog istraživanju sakralnih spomenika Bačke Topole 119
Adalék Topolya szakrális emlékeinek kutatásához 167

Raffai Judit
A múzeumpedagógus lehetőségei a Szabadkai fényképészek az esküvői fényképek tükrében című kiállítás kapcsán 211
Mogućnosti rada muzejskog pedagoga predstavljene u okvirima izložbe Istorijat subotičkih fotografa u svetlu svadbenih fotografija. 1862–1940 217

Csipe Tímea
Entomološka zbirka Gradskog Muzeja Subotica 229

Душица Зрнић
Најстарији хербаријум у природњачкој збирци Градског музеја у Суботици 273

Korhecz Papp Zsuzsanna
A Ferenc József portré restaurálása 311
Restauriranje portreta Franca Jozefa 321

Hulló István mgr., Svetislav Milanković
Izveštaj o radu Gradskog Muzeja Subotica-Városi Múzeum Szabadka za 2004. godinu 323
Beszámoló a szabadkai Városi Múzeum - Gradski Muzej Subotica 2004. évi tevékenységéről 329

Hulló István mgr., Svetislav Milanković
Izveštaj o radu Gradskog Muzeja Subotica-Városi Múzeum Szabadka za 2005. godinu 334
Beszámoló a szabadkai Városi Múzeum - Gradski Muzej Subotica 2005. évi tevékenységéről 339

Штампање ове публикације омогућили су:
Štampanje ove publikacije omogućili su
Ezen évkönyv megjelenését lehetővé tették:

Локална самоуправа Општине Суботица
Lokalna samouprava Opštine Subotica
Szabadka Község helyi önkormányzata

Аутономна покрајина Војводина
Секретаријат за образовање и културу
Autonomna pokrajina Vojvodina
Sekretarijat za obrazovanje i kulturu
Vajdaság Autonóm Tartomány
Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

Ricz Péter, régész, főmuzeológus

HÁNY ÉVES A SZABADKAI MÚZEUM?

Adatok a Városi Múzeum történetéhez

Közeledik 2008. április 24-e, amikor a szabadkai Városi Múzeum hatvanadik születésnapját ünnepli.[1] Hat évtized valójában nem kis idő, különösen akkor, ha számba vesszük, mekkora fejlődésen ment keresztül ez az intézmény ebben az időszakban. Ennek mi, munkatársak, lokálpatrióták és pártolók egyaránt igazán örülünk. Mint ahogyan örültek egykori odaadó kollégáink, segítőkész barátaink, akik számtalan zűrös helyzetben támogatták az intézmény munkáját és fejlődését akkor, amikor éppen a legnagyobb szükség volt rá. Neveket jobb nem is említeni, hisz oly sokan vannak azok, akik sajnos ma már nem lehetnek közöttünk, ugyanakkor olyanok is, akiket az elmúlt tizenöt év esztelen háborús politikája eltávolított egykori szeretett városukból. Ők most már csak mint „idegenek" szurkolhatnak nekünk, és az időközben hozzánk csatlakozó fiatal generációnak, hogy e múzeumi intézmény hűen képviselje egykori elődeink határtalan hivatás érzetét, munkáját, valamint a múlt emlékeit összegyűjtő azokat megtartó szeretetét.

E rövid bevezető azonban nem utal arra, hogy a múlt örökségének tisztelete és megőrzése még véletlenül sem hat évtizeddel ezelőtt érlelődött meg a szabadkai emberek lelkében, hanem már sokkal, de sokkal korábban, több mint száz évvel ezelőtt!

A szabadkai régészeti kutatás kezdetei

Ez alkalommal nem szándékozunk behatóan foglalkozni mindazokkal az eredményekkel, melyek valamilyen formában kapcsolódtak a régészeti kutatáshoz városunk területén, kezdve a XVII. század végétől egészen a Városi Múzeum megalapításáig, mert ezt a periódust igen részletesen és nagy szakértelemmel feldolgozta előbb doktor Schulmann Imre majd Szekeres László is.[2]

Most csak a legfontosabbakat említjük, melyek valamilyen módon közrejátszottak az 1948-ban megalakuló új (mint majd az alábbiakból kitűnik talán helyesebben mondva MEGÚJÍTOTT) múzeum gyűjteményének kialakításában.

1 A szabadkai Városi Múzeum statútumának 5. paragrafusa: Muzej je osnovan odlukom Narodnog odbora Opštine Subotica, rešenjem br. 29, od 24. aprila 1948. ...

2 Dr. Mirko Šulman: Istorijat Gradskog muzeja u Subotici (od 1890. do 1947. godine). Rad vojvođanskih muzeja br. 2. (1953), Novi Sad, 1953, 217–220. Szekeres László: Istorijat arheoloških istraživanja u Subotici. Rad VM 15–17 (1966–1968), Novi Sad 1968, 209— 216; Laslo Sekereš: Istorijat arheoloških istraživanja u Subotici, Rukovet br. 6. (1969), Subotica, 1969. (különnyomat); Szekeres László: A szabadkai régészeti kutatás története. Üzenet, I/4 (1971), Szabadka, 1971, 448–458.

A múlt század utolsó évtizedeiben Szabadkát is elérte az a kultúrszomj, ami tulajdonképpen már néhány évtizede felütötte fejét a Monarchia és annak keretében a történelmi Magyarország területén. Mi sem természetesebb, minthogy az oktatási intézményekben, azaz a gimnáziumokban indultak meg az első gyűjtési akciók, illetve alakultak a különféle gyűjtemények, ezek közül is elsősorban a numizmatikai, azaz pénz- és éremgyűjtemények. Szabadkán is ez történt, hisz az 1874–75-ös tanévben Balás Imre a Szabadkai Főgimnázium latin és történelem szakos tanára a helybéli lapokban „bármi ércből készült pénzek vagy érmék" gyűjtésére szólította fel a polgárokat, pontosabban e tárgyak odaajándékozására a *gimnázium gyűjteménye számára.*[3]

A numizmatikai gyűjtemény kialakításából egy másik lelkes tanár Iványi István is kivette részét. Épp az ő nevéhez fűződik a további gyűjtemények kialakítása, közöttük a régiségek, azaz a „régi leletek" összegyűjtése.[4]

Úgyszintén e jeles tanárember tollából jelent meg az első Szabadkára vonatkozó régészeti összefoglaló 1883-ban, a Főgimnázium értesítőjében (Iványi István: Szabadkai régiségek és vidékünk őskora. A Szabadkai Főgimnázium Értesítője az 1882/83-as tanévben, Szabadka, 1883). Némi büszkeséggel azt is megállapíthatjuk, hogy ez volt Bácskában az első régészeti összefoglaló munka.[5]

Ennek megírására Iványit többek között az is ösztönözhette, hogy 1882-ben a Zentai temető mögött, az akkori Mácskovits Titusz-féle téglagyár területén megtalálták az első nagyobb régészeti leletet. Egy agyagedényben mintegy ötven kilogrammnyi súlyú őskori bronztárgy került napvilágra. Ezeket – bár csak kisebb részük jutott a gimnázium gyűjteményébe – hosszú időn át mint a legnagyobb és legjelentősebb bronzkori leletet tartották nyilván Bácskában.[6] Ez idő tájt egy történelmi esemény megünneplésére indított akció szinte az egész Magyarország területén fellendítette a történelmi kutatásokat. Az 1896-ban esedékes millenniumi ünnepségre – Árpád magyarjainak ezeréves honfoglalására – készülve szinte minden nagyobb város igyekezett megörökíteni saját történetét. Iványi István sem volt rest, megírta a város történetét, azaz monográfiáját, amelyet először 1886-ban adtak ki.[7]

Ekkor a gimnáziumi gyűjteményt az a Góhl Ödön kezelte, aki néhány év múltán már mint közismert numizmatakutató került el Szabadkáról, és minisztériumi kinevezéssel foglalta el Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtára asszisztensi állását. Nemsokára a régiségtár vezetője lett,

3 Gerlovics Szilveszter: A Szabadkai Városi Múzeum numizmatikai gyűjteményének története. Üzenet, IX/7–8 (1979), Szabadka, 1979, 418.

4 Gerlovics Szilveszter: i. m., 418.

5 Szekeres László: A régészeti kutatás áttekintése Bácskában 1945-ig. Létünk, II/1–2 (1972), Újvidék 1972, 84.

6 Szekeres László: Üzenet, I/4 (1971), i. m., 450.

7 Iványi István: Szabadka Szabad Királyi Város története I. Szabadka, 1886

majd valamivel később megválasztották az Országos Régészeti és Embertani Társulat rendes tagjává.[8]

Néhány év múltán, 1892-ben Szabadkán megalakult a „Közkönyvtáregylet", a tulajdonképpeni városi könyvtár. Ez az intézmény történelmi és egyéb tárgyak gyűjtésével is foglalkozott. Talán épp ezért, alig 3 évvel később, ezeket a párhuzamos aktivitásokat összevonták, és az egylet elnevezést „Szabadkai Közkönyvtár- és Múzeum Egylet" névre módosították.[9]

A Magyar Ház – a mai Zeneiskola épülete, ahol helyet kapott a Szabadkai Közkönyvtár és Múzeum Egylet

A múlt század kilencvenes éveinek közepén a múzeum egylethez, Iványi István helyére (aki gyógyíthatatlan szembetegsége miatt idővel teljesen megvakult) egy új és nagyon tehetséges tanárember került. Habár eredetileg magyar-latin szakot végzett, jártas volt a görög nyelvben, de nem különben a történelemben és a földrajzban is. Bibó-Bige Györgyé lett rövid időn belül Szabadka művelődési életében az egyik meghatározó szerepet. Többek között egy őstörténettel foglakozó művet is megjelentetett Prehistoria – az ember a történelmi kor kezdetéig – címmel (1901-ben).[10] Ugyancsak nevéhez fűződik az első régészeti jellegű kiállítás megnyitója Szabadkán a századfordulót követő években.[11]

Mégis mindezek mellett talán legnagyobb érdeme az 1913-ban lefolytatott régészeti ásatás volt. Szabadkán és környékén előtte senki sem végzett szakszerű – hatósági közegek támogatásával – régészeti ásatást.[12] Amit tehát Iványi és társai elindítottak Szabadkán e tudomány területén (de csak a gyűjtés határain belül), azt Bibó-Bige György 1913-ban először valósította meg a gyakorlatban is.

'Bibó-Bige György, gimnáziumi tanár, a „Szabadkai Múzeum" custosa és az első hivatalos régészeti ásatás vezetője

Magyar László levéltáros állhatatos kutatómunkájának köszönhetően rendelkezésünkre állnak a történelmi jelentőségű esemény dokumentumai. Egyebek között Bibó-Bige György 1913. június 23-án kelt jelentése Petrich Ernő rendőrkapitánynak, melyben tudatja, hogy május végén végzett kelebiai

8 Gerlovics Szilveszter: Üzenet, IX/7–8 (1979), i. m., 420.
9 Szekeres László: Létünk, II/1–2 (1972), i. m., 85.
10 Szekeres László: Üzenet, I/4 (1971), i. m., 450.
11 Szekeres László: Létünk, II/1–2 (1972), i. m., 85.
12 Magyar László: A régészeti kutatások megszervezésének kezdetei Szabadkán (Bibó-Bige György kelebiai ásatásának előzményei). Üzenet, IX/4 (1979), Szabadka, 1979, 198.

ásatása alkalmával ezüst pénzdarabok, ezüst mentegombok, emberi csontok és téglaépítmény maradványai kerültek elő. Jelentése végén a következőket írja: „Mindezek alapján biztosan állítom hogy jelen helyen Árpád-kori templom állott, melynek felkutatása nemcsak, hogy régészeti, hanem Szabadka történetét illetőleg is megérdemli a reá fordított költséget és fáradtságot." Úgyszintén ismeretes Petrich rendőrkapitány 1913. augusztus 21-én ez ügyben írott beadványa a városi tanácshoz: „ A folyó év május hó végén a Tompai közlegelőkön a Pest – Zimony-i vonal 106-os őrházával szemben, az ettől mintegy 400 lépésnyi távolságban lévő a környékbeli nyomozásból kifolyólag felületes ásatást végeztem ... az ásatásnál jelen volt Bibó-Bige György tanár – képesített numizmatikus ..." Rendelkezésünkre áll Balog Károly főlevéltáros elismervénye is, amelyben igazolja az ásatás folyamán feltárt régészeti vonatkozású tárgyak átvételét a további megőrzés céljából.[13]

Az új szabadkai Gimnázium, a múlt század elején, ahol az u.n. gimnáziumi gyűjtemény átvészelte a háborúk viharait

Sajnos Bibó-Bige György ásatásával le is záródik a szabadkai régészeti kutatás őskora. Az első világháború szele elsöpörte mindazt, amit hosszú évtizedeken keresztül kitartó odaadással az egylet munkatársai pártolói és az állami szervek felépítettek.

Ennél a pontnál azonban meg kell állnunk. Történelmi tény, hogy az elsőnek nevezett világháború vége ezeken a területeken egyben impériumváltáshoz is vezetett. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchián belüli magyar minisztériumi hatáskör helyébe a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (Jugoszlávia) intézményei vették át a régiségekre vonatkozó feladatokat. Ezekre a történésekre írásunk végén még röviden kitérünk.

Adatok a száz évvel ezelőtti „Szabadkai Múzeumról"

Most azonban mintegy két évtizedet vissza kell ugranunk a XIX-XX. század fordulópontjához, amikor a már említett országos „kultúrszomj" csillapodott és a múzeumi valamint rokon (pl. könyvtári) tevékenységek irányítását maga az állam vette kezébe. Ennek bizonyságául HÁROM Szabadkára vonatkozó dokumentumot szándékozunk olvasóink és a kutatók elé tárni, melyek közül kettőt egészen a közelmúltig teljes homály fedett.

Ezen dokumentumok megítéléséhez, kellő szakmai mérlegeléséhez tudnunk kell az előzményekről, annál is inkább, mert a bennük található adatok sok szempontból egész más képet festenek számunkra a száz évvel ezelőtti „Szabadkai Múzeumról".

13 Magyar László: i. m., 199..

Az 1996-ban a százéves Szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum évfordulója alkalmából megjelent évkönyvben (XIX) a bevezető tanulmány a Tolna Megyei Múzeum megalapítójának WOSINSKY MÓR SZAKFELÜGYELŐI TEVÉKENYSÉGÉRŐL ÉS A SZÁZADFORDULÓ VIDÉKI MÚZEUMAIRÓL SZÓL.[14]

A szerzők a következő jellemzést adják erről a munkálkodásról: „Wosinsky Mór országos régészeti felügyelői tevékenységének alapos megismeréséhez gyűjtve anyagot az Országos Levéltárban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium anyagában a K 736 jelzet alatt érdekes dokumentumokra bukkanunk. A századforduló múzeumtörténetének kevésbé ismert időszakáról tudósító jelentésekben, fel, -át és leiratokban kirajzolódott az egyes múzeumok és a múzeumi szervezet meghatározó – de szinte teljesen kutatatlan – államigazgatási szervezet a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének tevékenysége. A továbbiakban e századforduló múzeumi ügyeit irányító és ellenőrző hatóság munkájába kívánunk rövid betekintést adni Wosinsky Mór régészeti főfelügyelősége idején 1901–1907 között. A Tolna vármegyei múzeumot alapító Wosinsky Mór főfelügyelői jelentései alapján bepillanthatunk a századforduló magyar múzeumainak az életébe, képet kaphatunk egy szakember értékrendjéről, muzeológiáról vallott nézeteiről. A jelentések sorai között sokszor máig ható, vagy ma is meglévő problémákra ismerhetünk, s jó néhány régészeti, néprajzi, művészettörténeti, kutatástörténeti adat egészíti ki eddigi ismereteinket. A számos jelentés közül ezúttal Wosinsky Mór 1901-ben tett, harminc vidéki gyűjteményünket érintő körútjának feljegyzéseit adjuk közre."

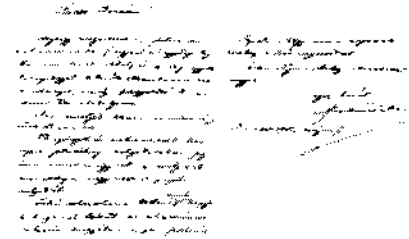
Wosinsky Mór

Az alábbiakban kiemelt idézetek rendkívül fontossággal bírnak, hisz eddig majdnem teljesen ismeretlen adatokat szolgálnak a századfordulón (XIX-XX.) működő múzeumi rendszerről, amely nem kevesebb, mint ötvenkét múzeumi gyűjteményt felügyelt az ország területén.[15] Wosinsky Mórról annyit érdemes tudni, hogy lengyel emigráns orvos csoport gyermekeként 1854-ben született Tolnán. Kalocsán, majd Pécsett tanult, 1877-ben szentelték pappá. Wosinsky 1894 februárjába a megyeszékhelyre, a szekszárdi plébániára került. Itt fejezte be kétkötetes monográfiáját, mely a mai napig meghatározó a terület régészeti kutatásában.[16] Állhatatos munkával és szerteágazó kapcsolatai révén nem kevés anyagi támogatással (melyből az állam is bőven kivette részét) megteremtette a szekszárdi múzeumot, és a századfordulóra már országos hírű régész-muzeológusnak számított.

14 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XIX. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 1996, 9.
15 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m., 9.
16 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m., 11.

Ekkor jelölték arra a posztra, amire tulajdonképpen világ életében vágyott, megszervezni egy országos régész muzeológiai láncot. A Főfelügyelőség feladatai között szerepelt a múzeumok és könyvtárak berendezésének, anyagának, szervezetének és kezelésének tanulmányozása. Észrevételeiket, javaslataikat a főfelügyelők – akiket társadalmi szervként a közművelődési egyesületek képviselőiből alakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa segített – a Vallás- és Közoktatatási Minisztériumhoz továbbították.

Wosinsky a legjobb pillanatban kapta a felügyelői megbízást. Saját intézményében már szinte mindent megvalósított, amit a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa feladatul tűzött maga elé, s így kellő tapasztalattal, rálátással rendelkezett. A vidéki múzeumokban tett látogatások tapasztalatai és a személyes kapcsolatok, az egyes iratok áttanulmányozása egyben segítséget adott az éppen készülő szekszárdi múzeum példaértékű megvalósításához.

Ajánló Wosinsky Mór főfelügyelőnek való kinevezéséhez

Minden bizonnyal ez is közrejátszott abban, hogy kinevezése után szinte azonnal, kihasználva hathetes nyári szabadságát, már június 18-án elindult első régészeti felügyelői körútjára. A megbízatás mellé 16 koronás napidíjat kapott költségei egy részének fedezésére. (Vasúti szabadjegyét csak később kapta meg, amikor ősszel a kényszerűségből elrendelt szénszünetet kihasználva ismét felügyelői útra indult.) Az egyszer megszakított út tapasztalatairól az újdonsült régészeti felügyelő az alább közölt részletes jelentésben számolt be a Főfelügyelőségnek.[17]

Számunkra a legérdekfeszítőbb a délvidéki jelentés:
„A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége
598. érkezett 1901. XII. 16.

Tárgy
Wosinsky Mór felügyelő jelentései a szabadkai, szegedi, szentesi, temesvári, verseczi, és zombori múzeumok állapota felől.

Tudomásul szolgál

1

Szabadkán, Gohl Ödön egykoron itt működött gymnasiumi tanárának numismatikai gyűjteményét négy év óta néhány egészen jelentéktelen régészeti s természetrajzi tárggyal gyarapították s ezt nevezték el múzeumnak.

17 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m., 12

Helyet ennek a városháza udvarára nyíló picziny szobácskában adtak, a nyilvánosságnak meg nincsen átadva, mert nincs tulajdonképpen mit mutassanak be.

Régészeti egyesület alakult ugyan, de még nincsen élet benne. Tulajdonképpen csak egy lelkes embere van ott a régészeti ügynek Bibó-Bige gymnasiumi tanár, ki régészeti tanfolyamot végzett, s a szabad-lyceumban tartott felolvasásaival igyekszik ez ügy iránt érdeklődést kelteni.

Van kilátás arra, hogy a város a városháza kapubejáratára nyíló 4 ablakos utczai szobát enged át múzeum czéljaira s akkor ott meg is nyitják a nagyközönség számára a kisded gyűjteményt.

Egyetlen népvándorlás kori lelet érdemes csak említésre e gyűjteményből s ez most került elő a szabadkai Mácskovits-féle téglavetőnél. Oda rándultam tehát ki Bibó-Bigével, hogy gyakorlati útmutatást adhassak neki, miután ásatásoknál még sohasem vett részt. Hiszem, hogy e lelkes ember, ki különben az irodai teendőket pedáns pontossággal vezeti szépen fogja fejleszteni a mostani szerény alapot."[18]

Ami meglepő, a jelentésben szereplő hat (Szabadka, Szeged, Szentes, Temesvár, Versec és Zombor) város közül egyik sem kapott átmenő osztályzatot, tehát úgy is mondhatnánk, a főfelügyelő szemével nézve nagyjából mindenhol egyforma áldatlan állapotok uralkodtak. Egyszóval nem léteztek kiemelt fontosságú, „jól menő" múzeumi intézmények, hanem csak gyerekcipőben járó, az esetek többségében egy-egy custos megszállottságától, illetve néhány (tucatnyi) jóindulatú városvezető atyafi jóindulatától függő gyűjtemények, melyeket vagy láthatta a nagyközönség, vagy nem.

Nos, városunk esetében volt időszak, amikor ilyenre is sor került. Erről tanúskodik az 1904-ben megjelent Archeológiai Értesítő, amely a fentiekben említett főfelügyelőség 1903. évre szóló jelentésében Szabadkáról a következő megállapítást teszi:

„A szabadkai múzeum nem ad rendes jelentéseket, egyébként szépen fejlődik; az 1903-ik év első felében 381 drb régiséget gyűjtött és ugyanazon idő alatt a látogatók száma a 6000-et meghaladta. A város eddig 400 koronát adott a múzeumnak, ezután 1000 koronát fog adni. Az egyesületnek 210 tagja van. A szabadkai múzeum más 17 vidéki múzeum hozzájárulásával egy szakközlöny létesítésének szükségét látja, mely az összes hazai múzeumok „egymással való érintkezését" mozdítaná elő. A szabadkaiak sejtik, hogy szükség van egy időről-időre megjelenő kiadványra de nem tudták az igazi okát adni, hogy miért van reá szükség. Kell egy kiadvány, mely vidéki múzeumokban év-év után az állam javadalmából és egyéb úton felgyűlő tetemes emlékanyagról részletes kimutatást ad s így ez anyagot a tudomány számára értékesíti; e nélkül az a tetemes tőke nem kamatozik a hazai tudománynak. Igaz, hogy ily föladat megvalósítása sok költséggel és sok fáradtsággal jár."

18 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m., 28.

Szinte megdöbbentő ez a jelentés, persze csak ha valós számadatokat tartalmaz, miszerint a Szabadkai Múzeumot 1903. év folyamán 6000-nél is többen látogatták és a gyűjtemény majd 400 darabbal gyarapodott. Már csak azért is, mert volt időszak az elmúlt évtizedekben, amikor a Szabadkai Városi Múzeum meg sem közelítette a fenti teljesítményt! Ebben a jelentésben az is szerepel, hogy a főfelügyelőség hatósága alatt az 1903. évben „45 régiségmúzeum állott, a könyvtáraktól és egyéb múzeumoktól eltekintve". Ez utóbbiakról adatokat nem közölnek.[19]

A Szabadkai Múzeumról szóló harmadik jelentés az A. É. 1906. évi számában jelent meg a főfelügyelőség 1904. évi jelentésében. Eszerint 44 régiségmúzeum állott a főfelügyelőség fennhatósága alatt. Szabadkáról a következőket tudhatjuk meg:

„A szabadkai múzeumról a ff. ezidei jelentésében semmiféle szabályszerű adatot nem kapunk daczára annak, hogy a ff. szakelőadója ott járt. Nem tudjuk meg, adott-e a város 1000 koronát a múzeumnak, ahogy megígérte volt, gyűjtöttek-e a múzeum számára régiségeket, mennyit és minőket, hány tagja volt a múzeum-egyesületnek 1904-ben? Csupán arról értesülünk, hogy az eddigi virágzás után visszaesés állott be, hogy a gyűjtemények nincsenek alkalmas helyiségekben és hogy sem a város sem a helyi társadalom nem érdeklődik iránta eléggé. A múzeumot a nyár kezdetén a közönség elől elzárták, a gyűjteményeket leltározzák és az egyesület a városnak akarja átadni hadd gondoskodjék az róla."[20]

Ezt a jelentést Szekeres László harmincöt éve készített átfogó tanulmányában már boncolgatta, de semmi konkrétumra nem jutott. Mindössze megismételte a feltett kérdéseket, és végül olyan következtetést vont le, miszerint ettől kezdve megindult a leépülési folyamat.[21] Ha ezzel a megállapítással szembe állítjuk, hogy Bibó-Bige György évekkel később annak rendje és módja szerint (mármint az akkori idők szokásait figyelembe véve) szabályos ásatást végzett Kelebiapusztán egy középkori lelőhelyen, akkor bizony elég tanácstalanul állunk e kérdés megválaszolását illetőleg.

Egy valami biztos. Miután végleges döntés született a Komor Marcell – Jakab Dezső tervezte új városháza felépítéséről, amelyet gyakorlatilag a korábbi épület helyére terveztek, nagy zűrzavar keletkezhetett mindazon hivatalok, szolgáltatások és egyéb más jellegű tevékenységek ideiglenes elhelyezésére a városban, melyek egyszerűen fedél nélkül maradtak. Véleményünk szerint erre a sorsra jutott a szabadkai Múzeum gyűjteménye is, és ezért utalnak a jelentésekben csomagolásra, különböző helyeken való ideiglenes elhelyezésre, mert mindenki

19 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége – jelentés az 1903. évi tevékenységről. Arhaelológiai Értesítő, új folyam XXIV kötet, Budapest, 1904, 381.
20 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége – jelentés az 1904 évi tevékenységről. Arhaelológiai Értesítő, új folyam XXVI kötet, Budapest, 1906, 93.
21 Szekeres László: Üzenet, 1/4 (1971), i. m., 452.

abban bízik, hogyha pár év múlva felépül az új városháza, a dolgok a helyükre kerülnek. Még a múzeum is.

A fenti megállapítás már Magyar László egykori levéltáros szállóigéjének ismert mondásához kapcsolódik, aki hitte, vallotta, és keményen kiállt amellett, hogy a mindenkori történetkutatás csak egy adott állapot, amely bármely pillanatban, akár egyetlen egy új adat meglelésével máris óriási fordulatot vehet.

Epilógus

Ugyanakkor nem lenne tisztességes részünkről elhallgatni a régi múzeumi gyűjtemény további sorsát illető időszakot, amely újat nem hozott, de legalább megőrizte az állagot. Tudomásunk szerint a két világháború között eltelt évtizedekben különösebb figyelmet érdemlő esemény sem a régészet, sem a muzeológia terén nem történt, mint ahogy általában véve a kulturális élet fellendítése terén sem. Szerencsés véletlen folytán a múzeumi értékek részben a gimnáziumban (mint annak gyűjteménye), részben a városháza elhagyott helységeiben, többségükben átvészelték még a második világháború viharait is. Ezeknek az értékeknek az átmentésében, illetve a fenti helyekre való elhelyezésében fontos szerepet játszott az egykori Közkönyvtár és Múzeum Egylet hagyatékának gondozásával 1918-ban megbízott Mijo Mandić, a Városi Könyvtár későbbi igazgatója.[22]

Dr. Schulmann Imre, az 1948-ban alapított szabadkai Városi Múzeum első igazgatója

22 Ricz Péter: A szabadkai Városi Múzeum régészeti tevékenysége (1948-1985). Létünk, Évkönyv 1985. Szabadkáról, Újvidék, 1985

Peter Ric, viši kustos arheolog

KOLIKO JE GODINA SUBOTIČKOM MUZEJU?

Podaci za istoriju Gradskog muzeja

Primiče se 24. april 2008. kada će subotički Gradski muzej da proslavi svoj šezdeseti rođendan.[1] Šest decenija odista nije kratko vreme, naročito ne ako imamo na umu krupan razvoj kroz koji je ova institucija prošla u tom vremenskom razdoblju. Tome se istinski radujemo mi kao saradnici, svi ljudi privrženi ovom gradu i simpatizeri Muzeja. Onako kako su se radovale naše nekadašnje kolege, prijatelji spremni da priskoče u pomoć, oni koji su u bezbrojnim, teškoćama bremenitim situacijama davali svoju podršku radu i razvoju ustanove. U trenucima kada je za time postojala najveća potreba. Možda je i bolje ne pominjati pojedinačna imena, budući da je do danas, nažalost, već do te mere narastao broj onih, koji više ne mogu da budu među nama, kao i onih koje je nekih deset godina duga bezumna ratna politika naterala da napuste svoj voljeni grad i sada mogu da nam požele uspehe samo kao „stranci". Njima je ostalo samo da navijaju za nas i za mladu generaciju koja nam se u međuvremenu priključila sve u nadi da će ova muzejska institucija verno zastupati beskrajnu predanost pozivu i odanost radu nekadašnjih pregalaca u prikupljanju i očuvanju uspomena na prohujala vremena.

Ovaj kratak uvod ne upućuje, međutim, na činjenicu da poštovanje i čuvanje vrednosti baštinjenih od prošlosti nisu ni u kom slučaju nešto što je u dušama Subotičana počelo da dozreva pre šest decenija, već mnogo, znatno ranije, pre više od sto godina!

Počeci arheoloških istraživanja u Subotici

Nije nam namera da se ovom prilikom podrobno pozabavimo svim rezultatima koji se, na neki način, vezuju za arheološka istraživanja na teritoriji našeg grada, počev od kraja XVII veka pa sve do osnivanja Gradskog muzeja. Opredelili smo se tako delom i zbog toga, što su ovaj period ranije već vrlo iscrpno i na zavidnom stručnom nivou obradili dr Imre Šulman (Schulmann) i Laslo Sekereš (Szekeres László)[2]

1 A Szabadkai Városi Múzeum statútumának 5. paragrafusa: Muzej je osnovan odlukom Narodnog odbora Opštine Subotica, rešenjem br. 29, od 24. aprila 1948. ...

2 Dr. Mirko Šulman: Istorijat Gradskog muzeja u Subotici (od 1890. do 1947. godine), Rad vojvođanskih muzeja br. 2. (1953), Novi Sad 1953, 217–220. Szekeres László: Istorijat arheoloških istraživanja u Subotici, Rad VM 15–17 (1966–1968), Novi Sad 1968, 209–216; Laslo Sekereš: Istorijat arheoloških istraživanja u Subotici, Ru¬kovet br. 6. (1969), Subotica 1969. (Különnyomat); Szekeres László: A szabadkai régészeti kutatás története, Üzenet I/4, (1971), Szabad¬ka 1971, 448–458.

Ištvan Ivanji, autor subotičke monografije (1886)

Sada ćemo da se ograničimo na pominjanje najvažnijih dostignuća, onih koja su na neki način imala ulogu u formiranju (a kako će se iz daljeg teksta videti, ispravnije bi bilo reći OBNAVLJANJU) muzejske zbirke.

Poslednjih decenija XIX veka i Suboticu je zapljusnula ona žeđ za kulturom, koja je zapravo već nekoliko desetina godina ranije počela da narasta širom Monarhije, pa tako i u istorijskoj Mađarskoj u njenom okviru. Sasvim je prirodno i razumljivo da su upravo u obrazovnim ustanovama, to jest u gimnazijama pokrenute prve akcije sakupljanja odnosno sačinjene prve kolekcije raznih vrsta, pre svega numizmatička, dakle ona koja je sadržavala primerke kovanog novca i drugih moneta. Tako je to bilo i u Subotici, što se jasno vidi iz poziva što ga je tokom školske 1874/75. preko lokalne štampe uputio profesor latinskog jezika i istorije subotičke Više gimnazije, Imre Balaž (Balás) i u kome se građani pozivaju na sakupljanje „novaca ili moneta od bilo kog metala", tražeći zapravo od njih da ove predmete daruju *zbirci gimnazije.*[3]

U formiranju numizmatičke zbirke znatnog udela imao je i drugi entuzijasta, takođe gimnazijski profesor Ištvan Ivanji (Iványi István). Upravo se za njegovo ime vezuje formiranje daljih kolekcija, među njima i zbirke starina, odnosno sakupljanje „starih nalaza".[4]

Takođe je iz pera ovog eminentnog profesora potekao i prvi arheološki rezime koji se odnosio na Suboticu, a koji je objavljen u godišnjaku Više gimnazije iz 1883. godine (Iványi István: Szabadkai régiségek és vidékünk őskora. A Szabadkai Főgimnázium Értesitője az 1882/83-as tanévben, Szabadka 1883 (Ištvan Ivanji: Subotičke starine i praistorija našega kraja. Izveštaj Subotičke više gimnazije za školsku 1882/83. godinu). S izvesnim ponosom takođe možemo da konstatujemo da se to bio prvi arheološki rezime objavljen u Bačkoj.[5]

Da ovo napiše Ivanji je, između ostalog, bio možda podstaknut i činjenicom da je 1882. pozadi Senćanskog groblja, na teritoriji tadašnje ciglane Tita Mačkovića otkriven prvi krupniji arheološki nalaz. U jednoj glinenoj posudi na svetlost dana je izašlo više praistorijskih bronzanih predmeta, težine nekih pedeset kilograma. Ovi su predmeti – mada je tek manji deo dospeo u zbirku gimanzije – dugo godina smatran najvećim i najznačajnijim arheološkim otkrićem iz bronzanog doba u Bačkoj.[6] Negde u to vreme je akcija pokrenuta širom cele Mađarske radi proslave jednog istorijskog događaja takođe dala zamaha istorijskim istraživanjima. Tokom priprema za milenijske svečanosti – proslava hiljadu godina od doseljavanja

3 Gerlovics Szilveszter: A Szabadkai Városi Múzeum numizmatikai gyűjteményének története, Üzenet IX/7–8 (1979), Szabadka 1979, 418

4 Gerlovics Szilveszter: i. m., 418.

5 Szekeres László: A régészeti kutatás áttekintése Bácskában 1945-ig, Létünk II/1–2 (1972), Újvidék 1972, 84.

6 Szekeres László: Üzenet I/4 (1971), i. m., 450.

Mađara predvođenih Arpadom – gotovo da je svaki veći grad uložio mnogo truda da ovekoveči svoju istoriju. Ni Ištvan Ivanji nije štedeo napora i napisao je istoriju grada, onu monografiju koju su prvi put publikovali 1886. godine.[7]

Tada je gimnazijskom zbirkom rukovao Eden Gol (Góhl Ödön), koji je nekoliko godina docnije naš grad napustio kao već poznat numizmatički istraživač i shodno imenovanju nadležnog ministarstva u Budimpešti postao asistent Zbirke moneta i starina Mađarskog nacionalnog muzeja (Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtára). Uskoro je postao rukovodilac kolekcije antikviteta, da bi nešto kasnije bio izabran za redovnog člana Zemaljskog arheološkog i antropološkog društva (Országos Régészeti és Embertani Társulat).[8]

Nekoliko godina iza toga, 1892. je u Subotici osnovano Društvo javne biblioteke (Közkönyvtáregylet), zapravo Gradska biblioteka. Ova ustanova bavila i prikupljanjem istorijskih i drugih predmeta. Možda su upravo zbog toga jedno tri godine kasnije ove paralelne aktivnosti bile objedinjene i naziv društva je promenjen u Društvo subotičke javne biblioteke i muzeja (Szabadkai Közkönytár- és Múzeum Egylet).[9]

Sredinom devedesetih godina XIX veka na mesto Ištvana Ivanjija (koji je usled neizlečive očne bolesti vremenom potpuno oslepeo) u muzejsko društvo izabran jedan nov i vrlo darovit profesor. Mada je prvobitno diplomirao na katedri za mađarski i latinski jezik, bio je dobro upućen i u starogrčki, ali isto tako i u istoriju, odnosno geografiju. Đerđ Bibo-Bige (Bibó-Bige György) je u srazmerno kratkom periodu odigrao jednu od određujućih uloga u kulturnom životu Subotice. Između ostalih je objavio i delo Praistorija – čovek do početka istorijskog doba (Praehistoria – az ember a történelmi kor kezdetéig) posvećeno praistoriji. Knjiga je objavljena 1901. godine.[10] Takođe se za njegovo ime vezuje i otvaranje prve izložbe arheološkog karaktera u Subotici prvih godina dvadesetog stoleća.[11]

Nekadašnja zgrada stare gimnazije

Ipak, uz sve ovo njegova je možda najveća zasluga u izvođenju arheološkog iskopavanja 1913. godine. Pre njega niko u Subotici i okolini nije obavio stručno – od strane organa vlasti potpomognuto – arheološko iskopavanje.[12] Prema tome, ono što su Ivanji i njegovi saradnici pokrenuli u Subotici u oblasti ove nauke (ali samo unutar ograničenog okvira sakupljanja), to je Đerđ Bibo-Bige pomenute 1913. po prvi put ostvario i u praksi.

7 Iványi István: Szabadka Szabad Királyi Város története I, Szabadka, 1886.
8 Gerlovics Szilveszter: Üzenet IX/7–8 (1979), i. m., 420.
9 Szekeres László: Létünk II/1–2 (1972), i. m., 85.
10 Szekeres László: Üzenet I/4 (1971), i. m., 450.
11 Szekeres László: Létünk II/1–2 (1972), i. m., 85.
12 Magyar László: A régészeti kutatások megszervezésének kezdetei Szabad¬kán (Bibó-Bige György kelebiai ásatásának előzményei), Üzenet IX/4 (1979), Szabadka 1979, 198.

Zahvaljujući istrajnom istraživačkom radu sada već takođe preminulog Lasla Mađara (Magyar) na raspolaganju nam stoje dokumenti ovog događaja od istorijskog značaja. Među njima je i izveštaj Bige-Biboa datiran 23. januara 1913. i upućen kapetanu policije Erneu Petriću (Petrich Ernő) u kome saopštava da su tokom iskopavanja obavljenih u Kelebiji otkriveni komadi srebrnog novca, srebrna dugmad za dolame, ljudske kosti i ostaci građevine od cigala. Na kraju svog izveštaja piše: „Na osnovu svega toga sa sigurnošću tvrdim da je na ovom mestu stajala crkva iz arpadovskog doba, čije istraživanje zavređuje potrebne troškove i napore ne samo iz arheoloških razloga, već i zbog istorije Subotice." Takođe je poznat i podnesak kapetana policije Petrića, upućen 21. avgusta 1913. Gradskom veću u vezi sa ovim pitanjem. On piše: „Krajem meseca maja tekuće godine sa sledstveno istrazi obavljenoj u okolini obavio površno iskopavanje na javnim pašnjacima Tompe, naspram stražarnice 106 pruge Pešta-Zemun, na udaljenosti od nekih 400 koraka od nje... iskopavanju je prisustvovao profesor Đerđ Bige-Bibo – kvalifikovani numizmatičar - ..." Takođe nam stoji na raspolaganju i priznanica glavnog arhivara Karolja Baloga (Balog Károly), kojom potvrđuje prijem, a u cilju čuvanja arheoloških predmeta otkrivenih tokom iskopavanja.[13]

Nažalost, sa iskopavanjima koje je obavio Đerđ Bige-Bibo ujedno se završava pradoba subotičkih arheoloških istraživanja. Oluja Prvog svetskog rata zbrisala je sve što su tokom dugih decenija s istrajnom predanošću uradili saradnici i pomagači Društva zajedno sa državnim organima.

Kod ove tačke nam, međutim, valja stati. Istorijska je činjenica, da je kraj svetskog rata nazvanog prvim, istovremeno značio i promenu državne pripadnosti i vlasti. Na mesto delokruga mađarskog ministarstva unutar prethodne Austorugarske monarhije, zadatke koji se tiču starina preuzele su institucije Kraljevine SHS (Jugoslavije). Ovim zbivanjima ćemo još kratko da se pozabavimo na kraju napisa.

Podaci o „Subotičkom muzeju" od pre sto godina

Sada smo, međutim, prinuđeni da skočimo unazad oko dve decenije, u vreme prelaska iz XIX-og u XX vek, kada se već pomenuta „kulturna žeđ" delom utažila i kada je upravljanje muzejima i drugim srodnim aktivnostima, na primer bibliotečkim, u svoje ruke uzela sama država. Kako bi smo ovu tvrdnju potkrepili, nameravamo da čitaocima i istraživačima iznesemo TRI dokumenta koji se odnose na Suboticu i od kojih su dva do nedavno bila sasvim napoznata. Da bismo mogli da donesemo stručan sud o ovim dokumentima i kvalifikovano odvagnuli njihov značaj, moramo da poznajemo ono što im je prethodilo. To utoliko pre, što nam podaci koje nalazimo u njima po mnogo čemu pružaju sasvim drugu sliku o „Subotičkom muzeju" od pre sto godina.

13 Magyar László: i. m., 199.

U godišnjaku (XIX) objavljenom 1996. povodom godišnjice Županijskog muzeja "Mor Vošinski" (Wosinsky Mór Megyei Múzeum) iz Seksarda uvodna studija je posvećena osnivaču Muzeja županije Tolna (Tolna Megyei Múzeum) Moru Vošinskom, odnosno njegovoj aktivnosti koju je razvio kao stručni nadzornik, te muzejima iz unutrašnjosti na prekretnici vekova.[14]

Autori daju sledeću karakterizaciju njegovog rada: „Prikupljajući u Zemaljskom arhivu (Országos Levéltár) građu u svrhu temeljitog upoznavanja aktivnosti koju je razvio Mor Vošinski kao zemaljski arheološki nadzornik, u materijalu označenom sa K 736 Ministarstva za veru i prosvetu nabasali smo na interesantne dokumente. U izveštajima i drugim dokumentima koji obaveštavaju o manje poznatom razdoblju istorijata muzeja iz vremena prekretnice stoleća ocrtali su se obrisi delatnosti za rad pojedinačnih muzeja i muzejskih organizacija – do sada gotovo sasvim neistražene – državno-administrativne organizacije, Zemaljskog inspektorata muzeja i biblioteka (Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége). U nastavku ovog teksta želimo da pružimo makar letimičan uvid u rad ovog organa, koji je u vreme prekretnice vekova upravljao muzejskim poslovima i nadzirao ih u periodu kada je glavni inspektor za arheologiju bio Mor Vošinski, dakle između 1901. i 1907. godine. Na osnovu izveštaja koje je u svojstvu glavnog inspektora pisao osnivač Muzeja županije Tolna, Mor Vošinski, možemo da steknemo određenu predstavu o životu i radu mađarskih muzeja na prekretnici stoleća, da dobijemo sliku sistema vrednosti jednog stručnjaka i da se upoznamo sa njegovim nazorima o muzeologiji. Između redova tih izveštaja možemo da prepoznamo probleme koji često još i danas deluju ili su i direktno prisutni, a naša dosadašnja saznanja bivaju dopunjena sa priličnim brojem podataka relevantnim za istraživanje istorijata arheologije, etnografije, istorije umetnosti i istraživanja uopšte. Od brojnih izveštaja sada publikujemo zabeleške Mora Vošinskog iz 1901. godine, a koje se dotiču njegovog obilaska trideset zbirki u unutrašnjosti."

Citati koji se istaknuti u donjem tekstu imaju izvanrednu važnost jer nam pružaju dosad skoro sasvim nepoznate podatke o sistemu muzeja koji je funkcionisao na prelasku iz XIX u XX vek, a koji je na teritoriji zemlje nadzirao pedeset i dve muzejske zbirke.[15] O samom Moru Vošinskom vredi znati da je rođen u Tolni 1854. godine kao dete bračnog para lekara, emigranata iz Poljske. Učio je u Kaloči i potom u Pečuju, za sveštenika je posvećen 1877. Vošinski je februara 1894. dospeo u županijsko sedište, u seksardsku župu. To je završio svoju dvotomnu monografiju, koja je i dan danas određujuća kada je u pitanju arheološko proučavanje ove oblasti.[16] Svojim prilježnim radom i zahvaljujući

14 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza: A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve XIX, Wosinsky Mór Megyei Múzeum Szekszárd, 1996. 9.
15 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m. 9.
16 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m. 11.

razgranatim vezama dobijenom materijalnom podrškom (u čemu je obilato učestvovala čak i država) ustanovio je muzej u Seksardu i do prekretnice vekova je već važio za arheologa-muzeologa poznatog širom Mađarske. Tada je imenovan na ovaj položaj, kojeg je zapravo priželjkivao celog života, sa zadatkom da organizuje jedan zemaljski arheološko-muzeološki lanac. Među zadacima Glavnog inspektorata bilo je i proučavanje uređivanja, građe, organizacije i rukovanja muzejima i bibliotekama. Svoje primedbe i predloge su glavni inspektori – koje je kao društveni organ pomagao Zemaljski savet muzeja i biblioteka (Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa) – slali su Ministarstvu vera i prosvete.

Vošinskom je ovaj zadatak poveren u najpovoljnijem trenutku. U vlastitoj instituciji je realizovao gotovo već sve što mu je kao zadatak bilo naloženo od strane Zemaljskog saveta muzeja i biblioteka, pa je tako raspolagao potrebnim iskustvom i neophodnim saznanjima. Iskustva stečena prilikom poseta muzejima u unutrašnjosti i lične veze te proučavanje pojedinačnih dokumenata pružili su mu pomoć u primernom ustanovljavanju seksardskog muzeja, čije se osnivanje upravo pripremalo. Po svemu sudeći je i to imalo uticaja da gotovo odmah po imenovanju, koristeći šestonedeljni letnji odmor, već 18. juna krene na prvo kružno putovanje kao inspektor arheologije. Uz akreditaciju dobio je i dnevnicu od 16 kruna radi pokrivanja dela troškova. (Slobodnu voznu kartu je dobio tek docnije, kada je iskoristivši prinudnu pauzu zbog zastoja u isporukama uglja, ponovo krenuo u inspekciju.) O iskustvima jednom već prekinutog putovanja novopečeni arheološki inspektor je Glavnom inspektoratu položio računa u dole objavljenom detaljnom izveštaju.[17]

Izveštaj Mora Vošinskog iz 1901. godine

Za nas je posebno zanimlji deo izveštaja iz Južne Mađarske:
„Zem. Glavni inspektorat muzeja i biblioteka

598. pristiglo 16. XII 1901.

Predmet

Izveštaji glavnog inspektora Mora Vošinskog o stanju subotičkog, segedinskog, senteškog, temišvarskog, vršačkog i somborskog muzeja.

Daje na znanje

17 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m. 12.

1

U Subotici su numizmatičku zbirku nekada ovde delujućeg gimnazijskog profesorra Edena Gola u protekle četiri godine obogatili u sasvim beznačajnoj meri arheološkim i prirodopisnim predmetima i to su nazvali muzejom.

Prostor za to su dali u maleckoj sobici koja se otvara na dvorište gradske kuće, javnosti još nije predato, jer zapravo nema šta da se prikaže.

Arheološko društvo je doduše osnovano, ali u njemu još nema života. U stvari za stvar arheologije tamo postoji samo jedan čovek entuzijasta gimnazijski profesor Đerđ Bibo-Bige, koji je završio kurs arheologije i svojim javnim čitanjima u slobodnom liceju trudi se da pobudi interesovanje za stvar. Ima izgleda da grad prepusti za ciljeve muzeja sobu sa 4 prozora koja se otvara na ulaz kapije gradske kuće i tada će tamo i da otvore za široku publiku majušnu zbirku.

Pomena je vredan u ovoj zbirci samo jedan jedini nalaz iz vremena seobe naroda i on je sada pronađen u subotičkoj ciglani Mačković. Izašao sam, dakle, onamo sa Bibo-Bigeom, kako bih mu mogao dati praktična uputstva, s obzirom da još nikada nije učestvovao u iskopavanjima. Verujem da će ovaj entuzijast, koji inače kancelarijske poslove obavlja pedantnom preciznošću, lepo razvijati sadašnje skromno stanje."[18]

Ono što iznenađuje jeste da nijedan grad od navedenih šest (Subotica, Segedin, Senteš, Temišvar, Vršac i Sombor) u izveštaju nije dobio prelaznu ocenu, pa bismo dakle mogli reći i tako, da su, viđeno očima glavnom inspektora, svugde vladale podjednako nepovoljne prilike. Rečju, nisu postojale muzejske ustanove istaknutog značaja, kojima bi „dobro išlo", već samo početničke zbirke koje su u većini slučajeva zavisile od opsednutosti po nekog kustosa odnosno od dobre volje nekolicine (desetak) dobronamernih gradskih očeva, zbirke koje je publika mogla ili nije mogla da vidi.

Elem, u slučaju našeg grada bilo je perioda kada je dolazilo i do toga. O tome sedoči 1904. objavljeni Arheološki glasnik (Archeológiai Értesitő), koji u gorepomenutom izveštaju Glavnog inspektorata za 1903. godinu o Subotici iznosi sledeću konstataciju:

„Subotički muzej ne šalje redovne izveštaje, inače se lepo razvija; u prvoj polovini 1903. godine prikupio je 381 komada starina i u istom razdoblju je broj posetilaca premašio 6000. Grad je dosad dao muzeju 400 kruna, u buduće će davati 1000 kruna. Društvo ima 210 članova, subotički muzej smatra potrebnim da uz doprinos drugih 17 muzeja iz unutrašnjosti ustanovi jedno stručno glasilo, koje bi unapredilo uzajamne doticaje svih domaćih muzeja. Subotičani naslućuju da ima potrebe za jednom povremenom publikacijom ali ne umeju da daju pravi razlog, zbog čega je to potrebno. Potrebna je jedna publikacija koja bi iz godine u godinu podnela detaljan izveštaj o zamašnoj građi predmeta za sećanje koji se

18 Kőhegyi Mihály-Szabó Géza, i. m. 28.

skupe iz državnih novaca i na druge načine i koja bi tako učinila ovu građu dragocenom za nauku; bez toga taj zamašan kapital ne daje kamate domaćoj nauci. Istina, ostvarivanje takvog zadatka ide sa mnogo troškova i mnogo napora."

Ovaj izveštaj je gotovo zapanjujući, naravno ako sadrži istinite brojčane podatke, po kojima je tokom 1903. godine Subotički muzej imao više od 6000 posetilaca i zbirka je obogaćena za skoro 400 komada. To već i zbog toga, jer je proteklih decenija bilo perioda, kada se subotički Gradski muzej nije ni približio ovom dostignuću! U ovom izveštaju je takođe navedeno da je u nadležnosti glavnog inspektorata 1903. godine „stajalo 45 muzeja starina osim biblioteka i drugih muzeja" (?), o kojima nema objavljenih podataka.[19]

Treći izveštaj o Subotičkom muzeju je objavljen u Arheološkom glasniku iz 1906. godine, u izveštaju glavnog inspektorata za 1904. godinu. Prema njemu je pod nadležnošću glavnog inspektorata stajalo 44 muzeja. O Subotici možemo da saznamo ovo:

„U ovogodišnjem izveštaju glavnog inspektorata o subotičkom muzeju nismo dobili nikakav propisan zadatak, uprkos tome što stručni referent glavnog inspektorata boravio tamo. Ne znamo da li je grad dao muzeju 1000 kruna, kako je prethodno obećao, da li su za muzej prikupili starine, koliko i kakve, koliko je muzejsko društvo imalo članova 1904. ? Obavešteni smo samo o tome, da je posle dosadašnjeg procvata došlo do nazadovanja, da se zbirke ne nalaze u prikladnim prostorijama i da se ni grad ni mesno stanovništvo ne interesuju za njega dovoljno, muzej je početkom leta zatvoren za javnost, zbirke se inventarišu i udruženje želi da ga preda gradu neka se brine o njemu."[20]

Nekadašnja zgrada stare Gradske kuće u kome se nalazila izložba „Subotičkog muzeja" početkom XX veka

U svojoj sveobuhvatnoj studiji pripremljenoj pre trideset i pet godina Laslo Sekereš je već ispitivao ovaj izveštaj, ali nije došao ni do čega konkretnog. Jedino što je ponovio postavljena pitanja i napokon izveo zaključak prema kome je od tada započeo proces opadanja.[21] Ako ovoj konstataciji suprotstavimo da je godinama docnije Đerđ Bibo-Bige shodno svim propisima (to će reći, vodeći računa o običajima iz tadašnjih vremena) obavljao regularna iskopavanja na pustari Tompa na jednom srednjovekovnom nalazištu, onda smo besumnje prilično zbunjeni što se tiče odgovora na ovo pitanje. Jedna je stvar sigurna. Nakon što je doneta konačna odluka o izgradnji nove gradske kuće prema projektu Marcela Komora (Komor Marcell) i Dežea Jakaba (Jakab Dezső), koja je praktično

19 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége – jelentés az 1903 évi tevékenységről, in: Arhaelológiai Értesítő, új folyam XXIV kötet, Budapest 1904, 381.

20 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége – jelentés az 1904 évi tevékenységről, in: Arhaelológiai Értesítő, új folyam XXVI kötet, Budapest 1906, 93.

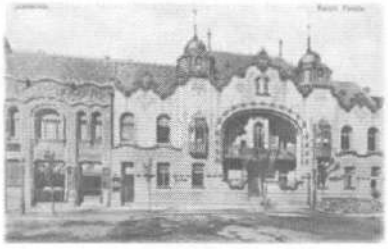
21 Szekeres László: Üzenet I/4 (1971), i. m., 452.

planirana na lokaciji stare, zacelo je nastala velika zbrka što se tiče privremenog smeštaja u gradu svih nadleštava, usluga i aktivnosti drugog karaktera, koje su jednostavno ostale bez krova nad glavom. Po našem mišljenju isti je sudbinu doživela i zbirka Subotičkog muzeja, a na to upućuju u izveštajima kada pišu o pakovanjima na raznim mestima (privremeni smeštaj), jer se svako uzda, da će za nekoliko godina da bude sagrađena nova gradska kuća i stvari će doći na svoje mesto. Pa i muzej.

Ova konstatacija se već vezuje za poznatu izreku nekadašnjeg arhiviste Lasla Mađara, koji je verovao, zastupao i čvrsto podržavao da je proučavanje istorije uvek samo jedno dato stanje, za koje je dovoljan svega jedan jedini podatak otkriven u bilo kom trenutku, pa da dođe do ogromnog preokreta.

Epilog

Istovremeno, ne bi bilo pošteno s naše strane da prećutimo period koji se tiče dalje sudbine stare muzejske kolekcije, razdoblje koje nije donelo ništa novo, ali je barem sačuvalo ono staro. Prema našim saznanjima u decenijama između dva svetska rata nije bilo posebne pažnje vrednih zbivanja ni na planu arheologije ni u pogledu muzeologije uopšte, kao i uopšte uzev na polju uspona kulturnog života. Zahvaljujući srećnoj slučajnosti muzejske dragocenosti su preživele i vihore Drugog svetskog rata delom u gimnaziji (kao njena zbirka), a delom u napuštenim prostorijama Gradske kuće. U spasavanju ovih dragocenosti, odnosno u njihovom smeštaju na pomenuta mesta važnu ulogu je odigrao Mijo Mandić, kasniji direktor Gradske biblioteke, kome je 1918. bila poverena ostavština nekadašnje Javne biblioteke i Muzejskog društva.[22]

Rajhlova palata – prva zgrada
Gradskog muzeja u Subotici

22 Ricz Péter: A szabadkai Városi Múzeum régészeti tevékenysége (1948-1985), in: Létünk, Évkönyv 1985. Szabadkáról, Újvidék, 1985.

SUMMARY

The Municipal Museum of Subotica was established on 24th April 1948, after the decision of the local government. The first manager was dr Imre Schulmann and the museum was located in one of the most beautiful buildings of the town, in the so called Reichle palace.

The new museum was organized in different departments which exist until nowadays. There are departments for archeology, biology, ethnology, history, history of art and as well as some subsidiary departments like the workshop of the restorer, conservator and the photographer. There was also a specialized library founded soon.

During the research about the history of the museum we have found a document from 1901 which reports about the activities of the museum in Subotica. The report was made by Mor Wosinsky, a museum worker from Szekszard and it was sent to the Central Department for the Libraries and Museums in Budapest. The report notified about a modest but significant exhibition in one of the chambers of the previous Town Hall and its custos György Bibo Bige who is a grammar school professor in the same time. In a report sent in 1903. there was notified that more than 600 people had visited the museum of Subotica and that the collection had got more than 400 new objects. Taking into account these reports we could easily say that our museum is going to celebrate its 110 anniversary.

Szekeres Ágnes, régész muzeológus

ELŐZETES JELENTÉS A KANIZSA, "KERAMIKA" TERÜLETÉN FOLYÓ RÉGÉSZETI MUNKÁLATOKRÓL

Kanjiža (Kanizsa) község a Bácska északi szegletében helyezkedik el a Tisza jobb partján. Már maga a folyó is meghatározza a városka régészeti múltját. Az intenzív terepbejárások adatai szerint a környék bővelkedik régészeti lelőhelyekben, az őskortól kezdve egészen a középkorig.[1] A szakszerű terepbejárások és a nagy mennyiségű regisztrált lelőhely ellenére a területen alig került sor régészeti feltárásra – elsősorban az anyagiak hiánya miatt.

Az elmúlt pár évben meginduló új beruházások alkalmat és anyagi lehetőséget biztosítottak a már megkezdett régészeti kutatások folytatására. Ezek keretében kerülhetett sor erre az ásatásra is.

2001-ben a Tartományi Műemlékvédő Intézet munkatársai, Anđelić Dragan[2] vezetésével bejárták a leendő gázvezeték nyomvonalát a község területén. A terepbejárás alkalmával négy helyen találtak régészeti anyagot. Három helyről szarmata, egyről pedig középkori kerámiatöredékeket gyűjtöttek össze. A regisztrált lelőhelyek közül, a feltárás végeztével, csak egy lett régészetileg pozitív.[3] Ez a lelőhely a Kanizsát elkerülő út mentén fekszik a "Keramika" kerámiagyár melletti magaslaton.

Az intenzív földművelésnek kitett lankát, ma már kis vízelvezető árkok határolják, de a lelőhely egykoron a Tisza árterülete mentén feküdt.

A leletmentő munkálatok 2002. február 5-én kezdődtek és március 8-ig tartottak. A humuszt gépek távolították el kb. 70 cm mélységig, a mélyszántás határáig. A feltárt felület kb. 450 méter hosszú, szélessége változó 2–3 méter közötti. Ebben a hosszú sávban sikerült feltárni egy késő szarmata telep 27 objektumát és egy középkori temető 9 sírját[4]. A telepobjektumok sűrűn követik egymást és egyetlen szuperpozíciót sem sikerült megfigyelni, kivéve a szarmata gödrökbe benyúló középkori sírokat.

A szarmata teleprész objektumainak funkció szerinti megoszlása a következő:

Házak:

Két döngölt padlójú ház (13. és 18. objektum). Az egyik megközelítőleg 3x2 méter nagyságú, hossztengelye DK–ÉNY tájolású, a másik pedig 4x3 méter

1 A terepbejárásokat elsősorban Szekeres Lászlónak köszönhetjük.
2 Aki egyben a későbbi ásatások vezetője.
3 A többi felszíni nyom valószínűleg a mezőgazdasági munkálatok következtében került másodlagos helyre.
4 A középkori sírokra ebben a jelentésben nem térek ki.

nagyságú, D–É irányítású hossztengellyel. A kisebbik ház padlója kissé homorú és a két hosszabbik oldalon, a házon kívül, egy-egy cölöplyuk tartozik a szerkezethez. A nagyobbik egyenes padlójú, a közepén egy égett, kormos betöltésű, megközelítően 60 cm átmérőjű sekély gödörrel. Más – cölöpökre utaló – nyomokat nem találtunk. A ház betöltéséből átégett paticsdarabok és kerámiatöredékek valamint állatcsontok kerültek elő, azaz másodlagos betöltésűek.

Munkagödrök:

Két nagyméretű, mély munkagödör (17. és 20. objektum). Mindkettő megközelítőleg téglalap alakú és számos kisebb gödör tagolja. A 20. objektum D-i falában egy boltozatos, tapasztott kemence került elő.[5] A kemencének két tapasztási rétege volt. Az anyag feldolgozása során kiderült, hogy mindkét tapasztási réteg egy időben készült, mivel a két tapasztás közé beépített kerámiatöredékek közül több, egy-egy edényhez tartozó darab is előkerült. Azaz a kemencét nem megújították, hanem dupla hőtároló réteggel készítették a hatékonyság növelése miatt.

Vermek:

A teleprészleten legnagyobb számban vermek kerültek elő. Összesen 22 objektum sorolható ide. Alakjuk tipikus a szarmata telepeken. A vermek között vannak méhkas és hengeres alakúak egyaránt. Nagyságuk és mélységük igen változatos és a feltárt területen elszórtan végig megtalálhatók, különösebb koncentráció és elkülönülés nélkül. A méhkas alakú vermek valószínűleg élelemtárolásra szolgáltak, erre utalt gondos kivitelezésük is. Minden gödör betöltése hulladékgödörre utalt, azaz az eredetileg élelemtárolásra szolgáló vermeket már nem eredeti funkcióban használták.

A teleprészleten feltárt anyag dokumentálása és feldolgozása még folyamatban van.[6]

Általánosan megállapítható:

- A terepviszonyok ismeretében a feltárt terület az egykori szarmata telep D-i szélét képezhette.
- A feltárt területtől észak és kelet felé a magaslaton szintén nagy mennyiségű szarmata kerámiát sikerült összegyűjteni. Valószínű, hogy a telep erre terjeszkedik.
- Az objektumok betöltése nem mutatott rétegzettséget. A belőlük előkerült nagy mennyiségű kerámiatöredékből, állatcsontból, kőtörmelékből és paticsból arra következtethetünk, hogy az árokszelvény a telepnek egy olyan részletét reprezentálja, amelynek objektumai már nem eredeti

5 A munkagödörbe telepített kemence korai párhuzama Gyoma, Ailer téglagyáron került elő. VADAY et alia 1996, Fig. 23.

6 Az anyag és a dokumentáció a szabadkai Városi Múzeumba került.

funkcióban, hanem másodlagosan szolgáltak.

- Az előkerült - datálásra alkalmas – kerámia anyag a későszarmata periódus hunkori[7] fázisára jellemző.[8]
- A keskeny feltárási sáv régészeti anyagából nem lehet megállapítani a telep felső időhatárát, azonban bizonyosnak látszik, hogy mivel pusztulási réteget nem lehetett regisztrálni a lelőhelyen, az Attila-kori fázisban még élő szarmata településről van szó.

A településrészlet régészeti anyaga szoros szálakkal kötődik a Bácska Attila-kori lelethorizontjához, de számos vonatkozása van az Alföld déli részében és a Közép-Tisza vidékének déli sávjában előkerült leletanyagokkal.

Ábrák:

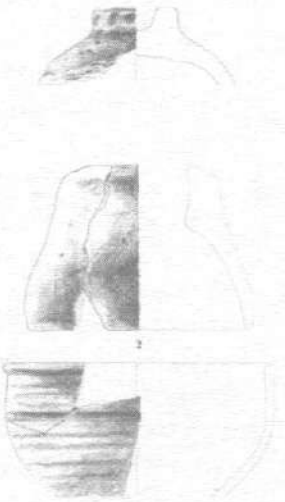
I. Tábla: 1.) 15. objektum: korongolt, homokkal soványított, sötétszürke korsóperem és nyaktöredéke, nyaka függőlegesen simított, 2.) 19. objektum: kézzel formált, homokkal és kerámiatöredékkel soványított, barnásszürke tál, 3.) 20. objektum: korongolt, homokkal soványított, sötétszürke, másodlagosan felhasznált edény oldaltöredéke, 4.) 20. objektum: korongolt, homokkal soványított, sötétszürke, másodlagosan felhasznált, kannelúrás edény oldaltöredéke, 5.) 20. objektum: középszürke, korongolt, homokkal soványított edény aljából készült orsókarika.

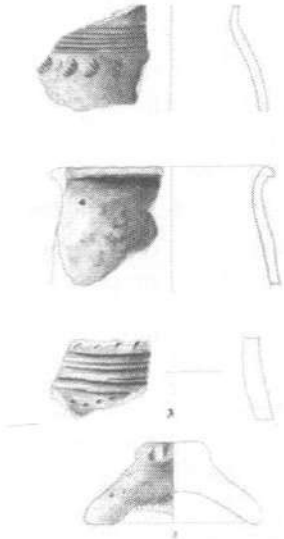
7 A hunkor a magyarországi teminológiának megfelelően az Attila-kort jelenti.

8 Tipikus hunkori figurális besimított kerámia, csillámos szemcsés soványítású lassú korongolt, fésűs díszítésű edénytöredékek, valamint késöantik edények átértékelt barbár változatai.

II. Tábla: 1.) 21. objektum: kézzel formált, sárgásbarna, belül égett, homokkal és kerámiatöredékkel soványított fedő töredéke, 2.) 19. objektum: kézzel formált, homokkal és kerámiatöredékkel soványított, okker színű sütőharang, 3.) 21. objektum: sötétszürke, korongolt, homokkal soványított tál perem- és oldaltöredéke, felülete kívül-belül vízszintesen simított, hasán egy horony fut körbe.

III. Tábla: 1.) 18. objektum: lassúkorongolt, homokkal, kaviccsal és csillámos anyaggal soványított barnáspiros színű fazék oldaltöredéke, vállán 7 fokú fésűvel bekarcolt vonalköteg, alatta benyomkodott fésűmotívum, 2.) 20. objektum: kézzel formált, homokkal és kerámiatöredékkel soványított, sárgásbarna, égett fazékperem és oldaltöredéke. 3.) 18. objektum: lassúkorongolt, homokkal és kaviccsal soványított, barnáspiros színű fazék oldaltöredéke, bekarcolt és benyomkodott díszítéssel, 4.) 18. objektum: kézzel formált, homokkal és kerámiatöredékkel soványított, barna színű, belül égett fedő töredéke.

IRODALOM

Vaday 1996	A. Vaday - L. Bartosiewicz – K. Berecz – A. M. Choyke – Zs. Medzichradszki – S. Puszta – B. Székely – M. Vicze – T. Vida: Cultural and Landscape Changes in South East Hungary II. Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133. (Békés County Microregion) Gyoma, site 133. Archaeolingua 5. Budapest 1996

REZIME

Zaštitno arheološko iskopavanje vršeno je 2001. g. u Kanjiži, pored fabrike «Keramika». Tokom iskopavanja istraženo je i dokumentovano 27 različitih objekata iz kasnosarmatskog perioda (IV-V vek n.e.). Među objektima pronađeno je 22 kružne jame za odlaganje namirnica (silosi i trapovi), dve kuće i dve radne jame. Pronađena je velika količina materijala, tipična za naselja iz sarmatskog doba. To je uglavnom siva keramika izrađena na brzom vitlu i rukom rađena kućna keramika.

SUMMARY

The preserving archeology excavations were done in Kanjiza in 2001. near the "Keramika"factory. During the excavation 27 objects, which originate from the late Sarmat period (IV-V century), have been researched and documented. Among the excavated objects there were found 22 circle-shaped holes in the ground used for food storing, two houses and two working holes. A lot of materials, typical for the settlements of the Sarmat era, had been found. They were mostly gray ceramics made on pottery winch and homemade household ceramics.

Nevenka Bašić Palković, bibliotekar savetnik

NAJSTARIJA PERIODIKA U BIBLIOTECI GRADSKOG MUZEJA DO 1867. GODINE

UVOD

Stručna biblioteka Gradskog muzeja u Subotici nastajala je uporedo sa samom ustanovom od 1948. godine, kao što je krajem XIX veka nastalo Društvo za javnu biblioteku i muzej 1890, kada su građani osetili potrebu da sakupljaju i sačuvaju "starine" svih vrsta: knjige, predmete, novac, delove pokućstva i drugo. Tako je zaslugom pojedinih imućnih građana, bibliofila, darodavaca i intelektualaca, u javne i stručne biblioteke dospelo mnoštvo knjiga, listova i časopisa koji se trajno čuvaju jer predstavljaju izuzetno svedočanstvo o životu i stvaralaštvu, kao i raznovrsnom pregalaštvu ljudi određene sredine. Ostale knjige i periodika nabavljale su se planski i sistematski, kupovinom ili razmenom sa srodnim institucijama, kao što se to i danas čini, shodno raspoloživim sredstvima koja nisu dovoljna.

Osim imena i ex librisa bivših vlasnika (i njihovih beležaka) u pojedinim primercima knjiga i časopisa i danas se mogu naći pečati ranijih ustanova ili biblioteka kojima su pripadali: tako se na najstarijoj periodici Gradskog muzeja mogu naći pečati gimnazijske biblioteke, Pravnog fakulteta u Subotici, Nacionalne kasine (Nemzeti kaszino), biblioteke dr Vince Zomborčevića, potpisi Lasla Markoviča, profesora Aleksandra Rafajlovića i drugi.

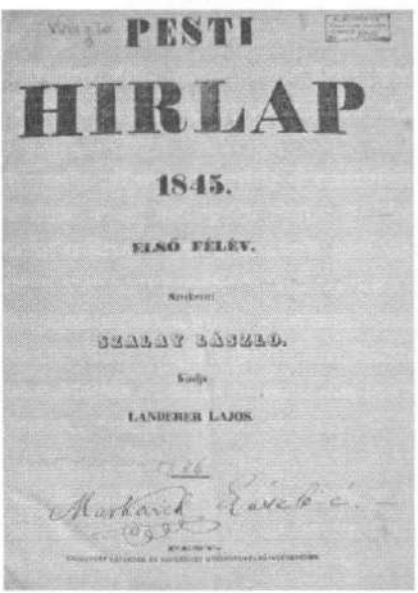
Najstarija periodika u Muzeju datira iz sredine XIX veka i spada u kategoriju stare i retke knjige i periodike koja se prema bibliotečkom i zakonu o kulturnim dobrima, tj. spomenicima kulture, posebno čuva, obrađuje i odlaže u trezore, restaurira i mikrofilmuje (te dislocira u više biblioteka) kako bi se sačuvala za buduća pokoljenja kao trajno dobro.

Ovom prilikom obradićemo samo nekoliko interesantnih naslova koji su izlazili do 1867. godine: *Pesti Hirlap* (Peštanski glasnik), koji je izlazio od 1841-1849. godine, *Pesti Divatlap* (Peštanski modni list), izlazio od 1844. do 1848. godine, *Életképek* (Slike iz života), nedeljni list koji je izlazio od 1844. do 1848, *Hölgyfutár* (Ženski kurir), koji je izlazio takođe u Pešti od 1849. do 1864. godine kao dnevni list za književnost, društveni život, umetnost i modu. Svi pobrojani listovi izlazili su na mađarskom jeziku u Budimpešti do 1867. godine koja se smatra graničnom za određivanje stare i retke mađarske periodike kod nas, za razliku od srpske i hrvatske knjige i periodike koja se smatra starom i retkom ako je izdata do 1900.

U naznačenom periodu do 1867. sačuvan je u Gradskom muzeju samo jedan originalan list na srpskom jeziku *Љубав* (1864-1865) u rukopisnom izdanju, koji je izlazio u Subotici i tri srpska lista u fototipskom izdanju: *Славено-сербскије вједомости* (1792-1794), *Славено-сербскиј магазин* (1768) и *Новине сербске* (1813-1822), koje su izlazile u Beču. Bez obzira što ovi listovi nemaju vrednost koju imaju originali, vrlo su značajni zbog svog sadržaja i kulturno-istorijskih podataka koje donose, kao i zbog toga što se i reprint (preštampana) izdanja retko javljaju: navedene primerke listova izdala je Matica srpska 1960, 1961. i 1964. godine, a Gradski muzej ih je nabavio tek nedavno, zahvaljujući profesoru Aleksandru Rafajloviću, saradniku iz Subotice, otkupom iz njegove lične biblioteke.

NAJSTARIJI LISTOVI

U stručnoj biblioteci muzeja sačuvana su dva toma čuvenog političkog lista mađarskog nacionalnog pokreta *Pesti Hirlap* (1841-1849),[1] Peštanski glasnik, koji je peštanskom stanovništvu prvi nagoveštavao slobodu, a uređivao ga je Lajoš Košut (1802-1894), mađarski revolucionar i državnik u periodu od nastanka lista, 1841. do 1844. godine, kada ga preuzima Laslo Salai, budući dugogodišnji saradnik.

PESTI
HIRLAP
1845.
ELSŐ FÉLÉV.
LANDERER LAJOS

List je pokrenut 2. januara 1841. i bio je veoma dobro uređivan sa novinarske tačke gledišta, a donosio je i književne tekstove. Stalne rubrike bile su vesti iz zemlje i inostranstva, komentari na savremena zbivanja, zvanični oglasi, kao i dešavanja iz oblasti kulture i umetnosti. Vlasnik i izdavač lista bio je Lajoš Landerer.

Pored Košuta i Salaija, list su kasnije uređivali Antal Čengeri i Mor Jokai od 4. januara 1849. Iste godine list je od kraja januara do aprila bio zabranjen, da bi 8. jula bio definitivno ugašen. List je najpre izlazio dva puta nedeljno, sredom i subotom, od 1. aprila 1845. izlazio je četiri puta nedeljno, a od 1848. šest puta.

U Muzeju se pod inventarnim brojem 3796 čuva prvo polugodište ovog lista iz 1845. godine od 418. do 494. broja, u formatu od 43 cm, u jednom povezanom tomu. Na prvoj naslovnoj strani originalno povezanog polugodišta navedena je štamparija Landerer i Heckenast u Pešti, urednik Laslo Salai (Szalay László) i izdavač Lajoš Landerer. Na istoj strani nalazi se potpis: Markovich

László-é, a na unutrašnjoj strani korice rukom pisana oznaka: "A szabadkai gymnasiumi ifjúság könyvtáráé" (iz omladinske biblioteke subotičke gimnazije). Za ovaj podatak se zna da su knjige i listovi iz nekadašnje gimnazijske biblioteke dospeli delimično u Gradski muzej, ali i u Gradsku biblioteku u Subotici, o čemu svedoče navedene beleške, pečati ili nekadašnji inventarni brojevi.

List *Pesti Hirlap* sačuvan je u stručnoj biblioteci muzeja još u jednom originalno povezanom tomu iz 1848. godine (inv. broj 3795) u dosta dobrom stanju, iako je hartija zbog starosti izdanja dosta isušena i krta, te bi dobro bilo da se originali mikrofilmuju ili na drugi način presnime radi korišćenja i istraživanja u muzejskoj biblioteci, a svi originalni primerci najstarije periodike da se odlože u trezore.

PESTI DIVATLAP

A ZENE MUVESZETROL

U periodu od 1844. do 1848. u Pešti je izlazio list za društveni život, književnost, umetnost i modu, pod naslovom *Pesti Divatlap*[2] (Peštanski modni list). Ovaj nedeljni list pokrenut je 6. jula 1844. u četvrtini formata(24 cm), na dva stupca, da bi vremenom menjao format i izgled, kao i skromne ilustracije na zaglavlju lista i na početku pojedinih rubrika.Glavni urednik bio je Imre Vahot(1820-1879), dramski pisac i urednik i saradnik više listova. Podržavao je mlade pisce, tako da je talentovanog pesnika Šandora Petefija(1823-1849) odmah na početku uzeo za pomoćnog urednika. List je najpre izdavao Janoš Erdelji, a od 1845-1848. Imre Vahot, jer je list pod ovim nazivom ugašen 25. juna 1848. godine. Vahot je krajem iste godine pokrenuo drugi list pod nazivom *Budapesti Divatlap (*Budimpeštanski modni list).

Pesnik i revolucionar Šandor Petefi objavio je prve pesme 1842. godine i ubrzo postao najomiljeniji mađarski pesnik i reformator poezije. Pisao je pesme, novele, drame, bio je pesnik i ideolog Revolucije 1848. i postao je poznat u evropskim razmerama. Izvršio je jak uticaj na naše pesnike Đuru Jakšića i J.J. Zmaja, koji ga je rado prevodio.U listu *Pesti Divatlap* Petefi je objavio više desetina pesama i proznih tekstova i bavio se uredničkim poslovima.List je imao stalne rubrike iz oblasti umetničke i narodne književnosti, književne kritike, pozorišne umetnosti, etnologije, pregled dešavanja u prestonici i u ostalim manjim mestima, kao i dopise, polemike i jedan duži "rečnik" pojmova iz ljubavnog i bračnog života, u nastavcima iz broja u broj. Interesantan je, recimo, jedan anonimni dopis iz Sombora, u broju31/1845. koji govori o bunjevačkom običaju u Somboru pod nazivom "vašar devojaka" koji se sačuvao i kod srpskog stanovništva, a

nekad je bio poznat kao paganski običaj i kod Mađara (lyányvásár). Devojke se u nedelju, posle praznika sv. Franje, "prodaju" na vašaru, po određenoj ceni radi udaje, nakon što su bile prikazane na "izložbi". Običaj je u vreme ovog opisa već očišćen od primitivizma i anonimni autor je bio prisutan, te ga je zabeležio.

Danas je ovaj običaj skoro već zaboravljen, ali je interesantan sa etnološke tačke gledišta. O njemu je još 1952. godine pisao dr Mirko Šulman, direktor i kustos Gradskog muzeja Subotica i član Naučnog odeljenja Matice srpske. Članak pod nazivom:"Devojački vašari" objavio je u stručnom časopisu ***Rad vojvođanskih muzeja,*** u broju 1/1952, u kome navodi da se ovaj običaj održao u Somboru oko sto godina. Devojački vašar održavao se svake godine, druge nedelje u mesecu oktobru, na unapred dogovorenom mestu gde bi se okupila varoška omladina oba pola. Tu su igrali u manjim grupama, a zatim u velikom kolu, u čijem su središtu bili gajdaši. Za vreme igre pojavili bi se roditelji momka koji se ženi, odabrali bi devojku usred kola i verili tako što bi joj darovali jabuku sa srebrnim ili papirnim novcem. Ako bi devojka primila jabuku, smatralo se da je veridba obavljena, a prstenovanje bi se odvijalo tog, ili drugog dana. Ako devojka vrati jabuku, to je značilo da joj momak ne treba. Ovaj običaj kod Srba u Somboru potiče još iz turskih vremena, a bio je poznat i kod Bunjevaca, navodi Šulman, pozivajući se na mađarski list ***Vasárnapi Újság,*** koji je izlazio u Budimpešti (u broju iz 1854. godine) i ***Nefelejts,*** u Pečuju 1861. g.

Stručna biblioteka muzeja poseduje dva različito povezana toma iz 1845. i 1846. godine (inv. brojevi: 2568 i 2341) u relativno očuvanom stanju, što znači da bi se stari papir mogao očistiti i laminirati da se zaštiti od daljeg propadanja.. Godište 1845. ima sve brojeve od 1 do 39, dok tom iz 1846. počinje sa brojem 10, a završava sa br. 52, na preko hiljadu strana.

O ženskoj lepoti i modi izdvajamo članak iz broja 20/1845. pod naslovom: Lepota i ženina zadaća(poziv), koji je potpisao Talabor, citirajući najpre Verešmartijeve stihove koji u slobodnom prevodu glase: "Maštanje život kvari, jer ko se zanosi u nebesa krivo (zrikavo) gleda", a onda obrazlaže da su nesretne žene koje sve polažu na lepotu i spoljni izgled, zaboravljajući da je lepota prolazna, kao zlatni prah na leptirovim krilima. Žene imaju veliku ulogu kao majke, kao domaćice koje drže porodicu na okupu i kao supruge koje treba da su vredne poštovanja, a moda i spoljni izgled je manje važan i teško onim ženama kojima je lepota jedino blago!Autor savetuje ženama da se odupru savremenim tendencijama u kojima preovlađuje pomodarstvo i da pažnju posvete prirodnoj, unutrašnjoj lepoti srca i duše koja je neprolazna.

Sledeći list iz najstarijeg perioda nosi naziv *Életképek* (Slike iz života).[3] Osnovan je 3. januara 1844. i izlazio je do 31. decembra 1848. Osnovao ga je i uređivao Adolf Frankenburg(1811-1884), pisac, urednik i dopisni član Mađarske akademije nauka, koji je sarađivao sa demokratski orijentisanim mladim piscima Šandorom Petefijem i Morom Jokaijem. List je izlazio nedeljno jedanput, a ostali

saradnici bili su Ignac Nađ, Aranj, Bajza, Gal, Levaji, Pulski, Vajda, Verešmarti i drugi. Petefi u julu 1846. prestaje da sarađuje u listu *Pesti Divatlap* i od jeseni isključivo sarađuje u listu *Életképek*, koji uređuje zajedno sa Morom Jokaijem od 30. aprila 1848.godine, jer se Frankenburg 1847. seli u Beč i list predaje Jokaiju.

U Gradskom muzeju čuvaju se dva godišta ovog lista: iz 1847.godine (inv. broj n 1555) i iz 1848 (inv. broj 3986) i spadaju takođe u fond stare i retke periodike. Na listovima se vide tragovi delovanja vlage i druga oštećenja koja bi se mogla sanirati kada bi se Gradskom muzeju odobrila sredstva za restauraciju knjiga i periodike, što se, nažalost, već dugo ne dešava, iako muzejski stručnjaci podnose zahteve svom osnivaču.

U martovskom broju ovog lista iz 1848. u rubrici Vesti iz Budimpešte, opisuju se revolucionarni događaji i iznosi se Proglas mađarskog naroda koji traži mir, slobodu, jednakost i bratstvo, slobodu štampe, kao i slobodu za žene. Burni događaji opisuju se kao "revolucija bez krvi" i citiraju se čuveni Petefijevi stihovi "Ustajte, Mađari", koje on izgovara pred ustanicima i oni se istog dana štampaju bez cenzure, u štampariji Landerer i Heckenast, zajedno sa dvanaest proklamovanih tačaka revolucionarnih zahteva. Mor Jokai se obraća omladini koja treba da se okrene budućnosti, jer se "domovina u revoluciji ponovo rodila". Dalje slede vesti iz Beča i Požuna.

Tako se kroz originalne reportaže iz davnih vremena, na požutelom papiru, pred nama "odvijaju" istorijski događaji, iznose se problemi, uspesi i stvaralaštvo ljudi minulih epoha, čija svedočanstva u obliku stare periodike treba trajno sačuvati u muzejima i bibliotekama.

Dnevni list *Hölgyfutár*[4] (Ženski kurir) izlazio je u Budimpešti nešto duže nego prethodni listovi, od 1849. do 1864. U podnaslovu stoji da je to dnevni list za književnost, društveni život, umetnost i modu. Pokrenut je 15. novembra 1849. godine. Finansirao ga je Vazul Kozma, a vlasnik-urednik bio je Ignac Nađ, koji je u početku ispunjavao gotovo sve stranice. Pomoćni urednik bio je najpre Šandor Silađi, a od 1852. urednik je Kalman Tot. Svi urednici su imali problema sa nosiocima tadašnje politike, a neki su dospeli u zatvor. U listu su sarađivali skoro svi aktuelni autori iz oblasti lepe književnosti, a od 1854. i Mor Jokai (1825-1904), poznati romanopisac i član Mađarske akademije nauka, urednik lista Életképek i Petefijev saradnik.

Zbog smrti Ignaca Nađa, 1854. godine, list jedno vreme ne izlazi, a posle ga preuzima Karolj Berec i od 1856. Kalman Tot. List je izlazio šest puta nedeljno do 1859. a nakon toga samo tri puta nedeljno do 10. novembra 1864. kada se potpuno ugasio.

HÖLGYFUTÁR.

Pod inventarnim brojevima 3798 i 3797 u stručnoj biblioteci Muzeja sačuvana su dva nepotpuna toma povezanih brojeva lista iz 1858. i 1859. godine, u dosta dobrom stanju (format: 37 cm).U broju 294. od 24. dec. 1858. god. nalazi se Poziv na pretplatu za 1859. godinu (XI godište) u kome se navodi da je to "najveći i jedini dnevni list koji se bavi domaćom književnošću i godišnje donosi 8-10 romana, 60-70 priča, oko 100 pesama, 170-200 pisama od dopisnika širom zemlje i oko 300 članaka u raznim rubrikama." Svakodnevno se objavljuju i vesti iz Budimpešte, Beča i iz inostranstva, kao i dešavanja u nacionalnom teatru. U oglasu je veoma dobro oslikana struktura i programska šema lista.

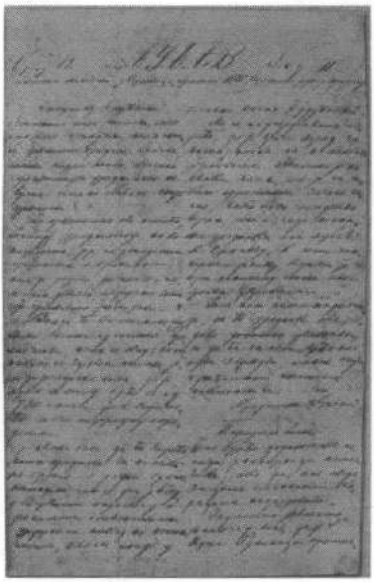
U broju od 28. decembra iste godine najavlju se dva predstojeća bala, u januaru i februaru 1859. koje organizuju dva ženska udruženja u dvorani Lloyda, u Budimpešti, a sav prihod namenjen je siromašnima. U balu će učestvovati lepe dame iz svih slojeva društva. U isto vreme u Parizu se po 88. put izvodi Mocartova opera "Figarova ženidba", a u nacionalnom teatru u Budimpešti balet "Robert i Bertram". U vestima se saznaje takođe da u novoj peštanskoj sinagogi ima 4000 mesta za sedenje koja se mogu porodično zakupiti po različitim kategorijama, a prikupljena suma novca upotrebiće se za opremanje crkve. Iz inostranstva se beleži vest da žene u Francuskoj sve više rade i u nekada tipično "muškim profesijama": u štamparijama kao slovoslagači, u poštama na telegrafu itd. i pokazale su se kao odlični radnici. Zato "Poštujte žene!"- navodi nepoznati autor drugog priloga, citirajući Šilera. U istom godištu nalazi se vest da su svuda već snižene cene ženskih šešira od paname, samo još u Parizu, u jednom izlogu stoji cena od 10.000 franaka (a ako se plaća u gotovini, onda je cena 9.990 franaka!) Što se tiče lakih, ženskih letnjih haljina od batista i drugih materijala u svetlim bojama, koje izazivaju opšte zgražavanje, a prodaju se u Parizu, nepoznati autor upozorava da ne treba da se kupuju i da bar ne budu u zelenoj boji (jer žene koje tu boju nose obično pate od stalne temperature i slabosti), a svuda oko njih je letnje zelenilo i "udvaranje" koje je i dalje u modi.

Na mađarskom jeziku sačuvano je još nekoliko naslova stručne periodike iz perioda do 1867. godine (Glasnik Mađarske akademije nauka iz 1850, Novi

mađarski muzej iz 1857, Godišnjak Kišfaludijevog društva iz 1860-62) ali oni će biti predmet posebne obrade.

Od listova na srpskom jeziku u Gradskom muzeju čuva se samo jedan naslov u originalnom izdanju i tri naslova u fototipskom izdanju za navedeni period. Listove na bunjevačkom, hrvatskom i drugim jezicima posedujemo tek iz kasnijih godina XIX veka.

Rukopisni list *Љубав* (1864-1865)[5] pojavio se prema navodima Jose Šokčića 1. januara 1864. kao porodični, politički i narodnogospodarski list, čiji je urednik bio Samko Manojlović, iako se njegovo ime ne javlja na listu.

List je izlazio jednom mesečno, a ponekad i u izuzetnim situacijama (u formatu 33 cm). Joso Šokčić, novinar, pisac i sakupljač zavičajnih listova, pronašao je dva broja ovog lista u privatnoj zbirci Jovana Manojlovića. "U sačuvanim brojevima ima napisa koji govore o borbi vojvođanskih Srba za maternji jezik, za podizanje njihovog kulturnog nivoa. U člancima se prate i ocenjuju savremeni događaji (rad Karlovačkog sabora),daju se saopštenja o savremenim gospodarskim prilikama"- navodi Šokčić.

Danas se u Gradskom muzeju na istorijskom odeljenju, u Šokčićevoj zbirci, čuva samo broj 12. iz drugog godišta (1865) i to je jedini poznati primerak.[6] S obzirom da je prvi srpski štampani list u Subotici, Бачванин, objavljen trideset godina kasnije (1898), rukopisni list Љубав vrlo je značajan za istoriju srpske periodike u Vojvodini. Upravo zbog toga, u subotičkom nedeljniku Дани, povodom 10. godišnjice izlaženja, 17. aprila 2002. godine, objavljeno je reprint izdanje broja 12 iz 1865. godine. Ispod naslova sledi tekst: "izlazi mesečno, u Subotici, brezanja 1865 Sve je ništa, jedno je narod moj." List je imao rubrike: porodične vesti, mestne novosti i "najnovije". Jednu vest prenosimo u celosti: "Ovdašnje madžarsko pozorište posle petmesečnog bavljenja u gradu našem prepravljase odlaziti u Beograd, već je od Kneza Mijaila za to dopuštenje dobilo. - Naša omladina ovi dana namerava pozvati Srpsko narodno pozorište k nami. Na ovom poslu osobito će biti zafalne omladini Subotičkinje, koje su željne svoga milog pozorišta. Ostarina se baš ovom koraku neraduje!" - Navedeni događaji dešavaju se četiri godine nakon osnivanja Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu, a ono već ima publiku u Subotici, koja ga željno očekuje. Subotica nije imala svoj stalni pozorišni ansambl, nego se zgrada današnjeg Narodnog pozorišta (u to vreme „Kafana k varoši Pešta") iznajmljivala gostujućim družinama na nekoliko sezona, ili za kraća gostovanja. Srpsko narodno pozorište gostovalo je

u Subotici prvi put 1862. godine, a navedene 1865. postiglo je najveći uspeh kada je izvedeno trideset predstava, uz veliko interesovanje publike.

Joso Šokčić u istom članku, u Naučnom zborniku Matice srpske iz 1950. navodi još jedan značajan podatak: " U to vreme Bunjevci nemaju u Subotici svoju štampu. Jedina kulturna hrana Bunjevcima u ono vreme bile su pretstave Srpskog narodnog pozorišta, čija je trupa dolazila u Suboticu svake godine i hranila svojim milozvučnim slovenskim jezikom zaostalu bunjevštinu koja ni vođe svoje nije imala." Prve *Bunjevačke i šokačke novine* izdate su tek 1870. godine, pod uredništvom biskupa Ivana Antunovića.

U ostalim rubrikama, list Љубав često na šaljiv način komentariše najnovije vesti u gradu i okolini i donosi satirične opaske na sopstveni račun. U porodičnim vestima govori se o napredovanju u službi, o smrti pojedininih članova ili o tome da je "seja Milica u blagoslovenom stanju"- što je dosta neobično za to vreme. Opšti zaključak bi bio da smo iz jednog jedinog broja ovog mesečnika saznali mnogo autentičnih podataka, vezanih za istoriju i kulturu zavičaja, te je prava šteta što se ostali brojevi nisu sačuvali. Tim je veći značaj navedenog reprint izdanja iz 2002. godine.

СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ

МАГАЗИНЪ,

НО ЕСТЬ:

СОБРАНІЕ

Разныхъ Сочиненій и Переводовъ,

къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой Дмитрія Ѳеодосіева.

1768.

Od navedenih reprint izdanja najstarijih srpskih listova koji se čuvaju u stručnoj biblioteci izdvajamo samo jedno - *Славено-сербски магазин,*[7] koji je izašao 1768. godine u Veneciji, kao prvi pokušaj časopisa kod Srba. Urednik i pisac tekstova bio je verovatno Zaharije Orfelin (1726-1785), književnik i osnivač bakrorezačke štamparije u Sremskim Karlovcima, najveći umetnik srpske grafike u bakrorezu, u XVIII veku kod Srba. Radio je u Budimu, Novom Sadu, Veneciji, Beču i Temišvaru. Njegovo ime nije naznačeno na listu (format 20 cm). Časopis je rađen po ugledu na časopis ruske Akademije, blizak savremenim evropskim časopisima onog doba. Tekstovi su uglavnom prevedeni i imaju poučno-zabavni karakter i pisani su mešavinom ruskoslovenskog i narodnog jezika. Ima, međutim, i soneta, epigrama, prikaza novih knjiga, naročito školskih koje treba da podižu obrazovanje i kulturu kod Srba.

U sadržaju lista izdvajamo Pismo o važnosti (vrednosti) žena, na 45-47. strani, u kome anonimni autor navodi različita mišljenja o tome koliko vrede žene. Neki kažu da ne vrede ništa, ali ta diskusija nema kraja i anonimni autor traži podršku i obrazlaže svoj stav da to nije tako. Da bi obrazložio svoje mišljenje, on u obliku soneta, u stihovima navodi lepe primere likova žena iz istorije i antičke

književnosti: zbog ljubavi prema ženama stradao je Herkules, uništena je Troja; slave se Kleopatra i Aspazija, pa zašto onda huliti na žene, kada su nas one rodile - pita se autor pisma i soneta o ženama. Ne treba biti dvoličan u odnosu na njih, govoriti da bi život dali za njih, a one "ne vrede ništa". Naprotiv, treba ih voleti i obožavati i o njima istinu pisati-vrlo prefinjeno i gotovo "savremeno" piše ovaj anonimni autor iz XVIII veka (prema literaturi, autor je verovatno Zaharije Orfelin, koji je prvi među srpskim piscima objavio svoje pesme).

Među naslovima knjiga koje se preporučuju čitaocima uz detaljniji prikaz na stranama 77-96, nalaze se sledeći udžbenici: Nova srpska aritmetika, Latinski bukvar, Bukvar (slavenski), Kratka skazanija o Bogu Teofana Prokopoviča i drugi.

ZAKLJUČAK

Stručna biblioteka Gradskog muzeja u Subotici, po bogatstvu bibliotečkog materijala spada u veće specijalne biblioteke koje uspešno služe svrsi zbog koje su osnovane. Njen značaj nije toliko u brojnosti bibliotečkog materijala (više hiljada tomova knjiga i periodike), nego mnogo više u kompleksnosti i specijalnoj vrsti građe koja se često može pronaći samo u njenim fondovima, na teritoriji Subotice i okoline i pored toga što, recimo, Gradska biblioteka u Subotici poseduje veoma vredan i veliki bibliotečki fond. Muzejska biblioteka ima knjige iz oblasti arheologije, etnologije, istorije, antropologije i kulturne istorije, iz oblasti prirodnih nauka, istorije umetnosti, numizmatike, heraldike, primenjene umetnosti, zaštite kulturnih dobara, arhitekture, zanatstva, kao i drugih fondova koji se ponekad nisu namenski nabavljali, već su činili deo drugih privatnih ili državnih biblioteka ili ustanova.

Najinteresantniji je svakako fond stare periodike na više različitih jezika koji sadrži bezbroj vrednih podataka i biće predmet daljih izučavanja.

Napomene

1 A Pallas Nagy Lexikona, XIII. kötet, Budapest, 1896, 975. old.
2 A Pallas Nagy Lexikona, XIII. kötet, Budapest, 1896, 974-975. old.
3 A Pallas Nagy Lexikona, VI. kötet, Budapest, 1894, 21. old.
4 A Pallas Nagy Lexikona, IX. kötet, Budapest, 1895, 426. old.
5 Joco Шокчић: Почеци српске штампе у Суботици, Научни зборник Матице српске, серија друштвених наука, 1/1950, стр. 290.
6 Szentgyörgyi I., E. Bažant, N. Bašić Palković: Subotička bibliografija 1764-1869, sv. I, Subotica, 1988, str. 56.
7 Enciklopedija Jugoslavije, knj. 7, Zagreb, 1968, str. 220.

ÖSSZEFOGLALÓ

A szabadkai Városi Múzeum szakkönyvtára az intézmény 1948-as megalakulásával egy időben jött létre. Előzményeként az 1890-ben létrejött Szabadkai Könyvtár s Muzeum Egyletet tartjuk számon, amelynek keretei között működő polgárok már fontosnak tartották a múlt tárgyainak a megőrzését, könyveket, bútorokat, pénzeket és egyéb tárgyakat gyűjtöttek. Ennek a munkának és néhány jómódú adakozó polgárnak, könyvgyűjtőknek, értelmiségieknek köszönhetően a nyilvános és a szakkönyvtár megőrizhetett néhány kiemelkedően értékes könyvet és folyóiratot. Ez a gyűjtemény az évek során tervszerűen és rendszeresen lett csere vagy vásárlás által bővítve korabeli művekkel.

Ezekben a kiadványokban található nevek, ex librisek, bejegyzések, intézmények és könyvtárak pecsétjei alapján következtethetünk a tulajdonosokra. Így a Városi Múzeum könyvtárának legrégebbi kiadványaiban a gimnázium könyvtárának, a szabadkai jogi egyetemnek, a Nemzeti Kaszinónak pecsétjét találhatjuk, valamint Dr. Zomborcsevics Vince, Markovich László és Aleksandar Rafajlović, stb. aláírását.

Jelen írás a Városi Múzeum legrégebbi, XIX. század közepéről származó magyar nyelvű periodikái közül a Pesten 1841–1849 között kiadott Pesti Hírlappal, az 1844–1848 között úgyszintén Pesten megjelenő Életképekkel, valamint az 1849–1864 között kiadott hetilappal, a Hölgyfutárral foglalkozik, valamint bemutatja a gyűjtemény korabeli szerb periodikáit is, mint a Szabadkán kéziratban kiadott Љубав (1864–1865) nevű lapot, és a fénymásolatban őrzött művelődéstörténeti adatai miatt még így is értékes bécsi kiadású *Славено-сербскије вједомости* (1792-1794), *Славено-сербскиј магазин* (1768), *Новине сербске* (1813-1822) lapokat.

SUMMARY

According to its richness, the specialized library of the Municipal museum of Subotica belongs to bigger specialized libraries and satisfies its purpose quite well. Its significance is not in the number of printed material (a few thousand books and periodicals) but much more in its complexity and in the specialized sort of printed issues which is difficult to find anywhere else in the town and in the whole region although the City Library is known for its valuable holdings. The library of the Municipal Museum preserves books about archeology, ethnology, history, anthropology and history of culture, theoretical works connected with natural sciences, history of art, numismatic, architecture and crafts as well as some other holdings which were not collected with special purpose but represent parts of other libraries or private collections.

The most interesting holdings are the old periodicals printed in different languages which contain numerous valuable facts and which will be the subject of our further researches.

Papp Árpád, néprajzkutató-antropológus muzeológus

ADALÉKOK A SZERB-MAGYAR KULTURÁLIS KAPCSOLATOK RÖVID ÁTTEKINTÉSÉHEZ

A szabadkai Városi Múzeum, ezzel együtt a néprajzi osztály tavalyi és idei tevékenységének emlékezetes fejezete az újvidéki székhelyű Vajdasági Múzeum és intézményünk, valamint a szabadkai Történelmi Levéltár közös előkészítésű kiállítása. A multikulturalizmus és tolerancia népszerűsítése kapcsán szervezett program keretében az „Együtt élni" című kiállítás célja a szerbek és magyarok évszázados kapcsolattörténetének (kulturális, történelmi és néprajzi) bemutatása volt.

A téma, mely a délvidéki-vajdasági[1] szerb és magyar néprajzi kutatás szempontjából hatványozottan fontos és kiemelt lehetne, számos szép példával, adattal és ténnyel szolgál, kezdve a gyakran eltérő véleményeket ütköztető és vitákat kiváltó régészeti állaspontoktól (pl. a népesség vagy bizonyos szakrális építmények, így az aracsi templom kapcsán) egészen a jelenkor néprajzi szempontból vizsgálható jelenségeivel bezárólag.

A szerb-magyar kulturális kapcsolatok kutatásának gyökerei, a két nép egymásra figyelésének kezdetei igen korai időszakra nyúlnak vissza. Tinódi írja, hogy „Kármán Demeternél nincs jobb az rác módban, az ő hegedűjét főhajtván rángatja"[2]. A délszláv (ez esetben a szerb) folklór Vuk Karadzsics révén válik ismertté és népszerűvé. Röviddel ezután Székács József a 19. század elején 1830-ban Vörösmarty Mihálynak küldi első Vuk-fordítását,[3] majd szerb népköltészeti gyűjteményt jelentet meg (1836).[4] Ebben a korban már ismert és kedvelt a „szerbus manier", aminek népszerűsítői között találjuk Vitkovics Mihályt is, aki „a Vuk népköltési gyűjteményeiből vett lírai dalokat a magyar népdal szellemében ültette át, jelentősen hozzájárulva az »irodalmi népiesség« megerősödéséhez a kortárs magyar költészetben".[5] Ezek után már nem véletlen, hogy a magyar néprajzi kutatás kezdeti időszakát a szomszédos népek folklórja iránti érdeklődés is jellemezte, hiszen éppen a folklórkutatás bontogatta szárnyait a legerőteljesebben a magyar néprajzi kutatás ágai között.

1 Mindkét terminus elfogadható. Az első meghatározás a magyar, a második az ex-jugoszláv és szerb, valamint a vajdasági magyar szóhasználatban használatos és elsősorban történelmi-érzelmi koordináták által jellemzett térben értendő: míg az első a területnek az ország központjához mért helyzetét emeli ki, a másik az 1849-1861 között fennálló Szerb Vajdaság és Temesi Bánság történelmi folytonosságára helyez nagyobb hangsúlyt.

2 Hadrovics L. 1984. 14.

3 Vujičić S. 1986. 77-78.

4 Bővebben lásd: Vujičić S. 1986.

5 Vujičić S. 1986. 79.

Bosznia és Hercegovina annexióját követően (1878) az útleírások — de egyúttal a szintetizáló szándékkal születő művek, mint az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben (XIX. kötete, Bosznia és Herczegovina) — bővelkednek a viselet, a muzulmán és keresztény nép öltözéke leírásaiban.[6]

A népviselet mellett a családrendszer bizonyos aspektusai — így például a zadrugák intézménye — is ez időtől kerülnek, ha csak néhány szerző tollából is, az érdekes témák előkelő csoportjába. A Balkán-félsziget a maga ismeretlenségével, egzotikumával, kulturális különlegességével kutatók sorát vonzza: Kállay Benjámin, Nopcsa Ferenc, Strausz Adolf csak néhány ismertebb név a sok közül, akik hozzájárultak a rejtélyesnek tűnő vidék felfedezéséhez.

A Délvidéken az első világháborút megelőző időszak markáns jellemzője, hogy a magyarokkal azonos területen élő más nemzetiségek kutatása mennyiségét tekintve talán nagyobb arányban képviseltette magát, mint a magyarok népéletének vizsgálata; a Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat fennálása alatt témaválasztásában, de tagságában is hű lenyomata volt az időnek és a nemzetiségi arányoknak. A millenniumi falu tizenkét magyar háza mellett ugyanennyi nemzetiségi házat mutatott be: ebben a délvidéki szerb ház is helyet kapott. A Borovszky-féle vármegye monográfiák sokácokat, szerbeket és horvátokat bemutató részei korszerű szempontok alapján írt beszámolók.

Az I. világháború utáni időszak a saját nemzeti történelem és hagyomány keresésének és felfedezésének időszaka, amely mélyen a múltba lökte a korábbi belle epoque szemléletét és gyakorlatát.

A dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem vállalkozhatok az interetnikus, komparativisztikai kutatás mindenre kiterjedő bemutatására, ezért végezetül csak azt a fontos konferenciasorozatot említeném meg, melyre az MTA Néprajzi Kutatóintézetének szervezésében került sor 1983-tól a „Hagyományos műveltség továbbélése" címmel, és a magyar-jugoszláv folklórkutatás legfontosabb eredményeinek elhangzását és megjelentetését volt hivatott szolgálni. Ennek előfeltétele az a komparativisztikai szemlélet, mely a kilencvenes évekig mindkét tudományosságot jellemezte.

A továbbiakban elsősorban a téma néprajzi szempontú összegzését, a lehetséges csomópontok, illetve kultúrtörténeti folyamatok felvázolását kísérlem meg. Szigorúan szem előtt tartva a néprajz történeti jellegét, lehetőség mutatkozott az egymásrahatás — a néprajzi vizsgálatokat megelőző — 19. századinál korábbi jelenségeire is felhívni a figyelmet. Ehhez a régészeti, történeti, kultúrtörténeti és demográfiai adatok kiváló támpontot nyújtanak.

Fontos kihangsúlyozni, hogy nem áll szándékomban politikatörténeti, dinasztikus vagy sérelmi politika szempontjai mentén elemezni az elmúlt évszázadok evidens, de változó intenzitású és jellegű kapcsolatrendszerét, ehelyett

6 Veselinovics S.M. 1984. 250.

azoknak a jelenségeknek szintézisét végzem el, melyek a két nép egymás mellett élésének és egymásrahatásának fontos állomásai. A szintézis laza, tematikus-kronológiai szempontokat követ, habár lehetőség kínálkozna külön szerb-magyar, illetve magyar-szerb kulturális hatások bemutatására is annak függvényében, hogy a hatás milyen irányból indult és kikre hatott.

A vizsgálat terjedelmi korlátok miatt, kényszerűségből elsősorban a mai Vajdaság területére koncentrál, és ezt a közigazgatási egységet helyezi középpontba. Ennek értelmében a magyarországi szerbek néprajzi sajátosságainak bemutatása, mely könyvtárnyi eredménnyel[7] dicsekedhet, nem képezi témánk tárgyát.

Nem szándékozok külön kitérni azokra a mindkét népet érő hatásokra, melyek bizonyos időeltéréssel vagy a Délvidék (Vajdaság) esetében egyidőben következtek be, de egy korabeli globális, nemritkán állami beatvatkozás és irányítás eredményei (pl. a barokk hatása), de ezzel egyidőben érdemes számba venni a felsőbb utasításra vagy állami beavatkozásra bekövetkező változásokat, melyek a mindennapi élet változását eredményezték.

Kronológiai szempontból a hármas szakaszolás kellőképpen pontosnak bizonyult: a mohácsi vész előtti, a hódoltsági, illetve a népességszerkezeti szempontból fontos Tiszai határőrvidék megalakulását (1702) követő időszak jó szakaszhatárnak tekinthető.

A közös hősök kora - Magyar szereplők a szerb hősénekekben

A magyar hősök egy része a délszláv epikus énekköltészetben vélhetően a törökellenes magyar-délszláv összefogás eredményeként van jelen. Másik részük korábbi, irodalmi, művelődési kapcsolatokat feltételez. A kapcsolatok egy részének hordozói magyar és délszláv énekszerzők és énekmondók voltak. Jelentős szerepük lehetett a magyar hősök népszerűsítésében, vagyis a megfelelő történetek párhuzamos megéneklésében. Magyar nyelvű történeti énekköltészet létezett ugyan, de sajnos a divat, illetve a történelem viharai ezt teljességgel elpusztították, a Hunyadiak után csak elvétve találjuk nyomait.

Délszláv területen — főképp a 1389-es rigómezei csata után — nincs olyan nemesség, amely az udvari költészetet a maga módján fenntartaná, ezért a korábban eme réteghez kapcsolható udvari költészet népivé válik és egyúttal folklorizálódik, ezzel egyidőben éppen a hősi ellenállás idealizált képét terjeszti.

A magyar történeti hősök sora Nagy Lajossal kezdődik, a Hunyadiak körébe tartozó személyeket (Hunyadi János, Mátyás, Szilágyi Mihály, Székely János) megéneklő epikus költészet már kivételes gazdagságot mutat, és elma-

7 A magyarországi szerb (délszláv) néprajzi kutatás bibliográfiai áttekintésére lásd: Starčević-Štambuk A. 1994. 330-339.

rasztaló előjellel ugyan, de Rákócziról és Thökölyről szóló énekeken át egészen Kossuthig jut el.[8]

A magyar vonatkozású délszláv eposz egy része fiktív vagy pontosan be nem határolható személyekről (budai király és királyné, magyar uraságok) szól illetve általánosít (magyar szablya, aranydukát, ruha, Magyarhon, Győr, Buda). A történelmi személyiségek emléke közel négyszáz epikus alkotásban maradt fenn, leggyakrabban hősénekekben.

Kronologikus rendben a sort Nagy Lajos nyitja, aki katonai akciói révén vált ismertté, a közös ellenség elleni magatartása pozitív visszhangra talált a hősénekekben.

Filippo Scolari (Filip Madžarin, Filip Madžar, Pilip Dragilović, Pilip Dragoman, Pilip serdar) (1369-1426) Zsigmond magyar seregének vezére. Székely Jánossal együtt a Sárkányos-rend[9] tagja. A róla szóló énekek mint gőgös, dicsekvő, egyúttal mint negatív figurát írják le, sőt e korból talán az ő alakja az egyedüli, amelyik kifejezetten negatív szerepkörben maradt fenn. A kérkedő — negatív — hős a nikápolyi csata kapcsán is szerepel, mint a kudarc egyik részese. A későbbiek folyamán Králjevics Márkó számol le vele, mint a sötétség démonával.

Hunyadi János (Janko vojvoda, Sibinjanin Janko, Ugrin Janko) személyét illetően megoszlanak a vélemények, mert számos kiváló tulajdonsága mellett több helyütt hangot adnak a kosovói (rigómezei) csatavesztésének, mintegy őt ítélve el azért. Hunyadi veszít, elmarasztalják[10]. Ugyanakkor számos törökellenes hadjárata miatt mégis, mint megmentőt emlegetik. A 15. században a központosított államhatalom is idealizálta alakját. Születése hősepikai és mesei részekkel tarkított, ami az ókori folklórelemek továbbélésének tekinthető. Származása rejtélyes, Zsigmond, Stefan Lazarević, vagy Stefan Visoki szerb despota (1370-1427) gyermeke (ereiben mindenféleképpen királyi vér csörgedez), titkos szerelem gyümölcse, testvérhúga az ugyancsak hős Szekula (Székely János) anyja lesz[11]. Az elképzelés érdekessége az, hogy Stefan Lazarevićtől való származtatása révén Lazar, az első rigómezei csata vezérének unokája lehetne, tehát ezáltal is predesztinálva van a törökellenes harcra. Házassága tipológiailag azonos pl. Dušánéval: idegen földön nősül, nem viheti magával legjobb barátait, mert kötekedő természetűek, azok mégis elmennek álruhában, teljesítik az olyan feladatokat, amik egyébként a vesztét okoznák hősünknek. A harcok során együtt láttatják Králjevics Márkóval, noha az Hunyadi haditettei idején már halott (+1396).

Kevésbé jelentős alakja a hőskölteményeknek I. Ulászló, emléke csupán hat szomorú énekben, ún. bugarštićában maradt fenn, valószínűleg inkább csak az udvari énekmondók éltették emlékét.

8 A délszláv folklór magyar hőseiről legkimerítőbben Dávid András értkezett. Lásd Dávid A. 1986.

9 A Sárkányos-rendről lásd Bácsország 1999. áprilisi számát.

10 "Kasno Janko na Kosovo stiže" (Későn érkezik Jankó Kosovóra) mindennapos proverbium.

11 Veselinović Sulc M. 1982. 147.

A következő, dicsfénnyel övezett hős Székely János, Hunyadi János unokaöccse, aki Miloš Obilićhez hasonlóan (Murat szultánt öli meg) hősiesen bukik el, nem kímélve magát, életét adja a harcban. Székely Jánosnak (Banović Sekula, Sekula Drakulović) (?-1448) a délszláv énekhagyományban számon tartják báni tisztségét, rokoni kapcsolatát Hunyadi Jánossal, törökellenes vitézségét és magyar voltát. A napisten szerepe utóbb egyes héroszokra ment át, ilyen héroszok a szerb népköltészetben különösen Králjevics Márkó és Bánovity Szekula. Szekulát anyja "tüzes sárkánnyal" szülte, aki "tüzet szór a földre", és belépvén a szebeni bán szobájába, "fénnyel árasztja el a szobát..."[12]

Szilágyi Mihályról körülbelül húsz ének szól, de a 19. századig valószínűleg ennél több volt. Csatáiról, rokonságáról szólnak az énekek. Aktív részese a várnai és a második rigómezei csatának, ahol rabságba kerül. A szerb hősénekek "crni ban", a törökök Kara Mihal jelzővel látták el.

Mátyás király megformálásában inkább a líra nyert teret, fiatalkori cselekedetei, csodás koronázása emelkedik ki.

A közös lakoma kora - A középkor és a török kor gasztronómiája

A 16. századi, vidékünkön élő ember táplálkozása nemcsak a ma, de a korabeli nyugat-európai ember táplálkozásától is lényegesen eltért, hiszen az újvilági növények — jóllehet némelyiket ez időben már leírták — még teljesen hiányoztak az asztalról. Nem ittak kávét, kakaót vagy csokoládét, nem ettek paradicsomszószt és pulykát. Ugyancsak hiányzik a burgonya is, de helyette sok kenyeret és kölest, valamint sűrű levest ettek. A nyugat-európai átlagnál lényegesen több húst fogyasztottak. Az étkezések száma nem a ma megszokott háromszori volt, hanem a napi két étkezés volt az általános.

Itt kell lejegyeznünk azt a történelmi közhelyet, miszerint a török katonaság jelentős része a már elfoglalt területekről származott, így a szláv, illetve szerb származású katonaság jelenléte is egyértelmű. Amennyiben a hódoltsági területek kereskedőivel, illetve a boszniai ferencesekkel is kibővítjük a számításba vehető „közvetítőréteget", akkor már igen tekintélyes az a talapzat, amely két különböző kultúra között közvetít.

A török étkezési és italozási szokások között jelentős helyet foglal el a **kávéivás**, amire a felső osztály is csak a 18. században kapott rá. Néhány nemzeti ételünk, mint a töltött káposzta és töltött paprika elődjei a törökök hússal és fűszerekkel töltött növényei voltak. A bárányszeletek, szabad tűzön sült ételek elterjedésében is nagy szerepet játszottak a török katonák.

A **dohány** a hatósági tilalmak ellenére a 16-17. században egyre népszerűbbé vált. Elterjedése két úton történt: egyrészt Nyugatról, másrészt a Balkán-félsziget irányából. Abból, hogy a Duna –Tisza - közén tűnik föl legelőbb, arra

12 Jankulov B. 1991. 32.

következtethetünk, hogy terjesztéséhez nagymértékben hozzájárultak a hódoltsági, és talán elsősorban szerb származású lakosok, kereskedők és katonák is.

A harmadik említésre méltó élvezeti cikk a **bor**. A szőlészet alapszókincse ótörök eredetű (bor, szőlő kifejezések), de a Kárpát-medence szőlészete, borászata más eredetű. Vajdaság ma már újból méltán elismert bortermelő vidéke a Szerémség volt. A szerémi borok már a 14. században híresek voltak: a királyi udvar borszükségleteinek jelentős részét e vidékről fedezték.

A szerémségi történelmi borvidék elvesztése után a tolnai, majd a hegyaljai borvidék fellendülése következett. A tolnai borvidék kivételével, ahol a vörösbor termesztése már korábban elkezdődött, a hódoltság korai szakaszában az uralkodó borfajta a fehérbor volt. A hódoltsági területen a bortermelés visszaesése mellett a nagy mezővárosok környékén találunk szőlőket, a többi viszont paraszti művelésben volt. A tokaji borok népszerűségüket a török hódoltságnak köszönhetik.

A török hódoltság idején honosítják meg és válik közkedveltté az a fajta vörösborfogyasztás, aminek határa gyakorlatilag egybeesik a hódoltság legnagyobb kiterjedésével. Az ún. balkáni vörösborkultúra fő szőlője a kadarka (nevét Skadar városáról kapta), de fontos az ún. romolya, romonya (ruméliai fekete csemegeszőlő) is. A balkáni vörösborkultúra jellemzői: a kadarka mint uralkodó szőlőfajta, a szőlővesszők karó nélküli termesztése, a szőlőcsapok rövid metszése. A leszüretelt szőlőt nem prés alatt sajtolják, hanem lábbal ún. kacában préselik: a kinyert bort nem tárolják pincében, hanem elfogyasztják.

A vörösbor nagymérvű elterjedését tehát a török seregben szolgáló, vagy annak segédcsapataiként működő szláv, elsősorban szerb származású személyeknek és azok fogyasztási szokásainak köszönhetjük.

Török-balkáni hatásra terjed el a nagyszemű cseresznye, a fügecserjék a Mecsekben, akárcsak az ún. makaria körte (Ciprus görög neve), a ma már beszterceiként ismert kisázsiai szilva, ami ugyancsak balkáni úton terjedt el, mint ahogy a gyümölcsszárítás szokása és gyakorlata is. Az ún. pekmez főzése is egyértelműen déli hatásokat mutat.

A **kukorica** a 17. században érkezik a Balkán, illetve Itália irányából: az előbbi terjesztésének emlékét őrzi a ma még helyenként ismert táji elnevezés is (törökbúza).

A **paprika** korabeli elnevezése törökbors volt. Elterjedésének legfontosabb útvonala a Balkán, ahol a török-délszláv lakosság terjeszti. Csak a 18. század közepétől figyelhető meg az a látványos népszerűségnövekedés, ami majd a magyar konyha egyik ismertetőjelévé teszi.

A közös munka kora - A hódoltság (és Vajdaság) területének mezőgazdasága és állattartása

A török hódítás nemcsak az országhatárok változását vonta maga után, de nagy mértékben kihatott a földművelés, a vele szorosan társítható állattartás és egyszersmind a hódoltság területén élő lakosság életmódjára.

A korábbi magyar királyság területe három részre: a hódoltsági területre, a végvárak vidékére és Erdélyre szakadt. A hódoltsági területek közjogi értelemben is jelentősen különböztek; az ún. khász városok: Kecskemét, Szeged, Nagykőrös, egy összegben fizették adójukat, és közvetlenül a szultáni kincstár kormányozta őket. Az itt élők kibérelték a pusztákat, lakosságuk elsősorban marhakereskedelemmel foglalkozott, ami lényegesen eltért a török hódítástól mentes területek gazdálkodásától.

A földművelés a 16-17. században nagyrészt gabonatermelésre szorítkozott, a szőlő, gyümölcs és kertivetemény termesztése is jelen volt, de sehol sem vált uralkodóvá. A parasztgazdaságokban és a földesúri allódiumokban extenzív gabonatermelés folyt. A hódoltsági területeken kívül a két- és háromnyomásos rendszer volt általános, míg a hódoltsági területen a legelőváltó gazdálkodás és a szabad földfoglalás dívott.

A hódoltsági területen a földművelés a munkáskezek hiányában nem volt lehetséges, a kevés munkaerővel is kordában tartható magyar marha tartása lett egyre elterjedtebb, különösen azért, mert már a 15. században megnőtt a külföldi piacokon a lábasjószág iránti kereslet. A községek földjeinek csak a jobbik részét törték fel, a többi legelőként került felhasználásra. Az Alföld és a Dunántúl déli és keleti megyéi valóságos marhatenyésztő telepekké alakultak, és innen hajtották az elsődleges vásárokra (Győrbe, Komáromba) az állatot, majd tovább Bécsbe.

A Török Birodalom terjeszkedésével egyidőben a pásztornépség is egyre északabbra szorul, így a mohácsi vész előtt is virágzó marhakereskedelem botoslegényei és pásztorai, akikből a „hajdú" néven ismert, jelentős délszláv elemet tartalmazó réteg is kikerült. A hajdú szó a 16. század elején még „barompásztor, tehénpásztor" jelentésben élt. Fegyveres hajdúk védték a feudális magáncsapatoktól és a portyázó törököktől a lábon hajtott szarvasmarhát. Amikor a 16. század első felében a magyar marhakereskedelem a kivetett vámok miatt lehetetlenné, veszteségessé vált, a kereset nélkül maradt hajdúk tömegesen állottak katonai szolgálatba. Ugyanakkor az elszegényedő magyarok is rákényszerültek a gyalogszolgálatra, ily módon a hajdúk katonai szervezetét délszláv marhapásztorok utódai és elszegényedő magyarok alkották, a 16. század vége felé már a magyarok voltak számbeli fölényben. Ezek letelepítésére tesz Bocskai sikeres kísérletet a Hajdúkerületben.

A mai Vajdaság etnikai szerkezete 1526-ig

A magyarok 9. század végi honfoglalásának egyik következménye a Kárpát-medence etnikai képének gyökeres változása lett. A korábban részben lovas-nomád, részben legelőváltó állattartással foglalkozó magyarság az itt talált szláv, vélhetően elsősorban földműveléssel foglalkozó lakosságot az akkori gyakorlatnak megfelelően beolvasztja saját alsó néprétegébe. A megváltozott gazdálkodási körülményeknek tulajdonítható, hogy a magyar nyelvben található és földművelésre vonatkozó szakszavak jelentős része még őshaza-környéki szláv eredetű, és vélhetően korábbi, a szlávokkal történő érintkezés során kialakuló szakterminológiára épülő kifejezések is ekkor honosodnak meg nyelvünkben.

A középkori évszázadok folyamán – nem kis mértékben a feudális állam, a vallási intézménykeret következményeként – a mai Vajdaság területén gyakorlatilag egységes magyar tömb jött létre. A rigómezei csatát (1389) követően megindul a szerb népesség évszázados északra vándorlása, akkor még elsősorban a Szerémségbe, a Maros mentére, illetve a Bánát déli részébe. Ugyanakkor a szerb lakosság erőszakos letelepítésére is találhatunk számos példát; a magyar hadjáratok alkalmával több tízezer szerbet hurcolnak Magyarországra. Az ilyen erőszakos szolgasorba kényszerítésnek okát nem a nemzeti hovatartozás, hanem a birtok, az üzemegység működőképességének biztosításában kereshetjük.

Szerémségről elmondható, hogy az állandó hadszíntérré válás idején (gyakorlatilag a 15. századtól) már többségében szerbek lakják, és ezt mondhatjuk el Keve és Temes megye déli részéről is, míg Bács-Bodrog és Torontál megye egyes részein szórványos az előfordulásuk. A magyar lakosság az egyébként sűrű településhálózat és a vidék gazdasági fejlettségével összhangban a művelésre, elsősorban a földművelésre alkalmas Bács-Bodrog, Torontál és Temes megye nagyobb részét népesíti be oly mértékben, amint azt a későbbiek során egyszer sem.

A betelepítés országos jelentőségét Zsigmond ismeri fel. Célja a Magyarországgal határos fejedelmségekből ütközőállamok létrehozása volt, magyar fennhatóság alá vonja Szerbiát és Havasalföldet, de ezzel egyidőben hatalmas hűbérbirtokokat adományoz Stefan Lazarevićnek és Mircea vajdának. Az adományoknak Stefan utóda, Đorđe Branković 1439 után veszi hasznát, majd Szerbia északi részének visszaszerzéséért cserébe Hunyadi Jánosnak ajándékozza. Hunyadi Mátyás a szerb despotáknak már csak a török határhoz legközelebb eső területeket hagyta meg. Birtokain — ez időben még — magyar személyzet található, de a későbbiek során a szerémségi birtokok lesznek a szuverén szerb identitás központjai, ahol az egyházi szervezet támogatása is történik.

A hivatalos adományozások eredményeként történő telepítések mellett jelen van egy folyamatos vándorlás is, amit az ütközőzónává válás mellett a magyar népesség folyamatos vérveszteségei — határmenti harcok, Dózsa-féle felkelés — is lehetővé, mi több, szükségessé tesznek.

A bevándorló szerbek félparaszt-félkatonai jellegét a török és magyar fél is kihasználta, már Mátyás király is szerb könnyűlovasokból állította ki egyik rendjét. A szerb hűbéruraknak közvetlenül Mohács előtt is 1000, illetve 1200-1300 huszárt kellett fegyverben tartaniuk: maga a huszár szó is a szláv eredetű gusar-ból származik.

Népesedési tendenciák (1526-1699)

Nándorfehérvár bevételét (1521) követő időszakra vonatkozó népesedési arányok csak közvetett úton állnak rendelkezésünkre, és csupán óvatos becslésekbe bocsátkozhatunk: Jovan Nenad hadserege a Tisza és Erdély határa közötti területet tartotta — ha csak rövid ideig is — ellenőrzése alatt, amihez 20-30000 katona volt szükséges. Ugyanennyi fegyverbe állítható emberre számított Tomori Pál Szerémség területéről is: ennek alapján a szerbség lélekszámát kétszázezer körül kell keresnünk, ami a négymilliós országos lakosság 5%-a. A középkorban virágzó Délvidék sűrű településhálózata, a művelési mód és a figyelembe vehető területnagyság alapján a magyar lakosság lélekszáma ennek alapján a szerb lakosság számának kétszerese-háromszorosa lehetett.

Az 1526-os mohácsi csatavesztést követően és a Délvidék (amely fogalom részeként értelmezendő a mai Vajdaság is) területén történő hadiesemények következtében a terület elveszíti korábbi etnikai térszerkezetét; a magyar lakosság – többek között a kettős adózási rendszer miatt, ami alatt az új és a régi földesúrnak egyidőben történő adózást értjük – északra, a királyi Magyarország területére menekül, míg a Balkán-félszigetről folyamatosan érkeznek szlávok, elsősorban szerbek, egyrészt a török seregekkel, másrészt a már érintett gazdasági megfontolásból. A szerb etnikai határ északabbra tolódik, a Temesközt már a 16. században „Rascia"-ként jelölik. A nagyszámú, Jovan Nenad-féle sereg szétszéledése után a katonák jelentős része a várakban teljesít szolgálatot, vagy pedig a hadban álló felek seregeiben, mindkét oldalon találkozhatunk velük.

Magyarország 16. századi népességére vonatkozó pontos adat nem áll rendelkezésre, csupán becslésekbe bocsátkozhatunk, hiszen a töredékesen fennmaradt adóösszeírások háztartásokat jelölnek, amelyek lélekszámát nem lehet pontosan megbecsülni, ugyanis az adóterhek elviselhetővé tétele okán egyre többen tömörültek egy háztartásba. Az állattenyésztő, szőlő- vagy gabonatermelő gazdaságok munkaerőigénye is megkövetelte, hogy sok kéz tartozzon egy egységbe: ezekbe akár 15-20 fő is beletartozott, míg az önellátó kisparasztok között vélhetően az ötfős nagycsalád volt az általános.

A tizenötéves háború (1593-1606) eredményeképpen az addig még viszonylag ép és ezáltal gazdálkodni is képes sűrű településhálózat és a lakosság vészesen megritkul, és az ország peremkerületein lakó nemzetiségek az ily módon megritkult területre — elsősorban az Alföldre — telepednek. Másik,

népesedési struktúrára ható tényező a hódoltsági haderő, aminek számát 25 ezer főre becsülhetjük.

A mai Vajdaság területén közel hatszáz település válik tűz martalékává, és az elsősorban állattartással foglalkozó szerbek könnyen mobilizálható települései jelennek meg. A helyreállított, megerősített városokba, palánkokba muzulmánok, szerb katonák, görögök települnek. A 16. század második felére kialakult etnikai arányok a hódoltság végéig változatlanok maradnak. A hódoltsági területen 600-700 ezer, a királyi Magyarország megyéiben 1,5-1,8 millió ember élt.

A 16-17. századi török helyőrségekben tömegével szolgáltak délszlávok, nagyobbrészt szerbek: erre az ásatások során előkerülő emlékanyag, főleg kerámia a bizonyíték. A helyőrségekben szolgálók kapcsán odatelepülő lakosok településen belüli szegregációjának nyilvánvaló bizonyítékai a „Rácvárosok".

Tervszerű török telepítés eredményeként Csanád megyében 1664-ben 24, Csongrádban 1, Aradban 12, Békésben 6, Zarándban 2 helység válik pusztaságából rác faluvá. Somogy megyében a 15 éves háború idején számos rác falu állott, Fejér megyében pedig az 1696-ban megszámlált 49 helységből 10-et rácokkal teltnek jegyzett fel.

A törökök felvonulási útvonalául szolgáló Duna mentén Budáig, sőt Szentendréig felvándorolnak, és kereskedelmi lehetőségek kihasználásával, legelő-, rév-, és vámbérletekkel jelentékeny vagyoni erőre tesznek szert.

A felszabadító háború (1683-1699) ideje alatt a törökök szolgálatában akár több generáción keresztül álló szerbek egy része osztozott a törökök sorsában és velük együtt távozott, de szép számban voltak helyben maradók is. Főképpen a helyben maradókhoz csatlakozik az újabb — a köztudatban 40000 szerb család — szerb hullám Arsenije Čarnojević pátriárka vezetésével, többségük a Tisza, Maros, Duna menti határőrvidék területére, illetve a dunai kereskedelemben érdekelt városokba költözik, pótolva azt a számbeli veszteséget, amit a menekülő törökkel tartók okoztak.

Az időszakot áttekintve elmondható, hogy a hódoltsági területek jelentős részében tartósan vagy időszakosan megtelepedtek szerbek, akik a helyőrségekben, azok közelében kereskedőként éltek, vagy az állattartással, pásztorkodással foglalkoztak. Ez utóbbi hanyatlásával megszűnik a hódoltság területén élő magyarsággal szembeni ellenállásuk, a társadalom a lehetőségekhez mérten konszolidálódik. 1690-ben Lipót külön kiváltságokkal ruházza fel az ipeki pátriárkával érkezőket, ami a későbbiek során közjogi és nemzetiségi konfliktusok forrása marad. 1702-ben létrehozzák a Szerb Határőrvidéket, mely a Haditanács igazgatása alá tartozott, de alsó fokon katonai önkormányzattal és szabad vallásgyakorlattal rendelkezett. Katonai szolgálataikért 16-18 holdnyi, átörökíthető, adó- és robotmentes földet kaptak, valamint a határőrvidéken vámmentesen kereskedhettek.

1702-tól napjainkig

A török alóli sikeres felszabadító harcok utáni állapot mélyen lehangoló volt, a mai Vajdaság csak részben szabadult fel, a lakosság létszáma pedig minden eddiginél alacsonyabb volt: 1715-ben az ország népessége 3,5-4 millió között mozgott, 1784-ben eléri a 9,3 milliót, amiből 3,5 millió a magyar, 600 ezer a szerb. A megismételt, 1720-as összeírás Bácskában mindössze 3111 adófizető háztartásfőt talált, akik közül csupán 1,9% viselt magyar nevet, míg Bánátban és Szerémségben teljesen hiányzik a magyar lakosság. A Határőrvidéken az adóösszeírás sikertelen volt, de biztosra vehető, hogy a lakosok zöme szerb nemzetiségű, így a területen kívül esőkre érvényesek a fenti adatok.

A magyar lakosság visszaköltözésére csak Mária Terézia trónra lépését követően kerülhetett sor. A Tisza-Marosi Határőrvidék 1741-1750 közötti fokozatos felszámolása idején jelentek meg az első jelentősebb magyar telepek Bácskában, de akkor még a Határőrvidéken kívüli területen. A viszonylagos politikai függetlenséghez és katonai életmódhoz szokott szerb lakosság elköltözése után az elnéptelenedő vidékre és más pusztákra kunsági, jászsági, csongrádi, dunántúli és felvidéki magyarok költöznek, megalkotva ezzel a mai vajdasági magyarok Szabadka-Tiszamellék-i etnikai blokkját. A bánáti magyarok újratelepedésében Szeged és a szegedi dohánykertészek, valamint a palócok játszottak döntő szerepet a 18-19. század fordulóján.

A szabadságharc idején a települések kölcsönös feldúlása következtében a lakosság jelentős része elmenekült, és a kiegyezést megelőző időszakig fokozatosan érkezett vissza, megerősödve az északról folyamatosan érkező magyar telepesekkel. Úgy vélhetnénk, a szerb lakosság északra vándorlása ez időben szünetelt.

Az első hivatalos népszámlálás (1880) adatai alapján a mai Vajdaság területén élő, közel 1,2 milliós lakosság 35,5%-a szerb, 24,4,%-a német, 22,6%-a magyar, 6,2%-a horvát. Az 1883-1889 közötti állami telepítések nem hoztak számottevő etnikai szerkezetváltást, ugyanakkor erre az időre esik a bukovinai székelyek letelepedése az Al-Duna területén. A túlnépesedett alföldi magyar etnikai tömbből való kirajzás eredményeként a magyarok száma 1880-1910 között Délnyugat-Bácskában 66,3%-kal, Közép- és Dél-Bánságban 82,3%-kal, a Szerémségben 130%-kal nőtt, így az 1910-es népszámlálás idején a 1,5 milliós lakosság 28,1%-a magyarnak, 33,8%-a szerbnek, 21,4%-a németnek, 6%-a horvátnak vallotta magát.

A két világháború közötti időszakban a nemzetpolitikát az ún. agrárreform, és névelemzés gyakorlata is befolyásolta: az 1918-1931 közötti időszakban kisajátított 468 989 kat.h. földre 45000 szerb és 3000 optáns bunyevác érkezik. Ebben az időszakban az ellehetetlenített városi magyar hivatalnokok és kitoloncolt magyarok helyére, kiknek száma ugyancsak 45000 főre tehető[13] — egyes

13 Sajti E. 2004.26.

számítások szerint — 16200 szerb (katona, hivatalnok, iparos, kereskedő stb.) betelepülésére is sor kerül. Az 1931-es népszámlálás alapján a magyarok számaránya 23,2%-ra csökkent, míg a szerbek aránya 37,8%-ra nőtt, eltüntetve az etnikai térszerkezet térképéről számos nyelvszigetet. A névelemzés az anyanyelvi oktatásra tett egyenes támadás volt, aminek célja egyrészt ennek elsorvasztása, másrészt a korábbi asszimilációs folyamatok államilag irányított visszafordítása volt.

Az 1941-es impériumváltást követően közel 23000 személyt — elsősorban telepes szerbet, zsidót és politikailag gyanús személyt — internáltak, közel 25000 személyt pedig kitoloncoltak Szerbiába. Állami telepítés során 1941 nyarán 13200 bukovinai magyart és 481 vitézi családot (2325 fő) telepítettek kiürített telepes falvakba, de 20000 lélekkel nőt a magyarság száma a hivatalnokok és közalkalmazottak és azok családja révén.

1944 októberétől 140000 német lakos és a hadköteles magyar férfiak internáló táborokba zárása kezdődött. Ez időben 389 256 hektár német birtokot sajátítottak ki, ami a második jugoszláv földreformban kiosztott földalap 58,2%-a volt, ennek 9,9%-át a magyar, 84%-át szerb magánszemélyek kapták. Újabb kitoloncolási hullámra került sor, ahol az 1941 után érkező hivatalnokok mellett az 1941 előtt is a területen élő magyarok közül, elsősorban az értelmiséget és hivatalnokokat utasították ki. Gyakorlatilag az első világháború utáni időszakkal azonos mennyiségű személy gyors eltávolítása történt meg.

1945 szeptembere és 1947 júliusa között 225 696 lakost (162 447 szerbet, 40 176 montenegróit, 12000 macedónt stb.) telepítettek le az elmenekült, internált németek helyére: az 1948-as népszámlálás alapján Vajdaság lakosságának 60,4%-a már szerbnek, montenegróinak vagy horvátnak vallotta magát. Az ezt követő időszakban állandósulni látszik a betelepedés iránya, és a korábbi északról délre történő egyéni település helyett egy délről északra történő migráció mutatkozik a gazdaságilag elmaradott vidékekről a fejlettnek számító Vajdaságba.

1991-es időszakot követő migrációs tendenciák — a menekültek nagy száma, a kivándorlás mértéke — eredményeképpen a szerbek lakosságon belüli aránya 2002-ben majdnem eléri a 66%-ot, a magyaroké a 15%-ot. A menekültügyi bizottság, illetve a 2002-es népszámlálás adatai szerint a menekültek száma 379 135 volt, ebből 186 463 Vajdaságba telepedett, közel 9,18%-a a tartomány összlakosságának, amivel egyúttal 172 726-tal nőtt a szerb lakosság létszáma.[14]

Továbbra is fennmarad a Tisza mente – Szabadka relatív homogén magyar tömb, ami a II. világháború utáni időszak nemzetpolitikájának egyenes következménye, a fejlesztések, beruházások elkerülték e területet, így ezek nem voltak annyira vonzóak a későbbiek során sem. A kilencvenes évek folyamatos háborúinak eredményeként menekültek százezrei érkeznek a Vajdaságba, elsősorban a tartományi székvárosba, Újvidékre, illetve a korábbi kapcsolatok és

14 Izbeglički korpus u Srbiji. Prema podacima popisa stanovništva 2002. Beograd 2004. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne gore.

rokoni szálak mentén Vajdaság egész területére, de leginkább a magyar tömbön kívülre, megerősítve ezzel a számbeli és arányokban is észrevehető fölényt.

Összegzés

Az elmúlt közel háromszáz év tervszerű telepítéseinek egyik sajátossága, hogy az esetek többségében új, homogén települések jönnek létre, vagy pedig egy adott település nemzetiségi arányait lényegesen befolyásolták. A spontán letelepedés ezzel szemben az egyén érdekeit, bizonyos konjuktúra előnyeit kihasználva alakult. A korabeli Vajdaság nemzetiségi térképét nézve rendkívül nagy területen különböző, homogén lakosságú települések egymás mellett létezését tapasztalhatjuk. Egészen a második világháború utáni időszakig jellemző a klerikális endogámia, aminek során ritkaságszámba ment a vegyes házasság mai gyakorlata, ha volt is ilyen, ez a gazdasági szempontok miatt valósult meg.

A falusi közösségek viszonylag zárt rendszerben éltek, így az egymásrahatás egyedül közvetítő útján volt lehetséges, ez pedig a város, illetve a városból, mint közös követendő mintából a falu irányába sugárzott javak egyidejű elterjedése. Csupán egyetlen példa: „Már Bartók megállapításából ismeretes, hogy magyarok és délszlávok között népzenei kölcsönhatásról úgyszólván nem beszélhetünk. Mindkét népnél találhatók azonban közös, valószínűleg idegen eredetű, de az idők folyamán meghonosodott dallamok, melyeket már tágabb értelemben joggal tekinthetünk népdaloknak."[15]

Ilyen módon terjednek el a falusi környezetben, szinte azonos időpontban azok a „hivatalos" kulturális javak, amelyek az építészetet, a fogyasztást, a hétköznapok életmódját formálták, lényegében függetlenül attól, hogy magyar, szerb, vagy más népességű településről volt szó. A kulturális javak áramlása tehát a 18-19. században zavartalanul folyt. A 20. század eleji impériumváltás merőben új feltételeket teremtett, melyek elsősorban külsőségekben nyilvánultak meg.

A leginkább érzékelhető változás a táplálkozáskultúra terén következett be: megjelennek azok az ételek, melyek mára már teljességgel beépültek a vajdasági ember táplálkozási rendjébe, jóllehet nem szerb, hanem török eredetű ételekről van szó, melyek az első török-szerb-magyar érintkezési időben még nem honosodtak meg: ezek a burek, a pljeszkavica, csevap, ajvár, jogurt, olyan édességek, mint a baklava, tulumba. A szerb konyhán ma már nem jelent lehetetlent paprikást, pörköltet (paprikaš, perkelt) kérni, amire nincs külön kifejezés, hanem egyenes átvétele a magyar ételek elnevezéseinek és készítési módjának.

A kilencvenes évek bevásárlóturizmusa a szerb konyha számára is hozott újdonságot: ez a vajkrém, a sajt (szerb terminológiában: vájkrëm, šajt).

15 Bodor A. 1984. 337.

A dolgozat írója csak rövid emlékeztető erejéig vázolta fel azokat az eredményeket, melyek a már elvégzett kutatásokon nyugszanak és további kutatás lehetőségével kecsegtetnek. Jelen pillanatban nem vállalhatjuk fel a jövőbelátás vagy szemléletváltás nehéz feladatát, hiszen ez utóbbinak nem a nyomtatott tanulmányok, hanem a jószándék vezérelte akarat mentén kell megtörténnie. Ezt pedig a néprajzos csak elősegítheti, de döntően befolyásolni legjobb indulattal sem tudja.

IRODALOM

ANTOLOGIJA NARODNE POEZIJE
1955 Peti deo: Junačke pesme. Budapest.
BODOR ANIKÓ
1984 Közös vonások a magyar és szerb népzenében. In: Folklór és Tradíció. Budapest 337-368.
BOGIŠIĆ, VALTAZAR
1878 Narodne pesme. Biograd.
BROZ, IVAN DR - BOSANAC, STJEPAN DR
1896 Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme. Knjiga prva. Zagreb.
ČUBELIĆ, TVRTKO
1956 Epske narodne pjesme. Zagreb.
CSUKA ZOLTÁN
1963 A jugoszláv népek irodalmának története. Gondolat. Budapest.
DÁVID ANDRÁS
1978 Délszláv epikus énekek - magyar történeti hősök. Fórum, Újvidék.
DÁVID ANDRÁS
1982 Az Erlengeni kézirat magyar vonatkozású anyaga. In: HITK. Értekezések, monográfiák 2. Újvidék 271-280.
DELORKO, OLINKO
1982 Székely János alakja két Hvar-szigeti énekben. HITK. Értekezések, monográfiák 2. Újvidék. 261-266.
HADROVICS LÁSZLÓ
1984 Bevezető. In: Kiss Mária (szerk.): Folklór és Tradíció I. 13-18. Budapest
JANKULOV, BORISLAV
1991 Énekek Székely Jánosról. Fórum, Újvidék.
KISS MÁRIA (szerk.)
1984 Folklór és Tradíció I. Budapest
1994 Folklór és Tradíció VII. Budapest

KRIZA ILDIKÓ
1984 Hunyadi és Mátyás énekek a magyar és délszláv folklórban. In: Kiss Mária (szerk): Folklór és Tradíció I. 106-122. Budapest
MARGALITS EDE
1896 Márk királyfi. Budapest.
NEDIĆ, VLADAN
1982 Szerbhorvát szóbeli hagyományú énekek Szilágyi Mihályról.

SAJTI A. ENIKŐ
2004 Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. Budapest
STARČEVIĆ-ŠTAMBUK, ANAMARIJA
1994 Prilog bibliografiji etnoloških i folklorističkih radova o Južnim Slavenima u Mađarskoj izrađen na temelju zapisa pohranjenim u biblioteci Instituta za etnologiju I folkloristiku. In: Kiss Mária (szerk.) Folklór és Tradíció VII. 330-339.
VESELINOVICS SULC, MAGDOLNA
1982 A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében. Újvidék, HITK. Értekezések, monográfiák 5.
VESELINOVICS SULC MAGDOLNA
1984 A magyar útirajzírók feljegyzései a XIX. század nyolcvanas éveiben a bosnyák népéletről, különös tekintettel a nők viseletére. In: Folklór és Tradíció I. 247-257.
VUJIČIĆ, STOJAN
1986 Székács József – Vuk Stefanović Karadžić : Szerb népdalok és hősregék. Fórum. Újvidék.

Arpad Pap, kustos etnolog

PRILOZI KRATKOM PREGLEDU SRPSKO-MAĐARSKIH KULTURNIH VEZA

Subotički Gradski muzej, i u njegovom sklopu odsek za etnografiju, ispisuju svojom delatnošću obavljenom tokom protekle i ove godine jedno poglavlje koje će još dugo biti vredno pamćenja. Reč je o izložbi koju zajednički pripremaju Vojvođanski muzej sa sedištem u Novom Sadu i naša ustanova, a u saradnji sa Istorijskim arhivom Subotice. U okviru programa organizovanog u cilju popularisanja multikulturalizma i tolerancije, svrha izložbe naslovljene »Živeti zajedno – Együtt élni« ogledala se u predstavljanju vekovnog istorijata veza (kulturnih, istorijskih i etnografskih) između Srba i Mađara.

Tema, koja bi s tačke gledišta južnomađarsko-vojvođanskog[1] srpskog i mađarskog etnografskog istraživanja mogla da bude višestruko važna i istaknuta, pruža brojne lepe primere, podatke i činjenice, počev od arheoloških gledišta kod kojih često dolazi do sukobljavanja odudarajućih mišljenja i do izbijanja polemika (npr. u vezi sa populacijom i određenim sakralnim arhitektonskim objektima, pa tako i povodom aračke crkve), zaključno sa pojavama koje se mogu ispitivati s tačke gledišta etnografije našega doba.

Koreni istraživanja srpsko-mađarskih kulturnih veza, počeci uzajamnog obraćanja pažnje ova dva naroda sežu unazad u prilično rana razdoblja: Tinodi (Tinódi) piše da »od Demetera Karmana (Kármán) nema boljeg u rackom načinu, on svoju violinu cima pognute glave«[2]. Južnoslovenski (u ovom slučaju srpski) folklor postaje poznat i popularan posredstvom Vuka Karadžića. Nedugo iza toga, početkom XIX veka Jožef Sekač (Székács József) šalje Mihalju Verešmartiju (Vörösmarty Mihály) 1830. godine svoj prvi prevod Vuka,[3] posle čega objavljuje zbirku srpske narodne poezije (1836)[4]. U to doba je već poznat i omiljen »szerbus manier«, među čijim popularizatorima nalazimo i Mihajla Vitkovića (Vitkovics Mihály), koji je »lirske pesme preuzete iz Vukovih zbirki narodne poezije presadio u duhu mađarske narodne pesme, značajno doprinevši jačanju »književnog narodnjaštva« u savremenoj mađarskoj poeziji.«[5] Posle svega, više nije slučajno da je početno razdoblje mađarskog etnografskog istraživanja bilo obeleženo i interesovanjem za folklor susednih naroda, budući da upravo istraživanje folklora dobiva najvećeg zamaha među granama mađarskog etnografskog istraživanja.

1 Oba termina su prihvatljiva. Prvo određenje se koristi u mađarskom, a drugo u eks-jugoslovenskom i srpskom kao i u vojvođanskom mađarskom jeziku i ima se razumevati pre svega u prostoru obeleženom istorijsko-emotivnim koordinatama: dok prvi ističe položaj oblasti u poređenju sa središtem zemlje, drugi termin stavlja više naglaska na istorijski kontinuitet između 1849. i 1861. godine postojeće Srpske Vojvodine i Tamiškog Banata.

2 Hadrovics L. 1984. 14.

3 Vujičić S. 1986. 77-78.

4 Opširnije vidi: Vujičić S. 1986

5 Vujičić S. 1986. 79.

Po aneksiji Bosne i Hercegovine (1878) putopisi – ali ujedno i dela rođena sa intencijom davanja sinteze, kao što je Austro-Ugarska Monarhija u pismu i slici (XIX tom, Bosna i Hercegovina) – obiluju opisima nošnje, načina odevanja muslimanskih i hrišćanskih naroda[6]. Pored narodne nošnje iz tog vremena dospevaju, makar samo iz pera nekolicine autora, određeni aspekti porodičnog sistema – tako na primer institucija zadruga – u eminentnu grupu zanimljivih tema. Balkansko poluostrvo, svojom nepoznatošću, egzotikom, kulturnom neobičnošću privlači niz istraživača: Benjamin Kalai (Kállay Benjámin), Ferenc Nopča (Nopcsa Ferenc), Adolf Štraus (Strausz Adolf) su samo neka imena među mnogobrojnima, koja su doprinela otkriću ovih, kako se činilo zagonetnih krajeva.

U južnoj Mađarskoj markantna je karakteristika perioda koji je prethodio Prvom svetskom ratu da je proučavanje drugih nacionalnosti koje su živele na istovetnoj teritoriji sa Mađarima, po svome obimu bilo zastupljeno možda čak više nego ispitivanje narodnog života samih Mađara: Istorijsko društvo županije Bač-Bodrog (Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat) je za vreme svog postojanja, ali i po članstvu, predstavljalo verni otisak vremena i proporcija nacionalnosti. Milenijsko selo je pored dvanaest mađarskih kuća prikazalo isto toliko kuća nacionalnosti: u njemu je mesto dobilo i južnomađarsko srpsko selo. Delovi županijske monografije Borovskog (Borovszky) u kojima prikazuje Šokce, Srbe i Bunjevce predstavljaju izveštaje napisane na osnovu tada savremenih stanovišta.

Period iza Prvog svetskog rata jeste razdoblje traženja i otkrivanja vlastite nacionalne istorije i tradicije, kada su gledište i praksa ranijeg belle epoque bili gurnuti duboko u prošlost.

Zbog prostorne ograničenosti ovog rada ne mogu da se poduhvatim sveobuhvatnog prikazivanja interetničkog, komparativističkog istraživanja, stoga bih napokon pomenuo samo seriju važnih konferencija, do koje je došlo od 1983. godine u organizaciji Instituta za etnografska istraživanja Mađarske akademije nauka: serija je dobila naziv »Dalji život tradicionalne kulture« (Hagyományos műveltség továbbélése) i imala je zadatak da služi saopštavanju i objavljivanju najvažnijih rezultata mađarsko-jugoslovenskog istraživanja folklora. Preduslov za to predstavljalo je postojanje onog komparativističkog gledišta koje je do devedesetih godina bila karakteristika nauke na obema stranama.

U nastavku ću prvenstveno pokušati da pružim sumiranje teme etnografskog stanovišta, da izložim skicu mogućih čvornih tačaka, odnosno kulturnoistorijskih tokova. Striktno imajući u vidu istorijsko obeležje etnografije, pružila se mogućnost da se skrene pažnja i na – etnografskim istraživanjima prethodeće – od 19. veka ranije pojave uzajamnog delovanja. Izvrsnu tačku oslonca za to pružaju arheološki, istoriografski, kulturno-istorijski i demografski podaci.

6 Veselinović S. M. 1984. 250.

Važno je naglasiti da nemam nameru da evidentne, ali po intenzitetu i obeležju promenljive sisteme relacija analiziram na fonu političko-istorijskih, dinastičkih ili uzajamno optužujućih političkih stanovišta, umesto toga ću ovde obaviti sintezu onih pojava koje su važne stanice uporednog življenja i uzajamnog delovanja dva naroda. Sinteza prati labava, tematsko-hronološka gledišta, uprkos tome što bi se pružila mogućnost i za odvojeno prikazivanje srpsko-mađarskih, odnosno mađarsko-srpskih kulturnih uticaja u funkciji činjenice iz kog je pravca uticaj krenuo i na koga je delovao.

Zbog prostorne ograničenosti ispitivanja, nužno je da se u prvom redu koncentrišem na teritoriju današnje Vojvodine i da u središte postavim ovu administrativnu jedinicu. U tom smislu prikazivanje etnografskih osobenosti Srba iz Mađarske, koje može da se podiči rezultatima kojima bi se ispunila čitava biblioteka[7], ne sačinjava predmet naše teme.

Nije mi namera da se posebno osvrnem na one uticaje koji su dotakli oba naroda, do kojih je došlo sa izvesnim vremenskim odstupanjem ili u slučaju južne Mađarske (Vojvodine) jednovremeno, predstavljaju rezultate jednog onovremenog globalnog, neretko državnog uplitanja i usmeravanja (npr. uticaj baroka), ali istovremeno vredno je navesti promene do kojih je došlo prema direktivama viših instanci ili usled državnih intervencija, a koje su imale za rezultat promene svakodnevnog života.

Trojna periodizacija se pokazala kao dovoljno precizna s hronološke tačke gledišta: kao uspešne granice periodizacije možemo da smatramo razdoblje pre Mohačke bitke, doba vladavine Turaka, odnosno sa stanovišta demografske strukture važno razdoblje posle formiranje Potisko-pomoriške vojne granice (1702).

Doba zajedničkih junaka – mađarski akteri u srpskim junačkim epovima

Jedan deo mađarskih junaka je u južnoslovenskoj epskoj poeziji zacelo prisutan kao rezultat zajedničkog mađarsko-južnoslovenskog nastupanja protiv Turaka. Drugi deo pretpostavlja ranije, književne, kulturne veze. Nosioci jednog dela veza bili su mađarski i južnoslovenski tvorci i kazivači pesama: mogli su da imaju značajnu ulogu u popularisanju mađarskih junaka, odnosno u paralelnom opevanju odgovarajućih priča. Pevana poezija na mađarskom jeziku je doduše postojala, ali su je, na žalost, moda odnosno istorijske bure u potpunosti uništile: posle Hunjadijevih tek retko nailazimo na njene tragove.

Na južnoslovenskoj teritoriji – naročito posle Kosovske bitke 1389. godine – nema plemstva koje bi na svoj način održavalo dvorsku poeziju, iz tog razloga dvorska poezija koja bi se mogla vezivati za taj sloj postaje narodna i ujedno se folklorizuje: istovremeno širi idealizovanu sliku herojskog otpora.

7 U svrhu bibliografskog pregleda etnografskog istraživanja Srba (Južnih Slovena) u Mađarskoj vidi: Starčević-Štambuk A. 1994. 330-339.

Niz mađarskih istorijskih junaka počinje sa kraljem Lajošem (Nagy Lajos), epska poezija koja opeva ličnosti iz kruga Hunjadijevih (Sibinjanin Janko, Matija Korvin), Mihajlo Svilojević (Szilágyi Mihály), Banović Sekula (Székely János) već pokazuje izuzetnu raskoš, a, doduše sa negativnim predznakom, traje preko pesama o Rakociju (II. Rákóczy Ferenc) i Tekeliju (Thököly) sve do Lajoša Košuta (Kossuth Lajos).[8]

Jedan deo južnoslovenskih epova koji imaju mađarske aspekte govori o fiktivnim ličnostima koje se ne mogu precizno identifikovati (budimski kralj i kraljevna, mađarski velikaši) ili uopštava (mađarska sablja, odežda od zlatnih dukata, Mađarska domovina, Đer, Budim).

Spomen na istorijske ličnosti sačuvan je u približno četiri stotine epskih dela, najčešće junačkim pesmama.

U hronološkom redosledu niz otvara kralj Lajoš (Veliki), koji je postao čuven zahvaljujući svojim vojničkim akcijama, njegovo držanje prema zajedničkom neprijatelju naišlo je na pozitivan odjek u junačkim pesmama.

Filippo Scolari (Filip Madžarin, Filip Madžar, Pilip Dragoman, Pilip serdar) (1369-1426) je bio vojskovođa armije ugarskog kralja Sigismunda (Zsigmond). Zajedno sa Janošom Sekeljom bio je član Reda Zmajevaca[9]. U pesmama koje su mu posvećene opisuju ga kao oholu, hvalisavu, negativnu figuru, on je štaviše možda jedini koji je iz toga doba očuvan kao lik sa izričito negativnom ulogom. Razmetljivi – negativni – junak zastupljen je i povodom bitke kod Nikapolja i biva prikazan kao jedan od saučesnika neuspeha. Docnije se sa njime, kao demonom tame, obračunava Kraljević Marko.

U pogledu lika Janoša Hunjadija (Janko vojvoda, Sibinjanin Janko, Ugrin Janko) mišljenja se razilaze, jer pored njegovih brojnih izvanrednih osobina na više mesta se pominje povodom neuspeha Kosovskog boja, tako što se okrivljuje kao gubitnik za pretrpljeni poraz.[10] U isto vreme, zbog njegovih brojnih pohoda protiv Turaka, ipak ga vide kao spasitelja. Centralizovana državna vlast u 15. veku takođe je u očima kasnijeg pokoljenja pružila njegovu idealizovanu sliku.

Rođenje mu je bogato elementima junačkih epova i legendi, što je nastavljanje drevnih folklornih elemenata. On je sin Sigismunda, srpskog despota Stefana Lazarevića ili Stefana Visokog (1370-1427) (u njegovim žilama u svakom slučaju teče kraljevska krv), plod je tajne ljubavi, mlađa mu sestra takođe postaje majka junaka Sekule. [11] Zanimljivost ideje ogleda se u tome, da posredstvom vođenja njegovog porekla od Stefana Lazarevića mogao bi da bude unuk vođe prvog boja na Kosovu, pa je, dakle, i time predodređen za borbu protiv Turaka. Brak mu je tipološki identičan npr. sa Dušanovim: ženi se u tuđini, ne može da povede sa sobom najbolje prijatelje jer su ovi prgavi po naravi, oni ipak odlaze

8 O mađarskim junacima južnoslovenskog folklora vidi Andraš David (Dávid András) 1978.
9 O Redu Zmajevaca vidi Bácsország, aprilski broj 1999.
10 »Kasno Janko na Kosovo stiže« je svakodnevna izreka.
11 Veselinović Šulc M. 1982. 147.

prerušeni, izvršavaju zadatke koji bi inače uzrokovali propast našeg junaka. Tokom bitaka prikazuju ga zajedno sa Kraljevićem Markom, mada je ovaj već mrtav (umro 1396) u vreme Hunjadijevih ratničkih poduhvata.

Manje značajna figura junačke poezije je Vladislav Prvi, njegova uspomena je sačuvana u svega šest tužnih pesama, spomen na njega su verovatno održavali samo dvorski pevači.

Sledeći, slavom ovenčani junak je Banović Sekula (Székely János), bratučed Janka Sibinjanina, koji slično Milošu Obiliću (koji je ubio sultana Murata) junački gine u boju, ne štedeći svoj život. U južnoslovenskoj pevačkoj tradiciji vodi se računa o banskom položaju Janoša Sekelja (Banović Sekula, Sekula Drakulović) (?-1448), o njegovim rodbinskim odnosima sa Janošem Hunjadijem, njegovom viteškom držanju protiv Turaka i o njegovoj mađarskoj pripadnosti. »Uloga boga Sunca je kasnije prešla na više pojedinačnih heroja, takvi su heroji u srpskoj narodnoj poeziji Kraljević Marko i Sekula Banović. Sekulu je majka izrodila sa »ognjenim zmajom«, koji »bljuje vatru na zemlju« i stupivši u sobu sibinskog bana »obasjava prostoriju svetlošću...«[12]

O Mihalju Silađiju govori otprilike dvadeset pesama, ali ih je do 19. veka verovatno bilo više. Pesme zbore o njegovim bitkama i rodbinskim vezama. Aktivni je učesnik bitke kod Varne i na Kosovu kao i drugog Kosovskog boja, gde pada u ropstvo. Srpske junačke pesme su govorile o »crnom banu«, dok ga Turci zovu Kara Mihal (Crni Mihajlo).

U oblikovanju lika kralja Matije više je prostora dobila lirika, ističu se njegova dela, uzdiže njegovo čudesno krunisanje.

Epoha zajedničke gozbe – srednji vek i gastronomija turskog doba

Ishrana čoveka koji je u našim krajevima živeo u 16. veku nije odudarala bitno samo od današnje, već i od ishrane onovremenog zapadnoevropskog čoveka. Radi se o tome da su biljke donete iz Novog sveta – premda su neke od njih već bile opisane – u potpunosti nedostajale s ovdašnje trpeze. Nisu pili kafu, kakao ili čokoladu, nisu jeli umak od paradajza i ćurku. Takođe nije bilo ni krompira, umesto toga je ondašnji čovek jeo mnogo hleba i prosa, a takođe i gustu čorbu. Trošili su znatno više mesa od prosečnog zapadnoevropljanina. Broj obeda nije bio kao danas naviknuti trostruki, ljudi su obično jeli dvaput dnevno.

Ovde nam valja zabeležiti istorijsko opšte mesto, prema kome je znatan deo turske vojske poticao iz već osvojenih krajeva, pa je tako nedvosmisleno i prisustvo vojske srpskog, odnosno južnoslovenskog porekla. Ukoliko relevantan »posrednički sloj« proširimo sa trgovcima sa teritorija pod Turcima, odnosno i sa franjevcima iz Bosne, onda već imamo prilično zamašnu bazu koja posreduje između dve različite kulture.

12 Jankulov B. 1991. 32.

Među turskim običajima jedenja i pijenja značajno mesto zauzima pijenje kafe, na što se i viši sloj navikao tek u 18. veku. Nekoliko naših nacionalnih jela, kakva su preteče punjenog kupusa i punjene paprike, bile su biljke punjene turskim mesom i začinima. Turski vojnici su odigrali veliku ulogu i u širenju jagnjećih odrezaka, jela pečenih na otvorenoj vatri.

Duvan je uprkos zabranama vlasti postao sve popularniji u 16-17. veku. Rasprostirao se preko dva puta: s jedne strane sa Zapada, s druge iz pravca Balkanskog poluostrva. Iz činjenice da se najpre pojavljuje u međurečju Dunav-Tisa možemo da zaključimo da su njegovom rasprostiranju u velikoj meri doprineli stanovnici, trgovci pa i vojnici sa područja pod turskom vlašću, a možda u prvom redu oni koji su poreklom bili Srbi.

Treća pomena vredna roba za uživanje je bilo vino. U mađarskom jeziku osnovni leksički fond vinogradarstva ima staroturcko poreklo (»bor«, »szőllő«), ali vinogradarstvo i vinarstvo Karpatskog basena ima i drugo, rimsko poreklo. Danas već iznova s razlogom priznati vinarski kraj Vojvodine bio je Srem. Sremska vina su bila čuvena već u 14. veku: znatan deo vinskih potreba kraljevskog dvora bio je pokriven iz ovog kraja.

Po gubitku sremskog istorijskog vinogradarskog područja usledio je uspon vinogradarske oblasti u Tolni, a potom u Tokaju. Sa izuzetkom vina iz Tolne, gde je uzgajanje crvenog vina već počelo, u ranoj fazi turske vladavine dominantna vrsta vina bilo je belo vino. Na područjima pod turskom vlašću, uz opadanje proizvodnje vina, vinograde nalazimo u okolini velikih trgovišta, dok su ostalo obrađivali seljaci. Tokajska vina mogu da zahvale svoju popularnost upravo turskoj vladavini.

U vreme turske vlasti biva odomaćena i opšte omiljena ona vrsta trošenja crvenog vina, čija se granica praktično podudara sa najvećom ekspanzijom okupacije. Glavno vino tzv. balkanske kulture crvenog vina je kadarka (ime dobijeno po gradu Skadru), ali je važno i desertno grožđe, takozvana romolja ili romonja (rumelijsko crno desertno grožđe). Karakteristike balkanske kulture crvenog vina su: kadarka kao dominantna vrsta, uzgajanje vinove loze bez kolaca, kratko rezanje vinove loze. Posle berbe grožđe nisu cedili pod presom, nego su to radili nogama u tzv. kaci: tako dobijeno vino nisu skladištili u podrumima, nego su ga potrošili.

Prema tome, široko rasprostiranje crvenog vina možemo da zahvalimo južnoslovenskim, u prvom redu po svom poreklu srpskim vinarima, koji su služili u turskoj vojsci, ili delovali u svojstvu pomoćnih trupa, odnosno potrošačkim navikama tih ljudi.

Pod tursko-balkanskim uticajem dolazi do ekspanzije trešnje krupnog ploda, žbunje smokve se javlja na padinama Mečeka, baš kao i tzv. kruška makarija (grčki naziv Kipra), te maloazijska šljiva danas već poznata kao besterčanka, koja se isto tako širila balkanskim putevima, kao što je to i sa običajem i praksom sušenja voća. Kuvanje pekmeza takođe nedvosmisleno pokazuje južne uticaje.

Kukuruz stiže u 17. veku iz pravca Balkana, odnosno Italije: uspomenu na porekla širenja kukuruza čuva ponegde još i danas poznat regionalni naziv – turska pšenica (törökbúza).

Onovremeni naziv paprike je bio terekborš (törökbors – turski biber). Najvažnija putna trasa njenog rasprostiranja bio je Balkan, gde ga širi turskojužnoslovensko stanovništvo. Tek se od sredine 18. veka može zapaziti onaj doista spektakularni rast popularnosti paprike, koji će docnije dovesti do toga da bude jedan od znakova raspoznavanja mađarske kuhinje.

Doba zajedničkog rada – poljoprivreda i stočarstvo na teritoriji pod turskom okupacijom

Turska osvajanja nisu povlačila za sobom samo promene državnih granica, već su imala krupnog uticaja na poljoprivredu i na sa njom tesno povezanim stočarstvom te shodno tome i na način života stanovništva pod turskom vlašću.

Teritorija ranije Mađarske kraljevine bila je podeljena na tri dela. Jedno je područje bilo pod direktnom vlašću Turaka. Drugi deo predstavlja ostatak kraljevine, dok je treći bio Erdelj. U pravnom smislu bilo je znatnih razlika i među samim područjima pod Turcima: tzv. kas gradovi, kao što su bili Kečkemet, Segedin ili Nađkereš isplaćivali su svoj porez u jednoj svoti i njima je neposredno upravljala sultanska riznica. Ovdašnji žitelji su zakupljivali pustare, stanovništvo se prvenstveno bavilo stočnom trgovinom, što je bitno odstupalo od privređivanja teritorija izvan turskog osvajanja.

Poljoprivreda se u 16-17. veku velikim delom ograničavala na gajenje žitarica; bilo je takođe uzgoja grožđa, voća i baštenskog povrća, ali to nije nigde postalo preovlađujuće. U seljačkim ekonomijama i na vlastelinskim alodijima tekla je ekstenzivna proizvodnja žitarica. Izvan teritorija pod okupacijom opšti je bio dvopoljni i tropoljni poljoprivredni sistem. Na okupiranim područjima uobičajeno je bilo privređivanje promenom pašnjaka i slobodno prisvajanje zemlje.

U nedostatku radne snage, poljoprivreda na okupiranim turskim teritorijama nije bila moguća, držanje mađarske stoke koja se mogla zauzdavati i uz malo radne snage postajalo je sve rasprostranjenije, naročito zato jer je već u 15. veku na inostranim tržištima došlo do povećane potražnje. Uzoravali su samo bolji deo opštinskih zemljišta, ostala su korišćena kao pašnjaci. Alfeld (Alföld), te južne i istočne županije Zadunavlja izrasli su u prava uzgojišta stoke i odatle su stoku terali na primarne vašare (u Đer ili Komarom), a potom dalje sve do Beča i Venecije.

Jednovremeno sa ekspanzijom Turske carevine i pastirska populacija je potiskivana sve više ka severu, pa tako i goniči i pastiri zaposleni u trgovini stokom, koja je cvetala i pre Mohačke bitke i iz čijih je redova izašao i sloj poznat pod imenom »hajduk«, koji je sadržavao značajan južnoslovenski element. Reč

hajduk je početkom 16. veka još živela sa značenjem »pastir krupne stoke, kravlji pastir«. Rogatu marvu su od feudalnih vojski i Turaka u pljačkaškim pohodima branili naoružani hajduci. Kada je tokom prve polovine 16. veka mađarska trgovina stokom onemogućena, odnosno kada je počela da deluje sa gubicima usled višestrukih poreza, hajduci koji su ostali bez zarade masovno su prelazili u vojnu službu. U isto vreme su i osiromašeni Mađari bili prinuđeni da služe u pešadiji: na taj način su vojnu organizaciju hajduka sačinjavali potomci južnoslovenskih stočnih pastira i osiromašeni Mađari, a pri kraju 16. stoleća su Mađari već bili u brojčanoj prevazi. Njihovo naseljavanje je uspešno pokušao Bočkai (Bocskai) u distriktu Hajduka (Hajdukerület).

Etnička struktura današnje Vojvodine do 1528. godine

Jedna od posledica doseljavanja Mađara krajem 9. veka postala je korenita izmena etničke slike Karpatskog basena. Ranije delom konjičko-nomadski, delom stočarski Mađari, koji su menjali pašnjake, slovensko stanovništvo koje su ovde zatekli, a za koje se može pretpostaviti da se bavilo prvenstveno poljoprivredom, shodno tadašnjoj praksi su utopili u vlastite donje narodne slojeve. Promenjenim okolnostima privređivanja se može pripisati, da znatan deo stručnih reči u mađarskom jeziku, a koje se odnose na zemljoradnju vodi poreklo od Slovena iz okoline pradomovine (5. vek pre Krista), a može se pretpostaviti da su i izrazi nadograđeni na stručnu terminologiju koja se formirala tokom kontakata sa Slovenima, takođe odomaćeni u mađarskom jeziku negde u to vreme.

Tokom srednjovekovnih stoleća – ne u maloj meri kao posledica feudalne države i verskog institucionalnog okvira – na teritoriji današnje Vojvodine je uspostavljen praktično kompaktan mađarski blok. Posle Kosovskog boja (1389) započinje vekovna seoba srpskog življa ka severu, tada još u prvom redu u Srem, na obalu Moriša, odnosno u južni deo Banata. Istovremeno možemo da nađemo i brojne primere nasilnog kolonizovanja srpskog stanovništva: prilikom mađarskih vojnih pohoda po Balkanu u Mađarsku su odveli više desetina hiljada Srba. Razlog za tako nasilno prisiljavanje u status slugu ne treba tražiti u nacionalnoj pripadnosti, već u osiguravanju sposobnosti funkcionisanja poseda kao pogonske jedinice.

Za Srem se može reći da je u vreme kada je postao jedno permanentno bojište (praktično od 15. veka) većinom već bio naseljen Srbima, a isto možemo da kažemo i za južne delove županija Keve i Tamiš, dok se u pojedinim delovima županija Bač-Bodrog i Torontal javljaju tek sporadično. Mađarsko stanovništvo je inače u skladu sa gustom mrežom naselja i sa ekonomskom razvijenošću regiona naseljavalo u najvećoj meri za obradu, prvenstveno za zemljoradnju pogodne županije Bač-Bodrog, Torontal i Tamiš i to u meri u kojoj to kasnije više nikada nije bio slučaj.

Značaj kolonizacije za zemlju prepoznao je Sigismund: cilj mu je bio da od kneževina koje se graniče sa Mađarskom načini odbrambenu zonu: da stavi pod mađarski suverenitet Srbiju i Vlašku, ali je istovremeno darivao ogromne feudalne posede Stefanu Lazareviću i rumunskom vojvodi Mirčei. Koristi od darovanih područja imaće posle 1429. godine Stefanov naslednik, Đurađ Branković, da bi ih potom, u zamenu za ponovo dobijanje severnog dela Srbije, darovao Janošu Hunjadiju. Matija Korvin (Corvin Mátyás) je srpskim despotima već ostavio samo teritorije najbliže turskoj granici. Na njegovim posedima – u to vreme još – može se naći samo mađarski personal, ali će kasnije upravo sremska dobra postati središtima suverenog srpskog identiteta, gde će se desiti i podržavanje crkvene organizacije.

Pored kolonizacija koje su bile rezultat oficijelnih donacija, prisutna je i jedna kontinuirana seoba, što pored pretvaranja u tampon-zonu biva mogućno, pa čak i potrebno i zbog neprestanih krvavih zbivanja koja su pogađala mađarsko stanovništvo – pogranične borbe i Dožina seljačka buna.

Poluseljački-poluvojnički karakter doseljenih Srba iskoristila je i turska i mađarska strana: već je kralj Matija imao jednu vojnu formaciju sastavljenu od lake srpske konjice. Srpski feudalci su i neposredno pre Mohačke bitke bili dužni da drže pod najmom 1000, odnosno 1200 husara: i sama mađarska reč »husar« potiče od slovenske reči gusar.

Demografske tendencije (1526-1699)

Demografske proporcije koje se odnose na razdoblje iza zauzimanja Nandorfehervara (Beograda) poznate su nam samo posrednim kanalima i možemo da se upustimo samo u oprezne procene: vojska Jovana Nenada je držala pod kontrolom – mada samo kratko vreme – teritoriju između Tise i granice Erdelja, za što je bilo potrebno nekih 20-30 000 vojnika. Na isto toliko ljudi pod oružjem računao je i sa teritorije Srema Pal Tomori: na osnovu ovih podataka možemo da pretpostavimo da se broj Srba kretao oko 200 000, što je iznosilo 5% stanovnika zemlje koja je tada brojala ukupno četiri miliona stanovnika. Gusta mreža naselja južne Mađarske, koja je tokom srednjeg veka doživela procvat, način obrađivanja i veličina teritorije koja se može uzimati u obzir predstavljaju osnovu prema kojoj je moguće da se zaključi da je broj mađarskih stanovnika bio dvostruko ili trostruko veći od procenjenog broja Srba.

Posle poraza kod Mohača 1526. godine, te usled ratnih zbivanja koja su se odigrala na teritoriji južne Mađarske (pri tome i današnju Vojvodinu treba shvatiti kao područje obuhvaćeno tim pojmom) teritorija gubi svoju raniju etničku prostornu strukturu: mađarsko stanovništvo – između ostalog i zbog uvođenja sistema dvojnog oporezivanja, pod čime podrazumevamo istovremeno davanje poreza i starom i novom vlastelinu – beži na sever, na teritoriju Kraljevske Mađarske, dok

sa Balkanskog poluostrva kontinuirano pristižu Sloveni, pre svega Srbi, jednim delom zajedno sa turskom vojskom, drugim delom iz već dotaknutog ekonomskog interesa. Srpska etnička granica se pomera severnije, Međutamišje se već u 16. veku označava kao »Rascia«. Posle raspršivanja mnogobrojne vojske Jovana Nenada, značajan deo vojnika služi u tvrđavama, ili pak u vojskama zaraćenih strana, te ih možemo sresti na obema stranama.

Nemamo na raspolaganju tačan podatak koji bi se odnosio na populaciju Mađarske u 16. veku, možemo da se upuštamo jedino u procene, budući da fragmentarno sačuvani poreski popisi označavaju domaćinstva čije se brojno stanje ne može precizno proceniti: sa ciljem da se poreski tereti učine što podnošljivijim, sve se više lica okupljalo u jedno domaćinsto. Potreba za radnom snagom u stočarskim, vinogradarskim ili ratarskim gazdinstvima takođe je iziskivalo da mnogo ruku pripadne jednoj celini: ona je mogla da broji čak i 15-20 glava, dok je među autarhičnim sitnim seljačkim gazdinstvima jezgro porodice obično, verovatno, brojalo pet glava.

Kao rezultat petnaestogodišnjeg rata (1593-1606) dolazi do katastrofalnog proređivanja dotle još srazmerno očuvane i zahvaljujući tome i privređujući sposobne mreže naselja i njihovog stanovništva, pa se nacionalnosti nastanjene u rubnim oblastima zemlje naseljavaju na proređenu teritoriju, prvenstveno na područje Alfelda. Drugi faktor koji je imao uticaja na demografsku strukturu bila je osvajačka vojna sila, čije brojno stanje možemo da procenimo na 25 hiljada glava.

Na teritoriji današnje Vojvodine blizu šeststo naselja biva uništeno i tu se sada pojavljuju naselja Srba, koji se bave prvenstveno stočarstvom, što znači lakšu mogućnost mobilisanja. U ponovo uspostavljene, utvrđene gradove i palanke naseljavaju se Muslimani, srpski vojnici i Grci. Etničke proporcije formirane do druge polovine 16. veka ostaju nepromenjene sve do oslobađanja od turske vladavine. Na zauzetoj teritoriji je živelo 600-700 hiljada, a u županijama kraljevske Mađarske 1,5-1,8 miliona ljudi.

U turskim garnizonima iz 16-17. veka masovno su služili Južni Sloveni, najvećim delom Srbi: dokaz za to je građa, pre svega keramička, do koje se došlo tokom iskopavanja. U vezi sa onima koji su služili u vojničkim postajama očigledni dokazi segregacije unutar naselja stanovnika koji su se u njih doselili predstavljaju »Racki gradovi« kvartovi naseljeni Srbima.

Kao rezultat planske turske kolonizacije u županiji Čanad 1664. godine oživljeno je i od opustošenog lokaliteta pretvoreno u srpska sela 24 mesta, u Čongradu 1, u Aradu 12, Bekešu 6, Zarandu 2 mesta. U županiji Šomođ je u vreme 15-godišnjeg rata bilo brojnih srpskih sela, dok je od 49 mesta koliko ih je 1696. izbrojano u županiji Fejer za 10 registrovano da su popunjena Racima.

Duž obale Dunava, koja je služila kao trasa napredovanja turske armade sve do Budima, pa čak do Sentandreje teče doseljavanje Srba, koji su korišćenjem mogućnosti trgovanja, zakupom pašnjaka, skela i ubiranja poreza stekli zamašnu ekonomsku moć.

Za vreme oslobodilačkog rata (1683-1699) jedan deo Srba, koji su čak i kroz više generacija bili u turskoj službi, podelio je sudbinu Turaka, ali je priličan broj ipak ostao u mestu. Poglavito onima koji su ostali priključuje se noviji – patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem predvođeni – srpski talas, 40 000 srpskih porodica, od kojih se veći deo seli na teritoriju oko Tise, Moriša, na područje Podunavske vojne granice, odnosno u gradove orijentisane za dunavsku trgovinu, čime je nadoknađivan brojčani gubitak.

U pregledu ovog razdoblja može se reći da su se Srbi trajno ili periodično naselili u znatnom delu teritorije pod Turcima. Ovi Srbi su živeli od trgovina u garnizonima ili u njihovoj okolini, ili su se bavili stočarstvom, radili kao pastiri. Nazadovanjem potonjeg prestaje njihov otpor protiv Mađara, koji su živeli na okupiranim područjima, društvo se, srazmerno mogućnostima, konsoliduje. Car Leopold je 1690. dao posebne privilegije onima koji su stigli sa pećkim patrijarhom, što kasnije postaje izvor javnopravnih i nacionalnih konflikata. Potom se 1702. uspostavlja srpska Vojna granica, koja je spadala pod upravu Ratnog saveta, ali je na nižem nivou raspolagala vojnom samoupravom i verskom slobodom. Vojnici su za svoju službu dobili oko 16-18 jutara zemlje koja se mogla preneti u nasledstvo, a takođe su imali pravo da bez plaćanja trguju na području Vojne granice.

Od 1702. do danas

Stanje posle bitaka uspešne oslobodilačke borbe protiv Turaka bilo je vrlo deprimirajuće: današnja Vojvodina je oslobođena samo delimično, dok je brojno stanje stanovništa bilo manje i od dotadašnjeg: 1715. godine populacija zemlje se kretala između 3,5 i 4 miliona ljudi, 1784. dostiže 9,3 miliona, od čega su 3,5 miliona Mađari, 600 hiljada Srbi. Ponovljeni popis stanovnika iz 1720. godine registruje u Bačkoj svega 3111 domaćinstava iz kategorije poreskih obveznika, od kojih je samo 1,9% nosilo mađarska imena, dok u Banatu i Sremu uopšte nije bilo mađarskog življa. Na području Vojne granice popis poreskih obveznika je bio neuspešan, ali se sa sigurnošću može reći da je većina stanovnika bila srpske nacionalnosti, stoga gornji podaci važe za one koji su živeli izvan teritorije.

Do vraćanja mađarskog stanovništva moglo je da dođe tek u periodu nakon stupanja Marije Terezije na presto. Postepeno razformiranje Potisko-pomoriške Vojne granice što se odigralo u periodu 1741- 1750 je vreme kada se u Bačkoj pojavljuju prvi značajniji mađarski kolonisti, ali tada još na teritoriji izvan Vojne granice. Nakon što se srpsko stanovništvo, naviknuto na relativnu političku nezavisnost i vojnički način života, odselilo u krajeve koji su ostali bez stanovnika i na druge pustare doselili su se kumanski, jaziški, čongradski, zadunavski i severnougarski Mađari i time konstituisali etnički blok današnjih Mađara na subotičko-potiskom području. U ponovnom naseljavanju banatskih

Mađara presudnu ulogu su na prekretnici 18-19-og veka odigrali Segedin i segedinski uzgajivači duvana kao i Paloci.

U vreme oslobodilačke borbe je usled uzajamnog pustošenja naselja znatan deo stanovništva izbegao i postepeno se vraćao do razdoblja uoči sklapanja Nagodbe. Bilo je ojačano i mađarskim kolonistima koji su kontinuirano pristizali sa severa. Mogli bismo reći da je u tom periodu došlo do zastoja u seobi srpskog stanovništva u severnom pravcu.

Prema podacima prvog zvaničnog popisa stanovnika (1880) od ukupno blizu 1,2 miliona stanovnika koji su živeli na teritoriji današnje Vojvodine 35,5% su bili Srbi, 24,4% Nemci, 22,6% Mađari i 6,2% Hrvati. Državne kolonizacije sprovedene između 1883-1889. nisu donele znatniju promenu etničke strukture, dok se u isto vreme odvija naseljavanje Sekelja iz Bukovine na teritoriju donjeg Dunava. Kao rezultat odseljavanja iz prenapučenog alfeldskog mađarskog etničkog bloka broj Mađara se u periodu 1880-1910. povećao u jugozapadnoj Bačkoj za 66,3%, u srednjem i južnom Banatu za 82,3% i u Sremu za 130%, pa je zahvaljujući tome u vreme popisa stanovništva iz 1910. godine od ukupno 1,5 miliona stanovnika 28,1% su se deklarisali kao Mađari, 33,8% kao Srbi, 21,4% kao Nemci, dok se 6% izjasnilo kao Hrvati i Bunjevci.

U periodu između dva svetska rata na nacionalnu politiku su uticaja imali tzv. agrarna reforma i praksa analiza imena: u razdoblju između 1918 i 1931. godine na 468 989 k.h. zemlje stiže 45 000 Srba i 3000 bunjevačkih optanata. U tom razdoblju na mesto egzistencijalno onemogućenih gradskih mađarskih činovnika i iz zemlje proteranih Mađara, čiji je broj iznosio po prilici isto tako 45 000 lica[13] – prema nekim proračunima – došlo je i do kolonizacije 16 200 Srba (vojnika, činovnika, zanatlija, trgovaca itd.). Na osnovu popisa stanovništva iz 1931. godine brojčana proporcija Mađara je umanjena na 23,2%, dok je proporcija Srba porasla na 37,8%, pri čemu su sa mape etničke prostorne strukture izbrisane brojne jezičke enklave. Analiza imena je predstavljala izravan napad na školovanje na maternjem jeziku, a cilj je bio da s jedne strane nastava na maternjem jeziku jednostavno odumre, a s druge strane je to bilo državno usmeravano preokretanje ranijih asimilacionih tokova.

Posle nove promene vlasti 1941. godine, blizu 23 000 osoba – u prvom redu konolizovanih Srba, zatim Jevreja i politički sumnjivih lica – bilo je internirano, dok je blizu 25 000 lica proterano u Srbiju. Tokom državne kolonizacije su u leto 1941. u ispražnjena kolonistička sela naselili 13 200 Mađara iz Bukovine i 481 porodica »vitezova« (2325 lica), ali je broj Mađara porastao za 20 000 osoba i zahvaljujući činovnicima i javnim nameštenicima odnosno njihovim porodicama.

Od oktobra 1944. počelo je zatvaranje u logore za internirce 140 000 nemačkih stanovnika i mađarskih muškaraca iz kategorije vojnih obveznika. U to vreme su konfiskovali 389 256 hektara nemačkih imanja, što je iznosilo 58,2%

13 Sajti E. 2004. 26

zemljišnog fonda podeljenog tokom druge jugoslovenske agrarne reforme: od toga su 9,9% dobili Mađari, dok je 84% pripalo privatnim licima srpske nacionalnosti. Došlo je do novog talasa proterivanja iz zemlje, kada je pored činovnika pristiglih posle 1941. došlo do brzog udaljavanja Mađara, koji su na ovoj teritoriji živeli i pre 1941, što se prvenstveno odnosilo na veliki broj inteligencije i službenika, s tim da se broj sada proteranih lica praktično podudario sa brojem proteranih u periodu posle Prvog svetskog rata.

Između septembra 1945. i jula 1947. na mesto izbeglih i interniranih Nemaca kolonizovali su 225 696 stanovnika (162 447 Srba, 40 176 Crnogoraca, 12 000 Makedonaca itd.): na osnovu popisa stanovništva iz 1948. 60,4% stanovništva Vojvodine se već izjasnilo kao Srbi, Crnogorci ili Hrvati. U periodu koji je zatim usledio čini se da je smer naseljavanja ustaljen i umesto ranijeg individualnog naseljavanja sa severa ka jugu, pokazuje se jedna migracija sa juga na sever, iz ekonomski zaostalih krajeva u Vojvodinu, koja se smatrala za razvijenu.

Migracione tendencije koje su usledile u periodu nakon 1991. godine – veliki priliv izbeglica, razmera emigracije – imale su za rezultat da je 2002. godine proporcija Srba među stanovništvom stigla skoro do 66%, Mađara je bilo 15%. Prema podacima komesarijata za izbeglice odnosno popisa stanovnika iz 2002. godine broj izbeglica je iznosio 379 135, od čega je 186 463 naseljeno u Vojvodini, što je blizu 9,18% ukupnog stanovnika Pokrajine, čime je ujedno brojno stanje srpskog stanovništva poraslo za 172 726 lica. [14]

I dalje je opstao relativno homogeni mađarski blok Potisje – Subotica, što je direktna posledica nacionalne politike iz perioda posle Drugog svetskog rata: razvojni programi i investicije su zaobišle ovo područje, pa je ono i kasnije ostalo manje atraktivno. Kao posledica stalnih ratovanja tokom devedesetih godina u Vojvodinu pristižu stotine hiljada izbeglica, pre svega u glavni grad Pokrajine, u Novi Sad, odnosno na temelju ranijih kontakata i rodbinskih veza na čitavu teritoriju Vojvodine, ali ponajviše na područje izvan mađarskog bloka, čime se povećava prevaga i u brojevima i u proporcijama.

14 Izbeglički korpus u Srbiji. Prema podacima popisa stanovništva 2002. Beograd 2004. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore

Rezime

Jedna od osobenosti planskog kolonizovanja u proteklih blizu tri stotinu godina jeste da u većini slučajeva nastaju nova, homogena naselja, ili su pak bitno uplivisane nacionalne proporcije jednog datog naselja. Nasuprot tome spontano naseljavanje je nastalo tako što su korišćeni interesi pojedinaca, prednosti određene konjunkture. Posmatrajući nacionalnu mapu onovremene Vojvodine uočavamo da na izvanredno velikoj teritoriji jedan pored drugog postoje različita naselja sa homogenim stanovništvom. Sve do perioda iza Drugog svetskog rata karakteristična je klerikalna endogamija, tokom čega je današnja praksa mešovitih brakova bila retka: ako je toga bilo, to se ostvarivalo prvobitno zbog ekonomskih interesa.

Seoske zajednice su živele u relativno zatvorenom sistemu, tako da je uzajamni uticaj bio moguć samo putem posrednika: a to je grad, odnosno jednovremeno širenje dobara iz grada kao uzora koji se imao slediti u pravcu sela. Evo samo jednog primera: »Već je iz Bartokove konstatacije poznato, da takoreći uopšte ne možemo da govorimo o uzajamnim uticajima između Mađara i Južnih Slovena na planu narodne muzike. Kod oba naroda se, međutim, mogu naći zajedničke, porekłom verovatno strane melodije, koje su se odomaćile tokom vremena, koje već u širem smislu s pravom možemo da smatramo narodnim pesmama.«[15]

Na taj način se šire u seoskoj sredini, gotovo u isto vreme ona »zvanična« kulturna dobra, koja oblikuju arhitekturu, potrošnju, način življenja svakidašnjica, u bitnom smislu nezavisno od toga da li je reč o naselju sa mađarskom, srpskom ili drugom populacijom. Protok kulturnih dobara je, dakle, u18-19. veku bio nesmetan. Promene granica s početka 20. veka su stvorile suštinski nove uslove, koji su se manifestovali prvenstveno u spoljašnjostima.

Do najviše uočljive promene došlo je na planu kulture ishrane: pojavila su se ona jela, koja su se do danas u potpunosti ugradila u sistem ishrane vojvođanskog čoveka, mada je reč o jelima turskog, a ne srpskog porekla koja se još nisu odomaćila u prvom razdoblju tursko-srpsko-mađarskih kontakata: to su burek, pljeskavica, ćevapčići, ajvar, jogurt. Zatim su tu slatkiši poput baklave i tulumbe. U srpskoj kuhinji danas više nije nemoguće da se naruči paprikaš ili perkelt, za koje i nema posebnih naziva, nego su direktno preuzeti mađarski nazivi.

Rezultati šoping-turizma iz devedesetih godina doneli su novine i srpskoj kuhinji: to su vajkrem i šajt.

Autor ovog napisa se zadovoljio pretenzijom da u jednom kratkom podsetniku skicira one rezultate, koji počivaju na već obavljenim istraživanjima i nagoveštavaju mogućnost daljih istraživanja. U ovom trenutku nismo u mogućnosti da se prihvatimo teškog zadatka predviđanja budućnosti ili promene

15 Bodor A. 1984. 337.

načina gledanja, budući da ovo potonje iziskuje ne samo štampane studije, već pre svega volju rukovođenu dobrim namerama. A tome etnograf može jedino da pripomogne, ali bitnog uticaja ne može da ima ni pored najbolje volje.

LITERATURA

ANTOLOGIJA NARODNE POEZIJE
1955 Peti deo; Junačke pesme. Budapest.
BODOR ANIKÓ
1984 Közös vonások a magyar és szerb népzenében. In: Folklór és Tradició. 337-368.
BOGIŠIĆ, VALTAZAR
1878 Narodne pesme. Biograd.
BROZ, IVAN DR – BOSANAC, STJEPAN DR
1896 Hrvatske narodne pjesme. Junačke pjesme. Knjiga prva. Zagreb.
ČUBELIĆ, TVRTKO
1956 Epske narodne pjesme. Zagreb.
CSUKA ZOLTÁN
1963 A jugoszláv népek irodalmának története. Gondolat. Budapest.
DÁVID ANDRÁS
1978 Délszláv epikus énekek - magyar történeti hösök. Fórum, Újvidék.
DÁVID ANDRÁS
1982 Az Erlingeni kézirat magyar vonatkozású anyaga. In: HITK, 271-280. Értekezések, monográfiák 2.
DELORKO, OLINKO
1982 Székely János alakja két Hvar-szigeti énekben. HITK. Értekezések, monográfiák 2. Újvidék. 261-266.
HADROVICS LÁSZLÓ
1983 Bevezetö. In: Kiss Mária (szerk.): Folklór és Tradició I. 13-18. Budapest
JANKULOV, BORISLAV
1991 Énekek Székely Jánosról. Fórum, Újvidák.
KISS MÁRIA (szerk.)
1984 Folklór és Tradició I. Budapest
1994 Folklór és Tradició VII. Budapest
KRIZA ILDIKÓ
1985 Hunyadi és Mátyás énekek a magyar és a délszláv folklórban. In: Kiss Mária (szerk.): Folklór és Tradició I. 106-122.
MARGALITS EDE
1896 Márk királyfi, Budapest.

NEDIĆ, VLADAN
1982 Szerbhorvát szóbeli hagyományú énekek Szilágyi Mihályról.
SAJTI E. ENIKŐ
2004 Impériumváltások, revizió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947. Budapest
STARČEVIĆ-ŠTAMBUK, ANAMARIJA
1994 Prilog bibliografiji etnoloških i folklorističkih radova o Južnim Slavenima u Mađarskoj izrađen na temelju zapisa pohranjenim u Biblioteci Instituta za etnologiju i folkloristiku. In: Kiss Mária (szerk.) Folklór és Tradició VII. 330-339.
VESELINOVICS-SULC MAGDOLNA
1982 A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi nyolcvanas magyar irodalom tükrében. Újvidék, HITK. Értekezések, monográfiák 5.
VESELINOVICS-SULC MAGDOLNA
1983 A magyar útirajzok feljegyzései a XIX század nyolcvanas éveiben A bosnyák népéletről, különös tekintettel a nők viseletére. In: Folklór és Tradició I. 247-257.
VUJIČIĆ, STOJAN
1986 Székács József – Vuk Stefanović Karadžić: Szerb népdalok és hősregék. Újvidék, Fórum

SUMMARY

The essay gives a short summary of the Serbian and Hungarian cultural relations as well as about the results of historical connections, their possible perspectives and history of scientific investigations. The enumeration opens a lot of questions without laying claim to be complete and in the same time gives directions about the further tendencies in the research field.

Viktorija Šimon Vuletić, kustos etnolog

POLINEZIJSKI OBRED PIJENJA KAVA-KAVE U SVETLU PREDMETA IZ VANEVROPSKE ZBIRKE GRADSKOG MUZEJA

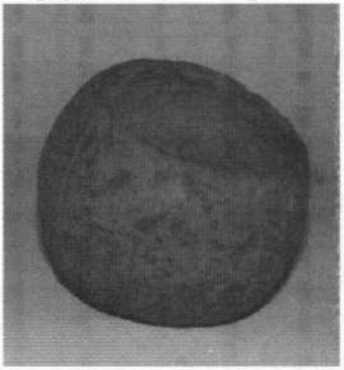
Vanevropska zbirka predstavlja jednu od najmanje poznatih, a svakako najvrednijih i najzanimljivijih zbirki Gradskog muzeja u Subotici. Razlog što je ova jedinstvena zbirka i nakon više decenija čuvanja u sefovima etnološkog depoa tako nepoznata, leži kako u nedostatku stručne literature tako i u nemogućnosti da se istraživanje potvrdi na terenu. Budući da upravo geografska udaljenost i ogromna kulturna različitost predstavlja trusno tlo na kome svaki antropolog lako može da donose pogrešne zaključke ili da posegne za površnim uopštavanjima, pitanje je bilo kako uopšte pristupiti predmetima koji pokrivaju nekoliko kontinenta i čitavu paletu naroda, plemena, tradicija i religija. Nakon dokumentovanja i obrade muzejskog materijala koji je u knjigu inventara uveden pod nazivom Vanevropska zbirka, evidentno je da predmeti koji su u posedu muzeja, takoreći od njegovog nastanka, predstavljaju prvenstveno zbirku oružja i oruđa koje je svom gradu poklonio **Oskar Vojnić**, a manji broj predmeta pripadao je kanjiškom veleposedniku **Emilu Talijanu** i čuvenom esperantisti i piscu **Tiboru Sekelju**. Po mestu porekla, predmeti se mogu svrstati u afričke, azijske i predmete iz Okeanije.

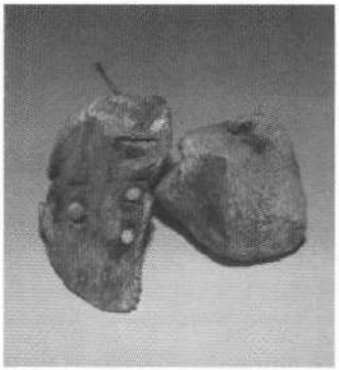
Oskar Vojnić

Iz ugla savremene muzeologije kamen spoticanja pri radu sa ovakvim zbirkama predstavlja ličnost samog kolekcionara koji predmete kupuje, dobija na poklon, nasumice bira ili ih nabavlja sa namerom da ih proda nekom muzeju. U tim kakofonijskim zbirkama često je nemoguće tražiti bilo kakvu sistematičnost ili grupisati ih po drugom principu osim kulturno-jezičke pripadnosti.

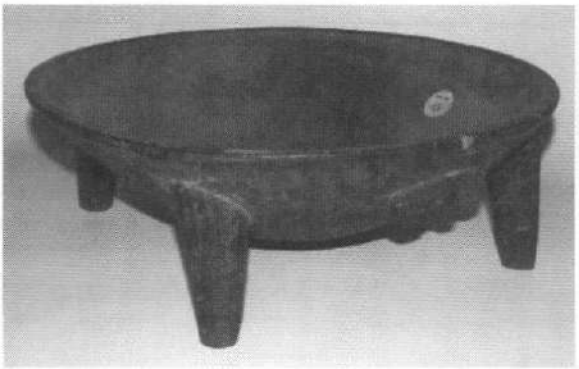
S obzirom da je jedan deo predmeta, poreklom iz Afrike, izložen u depandansi gradskog muzeja u Bačkoj Topoli, ostala je obaveza da javnost detaljnije upoznamo i sa druge dve velike celine, a to su kulture jugoistočne Azije i Okeanije. Rad na tom delu zbirke iskristalisao je nekoliko mogućih

Ipu koju je Vojnić dobio na poklon (EV-1124)

Koren biljke Piper metysthicum
(EV-1207)

Tanoa, posuda za mešanje kave
(EV-1184)

tematskih celina od kojih je jedna prikazana u ovom radu. Naime, Oskar Vojnić je iz Okeanije, osim oružja (buzdovani) i kućanskih predmeta (asure od pandanusa, bojene prostirke od kore hiapo drveta tzv. tape itd.), doneo i šolju od kokosovog oraha koju je dobio na dar kada je svečano, uz obred pijenja kava-kave (awa, yaqona) proglašen za poglavicu. Ovako je sam Vojnić opisao taj događaj:

"Nakon uvodnih govora među nama je kružila kava-kava koju sam pio iz šolje od kokosa specijalno pravljene za mene. I danas je u mom posedu i uvek će me podsećati da sam bio ja i poglavica na Samoi!"[1]

Nekoliko usputnih Vojnićevih napomena o obrednom pijenju kava-kave kao i tanoa – posuda sa nogarima za pripremanje kava-kave i koren biljke Piper methysticum koje je doneo sa sobom, inicirale su istraživanje ovog specifičnog, do današnjih dana očuvanog običaja naroda Okeanije.

Kratak osvrt na istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci

E hanai `awa a ikaika ka makani
(Nahrani se awom da bi duh dobio snagu)
Izreka sa Havaja

„Primitivan čovek» - pisao je Haksli 1931. godine, « zapanjujuće detaljno je ispitivao farmakološke načine za begstvo od sveta. Naši preci nisu ostavili takoreći nijedan prirodni stimulans, halucinogen ili sedativ neotkrivenim"

Za Hakslija, poriv za transcedentnošću i vizionarskim iskustvom predstavljao je takoreći biološki imperativ. „Svuda i uvek" - tvrdio je, „ljudska bića osećala su tu nedovoljnost što su izolovana sopstva, a ne nešto drugo, nešto šire, ili Vordsvortovim rečima: nešto mnogo dublje sjedinjeno... Osloboditi se izolovanog sopstva je takav osećaj slobode da i kada varira od mučnine do jarosti, od

1 Vojnits Oszkár: A csendes óceán szigetvilága, Budapest 1908. str.315

grčeva do halucinacija i kome, iskustvo izazvano drogama, primitivni, pa čak i visoko civilizovani ljudi u suštini smatraju nečim božanskim."[2]

Korišćenje psihoaktivnih supstanci kao religioznih svetih tajni nije vezano samo za određeno vreme i mesto nego je tokom istorije karakterisalo skoro svako društvo. Asteci su koristili pejotl, australijski Aboridžini žvakali su pituri, pustinjsko žbunje, urođenici sa Gornjeg Amazona imali su yage, „telepatsko vino". Neki istraživači veruju da je legendarna soma vedske tradicije, u stvari psihodelična pečurka, a „da je ražena glavica, iz koje se dobija LSD, onaj tajanstveni kykeon, koji su antički Grci tokom dve hiljade godina koristili u Eleuzinskim misterijama."[3]

Prihvatanjem hrišćanstva kao zvanične religije Rimske imperije tokom četvrtog veka, zabranjene su sve ostale religije, uključujući i Eleuzinske misterije. Kao i šamanizam, i paganstvo je prvenstveno izraslo iz ekstatičnih stanja, a mnogo manje iz vere i doktrine. Izražavali su se kroz mitove i obrede i posedovali drevna znanja o lekovitim travama i drugim posebnim medikamentima. „Veštice srednjeg veka spravljale su svoje napitke pomoću sastojaka kao što su beladona, datura, bunika i bufotenin (koji se dobijao od žlezdi žabe Bufo marinus) nakon čega su na imaginarnim metlama mogle da odlete i komuniciraju sa duhovima."[4]

Bespoštedno suzbijanje evropskog čarobnjaštva od strane Svete inkvizicije podudaralo se sa pokušajem da se iskoreni korišćenje narkotika među kolonizovanim urođenicima Novog sveta. Španci su pejot i lišće koke stavili van zakona, a Britanci su kasnije pokušali da zabrane korišćenje kava-kave na Tahitiju. Ti zakoni su bili pokušaj imperijalista da nametnu novi društveni poredak koji je stigmatizovao psihodelično iskustvo kao oblik ludila ili posednutosti zlim silama.

Tek je sredinom XVIII veka industrijska civilizacija proizvela sopstvenog „đavoljeg advokata" koji je govorio strasnim i lirskim glasom. Pobuna romantičara nagoveštavala je „povratak ugnjetenih" budući da su droge prihvatili nadahnuti pesnici i umetnici prognani na sam rub društva. Laudanum, tinktura opijuma, podstakla je spisateljski talenat Kolridža, Poa i De Kvinsija, dok su se najpoznatiji francuski pisci, uključujući Bodlera, de Nervala i Viktor Igoa sakupljali u umetničkoj enklavi Le Club de Haschichins u Parizu, koji je osnovao Teofil Gotije 1844. godine.

Za pesnike sa neobičnim vizijama savremeno društvo predstavljalo je depresivno stanje, i narkomansko iskustvo smatrali su mučnim načinom za postizanje punijeg i u suštini „ljudskijeg" života. Zbog uverenja da će moći da ublaži svoje duševne patnje, čuveni teatrolog Antonen Arto otputovao je 1930. na drugi

2 Aldous Huxley : The Doors of Perception, Harper & Row Publishers, NY, 1970. str.36

3 Bruce & Martin A. Lee: Acid Dreams, Grove Press, NY, 1985. str.52.

4 John Allegro: Sacred Mushroom and the Cross, City Lights Books, San Francisco, 1985. str. 109

kraj sveta da bi na meksičkim visoravnima učestvovao u pejotl ritualu Tarahumara Indijanaca. Arto se u ovako rizičan poduhvat nije upustio kao turista ili antropolog nego kao neko ko želi da bude izlečen „kao zabludela duša u potrazi za Istinom koju svet Evrope polako gubi."[5]

Daleka ostrva, daleki put

Tačno pre jednog veka ili 17. decembra 1906. godine, subotički plemić, pasionirani lovac i putopisac, Oskar Vojnić krenuo je na svoje četvrto veliko putovanje po vanevropskim zemljama. Krenuo je iz Velike Britanije, koja je tada još uvek moćna imperija, u vreme koje istoričari kulture s nostalgijom zovu *la belle epoque* – vreme velikih nada i epohalnih otkrića, doba prvih letelica i pronalaska telefona, ali i masovnih rasnih nereda po Americi. Krenuo je u najudaljeniji kutak sveta koji nije čuo da je okončan slučaj Drajfus, da neki doktor Frojd u Beču otkriva ljudsku podsvest, a da se u Parizu Pikaso i Matis utrkuju u skandalizovanju građanske javnosti. To je godina kada su svet ugledale i dve ličnosti, Semjuel Beket i Adolf Ajhman, koji će vođeni svojim sasvim različitim unutrašnjim porivima razbiti iluzije i nade koje je novi vek porodio.

Oskar Vojnić mnogo piše, ali nije sklon introspekciji. Iako fotografije odaju snažnog i stasitog muškarca putenog lica, njegovi tekstovi često deluju suvoparno i emotivno udaljeno. Detaljni opisi vojnih garnizona, broja vojnika i američkih baza podstakli su subotičkog arhivistu Gabora Laliju da postavi tezu da je Oskar Vojnić možda bio špijun koji je te nevažne detalje po zadatku unosio u naizgled bezazlene putopisne priče.[6]

U svom putopisnom dnevniku *Svet ostrva Tihog okeana* (A csendes óceán szigetvilága) detaljno beleži svoje putovanje brodom iz Engleske do Port Saida, zatim kroz Suecki kanal i Crveno more, uz arapsko poluostrvo i jugoistočnu Aziju sve do Australije. Nakon obilaska Australije, Tasmanije i Novog Zelanda, opisivanja i fotografisanja kulturnih i prirodnih znamenitosti ovog dalekog kontinenta, Vojnić se u Auckland-u ukrcao na brod novozelandske kompanije Union S. Ship i krenuo u obilazak polinezijskog ostrvlja. S otvorenošću inteligentnog i obrazovanog čoveka ovaj subotički veleposednik zabeležio je sve živopisne detalje tokom putovanja. Iako prvenstveno prirodnjak i zaljubljenik geologije i vulkana, Oskar Vojnić se s pronicljivošću naučnika osvrće i na urođenike koje usput sreće, kao i na njihov način života i običaje. Pišući o „polinezijskoj vrsti" Vojnić neprestano naglašava njihovu lepotu, dobru narav i lepe manire. „Ljubav koja caruje u srcima jednostavnih ljudi je velika urođena prednost polinezijske vrste, ali i duboko poštovanje prema mrtvima, osobina je ovog soja: svoje pokoj-

5 Bruce & Martin A. Lee: ibid.str.72

6 Lalia Gábor: A Ndzsaro túszai, Bácsország, 2000. milleniumi szám, str. 79-83

nike sahranjuju u blizini kuće, pored cesti ili u dvorištu kuća, postavljajući im od korala i cementa izgrađene spomenike slične sarkofagu. Na ostrvu Raratonga grobove ukrašavaju girlandama od cveća i puževa, posebno ako je umrla mlada devojka."[7]

Oskar Vojnić kao tipičan predstavnik tadašnjeg vremena i visokog društvenog staleža, prema urođenicima ima simpatije sve dok su autentični predstavnici svoje kulture, dok „ne izigravaju Francuze i obrazovane ljude, što nikako ne odgovara njihovim crnpurastim licima".[8] Kako i sam piše „od trenutka kad smo stigli na Fidži pretvorili smo se u etnografe"[9] i boraveći redom prvo na Havajima, zatim na Fidžiju, ostrvima Tonga i Samoa, Oskar Vojnić detaljno opisuje svoja zapažanja o izgledu urođenika, njihovoj naravi i običajima, neprestano dokumentujući nesvakidašnje utiske izvanrednim fotografijama.

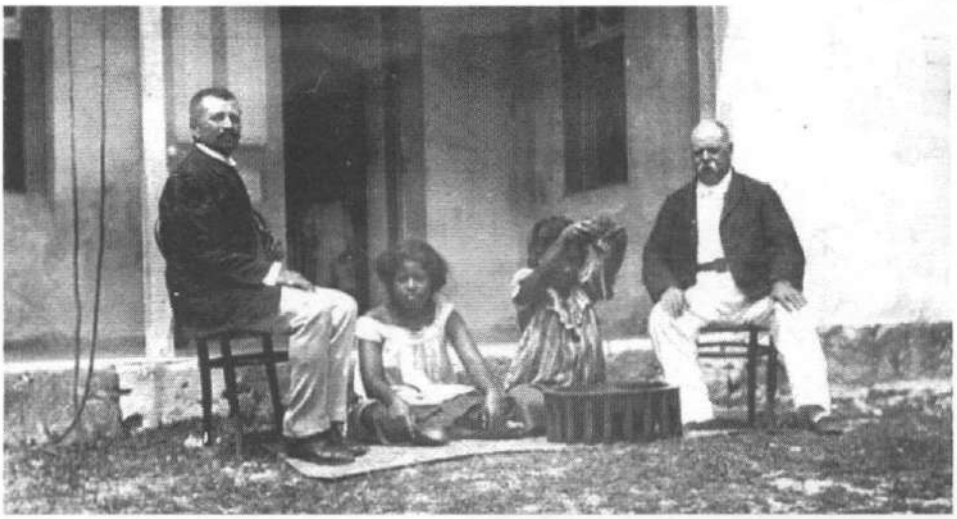

Seoski poglavar Mata'afa dočekuje Vojnića pred svojom kućom na Samoi (fotografija Oskara Vojnića)

Pišući o boravku u gradu Bau na Fidžiju, Vojnić prvi put pominje gostoprimstvo ostrvljana koje podrazumeva da se uvaženi posetioci, sedeći podvijenih nogu na pandanus prostirkama, ponude hranom, a zatim i pićem kava-kava. Dajući u fusnoti osnovne podatke o kava-kavi, Vojnić pominje da se piće spravlja od korena biljke Piper methysticum i da se koren na Fidžiju renda, a na ostrvima Samoa i Tonga mrvi da bi se zatim dobijena smesa mešala s vodom. „Konzumiranje veće količine ovog gorkasto-ljutog pića deluje omamljujuće, ali ne udara u glavu nego u noge i oduzima čoveka na par sati."[10]

Nakon boravka u glavnom gradu Fidžija, Bau, Vojnić je nastavio da obilazi ostrva i da veštim okom prirodoznalca detaljno opisuje plantaže bambusa, biljni svet, geološke osobine tla, ribolov na mbili-mbiliju (splav od bambusa) i veštinu ribara. Stigavši u planinsko naselje Benda ponovo ga nude kava-kavom, što ovom prilikom beleži uz nekoliko duhovitih opaski. „U Bendi je (kao i u većini planinskih naselja) stanovništvo nečisto. Inače, ljubazno su nas primili i ponudili su nas kuvanim jamom, kava-kavom i popušili su mi sve cigarete. Kava-kavu su pripremali sa prilično velikom ceremonijom – nakon što je poglavar naselja popio kavu iz prve kokosove činije, svi bi pljesnuli dlanovima i rekli a mada (prazno). Ostalima nisu pljeskali nakon pića, ali su ponavljali a mada. Ranije se ponuđena kava-kava morala popiti i urođenici i danas smatraju pris-

7 Vojnich Oszkár: A Csendes óceán szigetvilága, Budapest 1908. str.146.
8 Vojnich Oszkár: ibid. str.156.
9 ibid. str. 209
10 ibid. str.219

Tokom boravka na ostrvu Sawaii Vojniću pripremaju kava-kavu

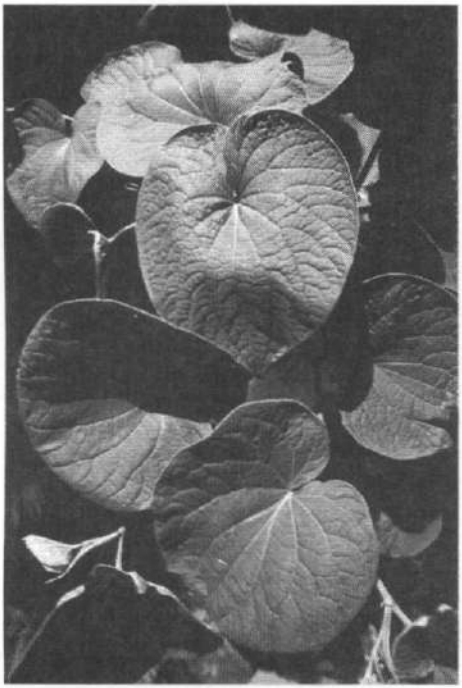
tojnim ponašanjem da se piće iskapi do dna. Zanemario sam običaj i odbio sam posudu od kokosa koja je kružila. Da sam to učinio pre 30-40 godina, dve pramajke sa pogledom grabljivica i tri muškarca sa izgledom planinskih Metuzalema verovatno bi mi zabili nož u utrobu."[11]

Boraveći sve duže u Polineziji, Vojnić je sve više očaran lepotom rajskih ostrva, saživevši se postepeno i sa ljudima i sa običajima. Čak i taj suzdržani džentlmen evropskog formata otkriva među redovima putopisa svoju naklonost prema dobroćudnim ostrvljanima koji su ga prihvatili i ugostili. Nakon nekoliko meseci proputovanja vraća se na ostrvo Manono na Samoi gde mu je poglavar sela prethodno podario jednu upražnjenu porodičnu titulu. „Sada sam se vraćao da po samoanskom običaju priredim malo slavlje za seljane i da tokom pijenja kava-kave sa zahvalnošću vratim često korišteno poglavarsko ime i rang koje u svetu velikih sila, kako ih ovde zovu, neću moći da koristim."[12]

Šta je kava-kava?

Prvi zabeleženi susret Evropljana sa kava-kavom dogodio se prilikom prvog putovanja kapetana **Džejmsa Kuka** (1768-1771). Na brodu se nalazio i botaničar Johann Georg Forster za koga se pretpostavlja da je dao je ovoj bujnoj žbunastoj biljci srcolikih listova ime Piper methysticum, što znači «neotrovni biber». Kavalaktoni koji se nalaze u biljci izazivaju kod ljudi koji je koriste raznovrsne fiziološke i psihološke efekte. Zbog složenosti psihoaktivnih svoj-

11 ibid.str. 224
12 ibid. str.315

Listovi biljke Piper methysticum

stava kava-kavu je teško kategorizovati i istraživači su je opisivali terminima narkotik, hipnotik i sedativ.

U južnopacifičkim društvima gde je korišćenje kava-kave odvajkada deo svakodnevne prakse, korisnici obično doživljavaju blagu euforiju koju karakteriše živahno raspoloženje, temperamentan govor i povećana osetljivost na zvuke. Medicinska istraživanja su potvrdila da kava-kava smanjuje anksioznost, opušta zgrčene mišiće, deluje kao lokalni anestetik i verovatno ima i antibakteriološko dejstvo.

Prema zapisima kapetana Kuka, urođenici žvaću ili tucaju koren i mešaju ga s vodom, a zatim cede da bi dobili braonkastu, često gorku smesu koju konzumiraju za vreme svetih obreda. S obzirom da narodi Pacifika nemaju pisanu istoriju, ne zna se kada su počeli da kultivišu biljku Piper methysticum, koja po biolozima vodi poreklo od divlje kave Piper wichmanii. Istraživači pretpostavljaju da je poreklo biljke Indonezija i Nova Gvineja i da je na Polineziju stigla prenošenjem s ostrva na ostrvo, ili da je direktno prevezena kanuima.[13]

Uvreženo je mišljenje da se običaj pijenja kava-kava iz Polinezije proširio po Melaneziji i Mikroneziji i da se na različitim ostrvima menjalo i ime pića i detalji obreda vezanih uz njega. Dok je na Samoi i Tongi uobičajeno da se i biljka i piće naziva **kava-kava** ili **kawa** (u značenju gorko, oštro, kiselo), na Havajima i Novim Hebridima naziva se **awa**, dok na Fidžiju postoji potpuno drugačiji termin – **yaqona**. Iako se običaj vezuje za prostor zapadne Polinezije, postoje istorijski podaci da se kava pripremala na svim pacifičkim ostrvima osim na Novom Zelandu, Novoj Kaledoniji i Solomonskim ostrvima.

Mišljenja stručnjaka variraju od pretpostavke da su polinezijske kulture autohtone do teorija da su im koreni u južnoj Kini (Haddon)[14] budući da su određeni elementi obreda poklapaju sa kineskom ceremonijom pijenja čaja. Drugi autor (Newell)[15] u detaljnom i pažljivo dokumentovanom radu zaključuje da Polinežani možda potiču iz južnih delova Indije i upoređuje obrede, rituale

13 Joseph Deihl S.M.: Kava and kava drinking, Anthropological quarterly br.5, 1932 str.63.
14 A.C.Haddon: Kava Drinking in New Guinea, Man, 1916. br.16. str.145-152
15 W.H.Newell: Kava ceremony on Tonga, Journal of Polynesian Society, 1947. br.56, str.364-417

i verovanja vezana sa pijenjem some u drevnoj vedskoj religiji sa pijenjem kava-kave. Antropolog Rivers[16] postavio je zanimljivu tezu o razvoju običaja konzumiranja kave iz ranije prakse žvakanja betel oraha. Štaviše, Rivers sugeriše prisustvo dve različite kulturne tradicije u Okeaniji: kulturu betel oraha i kawa kulturu. Da je i Oskar Vojnić intuitivno prepoznao tu činjenice svedoče i predmeti koje je doneo iz jugoistočne Azije, a koji su redom vezani za tradiciju korišćenja betel oraha.

Korenje kava-kave se unosi u selo

Legende o poreklu kava-kave

Iako su se narodi hiljadu ostrva koje sačinjavaju Polineziju raširili i osnovali naselja još 1500 godina pre naše ere, osnova njihovih društava i jezika zadržala je mnogo sličnosti. Društevna hijerarhija podrazumevala je vladajuću klasu *(ali'i, arii, ariki)*, obične ljude i nižu, robovsku klasu. Bez obzira na važnost naslednog prava i običan čovek je mogao da se uzdigne na društvenoj lestvici ukoliko se izdvajao nekom sposobnošću. Prvobitno su očevi kao glave porodice imali ulogu opštenja sa višim silama, a kasnije se izdvojila posebna sveštenička kasta *(kahuna, tahu'a, tohunga, tufuga)* čiji zadatak postaje da štite ljude od duhova, predviđaju budućnost i budu nosioci obrednih radnji koje osiguravaju harmoniju viših i nižih svetova.

Plemenski život bio je skoncentrisan na sveto mesto *(heiau, malae, marae, me'ae)*, najčeše jednostavan prostor pod otvorenim nebom omeđen kamenjem i ponekad sa svetilištem gde se prinosila žrtva bogovima i duhovima. Rituali su podrazumevali pesme, igru, ponavljanje svetih tekstova i pijenje kava-kave. Velika posuda za mešanje i ceđenje kava-kave naziva se **tanoa** (kanoa) i majstor tesar bi je istesao u jednom komadu od svetog drveta vesi. Tanoa u posedu određene porodice obično se smatrala svetim predmetom i nasleđivala se kroz generacije. Tradicionalno, za vreme obreda, tanoa se postavljala na određenu razdaljinu od poglavice oko kojeg bi hijerarhijskim redom posedali ostali niži poglavari, a zatim i običan narod. Kada je piće bilo gotovo, nosilac ipu-a (posuda od kokosove ljuske) prilazio je tanoi i nakon što mu napune posudu, okretao se licem

16 David Rivers: Psychoactive Substances of the South Seas – Betel, Kava and Pituri, Australian and New Zealand Journal of Psychiatry 1985. br.19 str.83-87

Vojnić među urođenicima sa Fidžija u centru sela zvanom malae

Tanoa se delje iz jednog komada drveta vesi

prema poglavici. Držeći kavu u ispruženim rukama spuštao je telo savijajući se u kolenima i dok mu svaki mišić ne bi bio napet. U tačno određenom trenutku pesme ispravio bi se, prišao poglavici, napunio njegovu šolju i čučnuo pred njim. Poglavica bi iskapio kavu, pljesnuo rukama i uzviknuo „prazno" (masa). Za to vreme nosilac ipu-a bi se vratio po novu dozu.[17]

Na Samoi su i žene mogle da pripremaju kava-kavu, a u posebnim prilikama ta čast bi pripala „seoskoj devici" zvanoj

17 A. Biersack: Kava'onau and the Tongan chiefs, Journal of Polynesian Society, 1991, br.96. str.231-268

taupo. O toj neobičnoj ženskoj društvenoj ulozi na ostrvu Samoa pisala je Margaret Mead u svojoj knjizi Odrastanje na Samoi, a i Oskar Vojnić u više navrata pominje svoje druženje sa lokalnom taupo koja je morala poticati iz ugledne porodice i obavljati važnu ulogu za vreme obreda. Taupo je najćešće bila ćerka poglavara sela i posebnu dužnost joj je predstavljalo da bude domaćica sela i da prima i zabavlja goste kao i da se brine o njihovoj udobnosti. Njihova čednost je morala biti iznad svake sumnje i mlade poglavice su se nadmetale u prošenju taupou devojke. Kada bi taupo pristupila pravljenju kava-kave, morala je pažljivo da ispere usta pred prisutnima, a zatim da žvaće komadiće korenja koje bi joj pomoćnice dodavale. Sažvakano korenje bi pljunula u dlan, stavljala u tanou i mešala, dok bi pomoćnice dolivale vodu. Svaki njen pokret bio je graciozan i promišljen i ponavljao se sve dok piće nije bilo gotovo.

Seoski zanatlija dovršava tanou

Prema usmenoj tradiciji, žene nisu smele da piju kava-kavu, a po mitu počele su da učestvuju u pripremanju pića kada je pre mnogo vekova kralj Samoe posetio daleko ostrvo pogođeno glađu. Ljudi nisu imali šta da mu ponude za jelo, te je jedna žena odlučna da ponudi kralju dobru hranu, žrtvovala svoje odojče, skuvala ga i zavila u lišće kao da je odojak. Kralj je na vreme primetio da je hrana **tabu** i naredio je da se dete sahrani kao princ. Iz detetovog groba izrasla je biljka kava koja sprečava glad.[18]*

Postoje različiti mitovi vezani za poreklo kave. Po tonganskom mitu, doseljenici koje je predvodio poglavica Degei ubili su petla koji je svakog jutra budio poglavicu. U svom besu poglavica ih je proterao sa ostrva dozvolivši im da ponesu sva svetovna dobra osim kava-kave koju je ostavio za sebe. Legenda verovatno objašnjava zašto su u početku kavu konzumirale samo poglavice (koje su smatrali smrtnim predstavnicima bogova-predaka) i njihovi sveštenici.[19]

18 Edmund Leach: The Structure of Symbolism, Kava Ceremony in Tonga 1972, Tavistock, London str. 28.

* jedno od fizioloških svojstava kava-kave je i smanjenje osećaja gladi

19 Lorence.D.Holmes: The Samoan Kava Ceremony, Its Forms and Functions, Science of Man 1961, br.1, str 46-51

Obredno služenje yaqone na Fidžiju

Na ostrvu Vanutu govori se o božanskom poreklu kava-kave koja je u stvari dete vrhovnog božanstva *Atea*, zaštitnika kiše, plodnosti i zemljoradnika, dok je na ostrvu Manua na kojem je boravila i **Margaret Mead**, poznata legenda da je vrhovno biće Tangaloa sišlo sa dva pratioca na zemlju koji su otišli da mu ulove ribu za ručak. Nakon jela Tangaloa je poželeo da popije kava-kavu i pošto na zemlji nije bilo takve biljke poslao je svoje pomoćnike nazad na nebo da je donesu. Oni su tom prilikom doneli i šolju (ipu) i posudu za spravljanje pića (tanou). Tako se piće raširilo među ljudima.[20]

Samoanke sa posudama ipu i tanoa

Bez obzira na raznovrsnost mitova o poreklu kava-kave, činjenica je da je konzumiranje ovog napitka toliko duboko ukorenjeno u svakodnevni život ostrvljana da su se tom običaju povinovali i visoki gosti u poseti Okeaniji kao što su predsednik Amerike Lindon Džonson, kraljica Elizabeta II, papa Jovan Pavle II i ne tako davno Hilari Rodam

20 Lamont Lindstrom: History, Folklore and Traditional Uses of Kava, in edition From Ethnology to Pharmacology, CRC Press, Boca Raton 2004, str 10-28

Klinton. Osim što se priprema kao piće, koren i biljka Piper methysticum se u znak dobre volje i uvažavanja razmenjuje, poklanja ili spušta pred noge posetioca. Džejms Kuk je zapisao kako su urođenici kanuima dolazili u susret engleskom brodu bacajući u znak mira grane kava-kave u vodu. Navedene činjenice samo potvrđuju da je osim magijsko-religijskog i farmakološkog, najvažniji aspekt ovog običaja ostaje njegov kulturno-društveni značaj.

Samoanska taupo ili „seoska devica"

Kava-kava ili yaqona obred viđen očima američkog antropologa XXI veka

Kao prvo, moramo ponovo da naglasimo da sam obred pijenja kava-kave predstavlja u Okeaniji sastavni deo većine značajnih događaja čovekovog životnog ciklusa. Darivanje kava-kave (Samoa) ili yaqone (Fidži) je osnova svih obreda, ali je ponekad praćeno darivanjem i drugih vrednih stvari kao što su **tabua** (zub kita ulješure) i asure od hiapo drveta zvane **tapa**. Piće se daruje u obredu zvanom sevusevu da bi se nekome poželela dobrodošlica u selo ili dom. Ako je osoba dovoljno značajna, darovaće mu se i kitov zub. Studentkinja antropologije **Deborah Cederbaum** učestvovala je na Fidžiju u yaqona ceremoniji i opisala je svoje iskustvo u doktorskoj disertaciji Seoski život u ruralnom delu Fidžija:

Sevusevu ili obred yaqone na Fidžiju

Sevusevu je darivanje yaqone koje se događa kada se za nešto moli ili kada se nešto zahteva. Ovo darivanje dešava se po strogo određenim pravilima postupanja i sa neznatnim lokalnim razlikama održava se po celom ostrvu. Sevusevu može da bude povezan sa svim važnim događajima u naselju. Poglavar sela treba da da dozvolu

ukoliko se bilo šta van uobičajenog dešava u selu. Jedini način da se od njega dobije dozvola je da se izvede sevusevu i izloži zahtev. Tako je, na primer, nas nekoliko htelo da se popne na stene koje se nalaze na samoj ivici naselja Vitawa. Pre nego što smo se upustili u taj poduhvat, morali smo da izvedemo sevusevu pred poglavarom našeg sela da bi nam to i dozvolio. Isto tako, pre nego što smo se uselili u kuću naših domaćina, zajedno sa profesorom i ostalim studentima morali smo da ponudimo poglavara yaqonom i da ga zamolimo za dozvolu da boravimo u selu. Tok rituala sevusevu počinje objavljivanjem nečijeg prisustva pred kućom ili zgradom u kojoj će se održati darivanje. I žene i muškarci moraju nešto ponaosob da izgovore da bi ih pozvali unutra. Muškarci govore *dua dua dua* što znači jedini, jedini, jedini, obraćajući se poglavaru. Žene izgovaraju *mai na vaka-dua*, što znači došle smo putem jedinog. Tada možete da uđete unutra. Poglavar ili osoba sa najvišim društvenim položajem sedi nasuprot zdele sa yaqonom koja se zove tanoa i koja se nalazi na sredini prostirke. Po tradiciji, najstarija osoba sedi najbliže poglavaru, a najmlađa najdalje od poglavice i bliže zdeli sa yaqonom. Osoba koja sedi iza velike drvene zdele zadužena je za mešanje tečnosti i objavljuje da je spreman spravljanje pića. Tada tri puta pljesne rukama i počinje da meša izmrvljeno korenje yaqone sa vodom. Zatim napuni pićem posudu od presečene kore kokosovog oraha, koja se na Fidžiju zove **bilo**, i prospe je nazad da bi poglavar video da li je piće spravljeno po njegovom ukusu. Ukoliko je on zadovoljan, nosilac činije napuni kokosov orah i prvo je ponudi poglavaru, a zatim i gostima i njihovim predstavnicima.

Američka studentlinja antropologije učestvuje u obredu yaqone

Etape obreda se ritualno najavljuju i pažljivo naglašavaju izrazima najvećeg poštovanja kao što je **kobo**, tupi pljesak šaka kupasto nameštenih kao i duboko i snishodljivo klanjanje pred starijima. Yaqona se sakupljenima služi po unapred propisanom i nepromenljivom redosledu, tako što se oni najvišeg ranga prvi poslužuju. Samo jedna osoba može da pije, a krug se završava kada su pili svi koji su za to bili predviđeni. Tišina ispunjava ceo formalni obred yaqone. Za vreme manje formalnih ceremonija, kada se mogu zbijati i šale nakon što se sveti deo obreda završio, yaqona još uvek može da bude staza do **Vu**a (duha predaka).[21]

21 Deborah Cederbaum: Village Life in Rural Fiji, Boston University, 2001.

Pokušaj očuvanja sopstvene tradicije

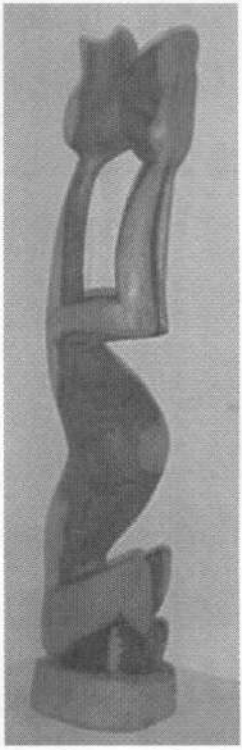
Mnoge drevne tradicije relativno nepromenjene opstaju na Pacifiku i danas. Ovi običaji i obredi povezuju Havajce, Samoance, Maore, stanovnike Tonge, Tahitija i ostalih ostrvskih društava i daju im osećaj kulturne povezanosti i duhovnog zajedništva. Iako mnoge od ovih tradicija imaju lokalna obeležja, sve izviru iz zajedničke prošlosti.

Biljka Piper methysticum je jedna od najjačih simbola zajedničkog polinežanskog identiteta. Kao što smo već pomenuli, mnoge okeanijske kulture imaju slične mitove i ispevane legende vezane za nastanak biljke, njeno obredno mesto u zajednici kao i društvenu ulogu u postizanju sklada i međusobnog poštovanja.

Savremeni obred pijenja kava-kave

I dan danas na ostrvima Tonga Fidži i Samoa kava-kava je ostala simbol jedinstva. Formalna ceremonija kave koja se naziva **faikava** održava se za vreme svečane predaje titule, **(fakanofo),** razrešenja sukoba između različitih porodica **(uiaki fono),** za vreme zvanične veridbe kao i tokom venčanja, u čast novorođenčeta, i na kraju i povodom smrti, kada se porodica okuplja da bi uz faikavu sakupili novac za sahranu i podelili obaveze među članovima porodice. Ovaj običaj stanovnike polinežanskih ostrva vezuje sa sopstvenu kulturu kao i za tradicionalne društvene uloge koje opstaju i u savremenom svetu.

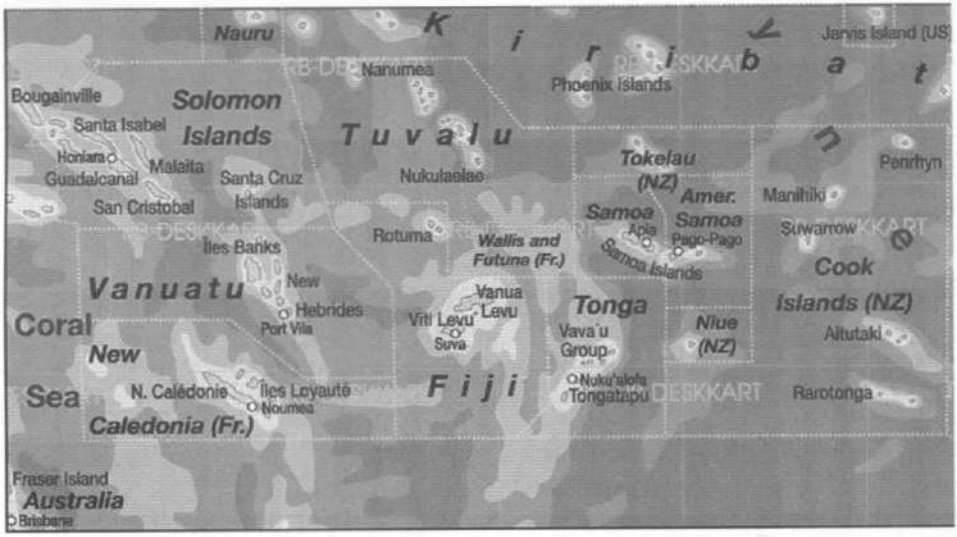

Drvena statua koja prikazuje pijenje kave

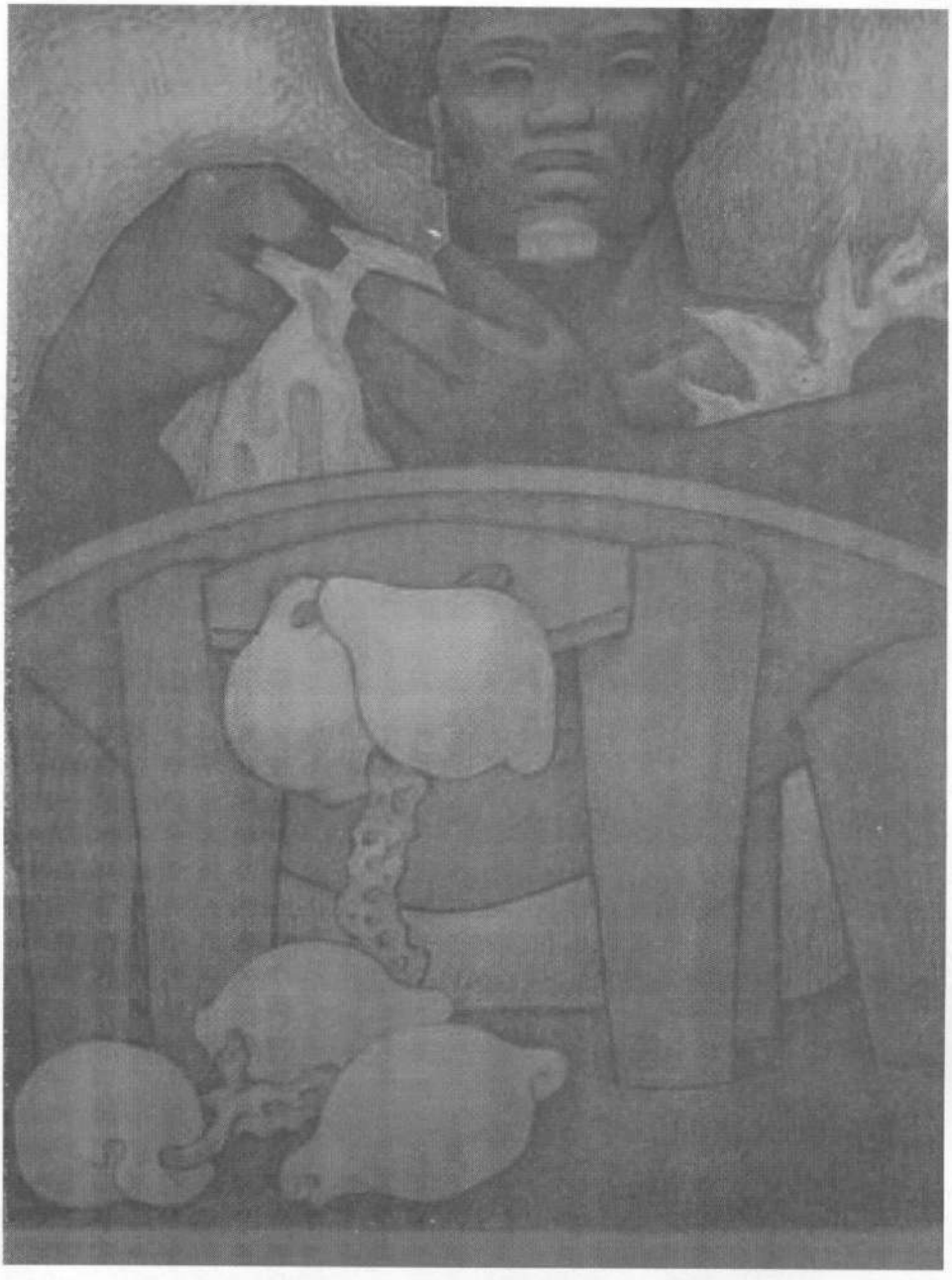

Demonstracija protiv zabrane korišćenja kava-kave (Berlin 2002)

U današnje vreme običaj je da se formiraju faikava klubovi koji uz pijenje kava-kave imaju ulogu očuvanja zajednice i socijalizacije novih članova. Uprkos pokušaju nekih zapadnih vlada da zabrane upotrebu kava-kave, zbog njenih navodno štetnih uticaja po zdravlje, Polinežani se svim legalnim načinima i dalje bore za slobodno korišćenje biljke koja ima ključnu ulogu kako u urođeničkoj kulturi tako i u osećaju posebnog identiteta.

Geografska karta Polinezijskih ostrva Fidži, Tonga i Samoa

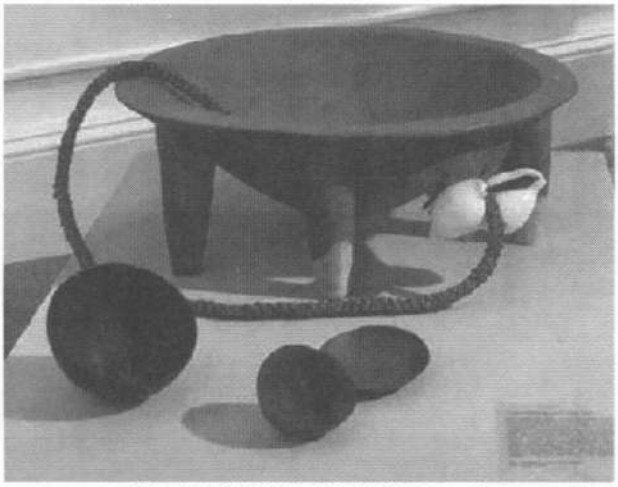

Savremeni likovni prikaz obreda kava-kave
(Jean Charlot: Quaravi Yaqona, 1976)

A POLINÉZIAI KAVA-KAVA SZERTARTÁS A VÁROSI MÚZEUM EURÓPÁN KÍVÜLI GYŰJTEMÉNYÉNEK KIÁLLÍTÁSI TÁRGYAI TÜKRÉBEN

Az Európán kívüli gyűjtemény a szabadkai Városi Múzeum egyik legkevésbé ismert, de mindenképpen legértékesebb és legérdekesebb gyűjteménye. Az ok, amiért ez az egyedülálló gyűjtemény a néprajzi depó páncélszekrényében töltött több évtized után is ismeretlen maradt, egyrészt a szakirodalom hiányában rejlik, másrészt abban, hogy nem lehet helyszíni kutatásokat végezni. A kérdés elsősorban az volt, hogyan is közelítsük meg e tárgyakat, melyek több kontinenst és egy egész sor népet, törzset, hagyományt és vallást ölelnek fel, lévén, hogy a földrajzi távolságok, és az óriási kulturális különbségek ingoványos talaján minden antropológussal könnyen megtörténhet, hogy téves következtetéseket von le, vagy felszínes általánosításokba bocsátkozik. A leltárkönyvbe Európán kívüli gyűjteményként bevezetett múzeumi anyag dokumentálását és feldolgozását követően nyilvánvalóvá vált, hogy ezeket a tárgyakat, melyek gyakorlatilag a múzeum alapítása óta annak tulajdonában vannak, elsősorban azok a fegyverek és eszközök képezik, melyeket **Vojnits Oszkár** ajándékozott városának, míg kisebb részük **Tallián Emil** kanizsai nagybirtokos, és a híres eszperantista és író, **Székely Tibor** nevéhez fűződik. Eredetük szerint a tárgyakat feloszthatjuk afrikai, ázsiai, illetve óceániai tárgyakra.

A korszerű muzeológia szemszögéből az ilyen jellegű gyűjtemények rendszerezése során a buktatót a gyűjtő személyisége jelenti, aki ezeket a tárgyakat megvásárolja, ajándékba kapja, találomra válogatja, vagy azzal a szándékkal szerzi be, hogy azt egy múzeumnak eladja. Ezekben a kakofonikus gyűjteményekben gyakran lehetetlen bármilyen rendszerességet találni vagy a kulturális-nyelvi hovatartozáson túl esetleg más elv szerint csoportosítani őket.

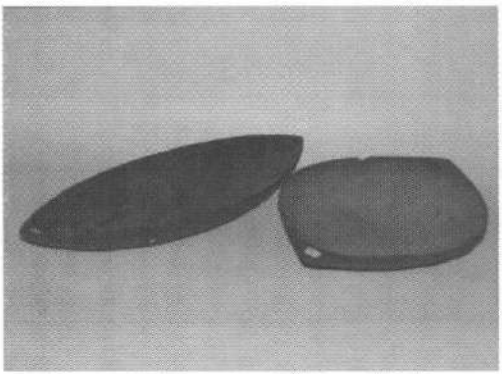

Kava készlet (Philadelphiai Múzeum)

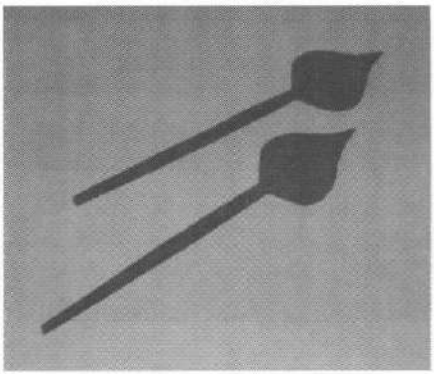
Az Afrikából származó tárgyakat már kiállítottuk a Városi Múzeum topolyai részlegében, de még vár ránk a feladat, hogy a nyilvánosságot megismertessük a másik két nagy egységgel is: Délkelet-Ázsia és Óceánia kultúrájával. A gyűjtemény e részének feldolgozása során néhány lehetséges tematikus egység is körvonalazódott, s ezek közül egy kerül bemutatásra a jelen munkában.

Vojnits Oszkár Óceániából a fegyverek (buzogányok) és használati tárgyak (pandanus-szőnyegek, festett fahéncs szőnyegek, ún. tapák, stb.) mellett egy kókuszdióból készült edényt is hozott, melyet akkor kapott ajándékba, amikor a kava (awa, yaqona) szertartás keretében ünnepélyesen főnökké avatták. Maga Vojnits így írja le ezt az eseményt:

„A bevezető beszédek végeztével kava járt kézről kézre, amit kizárólag a részemre készült új kókuszhéjból ittam meg. A kókuszhéj a birtokomban van és emlékeztetni fog, hogy „voltam én már törzsfőnök is Szamoában!"[1]

A főnökök számára készített kava tálak
Vojnits Oszkár gyűjteményéből (EV-1189)

Kanalak a kava-kava keveréséhez
Vojnits Oszkár gyűjteményéből (EV-1199)

Vojnits néhány mellékes megjegyzése a kavafogyasztás szertartásáról, valamint a magával hozott tanoa – a kava elkészítésére szolgáló lábas edény és a Piper methysticum növény gyökere indítottak bennünket az óceániai népek e sajátos, a mai napig megőrzött szokásainak tanulmányozására.

A pszichoaktív szerek használatának rövid története

E hanai `awa a ikaika ka makani.
(Tápláld tested awaval, hogy szellemed erőre kapjon.)
hawaii közmondás

„A primitív ember - írta Huxley 1931-ben – elképesztő részletességgel kutatta a különféle gyógyszerészeti módszereket a világból való meneküléshez. Elődeink úgyszólván egyetlen természetes ajzószert, hallucinogént vagy nyugtatót sem hagytak felfedezetlen."

Huxley számára a transzcendentális és a látnoki tapasztalat iránti ösztön úgyszólván biológiai szükségszerűséget jelentett. „Az emberben - állította – mindenütt és mindig hiányérzetet keltett az a tény, hogy elszigetelt lény, és nem

1 Vojnits Oszkár: A Csendes-óceán szigetvilága. Budapest, 1908. 315.

valami más, valami tágabb, vagy Wordsworth szavaival élve: valami sokkal mélyebben egyesült... Megszabadulni az elszigetelt személyiségtől olyan mértékű szabadságérzetet nyújt, hogy még ha mellékhatásai a rosszulléttől a dührohamig, a görcsöktől a hallucinációkig és kómáig variálnak is, a kábítószer-fogyasztás révén szerzett tapasztalatokat a primitív, de még a rendkívül civilizált emberek is lényegében valami istenszerűnek tekintik."[2]

A tudatállapot-módosító szerek vallási célú, szent titkokként való használata nem csak egy meghatározott korhoz és helyhez kötődik, hanem a történelem során csaknem minden társadalom jellemzője volt. Az aztékok a pejot-ot használták, az ausztrál bennszülöttek a pituri nevű sivatagi bokrot rágták, a felső-Amazonas-vidéki népeknek pedig ott volt a yage, a „telepatikus bor". Egyes kutatók úgy vélik, hogy a Véda hagyomány legendás somaja tulajdonképpen egy pszichodelikus gomba, s a titokzatos kykeon, melyet az ókori görögök kétezer éven át használtak az eleuszisziszi misztériumok során, pedig valójában a rozskalászon található anyarozs, amiből az LSD-t nyerik.[3]

A 4. században, mikor a kereszténység vált a római birodalom hivatalos vallásává, az összes többi vallási szertartást betiltották, így az eleuszisziszi misztériumokat is. A sámánizmus, éppúgy mint a pogányság, elsősorban az önkívületi állapoton alapult és sokkal kevésbé a hiten és vallási tanokon. E vallások mítoszok és szertartások révén jutnak kifejezésre, és ősi tudással rendelkeznek a gyógyfüvekről és egyéb, különleges gyógyszerekről. „A középkori boszorkányok olyan összetevőkből állították össze varázsitalaikat, mint a maszlag, a nadragulya és a bufotenin (amit a varangyos béka /Bufo marinus/ váladékából nyertek), s ennek segítségével képesek voltak képzeletbeli söprűiken repülni és szellemekkel társalogni."[4]

Európában a szent inkvizíció által folytatott kíméletlen boszorkányüldözések időben egybeestek azokkal a törekvésekkel, melyek az Új Világ gyarmatosított bennszülöttei körében igyekeztek kiírtani a narkotikumok használatának hagyományát. A spanyolok törvényen kívül helyezték a pejot és a kokalevelek használatát, a britek pedig később Tahiti szigetén megkísérelték betiltani a kava fogyasztását. E törvények révén a gyarmatosítók megkísérelték bevezetni az új társadalmi rendet, amely a pszichodelikus tapasztalatokra úgy tekintett, mint az őrület egy formájára, vagy mint a gonosz erők általi megszállottságra.

Az ipari civilizáció „advocatus diaboli"-ja majd csak a XVIII. század közepén szólal meg szenvedélyesen és lírai hangon. A romantikusok lázadása előrevetítette az „elnyomottak visszatérését", ugyanis a drogokkal elsősorban ihletett, a társadalom peremére száműzött költők és művészek éltek. Az ópium kivonata, a laudanum olyan művészek írói talentumát serkentette, mint Colridge,

2 Aldous Huxley : The Doors of Perception. Harper & Row Publishers, NY, 1970, 36.
3 Bruce & Martin A. Lee: Acid Dreams. Grove Press, NY, 1985, 52.
4 John Allegro: Sacred Mushroom and the Cross, City Lights Books, San Francisco, 1985, 109.

Poe és De Quincey, míg a legismertebb francia írók, így Baudelaire, de Nerval és Victor Hugo, a párizsi Le Club de Haschichins művész-körben gyűltek össze, melyet Theophile Gautier alapított 1844-ben.

A különleges látomásokkal megáldott költők számára a korszerű társadalom egy depresszív állapotot jelentett, a kábítószer-használatra pedig úgy tekintettek, mint a teljesebb és lényegében „emberibb" élet elérésének egy kínos módjára. Abbéli meggyőződésében, hogy ilyen módon sikerül majd enyhítenie lelki kínjait, a neves színházművész, Antonin Artaud 1930-ban a világ túlsó végére utazott, hogy a mexikói fennsíkon részt vegyen a tarahumara indiánok pejot szertartásában. Artaud nem turistaként vagy antropológusként bocsátkozott e kockázatos kalandba, hanem mert ki akart gyógyulni, „mint egy eltévelyedett lélek, kutatván az Igazságot, melyet az európai világ lassan elveszít."[5]

Távoli szigetek, hosszú utazás

Pontosan egy évszázaddal ezelőtt, 1906. december 17-én Vojnits Oszkár szabadkai nemes, szenvedélyes vadász és útleíró megkezdte negyedik nagy, Európán túli utazását. Az akkor még mindig nagyhatalomnak számító Nagy-Britanniából indult, egy olyan korban, melyet a kultúrtörténészek nosztalgiával la belle epoque-nak neveznek – a nagy remények és korszakalkotó felfedezések, az első repülők és a telefon feltalálásának korában, melyet ugyanakkor Amerika-szerte a tömeges faji zavargások jellemeztek. Vojnits a világ legtávolabbi sarkába készült, ahol nem hallottak arról, hogy a Dreifus-ügy lezárult, hogy egy bizonyos doktor Freud felfedezte a tudatalattit, Párizsban pedig Picasso és Matisse a polgárpukkasztásban versengenek. Ebben az évben látott napvilágot két személyiség: Samuel Beckett és Adolf Aichmann, akik egymástól teljesen eltérő belső indíttatástól vezérelve összetörték az új század szülte illúziókat és reményeket.

Vojnits Oszkár sokat írt, de nem hajlamos az önvizsgálatra. Bár a fényképeken egy erős, termetes férfit láthatunk érzéki arcvonásokkal, írásai gyakran száraznak és érzelemmentesnek tűnnek. A kaszárnyák részletes leírásai, a katonák számáról és az amerikai támaszpontokról való beszámolók arra ösztönözték Lalia Gábor szabadkai levéltárost, hogy egy elméletet állítson fel, mely szerint Vojnits Oszkár kém is lehetett, aki a jelentéktelen részleteket megbízásból csempészte be ezekbe a látszólag ártalmatlan útleírásokba.[6]

A *Csendes-óceán szigetvilága* című útinaplójában részletesen leírja hajóútját Angliából Port Saidig, majd a Szuezi-csatornán és a Vörös-tengeren át, az Arab-félsziget és Délkelet-Ázsia mentén egészen Ausztráliáig. Miután meglátogatta Ausztráliát, Tasmaniát és Új-Zélandot, leírta és lefényképezte a távoli

5 Bruce & Martin A. Lee: ibid..72.

6 Lalia Gábor: A Ndzsaro túszai. Bácsország, 2000, milleniumi szám, 79-83.

Faháncsruhás „polinéziai faj"
Vojnits Oszkár korából

kontinens természeti és kulturális nevezetességeit, Vojnits Aucklandban felszállt az új-zélandi Union S. Ship cég hajójára, és útnak indult, hogy körbejárja a polinéziai szigetvilágot. A szabadkai nagybirtokos az intelligens és művelt ember nyitottságával jegyezte fel az utazás minden érdekes és színes részletét. Bár elsősorban természettudós volt, a geológia meg a tűzhányók szerelmese, Vojnits Oszkár a tudós éleselméjűségével figyelmet szentel a bennszülötteknek, életmódjuk és szokásaik tanulmányozásának is. A „polinéziai fajról" írva, Vojnits szüntelenül hangsúlyozza szépségüket, jó természetüket és illemtudó viselkedésüket. „A polinéziai faj nagy természeti adománya, a szeretet, honol az egyszerű emberek szívében, de az elhunytak iránti kegyelet is a faj vonása: halottjaikat a lakóházak közelében, az utak mentén vagy a kertjeikbe temetik, korallból cementtel rakott sarcophag-szerű sírkövet állítva az emlékezetükre. A sírt, különösen ha fiatal leány sírja, Raratongán fonalra fűzött fehér virág-girlanddal vagy csigákkal díszítik fel."[7]

Vojnits Oszkár, mint a kor és a felsőbb társadalmi rétegek tipikus képviselője, rokonszenvvel tekint a bennszülöttekre mindaddig, amíg hitelesen képviselik saját kultúrájukat, és „nem adják a franciát, a műveltet, ami sehogyan sem áll jól barna pofájukhoz".[8] Mint azt maga is írja, „a Fidzsi-szigeteken a megérkezés pillanatától felcsaptunk etnográfusnak"[9], és bejárva először Hawaiit, majd Fidzsit, a Tonga és Szamoa szigetét, Vojnits Oszkár részletesen leírja megfigyeléseit a bennszülöttek külsejéről, természetükről és szokásaikról; nem mindennapi benyomásait szüntelenül kiváló fényképekkel dokumentálva.

A kavagyökerek törését
Tonga és Szamoa szigetén végzik

A Fidzsi-szigetek Bau városában tett látogatásáról írva Vojnits először tesz említést a szigetlakók vendégszeretetéről: a kedves vendégeket – a pandamus szőnyegeken ülve étellel, majd kavaval kínálják. Lábjegyzetben megadva a

7 Vojnits Oszkár: A Csendes-óceán szigetvilága. Budapest, 1908, 146.
8 Vojnits Oszkár: ibid. 156.
9 ibid. 209.

A „kesernyésen csípős, piszkos vízszínű italt" az ipuba csavarják

kavára vonatkozó alapvető adatokat, Vojnits leírja, hogy „a káva italt a Piper methysticum bokor gyökeréből készítik. A gyökeret Fidzsiben reszelik, a Szamoa és Tonga szigeteken törik. Az így nyert fűrészporszerű törmeléket feleresztik vízzel. A kesernyésen csípős, piszkos vízszínű ital nagyobb mérvű fogyasztása mámorító, de a káva fogyasztása nem száll a fejbe, hanem a lábba, pár órára megbénít."[10]

Fidzsi fővárosában, Bauban tett látogatást követően, Vojnits folytatta útját, körüljárta a szigeteket, és a természetkutató gyakorlott szemével vizsgálja és írja le részletesen a bambuszültetvényeket, a növényvilágot, a talaj geológiai tulajdonságait, és a mbili-mbilinek nevezett bambusztutajról halászók ügyességét. A Benda nevű hegyi faluba érve ismét megkínálják kavával, amit néhány szellemes megjegyzéssel fűszerezve a következőképpen ír le: „Bendában (mint a hegyek közti helységekben általában) tisztátalan a lakosság, egyébként szívesen fogadtak, megkínáltak főtt jammal, kávával és elszívták a cigarettáimat. A káva italt meglehetős ceremóniával tették, amint a helység főembere megitta az első kókuszhéjban felszolgált kávát, mindenki összeütötte a tenyerét és „a madá"-t (üres) mondott. A többi ivó nem kapott tapsot, de az „a madá"-t megismételték. Régente a nyújtott pohár kávát ki kellett inni, és a benszülöttek egymás közt ma is az illemhez tartozónak vélik, ha a kávával teli kókuszhéjat fenékig üríteni ki. Túltettem magamat a szokáson és nem ittam a körben járó pohárból. Ha 30-40 év előtt teszem ezt, a társaságban levő két kányaszemű ősanya és három Matuzsálem kinézésű hegyi lakó alighanem kikezdte volna az oldalamat."[11]

A vendégszerető bennszülött család (Vojnits Oszkár felvétele)

10 ibid. 219.
11 ibid. 224.

Minél több időt töltött Polinéziában, Vojnitsot egyre inkább elkápráztatta e paradicsomi szigetek szépsége, s fokozatosan megbarátkozott az emberekkel és szokásaikkal is. Az útirajz sorai közt még ez a visszafogott, európai gentleman is feltárja vonzalmát a jóindulatú szigetlakók iránt, akik befogadták és vendégül látták. Néhány hónapnyi utazás után visszatér a szamoai Manono-szigetre, ahol korábban a falufőnök egy betöltetlen családi címet adományozott neki. „Most azért jöttem, hogy számoai szokás szerint egy kis lakomát adjak a községbelieknek, viszont hogy köszönettel visszaadjam a káva-ivásnál többször használt törzsfőnöki nevet és rangot, amelyet Európában, a »nagy hatalmak« világrészében (amint itt nevezik) nem használhatok."[12]

Mi is az a kava?

Az európaiak első feljegyzett találkozása a kavával James Cook kapitány első utazása (1768-1771) idején történt. A hajón utazott Johann Georg Forster botanikus is, feltehetően ő adta ennek a sűrű bokros növénynek a Piper methysticum nevet, ami annyit jelent, mint „nem mérgező bors". A növényben található kavalakton hatóanyag különféle fiziológiai és pszichológiai hatásokat vált ki. Pszichoaktív hatásainak bonyolultsága miatt a kavát nehéz kategorizálni, ezért a kutatók is olyan különböző kifejezésekkel illették, mint narkotikum, hipnotikum vagy nyugtató.

A Piper methysticum

A Csendes-óceán szigetvilágának társadalmaiban, ahol a kavafogyasztás ősidők óta a mindennapi élet részét képezi, fogyasztói általában enyhén eufórikus állapotba kerülnek, amit élénk hangulat, fokozott beszédkészség és hangérzékenység jellemez. Az orvostani kutatások igazolták, hogy a kava feloldja a szorongást, lazítja az izomgörcsöket, helyi érzéstelenítőként hat és valószínűleg csíraölő hatása is van.

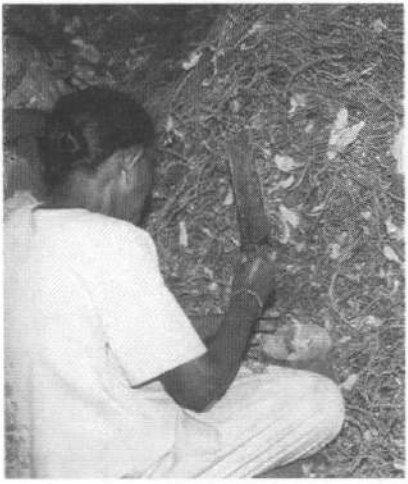
Cook kapitány feljegyzései szerint a bennszülöttek rágják, vagy összetörik a növény gyökerét, és vízzel vegyítik, majd leszűrik, míg végül egy barnás, kesernyés italt nyernek, amit szent szertartásaik során fogyasztanak.

12 ibid. 315.

Középen: kavagyökérköteget tartó benszülött

Mivel a Csendes-óceán népeinek nincs írott történelmük, nem tudjuk, mikor kezdték a Piper methysticum nevű növényt termeszteni, melynek eredete a biológusok szerint a vadkávéra (Piper wichmanii) vezethető vissza. A kutatók feltételezik, hogy a növény Indonéziából és Új-Guineából ered, és hogy Polinéziába vagy szigetről szigetre vándorolva érkezett, vagy közvetlenül szállították, kenukkal.[13]

A kava gyökér tisztítása és darabolása

Megerősített vélemények szerint a kavafogyasztás Polinéziából terjedt tovább Melanézia- és Mikronézia-szerte, és a különböző szigeteken változó az ital elnevezése és a hozzá fűződő szertartások részletei is. Míg Szamoán és Tonga szigetén a növényt és az italt kavának vagy kawának nevezik (jelentése: keserű, csípős, savanyú), Hawaiin és az Új-Hebridákon awának hívják, Fidzsin pedig egy teljesen eltérő kifejezést használnak – a yaqonát. Bár e szokást Polinézia nyugati részéhez kötik, a történelmi adatok azt igazolják, hogy a kavát a Csendes-óceán minden szigetén készítették, kivéve Új-Zélandot, Új-Kaledóniát és a Salamon-szigeteket.

13 Joseph Deihl S.M.: Kava and kava drinking. Anthropological quaterly, 1932, 5. 63.

A szakértői vélemények eltérőek, attól a feltevéstől, hogy a polinéz kultúrák autochtonok, addig az elméletig, hogy gyökereik Dél-Kínáig vezethetők vissza (Haddon)[14], mivel a szertartás egyes elemei megegyeznek a kínai teafogyasztási ceremóniával. Egy másik szerző (Newell)[15] részletes és gondosan dokumentált munkájában lehetségesnek tartja, hogy a polinéziaiak India déli részéből származnak, és összehasonlítja az ősi véda vallás somafogyasztásához és a kavafogyasztáshoz kapcsolódó szertartásokat, rituálékat és hiedelmeket. Rivers antropológus[16] érdekes elméletet állított fel, mely szerint a kavafogyasztás egy korábbi szokásból, a bételdiórágásból fejlődött ki. Mitöbb, Rivers azt sugalmazza, hogy Óceánia területén két különböző kulturális hagyomány létezik: a bételdió kultúrája és a kawa-kultúra. Azt, hogy Vojnits Oszkár ösztönösen felismerte ezeket a tényeket, bizonyítják a tárgyak is, melyeket Délkelet-Ázsiából hozott magával, és melyek sorra a bételdió-fogyasztás hagyományához kötődnek.

Legendák a kava eredetéről

Bár a Polinéziát képező ezer sziget népei már 1500 évvel időszámításunk előtt szétszóródtak a szigeteken, és településeket alapítottak, nyelvük és társadalmuk alapjaiban sok hasonlóságot megőriztek. A társadalmi hierarchiát az uralkodó osztály (ali'i, arii, ariki), az egyszerű emberek és az alacsonyabb, a rabszolga réteg képezte. Bár az öröklési jognak fontos szerepe volt, az egyszerű ember is feljebb léphetett a társadalmi létrán, ha valamilyen képességével kitűnt. Eredetileg az apákat mint családfőket illette meg a jog, hogy a felsőbb hatalmakkal kapcsolatot tartsanak, míg később kialakul egy külön papi kaszt (kahuna, tahu'a, tohunga, tufuga) s feladata, hogy megóvja az embereket a szellemektől, megjósolja a jövőt, és a felsőbb és alsóbb világok közötti harmóniát biztosító szertartásokat végezzen.

A törzsi élet a szent hely (heiau, malae, marae, me'ae) köré koncentrálódott, amely leginkább egy kövekkel körülkerített terület volt a szabad ég alatt, néha oltárral, melyen áldozatokat mutattak be az isteneknek és szellemeknek. A szertartás részét képezte az éneklés, a tánc, a szent szövegek ismételgetése és a kavafogyasztás. A tanoa (kanoa) a kava keverésére és szűrésére szolgáló nagy edény, amit a fafaragó mester egy darabból faragott ki, s a szent vesi fából készül. A család tulajdonában lévő tanoát általában szent tárgynak tekintették, és generációról generációra szállt. A szertartás alatt a tanoát hagyományosan a törzsfőnöktől bizonyos távolságra helyezték el, aki körül hierarchikus sorrendben foglalt helyet a többi, alacsonyabb rangú főnök, majd az egyszerű nép.

14 A.C.Haddon: Kava Drinking in New Guinea. Man, 1916, 16. 145-152.

15 W.H.Newell: Kava ceremony on Tonga, Journal of Polynesian Society, 1947. 56, 364-417.

16 David Rivers: Psychoactive Substances of the South Seas – Betel, Kava and Pituri, Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 1985, 19. 83-87.

Mikor az ital elkészült, az ipu (kókuszhéjból készült edény) hordozója odalépett a tanoához, és miután megtöltötték tálkáját, arccal a törzsfőnök felé fordult. A

A kava szertartás hagyományos formája ...

... és felszabadultabb változata

kavát kinyújtott kezében tartva, lábát térdben behajlítva ereszkedni kezdett, míg minden izma megfeszült, majd az ének pontosan meghatározott pillanatában felegyenesedett, a törzsfőnökhöz lépett, megtöltötte annak ivóedényét, és leguggolt eléje. A törzsfőnök kiitta a kavát, tapsolt egyet, és azt kiáltotta: masa! (üres). Ez idő alatt az ipu-hordozó visszatért az újabb adagért.[17]

Szamoa szigetén a nők is elkészíthették a kavát, különleges alkalmakkor pedig ez a megtiszteltetés a falu szűzét, az ún. taupot illette meg. Erről a különös női társadalmi szerepről Szamoa szigetén Margaret Mead írt Felnőtté válás Szamoán című könyvében. Vojnits Oszkár is több ízben említi a helyi taupoval való találkozását, akinek tekintélyes családból kellett származnia, és fontos szerepet töltött be a szertartások alatt. A taupo tisztségét leggyakrabban a törzsfőnök lánya látta el, ő volt a falu háziasszonya, az ő kötelessége volt fogadni s szórakoztatni a vendégeket, valamint gondoskodni kényelmükről. A taupo lányok ártatlanságához nem férhetett kétség, és kezükért a fiatal főnökök versengtek. Mielőtt a taupo nekifogott a kavakészítésnek, gondosan ki kellett mosni a száját, majd megrágta a gyökérdarabkákat, melyeket segítőtársnői adogattak neki. Az összerágott gyökeret azután tenyerébe köpte, a tanoába helyezte és kevergette, míg segítői

Aituivi taupo, Sawaii szigetéről
(Vojnits Oszkár felvétele)

17 A. Biersack: Kava'onau and the Tongan chiefs, Journal of Polynesian Society, 1991, 96. szám, 231-268. old.

Szamoai bennszülött lányok a tanoa körül

vizet öntöztek hozzá. Minden mozdulata kecses és megfontolt, s azokat mindaddig ismételgette, míg az ital el nem készült.

A szájhagyomány szerint a nőknek tilos volt a kava fogyasztása, a legenda szerint pedig akkor kezdtek részt venni az ital elkészítésében, amikor többszáz évvel ezelőtt Szamoa királya meglátogatta az egyik távoli, éhínség sújtotta szigetet. Az embereknek nem volt mivel megkínálniuk a királyt, ezért az egyik asszony elhatározta, hogy feláldozza gyermekét, azt megfőzte és levelekbe csavarta, mintha szopós malac lenne. A király idejében észrevette, hogy a felkínált étel taboo, és megparancsolta, hogy a gyermeket hercegi pompával temessék el. Ennek a gyermeknek a sírjából sarjadt a kavabokor, amely megszűnteti az éhséget.[18]*

A kava eredetéhez különféle legendák fűződnek. A tongai történet szerint a degei törzsfőnök által vezetett telepesek megölték a kakast, amely minden reggel ébresztette a törzsfőnököt. A főnök haragjában száműzte őket a szigetről, megengedvén, hogy összes javaikat magukkal vigyék kivéve a kavát, amit megtartott magának. Ez a legenda valószínűleg arra ad magyarázatot, hogy kezdetben miért csak az istenek halandó képviselőinek tekintett törzsfőnökök és papjaik kiváltsága volt a kavafogyasztás.[19]

18 Edmund Leach: The Structure of Symbolism, Kava Ceremony in Tonga 1972. Tavistock, London, 28.

* A kava egyik fiziológiai hatása az éhségérzet csökkenése.

19 Lorence D.Holmes: The Samoan Kava Ceremony, Its Forms and Functions. Science of Man, 1961, 1. 46-51.

A Vanutu-szigeten a kava isteni eredetéről beszélnek, ami tulajdonképpen a főisten, Atea, az eső, a termékenység istenének és a földművesek védelmezőjének gyermeke, míg Manua szigetén, ahol Margaret Mead is járt, azt a legendát ismerik, amely szerint a legfelsőbb lény, Tangaloa egyszer két kísérőjével lejött a földre. Kísérői halat fogtak neki ebédre, s az istenség ebéd után szeretett volna kavát inni, de mivel ilyen növény nem volt a földön, visszaküldte kísérőit az égbe, hogy onnét hozzanak. A kísérők ivóedényt (ipát) és az ital készítésére szolgáló edényt (tanoa) is hoztak magukkal. Így terjedt el ez az ital az emberek között is.[20]

A kava eredetéről szóló legendák sokszínűségétől függetlenül tény, hogy a fogyasztása olyan mélyen gyökeret vert a szigetlakók mindennapi életében, hogy ennek a szokásnak még az Óceániába látogató olyan magas rangú vendégek is alávetették magukat, mint Lindon Johnson amerikai elnök, II. Erzsébet angol királynő, II. János Pál pápa, és nemrégiben Hillary Rodham Clinton. Amellett, hogy italt készítenek belőle, a Piper methysticum növényt a jó szándék és tisztelet jeléül szokás egymás közt kicserélni, ajándékozni vagy a látogató lába elé helyezni. James Cook feljegyezte, hogy a bennszülöttek kenukkal jöttek az angol hajó elé, és békés szándékuk jeléül kava ágakat dobáltak a vízbe. Az említett tények csak igazolják azt, hogy a mágikus-vallási és gyógyszerészeti szerep mellett e szokás legfontosabb aspektusa a kulturális-társadalmi jelentősége marad.

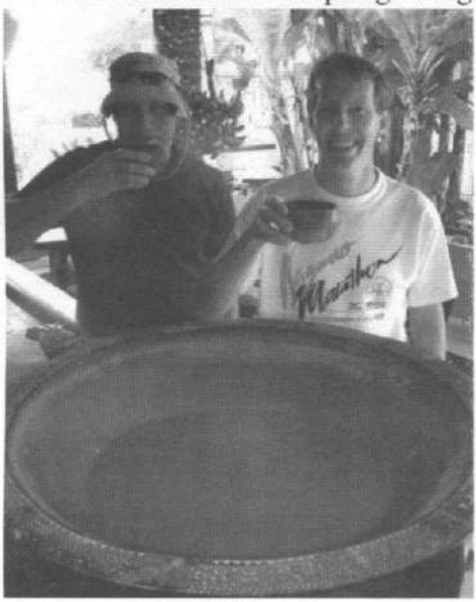
II. János Pál pápát kavával kínálták polinéziai látogatása folyamán

A kava vagy yaqona szertartás egy XXI. századi amerikai antropológus szemével

Először is ismételten hangsúlyozzuk, hogy a kavafogyasztás szertartása Óceániában az emberi élet gyakorlatilag minden fontosabb eseményének szerves részét képezi. A kava (Szamoa) vagy a yaqone (Fidzsi) ajándékozása minden szertartás alapja, amit néha egyéb értékek ajándékozása kísér, mint pl. a tabua (az ábrás cet foga) és a hiapo fából készült szőnyeg, a tapa. Italt a sevusevu szertartás során szokás ajándékozni, a faluba vagy a házba érkezett vendég üdvözlésére. Ha

20 Lamont Lindstrom: History, Folklore and Traditional Uses of Kava, in edition From Ethnology to Pharmacology. CRC Press, Boca Raton 2004, 10-28.

fontosságát tekintve kiemelt személyről van szó, cetfogat is ajándékoznak neki. Deborah Cederbaum antropológiahallgató Fidzsi szigetén részt vett egy yaqona ceremóniában és az ott szerzett tapasztalatait a *Falusi élet Fidzsi rurális vidékein* című doktori disszertációjában írta le:

Amerikai turisták
a helyi szokásokkal ismerkednek

„A sevusevu során yaqonát ajándékoznak, s minden olyan alkalommal megtartják, ha valamit kérni akarnak, vagy valamire igényt tartanak. Az ajándékozásnak szigorúan meghatározott szabályai vannak, s apróbb helyi változatokkal a sziget egész területén gyakorolják. A sevusevu kapcsolódhat a település bármely jelentősebb eseményéhez. Mindenhez, ami eltér a falu szokásos mindennapjaitól, a törzsfőnök engedélyét kell kérni. Az egyetlen mód, hogy a főnöktől engedélyt kapjunk, hogy sevusevut tartunk, és azután előadjuk a kérésünket. Így például, mikor néhányan meg akartuk mászni a Vitawa helység határában lévő sziklákat, mielőtt nekivágtunk volna az útnak, először sevusevut kellett tartanunk a falunk főnöke előtt, hogy arra engedélyt adjon. Ugyanígy, mielőtt beköltöztünk volna házigazdáinkhoz, tanárunkkal és a többi hallgatóval együtt először yaqonával kellett kínálnunk a törzsfőnököt és engedélyt kellett kérnünk tőle, hogy a faluban tartózkodhassunk. A sevusevu szertartás a bejelentkezéssel kezdődik abba a házba vagy épületbe, ahol az ajándékozás történik majd. A nőknek és a férfiaknak is egyenként ki kell mondaniuk valamit, hogy beszólítsák őket. A férfiak azt mondják: dua dua dua ami annyit jelent egyetlen, egyetlen, a főnökhöz szólva. A nők pedig azt mondják mai na vaka-dua, vagyis az egyetlen révén jöttünk. Ekkor beléphetnek. A törzsfőnök vagy a legmagasabb társadalmi rangot viselő személy szemben ül a yaqonával töltött edénnyel, aminek tanoa a neve, és a szőnyeg közepén áll. A hagyomány szerint a legidősebb személy ül legközelebb a főnökhöz, a legfiatalabb pedig legtávolabb, és közelebb a yaqonás edényhez. A nagy fatál mögött ülő személy feladata, hogy kevergesse a folyadékot, és bejelentse, hogy az ital elkészült. Ekkor hármat tapsol és a yaqona felaprított gyökerét kezdi vízzel felönteni. Ezután megtölti a kettévágott kókuszdió héjából készült edényt, melyet Fidzsin bilonak hívnak, és visszacsorgatja a lét, hogy a törzsfőnök lássa, megfelel-e ízlésének. Ha a törzsfőnök elégedett, a pohárhordozó megtölti a kókuszhéjat és először a törzsfőnököt kínálja vele, majd a vendégeket és azok képviselőit is.

Elkészült a kava-kava ital

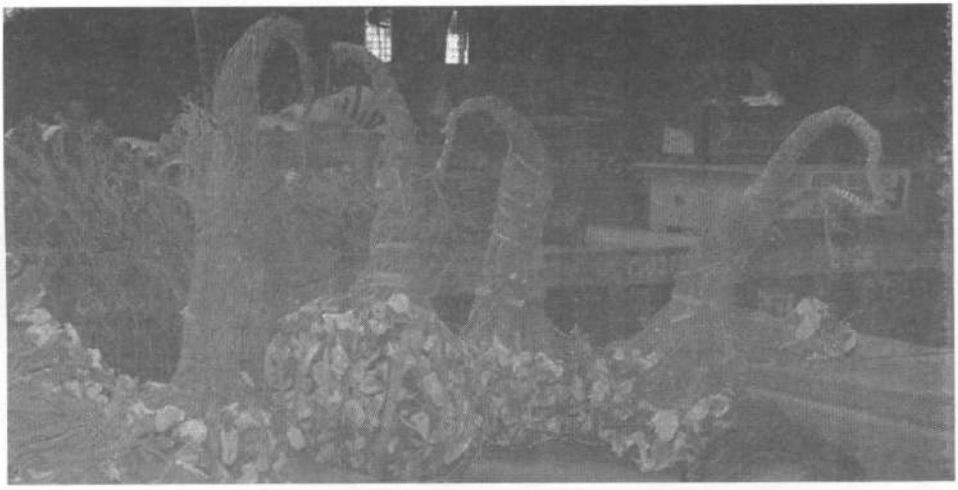
A szertartás különböző szakaszait rituálisan bejelentik, gondosan hangsúlyozva a legmélyebb tisztelet szavait, mint a kobo, melyet a kagylót formázó tenyerek tompa csattanása és az idősek előtti mély és nyájas hajlongás kísér. A yaqonát az egybegyűlteknek előre megszabott és megmásíthatatlan sorrendben szolgálják fel, a magasabb rangúaktól az alacsonyabbak felé. Egyszerre csak egy személy ihat, és a kör akkor zárul le, ha már mindazok ittak, akiket az megillet. A yaqona formális szertartásának egészét csend tölti be. A kevésbé formális ceremóniák idején, amikor a szertartás szent részének befejeztével viccelődni is lehet, a yaqona még mindig képezhet utat a Vu (az ősök szelleme) felé."[21]

Kísérlet a hagyományok megőrzésére

A Csendes óceán szigetvilágában sok ősi hagyomány máig viszonylag változatlanul fennmaradt. Ezek a szokások és hagyományok összekötik Hawai, Szamoa, Maori, Tonga, Tahiti és a többi sziget lakóit, erősítve bennük a kulturális kapcsolat és a szellemi közösség érzését. Bár e hagyományok közül sok jellegzetes helyi jegyeket visel, mind ugyanabból a közös múltból ered.

A Piper methysticum egyike a közös polinéziai identitás legerősebb szimbólumainak. Mint azt már említettük, sok óceániai kultúra hasonló mítoszokat és legendákat őriz e növény eredetéről, hasonló szertartási helyet foglal el a közösségben és hasonló társadalmi szerepet tölt be a kölcsönös tisztelet és az összhang megteremtésében.

21 Deborah Cederbaum: Village Life in Rural Fiji. Boston University, 2001

Kavagyökérkötegek a piacon

A Tonga-, Fidzsi- és Szamoa-szigeteken a kava a mai napig az egység szimbóluma. A faikavának nevezett formális kava szertartást a fakanofo – az ünnepélyes címadományozás, az uiaki fono – a családok közti viszály feloldása, eljegyzések és házasságkötések alkalmával, az újszülöttek tiszteletére rendeznek, és végül halálesetkor, mikor a család összegyűlik, hogy faikava mellett

Kereskedelmi forgalomba szánt kavagyökerek csomagolása

összegyűjtsék a pénzt a temetésre és felosszák a teendőket a családtagok között. Ez a szokás a polinéziai szigetek lakóit kapcsolatban tartja saját kultúrájukkal és a hagyományos társadalmi szerepekkel, melyek a modern világban is fennmaradnak.

Napjainkban szokássá vált a faikava klubok alakítása, melyek a kavafogyasztás mellett szerepet vállalnak a közösség megőrzésében és az új tagok szo-

cializálásában. Egyes nyugati kormányok próbálkozásai ellenére, hogy a kava fogyasztását állítólagos káros hatásai miatt betiltsák, a polinéziaiak minden legális eszközzel harcolnak a növény szabad fogyasztása mellett, mely kulcsszerepet játszik mind a bennszülött kultúra, mind önazonosság-tudatuk fenntartásában.

Nemzetközi forgalomba szánt kava pirulák

Summary

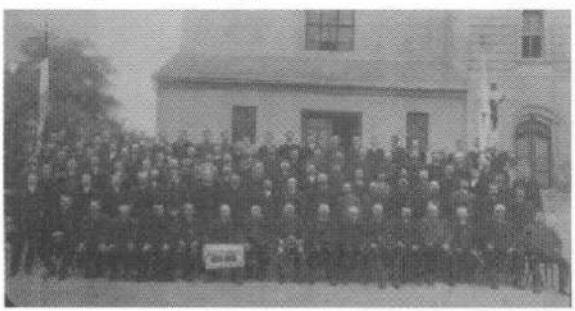
The non-European ethnology collection of the Municipal Museum in Subotica was one of the blind spots for many decades. It is well-known in the science of museology that these kind of collections are very specific because they were mostly collected or bought by non-experts. The items of our collection are mostly gifts of the famous nobleman and hunter Oscar Vojnits but some of them belonged to Emil Tallian and Tibor Sekelj.

The aim of this work is to show the possibilities to write about these very rare and unusual artifacts using the Internet mostly for identifying them and for finding anthropological literature about these issues. Taking into consideration that it is almost impossible to visit the continents and places where these objects originate from, there is no possibility for any kind of fieldwork. As a result we can write about these museum units only by using experiences of the American and European anthropologists. In that pattern was the research about the using of the kava-kava among the people of Oceania made. Using some descriptions and photographs of Oscar Vojnits, as well as his equipment for kava-kava brought from Samoa and a lot of information from the Internet, we reconstructed the habit of using this mild hallucinogen which represent one of the basis of the aboriginal cultures in Oceania.

Mirko Grlica, viši kustos istoričar

IZRANJANJE IZ ZABORAVA. ČLANOVI PUČKE KASINE NA FOTOGRAFIJI IZ 1903. GODINE

U sklopu proslave četvrt veka postojanja Pučke kasine, najstarijeg bunjevačkog udruženja u Subotici, na dan sv. Ištvana (Stipana)[1] 1903. godine upriličeno je ispred crkve sv. Mihovila fotografisanje 114 *najredovnijih* članova Kasine. Tako su na fotografiji snimljenoj od strane *dvorskog fotografa* Ferenca Piča ovekovečeni likovi mnogih *običnih* građana, članova Kasine, koji u najvećem broju slučajeva nisu posećivali fotografske ateljee. Sav trud fotografa ne bi bio od velike koristi za istoričare da u časopisu *Bácsország* od 27.11.1904. godine nije objavljen tekst pod naslovom *A mi Bunyevácunk* (*Naši Bunjevci*) u kome su pored ove fotografije i kratkog teksta objavljena imena snimljenih osoba. S obzirom na primetnu nedisciplinu članova Kasine i neuspeh pokušaja da se formiraju kompaktni redovi, uspeli smo utvrditi redosled, tj. identiet samo dvadesetak članova u prva dva reda i tek poneke osobe u višim redovima. No, i tako skromnim rezulatom dobijaju se portreti dvadesetak do sada nepoznatih osoba. Kada se njihovi *koloritni* likovi preklope sa šturim biografskim podacima, sakupljenim iz raznih istorijskih izvora, dobija se drugačija, životnija slika o Pučkoj kasini. Ta slika je lišena neutemeljenih nanosa nastalih protokom vremena, ali je svakako bliža realnosti proteklog vremena, čije tokove pokušavamo osvetliti.

Portreti koji se objavljuju u ovom radu nastali su *isecanjem* iz parcijalnih fotografija koje je snimio subotički fotograf Edvard Kirbus[2]. Iako portreti kvalitetom daleko zaostaju za današnjim standardima, sa tehničkim sredstvima koje smo posedovali nisu se mogle napraviti kvalitetnije fotografije.

1 Obeležavanje dana posvećenog sećanju na prvog mađarskog kralja imalo je u Subotici početkom 20. veka jasnu političku konotaciju. Za razliku od sećanja na 15. mart 1848. godine koje su posebno obeležavali pobornici levih političkih opcija, pripadnici nacionalnih manjina, ali i Mađari desnih političkih opredeljenja su svoje domoljublje iskazivali na proslavama sv. Ištvana.

2 Prvobitni pokušaji reprodukovanja fotografije klasičnim i digitalnim fotoaparatom, ali i skenerom, nisu dali kvalitet koji bi zadovoljio standarde za objavljivanje u Muzeionu. Tek fragmentarani snimci delova fotografije Edvarda Kirbusa bili su dovoljni da se nakon obrade na računaru dobije pristojan kvalitet fotografija. Ovim putem zahvaljujemo Edvardu Kirbusu na pomoći.

MIJO BENIŠ (-). Tek letimični pogled na najuglednije članove Pučke kasine iz 1903. godine, dakle one koji sede u prvom redu, izdvaja Miju Beniša (uz Lazara Mamužića) od ostalih: po načinu odevenja, po načinu kako sedi, po produhovljenom licu... Sve to je vidljivo golim okom, ali nema materijalnu potporu u istorijskim izvorima. O Benišu se zna da je bio jedan od osnivača Pučke kasine 1878. godine i dugogodišnji član odbora, da je često rukovodio izbornim radnjama na godišnjim skupštinama Kasine. Bio je član gradskog parlamenta i jedan od bunjevačkih članova Školske stolice, koji su 1896. godine glasali protiv uvođenja nastave na maternjem jeziku u onim osnovnim školama u kojim bunjevačka deca čine većinu. Šta je bilo njegovo zanimanje, kada je rođen, a kada umro, gde je stanovao... – ostaće i dalje tajna.

MARKO DULIĆ (-), zemljoposednik, virilista gradske skupštine. Jedan je od inicijatora izlaska veće grupe bunjevačkih akcionara iz *Pučke gazdačke banke d.d.* i osnivanja *Zemljodilske štedionice d.d.* u kojoj je niz godina bio potpredsednik. Kada se ova banka utopila u *Hrvatsku zemaljsku banku d.d.* postao je predsednik upravnog odbora subotičke podružnice. U Pučkoj kasini je prošao put od običnog člana, preko blagajnika (1903-5) i potpredsednika (1906-15), sve do sedmog predsednika (1916-). Pri tome ga ne treba mešati sa osobom istog imena i prezimena koja je bila drugi predsednik Kasine početkom poslednje decenije 19. veka.

MATE DULIĆ (1867-), gradski činovnik. Nakon okončanja školovanja u subotičkoj gimnaziji započeo je činovničku karijeru koja će okončati kao i kod najvećeg broja članova birokratskog aparata – u sporom i kontinuiranom usponu koji se na kraju završava odsustvom najviših dometa. To konkretno znači da je Dulić 1921. godine kada je penzionisan nakon 34 godine službe, radio na poslu glavnog računovođe u Poreskom odeljenju gradske administracije. Znatno viši ugled uživao je u Pučkoj kasini gde je od 1897. godine bio počasni beležnik.

KALOR ĐUKIĆ (oko 1820 - 1910), zemljoposednik (sa posedom od 127 kj 1903. godine), poslanik subotičke skupštine, član Pučke kasine od osnivanja i njen treći predsednik (1891-6). Godišnjoj skupštini Pučke kasine je 5.1.1896. godine podneo pismenu molbu da ga *zbog starosti* oslobodi rukovođenja udruženjem. Nekoliko meseci nakon toga (2.5.) bio je, sa Ivanom Malagurskim, orni inicijator molbe upućene ministru prosvete Vlašiću. U njoj je tražio da se u osnovnim školama u kojima bunjevačka deca čine većinu, započne nastava na maternjem jeziku. Za mesec dana molbu je potpisom podržalo oko 1000 Subotičana. Njegova skromna kuća nalazila se na Somborskom putu (V, 2), uz objekat čiji ugaoni deo je gledao na tzv. Blaškov križ.

ALOJZIJA GABRIĆ (-) zemljoposednik i poslanik subotičkog predstavničkog tela. Na listama najvećih poreskih obveznika se pojavio 1881. godine i u naredne tri decenije sporo ali uporno podizao svoju poresku osnovicu. Pored kuće u Rosnoj ulici (VI, 182), osnovu njegove imovine činio je zemljoposed koji se 1903. godine prostirao na 133 kj. Jedan je od osnivača i dugogodišnji član odbora Pučke kasine. U političkom životu ostao je upamćen po odluci da, uz još pet bunjačkih članova, na sednici Školske stolice održanoj 26.1.1896. godine glasa protiv predloga Paje Kujundžića da bunjevačka deca započnu školovanje na maternjem jeziku.

ARPAD KARAČONJI (1856 -), činovnik. Karijeru je počeo kao kancelista kod Sirotinjskog stola (1889-93), da bi narednih godina (1893-1902) bio blagajnik – staratelj takođe u Sirotinjskom stolu. Nakon odlaska Lazara Mamužića sa čela gradske administracije, mnogi visoki činovnici su penzionisani ili pak otpušteni iz službe. Među njima je bio i Karačonji, ali je, verovatno zbog profesionalnih kvaliteta, pozvan i u činovnički aparat gradonačelnika Biroa, te je godine pred Prvi svetski rat dočekao kao zamenik gradskog arhivara. Karačonjijevo članstvo u Pučkoj kasini ne bi se moglo svesti pod *obavezu* prema gradonačelniku Mamužiću. Naprotiv, može se tvrditi da su ga u Kasinu vodili drugi odnosi (možda prijateljski) od onih profesionalnih. O tome svedoči sačuvani telegram

na srpskohrvatskom jeziku s kraja 1907. godine u kome Karačonji, *tilom odsutni član* Kasine, čestita članstvu Oce i po svojoj supruzi im šalje rezultate svog bavljenja pčelarstvom – medene kolače.

PAJO KUJUNDŽIĆ (1859-1915) sveštenik. Nakon završene gimanzije u Subotici i bogoslovije u Kaloči, bio je kapelan u Bikiću i Donjem Monoštoru. U Suboticu se vratio 1885. godine kada je izabran za profesora veronauke u gimnazji. Bio je vrlo aktivan u političkom i društvenom životu: poslanik je gradskog parlamenta, član Školske stolice (do kraja 1896), predsednik *Katoličkog kruga* (1901-2), član upravnog odbora *Pučke gazdačke banke d.d.* (1901-3), poverenik je *Svetojeronimskog društva* u Subotici. U njegovoj kući u Berčenjijevoj ulici (I, 78) jedno vreme su se nalazile prostorije *Zemljodilske štedionice d.d.* Za župnika subotičke župe sv. Jurja izabran je 1909. godine.

ANTUN MALAGURSKI (-), zemljoposednik, poslanik u gradskoj skupštini. Ime mu se na listama najvećih poreskih obveznika pojavljuje 1893. godine kada je sa *drugovima* bio rangiran na 254. mesto. Ostvarujući kontinuirani rast, njegov porez je do Prvog svetskog rata narastao toliko da je postao virilista u gradskom parlamentu. Postigao je to vrednim radom i upornim pokušajima da uveća svoj zemljoposed. Tako je 1898. godine zabeleženo da je suvlasnik njegovog zemljoposeda bio Franjo Lendvai, dok je 1903. godine, pored svog poseda, bio zakupac još 113 kj opštinske zemlje. Osnovu njegovog statusa je činila u porodična kuća u Keru, na uglu Zemunskog puta i Gazdačke ulice (III, 604). Na sednici Školske stolice 26.1.1896. godine ostao je u manjini, tj. u grupi onih koji su glasali *za* uvođenje nastave na maternjem jeziku u onim školama gde su bunjevačka deca čine većinu.

GRGO MAMUŽIĆ (oko 1834 - 1908), zemljoposednik. Na listama poreskih obveznika je od početka sedamdesetih godina 19. veka kada se njegovo ime nalazilo oko 300. mesta. Po vrlo sporom, ali kontinuiranom rastu poreske osnovice sve do kraja njegovog života može se zaključiti da je sačuvao imanje na Verušiću i neznatno ga uvećao.

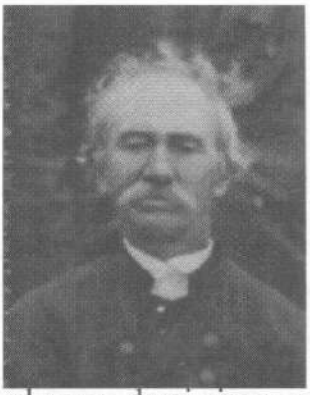

LAZAR MAMUŽIĆ (1847-1916). U karijeri jednog od najznačajnijih subotičkih političara, Pučka kasina je odigrala prvorazrednu ulogu. Uz daljeg rođaka Agu, Lazar Mamužić je bio inicijator osnivanja udruženja koji se trebalo zvati Bunjevačka kasina. Najviše zahvaljujući glasovima članova Kasine postao je poslanik Ugarskog parlamenta, a kasnije i gradonačelnik Subotice. Skupštinska većina koju su najvećim delom činili članovi Kasine, omogućila mu je gotovo deceniju mirnog upravljanja gradom. Lom u odnosima je nastao 1893. godine kada su se na izboru članova Školske stolice razišli Mamužić i većina članova Kasine, koji su od tada prestali da mu pružaju podršku. Na fotografiji iz 1903. godine vidimo Mamužića koji je godinu dana ranije zbog, pokazaće se neopravdanih optužbi za malverzacije, morao napustiti gradonačelnički položaj. Njegov tadašnji odnos sa ostalim članovima Pučke kasine najbolje se vidi iz popriličnog razmaka koji deli njegovu stolicu i stolice članova Kasine koji sede do njega.

STIPAN MATIJEVIĆ (1872 – 1939), pravnik, advokat. Jedan od predvodnika mlađe generacije bunjevačke inteligencije. Gimnaziju je završio u Subotici (1892), a studije prava (1898) i advokatski ispit (1899) u Budimpešti. Odmah nakon okončanog školovanja otvorio je advokatsku kancelariju u svojoj kući u Gombarskom sokaku (I, 78). Nakon preseljenja u tu ulicu 1904. godine, njemu je zgrada Pučke kasine i bukvalno bila *preko puta*. Jedan je od osnivača *Kola mladeži*, udruženja bunjevačke omladine koje nikada nije dobilo dozvolu vlasti za zvanično delovanje. Član je upravnog odbora *Građanske štedionice d.d.*

i *Subotičke drvne industrije d.d.* U Pučkoj kasini je bio beležnik (1904-1912) i advokat (1916-18). Po okončanju Prvog svetskog rata kratko vreme je bio veliki župan i gradonačelnik Subotice.

JOSIP PANDŽIĆ (-) zemljoposednik, jedan od osnivača Pučke kasine 1878. godine. Od vremena najstarijeg sačuvanog zapisnika sa sednica Pučke kasine (23.12.1896) njegovo ime se uredno nalazilo na spiskovima prisutnih sve do godina pred Prvi svetski rat. Zabeležena su samo dva njegova istupa: na sednici odbora 1893. godine kada je tražio da se kupi Hrvatsko – mađarski i Mađarsko – hrvatski rečnik i na godišnjoj skupštini 1.1.1912. godine, kada je predložio da se obustavi pretplata na neke novine na koje je bila pretplaćena Pučka kasina. Za razliku od prvog, drugi njegov predlog je glatko odbijen, a podužem spisku dodati su *Pokret*, *Kopriva* i *jedan bosanski list*. Ovaj drugi Pandžićev istup, ipak, začuđuje s obzirom na činjenicu da je njegov sin Stipan još 1897. godine postavljen za tavankutskog učitelja u Vuković kraju, a kćerka Jelena naredne godine postala diplomirana učiteljica.

TOME PERČIĆ (-), zemljoposednik, jedan od osnivača Pučke kasine. Na sednici odbora, održanoj na Oce 1898. godine, na kojoj je Albe Prćić postao predsednik, Perčić je izabran za novog člana odbora. Uvidom u nekompletne zapisnike sa sednica Pučke kasine može se utvrditi da je član odbora bio do 1904. godine. Porez razrezan na njegovo ime svedoči da je pored skromne kuće u Dobó ulici (danas: Branka Radičevića) posedovao i stotinjak jutara obradive zemlje.

ALBE POLJAKOVIĆ KOVAČEV (- 18.12.1908) , zemljoposednik. Na listama poreskih obveznika pojavio se 1888. godine na 387. mestu sa porezom od 232,18 forinti. Tokom naredne decenije koliko se njegovo ime pojavljivalo na pomenutim spiskovima, njegov porez je porastao na 292 forinte, čime je bio rangiran na 286. mestu, ali je i sa time pripadao, u lokalnim uslovima, u grupu srednjih posednika. Od osnivanja (1904. godine) pa do svoje smrti bio je član upravnog odbora Zemljodilske štedionice d.d. u Subotici. Bio je stanovnik Kera (IV, 195), a kuća mu se nalazila na uglu Hadnađeve i Jenő ulice. Povodom smrti jednog od osnivača Pučke kasine, u zapisniku ovog udruženja zabeleženo je samo da se (Albe Poljaković) *u vičnost priselio.*

ALBE PRĆIĆ (oko 1832 - 4.1.1905), zemljoposednik. Član Pučke kasine bio je od osnivanja, zatim potpredsednik i peti predsednik (1898-1905). Za kuću na uglu Somborskog puta i Svetle ulice (IV, 245) i svoje imanje plaćao je krajem 19. veka (1889-1898) nešto više od 200 forinti poreza, što je bilo dovoljno tek da bude rangiran (oko 400. mesta) na listama najvećih poreskih obveznika. Na zajedničkoj fotografiji članova Kasine on drži *biljeg prigode* – štampani plakat sa natpisom: *Dvajest pet godišnjica 1878-1903.* Nakon njegove smrti Kasina je proglasila 21 dan žalosti (u Kasini). Njegov mlađi brat Mihailo, zamenik gradonačelnika i direktor banke, članovima je uručio *amanet* pehar, kojim ih je preminuli predsednik zavetovao na slogu.

IVAN PRĆIĆ (1834 - 1925) zemljoposednik, jedan od osnivača Pučke kasine i dugogodišnji član njenog odbora. Virilista u gradskom parlamentu i visoki činovnik subotičke administracije u vreme gradonačelnika Laze Mamužića, ali i njegovog naslednika Karolja Biroa (prisednik i predsednik Sirotinjskog stola). Od osnivačke skupštine koja je održana u *Golubovoj* školi u Gatu 23.5.1895. godine bio je predsednik *Pokopnog društva sv. Ivana* pa sve do 20.3.1910. godine, kada ga je zbog starosti zamenio Antun Stantić. Osnovicu njegovog društvenog statusa činila je nepokretna imovina: kuća na Somborskom putu (V, 4) i 177 kj zemlje

(1903. godine) na Šebešiću i Kelebiji. Smrću poznatog *dida Baće* otišao je u pamćenje poslednji osnivač Pučke kasine.

KALOR RAJČIĆ (oko 1824 – 1905), zemljoposednik, jedan od osnivača Pučke kasine. Sačuvani zapisnici sa sednica Pučke kasine potvrđuju da je član odbora postao najkasnije aprila 1899. godine. Ta činjenica ne isključuje njegovo ranije učešće u vođenju Kasine, jer je pre toga sačuvan samo još jedan stariji zapisnik, onaj s kraja 1896. godine. Gotovo kao po obrascu za većinu *starešina* Pučke kasine i društveni položaj Kalora Rajčića se zasnivao na stotinjak jutara zemlje i porodične kuće na početku Zemunskog puta (IV, 564).

MIHALJ RIGER (1850 -) trgovac solju, poslanik - virilista u gradskom predstavničkom telu. Od 1894. godine bio je potpredsednik Školske stolice, a do 1897. godine bio je blagajnik udruženja *Családgyámolitó*. Rigerovo članstvo u Pučkoj kasini povezano je sa političkim i ideološkim razlazom Laze Mamužića i većine članova Pučke kasine. Dok je većina, povedena lokalnim sveštenstvom, sledila političku opciju kršćanskog socijalizma, gradonačelnik je ostao dosledni liberal, te je od sredine poslednje decenije 19. veka bio primoran svojim političkim istomišljenicima drugih nacionalnosti povećavati broj pristalica u Kasini, kako ne bi ostao u manjini. Povodom izbora *solara Rigera* za potpredsednika Školske stolice, konzervativni *Neven*, koji je odražavao i mišljenje većine u Pučkoj kasini je konstatovao: *Dakle makar i prostoga dućanžiju, samo nek nije naš čovik.*

JOSIP ROMIĆ (oko 1842 - 1910). Kada je 20.8.1903. godine, prilikom proslave četvrt veka rada, na predlog Lazara Mamužića u zapisniku Kasine ovekovečeno 25 imena tada živih osnivača udruženja, među njima se našlo i Romićevo ime. Sve te godine bio je samo običan član Kasine, sitan zemljoposednik i vlasnik kuće na Senćanskom putu (II, 42), koju je docnije zamenio za kuću u Sudijskoj ulici (V, 243). Pojavljivanje Josipa Romića, zašlog u sedmu deceniju života, u prvom redu svečane fotografije članova Kasine, u društvu sa predsednicima, članovima odbora i bivšim gradonačelnikom, najbolji je dokaz koliko je konzervativna devetnaestovekovna Subotica i početkom 20. veka istinski i bez licemerja poštovala staračke godine.

PETAR SKENDEROVIĆ (oko 1864 - 1913) novinar, poslanik gradskog parlamenta, bibliotekar Pučke kasine. Uredništva *Nevena* se prihvatio početkom 1893. godine kada je Mijo Mandić dobio posao učitelja u Subotici. Krajem te godine Josip Kujundžić (oko 1835 - 1902), prvi bibliotekar Kasine, *koji (je) pogledom na svoju okobolju* ubedio godišnju skupštinu da izabere *za novog knjižničara Peru Skenderovića, varoškog zastupnika i urednika Nevena.* I dok je urednički posao u *Nevenu* obavljao samo 1893. i 1894. godine, bibliotekar Pučke kasine je ostao do 1910. godine.

ĐURO STANTIĆ (1878-1918) sportista. Nakon okončanog gimnazijskog školovanja, u subotičkoj štampi se mogu pratiti prvi uspesi Đure Stantića u brzom hodanju. Prvak Ugarske u hodanju na 30 km postao je 1899. godine, ostavivši drugoplasiranog za celih 6 minuta. Naredne godine je postao svetski prvak u Beču. U prvoj godini 20. veka pobedio je na trkama u Pragu i u Berlinu (75 km), a u Subotici bio među osnivačima SAK *Bačka.* Niz pobeda je nastavio i narednih godina, sve do krune njegove karijere na *međuolimpijadi* u Atini, 1906. godine, gde je osvojio zlatnu medalju. U članstvo Pučke kasine primljen je poslednjeg dana 1896. godine.

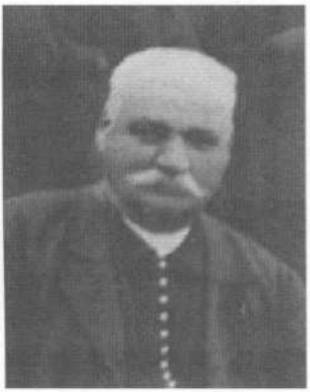
BENEDIKT SUDAREVIĆ (-), advokat. Gimnaziju je završio u Kečkemetu (1892), a studije prava u Klužu (1898). Nekoliko godina je radio u sudu do 1902. godine kada je u Marošvašarhelju položio advokatski ispit i u Subotici otvorio advokatsku kancelariju u Tompanskoj ulici (I, 258). Bio je član *Kola mladeži*, *Matice srpske*, stalni saradnik *Nevena*, i beležnik Pučke kasine u periodu 1903-14. Bio je jedan od osnivača *Zemljodilske štedionice d.d.* u čije prostorije u Berčenjijevoj ulici (I, 258) je 1911. godine je preselio i svoju advokatsku kancelariju. Uz Gabora Regenjija, Ota Biroa, Andora Halbrora i Janoša Mamužića, Sudarević spada u tužni niz subotičkih uglednika čiji život je okončan na frontovima za vreme Prvog svetskog rata.

FELIKS SUDAREVIĆ (- 11.5.1921) zemljoposednik. Član je Pučke kasine od osnivanja, potpredsednik (1896-1904) i peti predsednik ovog udruženja (1904-1915). Na osnivačkoj skupštini *Zemljodilske banke d.d.* 11.1.1904. godine, izabran je za jednog od deset članova upravnog odbora. Oko 300 forinti poreza na imanje i kuću nedaleko od crkve sv. Jurja (II, 247) nisu bili dovoljni da uglednog člana Pučke kasine dovedu na listu virilnih članova subotičkog predstavničkog tela. Plaćena svota pozicionirala ga je tek oko 260. mesta na listama najvećih poreskih obveznika u gradu. Otac je učiteljice Kate, koja je od 1903. godine bila supruga gimnazijskog profesora Alfreda Tauperta.

FRANJO SUDAREVIĆ (1868 – 1924), lekar. Studije medicine završio je 1899. godine. Iste godine je otvorio ordinaciju u svojoj kući na Zemunskom putu (kod sv. Ivana), koju je 1903. godine preselio u Berčenjijevu ulicu (IV, 8). Od početka 1903. do kraja 1910. godine bio je urednik *Nevena*, a početkom naredne godine je postao član upravnog odbora *Zemljodilske banke d.d.* Za razliku od brata Benedikta, on se učlanio u *Maticu hrvatsku*. U deceniji pred izbijanje Prvog svetskog rata svoju političku aktivnost je usmerio u pravcu da Bunejvci osnuju svoju partiju, što nikad nije ostvareno. Od 1911. godine bio je upravnik državnog sirotišta. Član Pučke kasine je od 18.9.1899. godine.

JOSIP TUMBAS LOKETIĆ (1840 -) je bio jedan od osnivača i dugogodišnji član odbora Pučke kasine. Za razliku od dominantne sitne zemljoposedničke većine članstva, Josip Tumbas Loketić je bio trgovac svinjama, kao što je krajem 1880. godine navedeno u zahtevu za izdavanje pasoša *za celu Evropu*. U istom zahtevu stoji da je bio nepismen, što je uslovljavalo da sa njim putuje i nekoliko godina mlađi Đuro Kovačev.

ĐURO VOJNIĆ TUNIĆ (oko 1843 – 1909). Remenar, jedan od malobrojnih zanatlija među članovima Pučke kasine. O njemu su u istorijskim izvorima ostali samo podaci da je stanovao na Somborskom putu (V, 98) i sažeta informacija u povodu njegove smrti u *Nevenu* (4/1895) u kojoj se konstatuje da je umro *jedan je od najvrsnijih obrtnika.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Szabadka legrégibb bunyevác egyesületének, a Népi Kaszinó alapításának 25 éves évfordulója alkalmából 1903. VIII. 20-án, Szent Istvánkor, a Szent Mihály templom előtt egybegyűlt 114 tag lefényképezkedett. Piétsch Ferenc felvétele megörökítette a tagság nagy számát, akik közül sokan egyébként egyáltalán nem jártak fényképészeti műtermekbe. A fényíró törekvése mégsem lett volna nagy hasznára a ma történészének, ha a Bácsország 1904. II. 27-ei számában nem jelent volna meg *„A mi Bunyevácunk"* című cikk, melyben a fénykép és a rövid ismertető mellett a lefényképezettek neveit is felsorolták. A kaszinó tagjainak látható fegyelmezetlensége miatt nem jöttek létre rendes sorok, ezért csak 20 személyt lehetett biztosan azonosítani, főleg az első két sorban és néhányat a hátsókban. Még ily szerénynek mondható eredménynek köszönhetően is megközelítőleg 20, eddig ismeretlen személy portréjával lettünk gazdagabbak. A beszédes arcképeket összevetve az eddig különböző történeti forrásokból összegyűjtött száraz életrajzi adatokkal, egy kicsit más, életszerűbb kép kerekedik.

SUMMARY

In 1903, on the occasion of the 25th anniversary of Pučka kasina (Folk Casino), the oldest Bunjevac association in Subotica, on the day of the Hungarian king saint Stephen (Sveti Stipan) all the 114 members of the association were photographed in front of the saint Michael church. In that way, the photograph, which had been taken by Ferenc Pietsch, has immortalized a lot of characters that have almost never visited any of the photograph ateliers in the city. The fotographer's work wouldn't be useful for the historian if in the Bácsország magazine on the 27th of November 1904 there wasn't printed an article called A mi Bunyevácaink (Our Bunjevacs) where, beside the short text, the names of the persons on the photograph had been listed. As a result of the lack of discipline among the members of the Casino and the failing to form compact rows, only twenty members in the first row were identified and some of the persons in the higher rows. Nevertheless, in spite of this modest result, we have got the portraits of twenty persons that were unknown before. These colouful characters with some poor biographic facts collected from different historical sources reveal a more vivid picture about the Pučka kasina.

Olga K. Ninkov, viši kustos istoričar umetnosti

PRILOG ISTRAŽIVANJU SAKRALNIH SPOMENIKA BAČKE TOPOLE

Enterijer stogodišnje neogotičke crkve Srpanjske Gospe u Bačkoj Topoli
(recenzenti vlč. dr Jožef Mioč i vlč. Ferenc Fazekaš)

Ova studija je nastavak istraživanja likovne umetnosti Bačke Topole zaključno sa 1953-om godinom, tačnije teksta objavljenog u Museionu br. 3.[1] Tada smo se osvrnuli na profanu umetnost Bačke Topole, a sada se fokusiramo na sakralnu – tačnije na enterijer katoličke crkve Bogorodice sa srpom, koja se nalazi kraj kaštela Krai. Spoljašnjost i konstrukciju ovog zdanja je obradio arhitekta, zaštitar i istraživač Imre Harkai (1952-2004).[2] Mi dajemo osvrt na mobilijar, istaknute poručioce i izrađivače. Osim što se teskt publikuje povodom sto godina od izgradnje crkve, te što se odnosi na zavičajnu istoriju umetnosti, tema nam omogućava doticanje problematike neogotičkih sakralnih zdanja u Vojvodini. Ovaj stil je, naime, manje istražen, uprkos tome što je u našim krajevima zajedno sa drugim tendencijama historizma, pa i secesijom, bio prisutan u isto vreme. Obimniji pregledi historizma u umetnosti Srbije, Hrvatske i Mađarske su napisani i objavljeni tek od kraja XX veka.[3] Prema trodelnoj bečkoj i nemačkoj, odnosno austougarskoj periodizaciji, rani tzv. romantični period historizma se proteže približno na godine između 1830. i 1860, srednji period je bečki, tzv. strogi period 1850-1880, te najzad period koji je potrajao dugo i čak nadživeo XIX vek, jeste razdoblje poznog historizma, približno u periodu od 1880-1914. godine.[4] Profane i sakralne zgrade u stilu neogotike u Bačkoj Topoli, ali i u njenoj okolini, su građene tokom poznog perioda historicizma, kao na primer crkva sv. Đorđa 1893-96. i sv. Roke 1896.[5] u Subotici, te crkva sv. Srca 1896. godine u Senti.[6] U Bačkoj Topoli se stil javlja kod kapele Kalvarije, sagrađene 1898. godine na osnovu projekta Lajoša Fazekaša – arhitekte koji će rukovoditi izgradnju nove crkve.[7] Neogotika se – u slučaju crkve Srpanjske Gospe – uspešno uklopila u tada još prostran i raskošan engleski park, započet 1808. godine, patronske porodice Krai i Ziči.[8] Način izgradnje nove crkve u Bačkoj Topoli nije se razlikovao od gradnje drugih neogotičkih crkava u okolini: porušili su raniju, manju građevinu – u ovom slučaju baroknog stila. Prostor stare crkve (građene

1 Ninkov K. O., 2003.
2 Harkai I. 1991, Harkai I. 2001.
3 A historizmus művészete Magyarországon, 1993; Historicizam u Hrvatskoj, 2000; Kadijević, A. 2005.
4 Sármány I. 1990. 11.
5 Gajdos T. 1995. 29-32.
6 Valkay Z. 2002. 214-220.
7 Vidi fusnotu 20.
8 Csipe T. 2005.64.

1761-62[9], čiji je enterijer obnovljen 1888.[10]), bio je početkom XX veka nedovoljno velik da primi vernike.[11] Izgradnja nove crkve Bogorodice sa srpom, kao i u brojnim drugim slučajevima u vojvođanskim gradovima na prekretnici vekova, vremenski se podudara sa brzim ekonomskim, kulturnim i socijalnim razvitkom. Iz propovedi objavljenoj i u štampanoj formi saznajemo da je inicijator gradnje bio bačkotopolski župnik **IMRE LIPAI** (Segedin, 1861 – Budimpešta, 1914).[12] U bačkotopolskoj crkvi Bogorodice sa srpom je delovao kao administrator od 1898. do 1901. Tu je imenovan za župnika 2. XI 1901.[13] Sa današnje distance možemo reći da je bačkotopolska crkva možda najveće, i danas vidljivo, ali zaboravljeno dostignuće njegove duhovničke karijere. »Na crnokosog župnika je briga izgradnje dahnula srebrnu boju, ali verujem da u njemu obitava takva radost, koju osećaju samo velike duše posle uspešnog, istrajnog i plemenitog nastojanja« – rekao je Karolj Sazman.[14] Inicijativu su podržali grof **Nepomuki Janoš Ziči** i supruga mu, baronica **Irma Krai**. Zajednički patronat dokazuje i materijalni doprinos, jer su župnik i grofovska porodica darovali jednaku sumu novca: po dvadeset hiljada kruna. To se ispostavilo nakon što su radovi dovršeni, [15] a još i danas malo ko zna za ulogu patera Lipaia, za sav značaj njegove delatnosti. Tome je mogla doprineti paterova skromnost i posvećenost pozivu. Stručna literatura je do sada pominjala samo porodicu Ziči, istina u rezimeu napisanom 1943. napominje se u vezi sa paterom Lipaiem da je »bio čovek lepih mogućnosti«.[16] Međutim, iz nerazjašnjivih razloga, prilikom osvećenja crkve 1907. godine pater Lipai više nije bio prisutan, jer je dao ostavku na župu.[17] Bačku Topolu je napustio 6. aprila.[18]

Za izgradnju nove crkve konkurs je raspisan sa poslednjim rokom prijave 29. marta 1903. Pristigle radove je pregledala konkursna komisija. Nadbiskupiju je predstavljao inženjer **Aladar Kikindai**[19], patrona su zastupali upravitelj

9 Harkai I. 1991. 4.

10 Harkai I. 1991. 14.

11 Százmán Károly bajsai plébános Szentbeszéde, 1906. 1.

12 **Imre Lipai** je rođen u Segedinu 14. oktobra 1861. i preminuo u Budimpešti u bolnici sv. Ištvana 24. septembra 1914. Ove podatke saopštavaju Šematizmi nadbisdkupije u Kaloči za period 1892-1915., a mesto smrti Lajoš Kiš (Kiss Lajos), 1943. 34.; Pater Lipai je prethodno bio pomoćni duhovnik u Nadbaračkoj crkvi Princa sv. Imrea (1887), u Šikešdu u crkvi Svih svetih (1888), u Bačkoj Topoli u crkvi Bogorodice sa srpom (1888), da bi potom predavao katehezu u senćanskoj narodnoj školi (1891-1894). Posle toga je ponovo bio pomoćni duhovnik u Molu u crkvi sv. Đorđa (1895), u Staroj Kanjiži u crkvi Arhandela (1896), u Senti u crkvi Kralja sv. Ištvana (1898). = A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1977-1923. 2002; 113., 239., 245., 250., 276., 317.

13 Ibidem, 303-304.; Schematismus 1902. 150.; Virág Gábor 1994. 8.

14 Százmán Károly bajsai plébános Szentbeszéde, 1906. 1.

15 Ibidem

16 Kiss Lajos, 1943. 34.

17 Ibidem.

18 Lipaji je delovao kao pomoćni duhovnik sve do svoje smrti, u raznim mestima: u Madarašu u crkvi Velike blažene Bogorodice (1908-1911), u Temerinu u crkvi sv. Rozalije (1912-1913), u Homokmeđu u crkvi Kralja sv. Ištvana (1914). = A kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1977-1923. 2002.; 236., 298., 188.

19 Inženjer nadbiskupije u Kaloči **Aladar Kikindai**. Tokom 1880-tih godina je delovao kao

imanja dr **Mihalj Gostonji** i arhitekta **Ferenc Stelek ml.**, versku opštinu župnik **Imre Lipai** i opštinu, arhitekta **Lajoš Fazekaš.**[20] Na konkurs je pristiglo četrnaest projekata, od kojih je komisija odbila tri zbog nedorađenosti, četiri projekta zbog nedopadljivosti, dok je jedan isključen jer nije bio tajan. Predlog komisije je radi usvajanja podnet nadbiskupiji i patronatu.[21] List Bácstopolyai Hirlap je 26. aprila 1903. objavio vest da su se u Budimpešti nadbiskup Kaloče Đerđ Časka i grof Nepomuki Janoš Ziči st. i supruga mu grofica Irma Krai definitivno sporazumeli. Među podnetim projektima pobedio je onaj pod šifrom »Krisztus Urunk« (»Naš gospodar Isus Hrist«).[22] Projekat je »starogotskog stila«, a autor je subotički arhitekta **FERENC J. RAJHL** (Apatin, 1869 – Budimpešta, 1960), koji je studije građevine završio 1891. godine u Budimpešti. Na studijskom putovanju je boravio i u Beču, te Berlinu, što se vidi na većini njegovh građevina. U Subotici se nastanio 1896. godine. Oženio se ćerkom Karolja Varge, člana Gradskog senata, jednim od najuglednijih i najbogatijih stanovnika grada.[23] Ova ženidba mu je donela veliku gradonačelnikovu naklonost, ali i brojne narudžbe. Međutim, Rajhl je i sam poticao iz ugledne porodice plemićkog porekla. Njegov deda Georg Bernhausen Rajhl je imao pivaru u Kuli koju je sin, Peter Janoš Rajhl preneo u Apatin.[24] Drugi član porodice Rajhl, Fridrih Rajhl Edlen fon Bernhausen je u Palanci posedovao fabriku cementnih ploča.[25] Preko njega je Ferenc J. Rajhl bio u rodbinskoj vezi sa istaknutim orijentalnim slikarem, autorom čuvene »Senćanske bitke«, Ferencom Ajzenhutom.[26] Rajhl je posedovao Ajzenhutove slike i imao – shodno savremenim trendovima – orijentalnu sobu u svojoj palati. U arhitekturi Ferenca Rajhla, naime nailazimo na različite stilske oznake historizma i secesije. Rezultat je to unisonih stilskih tendencija toga doba. U prilog služi upravo podatak da je Rajhl u isto vreme projektovao sopstvenu porodičnu kuću, biser secesije u Subotici danas poznat kao »Rajhlova palata«, te neogotičku crkvu u Bačkoj Topoli. U tom periodu poseduje poveće bogatstvo, vlasnik

kraljevski inženjer u Somboru. Devedetih godina je već stručnjak-inženjer nadbiskupije. U svojstvu vlastelinskog inženjera sagradio je 1899. katoličku crkvu i župu u Remu. Delatnost vezanu za Sentu započeo je projektom crkve sv. Ištvana 1894. godine. Potom je projektovao crkvu i župu u Tornjošu sagrađene 1900-1901. odnosno 1904-05. = Valkay Z. 2002. 468.

20 **Lajoš Fazekaš** je bio graditeljski majstor i građevinski preduzimač iz Starog Bečeja. U našim krajevima se računa kao poznat graditelja crkava. U Felšeheđu je 1890. izgradio crkvu sv. Josipa, u Senti 1994-96 gradio alvešku crkvu sv. Srca. U Subotici je rukovodio izgradnjom crkve sv. Roke 1896. godine. Sam je 1898. projektovao i sagradio kapelu u Bačkoj Topoli i jednu najamnu zgradu na sprat u Subotici. U reme kada je prema Rajhlovom (Raichl) projektu vodio izgradnju bačkotopolske crkve, 1903. je dao ponudu za senćansku gimnaziju, 1905. za Hotel Eugen u Senti, posle čega mu je 1907-08 poerena gradnja župnog dvora u Senti. Takođe su njegovi radovi crkva Rumuna iz Santova i pravoslavna arhiepiskopalna crkva u Novom Sadu. Harkai I. 1991. 101, Valkay Zoltán, 2002. 463.

21 Az új templom... Bácstopolyai Hírlap, VIII god. 13. broj od 29. marta 1903. 2.

22 Új templom. Bácstopolyai Hírlap, VII.17., 26. april 1903. 1.

23 K. Martinović Cvijin, 2002. 77.

24 B. Mašić, 2003. 33-34.

25 Palanka an der Donau, 1986.

26 Ferenc Eizenhut se 1897. oženio fabrikantovom ćerkom Adrijen (Adrienne) Rajhl.

je ciglane i farme svinja, ima dve kuće, radionicu i dve najamne zgrade, plac i njive u predgrađu Subotice.[27] Tada se smatrao imućnim i uspešnim arhitektom i izvođačem.[28] Naime, pored svojih projekata, izvodio je građevinske radove i na osnovu projekata drugih arhitekata. Primer za to je neogotička rimokatolička crkva u Palanci, koju je izveo na osnovu planova Đule Petrovca 1907-1910. godine.[29] O uspehu Ferenca Rajhla na konkursu za crkvu u Bačkoj Topoli obaveštava i budimpeštanski stručni list Művészet.[30]

»Crkva će da bude jedna od najlepših i najvećih u Bačkoj, građevinski troškovi premašuju 200 hiljada kruna.«[31] – piše Bácstopolyai Hirlap, koji prati u korak tok događaja. Zbog veličine sume bilo je potrebno napraviti nov, odgovarajući i detaljan finansijski plan što je usporilo početak radova. »Izgradnji nove crkve u mestu moći će se pristupiti tek posle velikih žetvenih radova.« – saopštavaju novine.[32] Nije prošla samo žetva, nego i Božić, kada su objavljene nove vesti 24. januara 1904. »... crkveni i svetovni patronat je odlučio da će se jedan deo troškova koji prevazilaze 200 hiljada kruna pokriti iz crkvenog fonda, drugi deo iz donacija... nadbiskup Kaloče Đerđ Časka će dati 10 hiljada kruna, grof Nepomuk Ziči st. i supruga baronica Irma Kraj 20 hiljada kruna i jedna osoba koja ne želi da bude imenovana takođe 20 hiljada kruna (iz propovedi izrečenoj prilikom osvećenja crkve docnije, saznajemo da je to bio župnik Lipai), Ištvan Zahorec je preuzeo na sebe da sagradi ukrašene orgulje. Opština će nadnicu za manuelni rad i transport otkupiti u predviđenoj svoti od 41 687 kruna, ali kao uslov postavlja da se kao nadničari po mogućnosti zapošljavaju Bačkotopolčani.[33] Župnik Imre Lipai je u nedelju koja je prethodila rušenju stare crkve, 30. marta 1904, objavio u Bácstopolyai Hirlap-u tekst u kojem se oprašta od stare crkve. To je sećanje na prošlost crkve stare 140 godina, na važnije događaje vezane za njenu izgradnju, na četrnaest njenih župnika, na četiri kapele, a takođe objavljuje i statističke podatke: u crkvi je bilo 55.621 krštenja, sklopljeno je 10.157 brakova i registrovano 39.587 preminuća. »Videvši ovaj statistički prikaz suznih očiju se opraštamo od stare dobre crkve, u kojoj se božja milost tako obilato delila vernicima tokom 140 godina, ali naše suze briše lepa nada, da će u impozantnoj novoj crkvi koja se ima izgraditi na mestu stare, kasniji potomci tokom stoleća imati udela u još više milosti dobroga Boga.«[34] Po svemu sudeći je tada napravljena i očuvana

27 K. Martinović Cvijin, 2002. 85.

28 Rajhlova važnija dela u Vojvodini su: u Subotici Nacionalna kasina, danas zgrada Gradske biblioteke (1895-96), zgrada Gimnazije (1895-1900), zgrada Austrijsko – mađarske banke (1901); u Pančevu zgrada banke (1900), na Paliću vila Konen (Conen), na Baba - pustari dvorac Karolja Fernbaha (Fernbach) dvorac (1906-1907), u Sonti dvorac Valentina Fernbaha; u Apatinu Gradska kuća (1907-1908). = Duranci B. 1983.

29 Palanka an der Donau, 1986. 149.

30 Kitüntetések. A bácstopolyai római katholikus tervpályazatán I. díjat Raichl Ferenc nyerte, a II. díjat ifj. Bobula János kapta. Művészet, II. 1903. 280.

31 Új templom. Bácstopolyai Hirlap, VIII god. 17. broj. 26 april 1903. 1.

32 Az új templom építése. Bácstopolyai Hirlap, VIII god. Br. 27. 5. juli 1903.

33 Az új templom. Bácstopolyai Hirlap IX. 4. 24. januar 1904. 1.

34 Imre Lipai, 3. april 1904.

fotografija stare crkve koju je izradio jedan od najpopularnijih fotografa Subotice, Ferenc Pič i koju i danas s velikim poštovanjem čuvaju uokvirenu na zidu sakristije. **FERENC PIČ** je imao radnju u Subotici i ispostavu i u Somboru. Bio je fotograf koji je zadovoljavao prohteve viših društvenih slojeva, imajući velik uticaj i na običaje fotografisanja subotičkog staleža zanatlija i seljaštva okolice. Napravio je prve fotografije seoskog obeležja na Ludošu, s početka u ateljeu, docnije na licu mesta.[35] Fotografija stare crkve u Bačkoj Topoli dokazuje da je Pič izlazio na teren i na druga mesta i u raznim drugim prilikama.

Projekat gradnje nove crkve je razmotrio Mađarski kraljevski ured za državnu gradnju u Somboru. Devet dana po objavljivanju članka patera Lipaia, 9. aprila izdata je dozvola za izvođenje.[36] Dva dana kasnije, 11. aprila 1904, deset nadničara skinulo je krst sa stare crkve i time su pod rukovodstvom preduzimača Lajoša Fazekaša započeli radovi. (Ovaj krst je docnije dospeo u tavanski prostor nove crkve.[37]) Sutradan se pojavio inženjer Mihalj Jenei, stručni nadzornik, pod čijim je upravljanjem izgrađena crkva. Posle toga je usledilo demontiranje zvona, njihovo postavljanje na naznačeno mesto, a potom rušenje crkve. Unutrašnja oprema crkve je razneta na različita mesta. Jednu privremenu crkvenu prostoriju su podigli u zabavištu, [38] gde su našli smeštaj za glavni oltar i oltarsku sliku sa prikazom sv. Nep. Ivana, krstionicu, za skulpture Isusovo sv. Srce, sv. Antun Padovanski i Device Marije. U privremeni crkveni prostor škole je premeštena oltarska slika sv. Vendelina i slika Device Marije.[39]

Početkom aprila stigli su originalni arhitektonski planovi i zvanično korišćenje budžeta. Pomoću njih je komisija za izgradnju sa preduzimačem i stručnim nadzornikom 5. maja utvrdila položaj crkve i liniju glavnog pročelja. Dužinska osa nove crkve se podudara sa dužinskom osom stare crkve. Prilikom polaganje crkvenog temelja na gradilištu je bilo već zaposleno 88 osoba: 5 zidara, 53 muškaraca, 24 žene, 6 dece nadničara. Crkvu su počeli da grade 6. maja 1904.[40] Arhitekta Imre Harkai u svojoj knjizi *Arhitektura Topole* daje iscrpan prikaz daljeg toka radova.[41]

Zbog impozantnih dimenzija, bačkotopolska crkva Bogorodice sa srpom se pročula i šire. U vreme njene gradnje 1905. proneo se glas da nadmašuje i dimenzije dve druge velike crkve kaločke dijeceze – katedrale u Kaloči i crkvu sv. Terezije u Subotici.[42] Ukupna visina tornja iznosi 72,70 metara.[43] Crkva je

35 Raffai Judit, 1997.
36 I. Harkai 1991.36.; I. Harkai 2001. 134.
37 Kocsi Antal – Nagy Tibor, 1994. 17.
38 Keresztföltétel. Bácstopolyai Hirlap X god. 9. juli 1905. 3.
39 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1915-ben. Kalocsai Érseki Levéltár (Kaločki nadbiskupski arhiv, u daljem tekstu: KNA) KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések
40 Harkai 2001. 134.
41 Harkai 1991. 36-41.
42 Bácsország, Subotica, 2. juli 1905.
43 Na osnovu merenja arhitekte Imrea Harkaija.

trobrodna, sa velikim poprečnim brodom. Dužina crkve iznosi 71 metara, širina u transeptu 35 metara, u delu broda 22 metara, sa oratorijem na sprat desno i levo od oltara. Kod ukrštanja tranesepta i glavnog broda visina unutrašnjeg prostora je 15,50 metara, a iznad toga na krovu se uzdiže mali toranj, čija visina je 18 metara. Svojom vitkošću betonski stubovi smešteni u unutrašnjosti intenziviraju gotički efekat i predstavljaju veliku vrednost crkve u arhitektonskom smislu. Prema prvobitnim nacrtima bilo je predviđeno da se oni izgrade od cigala, ali komisija za gradnju je smatrala da će preterana debljina tih stubova pokvariti opšti utisak.[44] Zbog toga se stupilo u kontakt sa dr Silardom Zilinskijem, koji je odomaćio armirani beton u mađarskom graditeljstvu. Kao rezultat višetrukog raspisivanja konkursa pravo da pripremu stubišta od armiranog betona stekla je budimpeštanska firma "Milics és Társa". Takođe su oni sagradili svod ispod galerije, kao i svod oratorija i unakrsne svodove iznad crkve.[45] U broju od 14. maja 1905. Bácstopolyai Hirlap izveštava: »Kod tornja su visoki prozori već zasvođeni. Unutra pak prave stubove, kod jednog dela stuba je već postavljen osam palaca debeli gvozdeni štap, koji je povezan žicom, to će da bude ispunjeno betonom i tako nastaje najnoviji graditeljski pronalazak, vitak stub zapanjujuće snage.«[46]

Komisija za gradnju je smatrala da je radi spoljašnjeg dekorativnog efekta potrebo da krov ne bude pokriven jednobojnom, nego dvobojnom – tamnosivom i crvenom – pločom od liskuna. Nadbiskupki ured je prihvatio da pokrije dodatne troškove.[47] Iz sličnih razloga kod fasade nisu koristili mašinsku ciglu, umesto nje su upotrebili ukrašenu i finiju segedinsku ciglu.[48] U ovoj fazi izgradnje je sredinom avgusta 1905. Bačku Topolu posetio slikar **Andor Dudič**. Razlog za njegov dolazak je bila opservacija crkve, budući da su njemu poverili oslikavanje glavnog oltara. U to vreme je toranj već bio skoro gotov, a započeli su skidanje stajališnih dasaka i njihovo pokrivanje. U crkvenom brodu su bili završeni svodovi i stubovi i te nedelje su počeli postavljanje krovne konstrukcije.[49] Izgradnja je nastavljena 5. marta 1906. smeštajem prozorskih umetaka i kapitela stubova. Tada je odlučena i stvar u vezi sa izradom orgulja. Zemljoposednik Ištvan Zahorec i njegova supruga su u tu svrhu ponudili 11 hiljada kruna još na početku građevinskih radova, ali je sada dobijen i rezultat raspisanog konkursa. Do postavljanja krsta na tornju došlo je 23. jula tekuće godine. Svečanost je počela uveče u šest sati, što je označeno zvonima i topovskom paljbom. Sedam metara dugačak i četiri metrička centa težak krst je naizmenično nosilo 30 mladića ukrašenih trakama nacionalnih boja (oni su bili deveri), pored njih se kretalo 30 devojaka obučenih u bele haljine i takođe ukrašene ramenskim trakama nacionalnih boja. Ispred

44 Az új templom. Bácstopolyai Hírlap, X. 14. 2. april 1905. 2.
45 Harkai 2001. 134.
46 Az új templom. Bácstopolyai Hírlap, X. 20. 14. maj 1905. 2.
47 Harkai I. 1991. 38.
48 Kereseti kimutatás a Topolyán épülő róm. Kath. Templomnál az eddig teljesitett munkálatokról. L. Juli 1905. Kalocsai Érseki Levéltár KFL. I.1. Plébániai iratok, e-jelentések.
49 Templomépitési hírek. Bácstopolyai Hírlap, 20. avgust 1905. 3. str.

njih se kretalo sveštenstvo, a iza njih činovnički kadar. Osvećenje krsta obavio je župnik Malog Iđoša, velečasni kanonik Erne Halaši, propoved o krstu održao je župnik Imre Lipai. Čini se da je takođe on autor teksta prethodno objavljenog u Bácstopolyai Hirlap-u, čiji završni redovi glase: »Sa punim poštovanjem molim katoličko stanovništvo naše opštine da se izvole pojaviti u što većem broju, jer čak ni unuci u dalekoj budućnosti neće videti tako predivnu stvar. Jer izgradnja crkve, a naročito jedne takve impozantne crkve i postavljanje njenog osvećenog krsta je nešto što se ne može videti u svakom veku. Neka da Bog da ovaj sveti krst obaspe svojim blagoslovom čitavu opštinu.«[50]

Završni radovi su se okončali 31. jula 1906. godine. Komisija za izgradnju je predala zgradu 5. avgusta.[51] Tada je crkva bila blagosiljana. Propoved bajšanskog župnika Karolja Sazmana objavljena je i u štampanoj formi pod nazivom *Szentbeszéd* u štampariji Mikše Vilhema u Bačkoj Topoli. Na kraju sveske nalazimo i spisak novčanih donacija za izgradnju crkve i unutrašnjeg uređenja zajedno sa imenima darodavaca:

Za gradnju crkve	
Nadbiskup Kaloče Đerđ Časka	5.000 kruna
Bl.p. biskup Kaloče Janoš Majoroši	2.078 k. 88 filera
Grof Ziči Nep. Janoš i supruga grofica baronica Irma Kraj	20.000 k.
Župnik Imre Lipai	20.000 k.
Supruga Kiš Lajoš	100 k.
Skupila Kiš Lajoševa	200 k.
Ištvan Kovač Nemedi (Némedi)	200 k.
N.N.	100 k.
Viktor Rekvenji	40 k.
Dr Janoš Ohbaba	25 k.
Mikša Vilheim	20 k.
Marton Ileš	20 k.
Gergej Lipai	3 k.
Pal Brindza	2 k.
Verona Lerinc, Rozalia Francia Kokrehel Janoševa	1-1 k.
Marta Majtenji, Fr. Jene 5 fil.	

Za uređenje crkve		
Grof Ziči Nep. Janoš i supruga grofica baronica Irma Kraj	za glavni oltar	26.000 k.
Ištan Zahorec	za orgulje	11.000 k.
Janoš Rind	za propovedaonicu	2.000 k.
	i njegovu fondaciju	200 k.

50 Keresztföltétel. Bácstopolyai Hirlap X. 9. jul 1905.3
51 I. Harkai, 2001.134.

Dr Farnek Deže	i supruga 2 kom. oslikana oltarska prozora	1.800 k.
Mihaj Kihut	1 kom. oslikana oltarska prozora	900 k.
Bács-Topolyai Takarékpénztár	1 kom. oslikana oltarska prozora	900 k.
Jožef Guba	viseća svećnjaka	600 k.
Ištvan Nemet (Čali)	za kip sv. Antuna	400 k.
Ištvan Vojčena	za zvonce sakristije	140 k.
Mariška Mitler	izradila oltarski prekrivač	

Osvećenje crkve se dogodilo 1907. uz saradnju nadbiskupa Kaloče Đule Varošija, nažalost tada već bez učešća patera Lipaija. Po njegovom odlasku tokom sedam godina su poslove župe vodili administratori. Prema izveštaju administratora Ištvana Jagice, februara 1909. »od Katoličkog radničkog društva i Katoličkog kruga osnovanih od strane Imre Lipaija više nema ni ostataka. Davno su se rasformirali«[52] Jagica s pohvalom piše o Građanskoj čitaonici koja deluje od 1870, čiji su članovi bačkotopolski zemljoradnici i zanatlije koji se »polako upisuju u katolički narodni savez. Predsednik im je učitelj Janoš Šujok, potpredsednik imućni zemljoradnik Janoš Sikora.« Osim toga 1908. godine postoji i jedan Gazdinski krug isključivo za imućne gazde, predsednik je Jožef Lerinc.[53] Prvog maja 1919. godine su opet postavili župnika na čelo bačkotopolske crkvene zajednice, Arpada Tordija, koji je ostavku dao prvog decembra 1919. Njegov naslednik je postao Viktor Barši, koji je početkom četrdesetih godina crkvu osvećenu 1907, ali iznutra samo ravnu ožbukanu i belo okrečenu ofarbao u drap boju, uz besplatnu pomoć bačkotopolskih soboslikara i molera.[54] (Poznata je, naime, činjenica, da su tokom gradnje crkve narastali troškovi, usled čega je nedostajalo novaca još samo za jednostavno žbukanje zidova i krečenje zidova odnosno svoda belim krečom.)[55] Otac Barši je bio župnik do 26. VII 1947, posle njega je Vince Moric bio najpre administrator a zatim župnik u periodu 5. XII 1960 – 29. V 1989.[56] U vreme dvojice duhovnika socijalistički sistem je potisnuo verski život. Ipak se desilo nekoliko promena vrednih stvari: u vreme II Vatikanskog sabora, 1963. godine, u duhu liturgijske obnove u ovoj crkvi su među prvima postavili (privremeno) sinodski oltar. Tada je došlo i do ozvučenja crkve, a krajem šezdesetih godina su zvona i sat na tornju priključeni na struju i sprovedeno je spoljašnje osvetljenje. Početkom sedamdesetih su na delu iznad časovnika jakim betonskim vencem ojačali vrh toranja, dok su prozori dobili dvostruka stakla i

52 Jagica ovome dopisuje: »Stolice Kat. Kruga su u crkvi, novca nema, ali su mu dugovi ostali. Meni s u početku velike račune donosili krčmari za utrošeno vino, rakiju, rum. Sa zahtevima iznad 100 kruna. Ja ove račune nisam prihvatio.Pozvali su me, da ih pošaljem Nadbiskupskoj vlasti, nisam hteo da uradim ni to.

53 Izveštaj o delovanju bačkotopolskih katoličkih (hriščanskih) krugova, odnosno pobožnih društava za 1908. godinu. Napisao administrator Ištvan Jagica. KÉL KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések

54 Vojnics Tivadar, 1994. 18., Penovácz Antal, 2001.213.

55 Vojnics Tivadar, 1994.18.

56 Virág Gábor 1994. 8.

žičane rešetke. Prava velika obnova se desila imenovanjem župnika Ištvana Lenera 1. oktobar 1989, što se poklopilo sa periodom promene društvenog sistema. Načelo novog župnika bila je duhovna obnova, što se spolja ogledalo u uređenju kalvarije, izgradnje pastoralnog centra Vikarija Isusovog srca u cilju duhovne brige vernika istočnog dela grada, te adaptacije, odnosno farbanje crkve Srpanjske Gospe. Do obnove oltara crkve u duhu sinoda došlo je 1991. godine. Obnovu električne mreže je obavio Mihalj Roža, uz pomoć Lasla Šipoša i Janoša Barata. Izvođač oslikavanja crkve bio je bečejski majstor Lajoš Horvat. Orgulje je obnovio Mihail Udovenko. Radovi započeti 1. maja dovršeni su 24. novembra. Tada je došlo do osvećenja crkve, što je u odsustvu subotičkog biskupa monsinjora Janoša Penzeša obavio msgr. Laslo Hužvar. [57]

Unutrašnje uređenje, opremanje crkve je, kao što smo videli formirano tokom više decenija, ali je u novu crkvu preneto i nekoliko starih predmeta. Zbog toga je karakteristično da su pored neogotičkih predmeta do danas prisutna i dela baroknog i klasicističkog stila, a takođe i noviji predmeti. Ipak, i u enterijeru dominira utisak neogotike, što potkrepljuje činjenicu da je jedno od obeležja neogotike, isto kao i secesije, *Gesamtkunstwerk* – stilsko usklađivanje, suživot različitih grana likovne umetnosti. Pojedini od ovih predmeta za nas nisu zanimljivi i dragoceni samo sa stanovišta istorije religije i istorije umetnosti, već su to i zbog naručilaca, donatora i izrađivača, čija imena čuvaju. U donjem tekstu dajemo njihov prikaz.

SPOMENICI PROFANOG KARAKTERA U SVETIŠTU CRKVE

Grob porodice barona Kraj iz Krajove i Bačke Topole

Grobnica baronske porodice Kraj iz Krajove i Bačke Topole leži ispod oltara, u osi crkve na graničnoj liniji svetilišta i bočnih apsida. Gornja kamena ploča ima razmere 229 x 130 cm. Na četvorougaonoj mermernoj ploči odozgo se nalazi natpis »A Krayovai és Topolyai báró Kray család sirboltja", u sredini je grb Kraj (u štitu tri brežuljka, na njemu lav sa mačem, iznad štita kruna). U četiri ugla ploče po jedna gvozdena karika. U grobnici su sahranjeni baron Ferenc Kraj (1769-1805), baron Janoš Kraj (1804-1852) baron Pal Kraj ml. (1831-1846). Nadgrobna ploča pripada tipu nadgrobnog spomenika funeralne umetnosti poteklog iz srednjeg veka, koji reprezentuje jednostavnu, četvorougaonu polegnutu nadgrobnu ploču u crkvi, ispod kojeg su bila sahranjivane ugledne ličnosti.

57 Vojnics Tivadar, 1994. 18-19.

Spomen ploča generala pukovnika barona Pala Kraja (1735-1804), 1804

Spomen ploča barona Pala Kraja je smeštena u crkvenom svetilištu na zidu uz izlaz u sakristiju. Na crvenoj mermernoj ploči zlatnim slovima je uklesan latinski tekst, koji prevedeno glasi: »Posvećeno velikom i dobrom Bogu / velikom junaku / baronu Kraju / Domovini i knezu verno mu srce./ Posle mnogo burnih nedaća najzad ovde / Među svojima počiva. / U Topoli, 18. Januar / 1804.«[58] Pal Kraj je rođen u Kešmarku i četrdeset godina je verno služio, najpre kao konjički oficir, zatim kao general, najzad kao general-pukovnik. Zbog uspeha postignutih u borbi protiv Napoleona je od cara dobio 1800. godine Bačku Topolu i okolinu. Ovo darivanje je u suštini značilo prodaju: baronska porodica je isplatila 186,176 forinti.[59] Nakon što je pao u nemilost, još iste godine i po svom povlačenju stigao je u Bačku Topolu – njegova supruga Franciška Mihič (Mihics Franciska 1740-1782) nije to dočekala – i započeo gradnju dvorca pored crkve. Povremeno bi odlazio za Peštu, gde je tokom jednog putovanja i preminuo. Na večni počinak je smešten u peštanskoj crkvi u centru *Belvárosi templom*. Shodno njegovoj poslednjoj želji srce mu je pohranjeno u srebrnu kutiju i postavljeno u zid bačkotopolske crkve, što je zaklopljeno ovom mermernom pločom.[60]

Spomen skulptura i spomen ploča barona Ferenca Kraja (1769-1805), 1805.

Skulptura je smeštena ispod spomen ploče barona Pala Kraja, u svetilištu. Dimenzije su joj 170 x 68 x 117 cm; dimenzije malog postolja ispod nje su 90 x 47 x 36 cm; dimenzije postamenta od crnog mermera su 124 x 70 cm. Vajarsko delo je kao spomen na svog muža postavila Borbala Gesel. Naime, posle smrti oca, baron Ferenc Kraj je preuzeo upravljanje bačkotopolskim posedom. Početkom 1805. obratio se molbom vladaru, tražeći da Bačku Topolu podigne na rang trgovišta i dozvoli tri godišnja vašara. Car je nakon isplate odgovarajuće svote 7. januara dao svoje odobrenje.[61] Podnosilac molbe to već nije doživeo, jer je prethodne godine dolazeći kući iz Pešte preminuo. Skulptura prikazuje žensku figuru nagnutu na urnu s pepelom pokojnika. Danas je to jedan od najlepših umetničkih dela Bačke Topole. Skulptura je napravljena u klasicističkom stilu, isklesana je od sivog mermera i smeštena je na velik crn četvorougaoni mermerni blok. Na levoj strani kompozicije je kvadratni stub, na njemu spreda crna mermerna spomen-ploča, na vrhu se vidi urna, pored nje ženska figura nagnuta na nju. Bočno nagnuta klasicistički odevena žena, desnom rukom obuhvata visoku urnu držeći venac, levom rukom pridržavajući raskošne nabore haljine. Ispod njene odeće nalik na togu viri golo stopalo, dok se desnom nogom oslanja na dno postolja, tako da skoro kleči. Na urni spreda vidimo pozlaćeni grb kružnog oblika, element preuzet iz grba porodice Kraj: štit i u njemu lav. Iz urne izbijaju pozlaćeni

58 Latinski tekst je na mađarskom objavljen, Harkai 1991.41; Cservenák P. – Nagy T. 2002. 42.
59 Virág Gábor 2001. 50.
60 Cservenák P. – Nagy T. 2002. 44.
61 Harkai I. 1991. 22., Virág G. 2001. 50.

plameni jezici. Na crnoj mermernoj ploči na postamentu ispisan je latinski tekst, koji u prevodu glasi: "Duhu sina Krajovskog i Topolskog barona Pala Kraja / Krajovskog i Topolskog barona Ferenca Kraja. / U carskoj i kraljeskoj armiji / artiljerijskom generalu i potkomandantu. / U Italiji protiv Francuza kako u otvorenim bojevima, / tako u opsadama gradova srećnom pobedniku. / Nakon što se zajedno sa ocem vratio kući / njega je i u smrt sledio./ Ožalošćena, odana supruga / Borbala Gesel je podigla ovaj spomenik / u znak svoje vernosti./ 1805. godine.«[62] Ikonografija nadgrobnog spomenika predstavlja jedan u to vreme karakterističan tip: žena nagnuta na urnu, sa vencem u ruci je simbol žalosti. Autor ovog dela je zasad nepoznat. Treba reći da je u to vreme, tj. oko prekretnice XVIII i XIX veka, jedva bilo primera mađarskog portretnog i nadgrobno-spomeničkog vajarstva. Ako su članovi visokog plemstva imali potrebu za zahtevnijim skulptorskim radovima, obraćali su se prvenstveno inostranim, po pravilu bečkim vajarima. Zahteve naručilaca s početka su zadovoljavala naročito dva mađarska skulptora: Jožef Huber i Lerinc Dunajski.[63] Ikonografija nadgrobnog spomenika Jožefa Hubera (1777-1832) na groblju u Kišcelu, te na zidu franjevačke crkve u Subotici analogno je bačkotopolskom rešenju. U slučaju Kišcela, jedan anđeo leži oslonjen na urnu i plameni jezici i venac su smešteni na tumbu.[64] Reljef smešten na pored glavnog ulaza u subotičku franjevačku crkvu, izrađen je 1817. godine kao nadgrobni spomenik Mihalja Koina, i prikazuje žensku figuru koja u levoj ruci drži svitak sa tekstom, dok se oslonja na oblu urnu smeštenu na jedan stub.[65] Upoređujući Huberov rad sa delom u Bačkoj Topoli, možemo konstatovati da je ovaj potonji bogatiji, već i zbog toga jer je reč o velikoj skulpturi koja je postavljena u prostoru. Može se dakle pretpostaviti da je ovo delo u Bačku Topolu dospelo iz neke inostrane radionice.

Epitaf barona Pala Kraja ml. (1831-1846), 1846.

Baron Pal Kraj ml., peto dete barona Nepomuka Janoša Kraja (1803-1852) i baronice Marije Venkhejm bio je ujedno i poslednji muški potomak porodice Kraj. Bio je izvrstan jahač, ali je sa šesnaest godina učestvovao u jednoj peštanskoj trci s preponama, gde je njegovu uspešnu prezentaciju publika pozdravila snažnim i dugotrajnim aplauzom. Od toga se konj prepao i prevrnuo bacivši pod sebe jahača, koji je na mestu preminuo. Nesrećni roditelji su zamolili poznatog mađarskog pesnika Mihalja Verešmartija, da im napiše epitaf. Pesnik je to načinio u tri verzije, od kojih je porodica izabrala prvu[66]: »Ko se sinu svom raduje, jer je lep, dobar i retko darovit / Jer sazreva kao delija i duša mu visoko stremi, / Jer je nadahnut večnom verom velikih vrlina / I svetom voljom stupa pred ozbiljni život / Da nam ne ispriča svoju radost. Mi koji jedno životno

62 Latinski tekst je u mađarskom prevodu objavljen: Cservenák P. – Nagy T. 2002. 44.
63 Zádor A, 1970. 349-350.
64 Zádor A. 1970. II. 530. slika
65 Gajdos T. 1995. 18.
66 Cservenák P. – Nagy T. 2002. 47

blaženstvo, / Koji ponosnu vrstu naše krvi u ovaj rani grob polažemo./ Baron Pal Kraj / Umro 16. novembra 1846./ U 16-toj godini života.«

Spomen ploča barona Janoša Kraja (1804-1852), 1852.

Mada je otac nadživeo sina za šest godina, iz razumljivih razloga njegova je spomen ploča postavljena iznad sinovljevog epitafa. On sam je odrastao bez oca (kao što znamo baron Ferenc Kraj (1768-1804) umro je pre rođenja svog sina). Brak sa baronicom Marijom Vemkhjem bio je uspešan, Janoš Kraj je postao jedan od stubova mađarske reformne epohe. Međutim, rano je izgubio sina, a potom su mu za vreme borbi 30. januara 1849. opljačkali palatu i čuvene štale. Njega su vezanog za kočije odvukli u Bajšu, odakle je dospeo u temišvarski zatvor. Slobodu je dočekao posle 10 meseci robijanja. Duševno slomljeni baron je zauvek napustio Bačku Topolu. Nekon što su ga u Pešti pregazile kočije, njegovo telo je našlo večni mir u porodičnom grobu ispred oltara bačkotopolske crkve između grobova oca i sina. Udovica je na Zapadnom groblju Bačke Topole dala podići nadgrobni kamen nedužnim žrtvama palim 30. januara 1849, o kojem i današnja pokoljenja vode brigu. Njihova ćerka Irma (1830-1913) postala je supruga grofa Nepomuka Janoša Zičija (1820-1911), pa je tako dvorac prešao u vlasništvo Zičijevih. Oni su smestili spomen ploču i spomen skulpturu u unutrašnji prostor nove crkve. Gore se vidi grb Krajovih, ispod njega piše: »Krajovski i topolski / Baron Janoš Kraj / rođ. 16. maja 1804 + 21. dec. 1852. / Ti koji posmatraš ovaj nadgrobni kamen, / Shvati da on konačno sahranjuje / Jedno porodično ime junačkog korena. / Poslednjem Kraju podigli udovica i ćerka / Koje su još ostale,ovde. / On je bio jedini muški potomak, / U odrastanju naglo pokošen / Već pre šest godina je slomljen. / Sada je sam koren iščupan. / Muškog potomka dakle ovaj rod više ne očekuje.«[67] Na crvenoj mermernoj ploči barona Janoša Kraja se desno dole može pročitati signatura izvođača: **Gerendai u Pešti** (Gerenday Pesten). **ANTAL GERENDAI** (Demšed,1818 – Piske 1887) je od sredine XIX veka radio u Pešti kao izvođač nadgrobnih spomenika. Početkom 1850-tih je već imao vrlo uspešnu radionicu dekorativnog vajarstva i kamenorazačkog zanata, te skladište grobnog kamena. Iz njegove radionice su potekli nadgrobni spomenici poznatih ličnosti, kao npr. Janoša Garaija, Mihalja Verešmartija, Ferenca Kelčeija; te najznačajniji spomenici mađarskim domobranima (honvedima), postavljeni posle Nagodbe.[68] U senćanskom Gornje-gradskom groblju, nad spomenikom palima u oslobodilačkoj borbi 1848-49, podignut je 1893. godine obelisk od crnog mermera, koji je potpisala firma Gerendai i Sin.[69] Gerendai je 1864. godine, o svom trošku izdao album litografija, u kome je publikovao tipove svojih nadgrobnih spomenika.[70]

67 Cservenák P. – Nagy T. 2002. 47.
68 Művészet Magyarországon 1830-1870. 238.
69 Valkay Z. 2002. 73.
70 Művészet Magyarországon 1830-1870. 238.

Portret grofa Nepomuka Janoša Zičija (1820-1911), oko 1903-06.

Slika koja prikazuje grofa Nepomuka Janoša Zičija (1820-1911) rađena je u tehnici ulja na platnu, dimenzije su joj 150 x 101,5 cm, signatura je vidljiva dole desno: **Hirsch M.** Mada su grof Nepomuk Janoš Ziči i njegova supruga Irma Kraj (1830-1913) imali odlučujuću ulogu u gradnji crkve, nisu sahranjeni ovde. Iza glavnog oltara je međutim smešten ovaj portret grofa. I sam glavni oltar je napravljen zahvaljujući daru grofa i grofice – svote od 26.000 kruna.[71] Portret je puritanski, prikazuje vremešnog grofa u crnom odelu i beloj košulji. Stav tela mu je ležeran, desnu ruku drži u džepu pantalona. U vreme izgradnje crkve grof je imao osamdeset i šest godina. Pozadina slike je jednobojno tamna, jedina poruka je opušteno i zadovoljno držanje i ruka položena na knjigu i listove hartije. Možda ga je Hirš naslikao aprila 1903. godine, nakon što su i novine obznanile da je stvar izgradnje crkve konačno odlučena.[72] Na vrhu jednostavnog drvenog okvira fragmentalno se nalazi grb Zičijevih: kruna okružena jelenskim rogovima i krst. Bračni par nije dočekao prvi svetski rat, ostavivši iza sebe dvoje dece, Belu i Ilonu. Jedan novinski članak piše 1933. godine sledeće: »Javljaju iz Dubrovnika: na divnom štrandu Kupari na najlepšem mestu jugoslovenske morske obale u Hotelu Kupari živi Ede Ziči, unuk nekadašnjeg dobrodušnog i popularnog vlastelina Bačke Topole, jedan približno 35 godina star izanredno simpatičan mladić. U Kuparima letuju mnogi gosti iz Mađarske, jer su u Hotelu Kupari i korespondencija i posluga mađarski. Pošto B. Topola može da zahvali grofovskoj porodici Ziči veliku baštu, prekrasnu rimokatoličku crkvu, župu i samostan nazvan po Našoj Gospi, koja i sada ima važnu funkciju, verujemo da nije nezanimljivo ako Topolčanima damo na znanje kako živi unuk porodice grofa Zičija.«[73]

GLAVNI OLTAR

Crkva, pa i glavni oltar je posvećen u čast Srpanjske Gospe; glavni motiv prikazuje susret Elizabete i Marije. Drvenu konstrukciju (visina 12,46 m) u stilu neogotike je izradila tirolska firma **Štufleser.**[74] **FIRMA ŠTUFLESER** je već ranije transportovala svoje prozvode u dve subotičke neogotičke crkve, crkvu svetog Đorđa i svetog Roke[75] (3 oltara, predikaonicu i dva kipa), kao i u subotičku katedralu svete Terezije (24 skulpture i Sveti grob). Firma je takođe radila za temišvarsku crkvu Naše Gospe, za katedralu u Košicama, za novosadske i senćanske naručioce – kako to piše u njihovoj subotičkoj reklami iz 1897. godine.[76] Glavni oltar donjogradske neogotičke crkve Svetog srca (građene 1893-

71 Szentbeszéd, 1906.
72 Bácstopolyai Hirlap, 26. april 1903.
73 Backa Topolai Járási Újság, 25. jun 1933.
74 Harkai I. 2001. 135
75 Gajdos Tibor 1995.30.32.
76 Reklama. Szabadka és Vidéke 1897. 1. maj 1897. 3.

1896), kao i bočnog oltara, te krstionice svete Barbare u Senti su radovi Nandora Štuflesera.[77] Dolina Gredela (Grödel) u južnom Tirolu, bila je u doba historizma, a posebno krajem XIX veka, jedan od najznačajnijih centara izrade crkvene opreme. Naročito se isticalo naselje St. Ulrih, gde je, uostalom, delovala i firma Štufleser. U slučaju hrvatskih crkava, na primer, proizvodi južnotirolskih majstora bili su znatno jeftiniji od robe lokalnih firmi, tako da su njihove rezbarije doživele dinamičnu ekspanziju i u tim krajevima. Mada se radi o serijskim proizvodima, karakteriše ih zanatska perfekcija.[78]

Autor oltarnih pala glavnog oltara je slikar iz Budimpešte **ANDOR DUDIČ**, čija je signatura, »Dudich A«, crvenom bojom u desnom delu oltarske slike u donjem desnom uglu ispod figure Zaharija. Andor Dudič (Pešta, 1866 – Budimpešta, 1944) se školovao u Beču 1884-1886. kod Sigmunda L. Alemanda (Siegmund L. Allemand), zatim od 1887. na minhenskoj Akademiji kod Ludviga Herteriha (Ludwig Herterich) i Šandora Lizen-Majera (Liezen-Mayer). Posećivao je i slobodnu školu Šimona Hološija (Hollósi Simon). U periodu od 1891-1897. je bio u Majstorskoj školi Đule Bencura (Benczúr Gyula), gde je od 1890-te izlagao u Umetničkom salonu.[79] U početku je radio žanr slike u naturalističkom stilu, a od 1895. se bavio i slikama istorijskog sadržaja. Ubrajaju ga među najizrazitije predstavnike pseudoistorijskog slikarstva milenijske proslave.[80] Na izložbi povodom hiljadugodišnjice doseljavanja Mađara, bio je zastupljen slikama traženim po narudžbini županije Vesprem i grada Rijeke, za čiju gradsku kuću je naslikao sliku *Podesta fijumski čita darovnicu kraljice Marije Terezije*.[81] Decenijama, pa i 1896. godine, bio je član skupštine Zemaljskog mađarskog društva likovnih umetnika i kao takav bio član brojnih komisija i odbora.[82] Nagradu Društva, dobijali su prvenstveno sami članovi, dakle zastupnici salonskog stila, među njima i Dudič.[83] Na brojnim njegovim freskama i mozaicima mešaju se akademska i neobarokna šema sa već pomodnom secesijskom dekorativnošću i linearnošću. Primeri za to su freske u Parlamentu (1902-03), gde je u neogotičkoj zgradi slikao neobarokne kompozicije,[84] ili glavni oltar crkve u Bačkoj Topoli (1908). Na njegovim ranim štafelajnim slikama žanr elementi se smenjuju sa motivima preuzetim iz simbolizma i secesije.[85] Bavio se i secesijskom grafikom.[86] Bačku Topolu je posetio sredinom avgusta 1905.

77 Valkay Z. 2002. 216.
78 Nela Tarbuk, 2000. 264-267.
79 Révész E. 2001.
80 Bernáth M. 1981. 202.
81 Slika predočava svečano proglašenja pripajanja Rijeke (Fiume) Mađarskoj. Danas je u zbirci riječkog *Pomorskog i povjesnog Muzeja Hrvatskog primorja,* kao i skica, koja je 2000. objavljena u publikaciju koja obrađuje historicizam u Hratskoj. Vidi: Historicizam u Hrvatskoj II, 2000. 610.
82 Koós J. 1981. 129.
83 Gábor E. 1981. 135.
84 Németh L. 1981. 52.
85 Gellér K. 1981. 204.
86 Gellér K. 1981. 444.

kako bi osmotrio novu crkvu.[87] Glavnu oltarsku sliku je rešio u duhu simbolizma i secesije, sa sličnim kompozicionim karakteristikama, kao u slučaju slike *Podesta fijumski čita darovnicu kraljice Marije Terezije.* Zanimljivo je još pomenuti da je neposredno pre slikanja bačkotopolskog oltara 1902/03. radio u budimpeštanskom Parlamentu,[88] što ukazuje na to da je porodica Ziči kao naručilac i ovaj put birala sebi iz redova vodećih umetnika.

Glavni oltar je donacija grofa Nepomuka Janoša Zičija i grofice Irme Ziči, rođene Kraj, u svoti od 26.000 kruna.[89]

Susret Jelisavete i Marije

Središnji deo glavnog oltara ima dimenzije 3,29 x 1,88 metara. Pozlećenim drvenim ramom je podeljen na jedno središnje veće polje i dva bočna, uža. Scena u sredini prikazuje Marijinu posetu Elizabeti. U gornjem delu nalazi se pomalo povijena **Marija,** sva uvijena u belo velo, dok levu ruku polaže na Elizabetinu ruku. Pored nje, uspravno stoji **Elizabeta,** čija je glava takođe opasana belim velom, ali na njoj dominira duga odeća smeđe i tamnozelene boje, što upućuje na njenu starost. Prema Lukinom Jevanđelju (LK 1, 36) prilikom Blagovesti, Mariji saznaje da joj rođaka Elizabeta, u svojoj starosti, očekuje dete. Marija je krenula na put u brda, u grad u kome su stanovali Elizabeta i Zaharije. Kada su se dve žene ugledale, u Elizabetinoj utrobi se pomerio zametak, budući sv. Jovan Krstitelj, a Elizabeta je uzviknula: »Blagoslovena si ti među ženama, i blagosloven je plod utrobe tvoje! I otkud je meni ovo da dođe mati Gospodina mojega k meni?« Elizabetine reči su podržale reči anđela, Marija se tada pomoli Bogu, koji ju je izabrao da bude blagoslovena. Susret dve žene, kako se raširenih ruku približavaju jedna drugoj da se zagrle, javlja se u V veku zajedno sa scenom Blagovesti, u ciklusima koji prikazuju Hristov život. Samostalna tema je postala tek kada su franjevci uveli 1263. praznik Marijine posete Elizabeti (od 1389. se obično slavi 2. jula). Pod uticajem franjevačke mistike je ovaj događaj postao jedna od važnih stanica Marijinog života i bio uvršten među Marijine radosti: Blagovesti, Marijina poseta Elizabeti, Isusovo rođenje, Poklonstvo kraljeva, Predstavljanje u hramu, dvanaestogodišnji Isus u hramu, Isusovo vaskrsnuće, Hristov odlazak na nebo, dolazak Svetog duha, Marijino vaznesenje, Marijino krunisanje.[90] Pored dve ženske figure na oltarnoj pali se nalaze spreda dva i pozadi dva anđela, a u nastavku u bočnim poljima vidimo anđeoski hor. Anđeo u crvenoj odeći u desnoj ruci drži **srp,** dižući ga pred Elizabetom. **Tako srp i Marija dospevaju u središte slike.** Srp upućuje na praznik Srpanjske Gospe,

87 Bácstopolyai Hirlap, 20. VIII 1905.3. str.
88 Révész Emese, 2001.
89 Szentbeszéd, 1906.
90 Ovde i u daljem tekstu sam se u ikonografskoj interpretaciji, ako to nije naznačeno drugačije, oslanjala na Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva., 1979; te na Keresztény művészet Lexikona, 1986

koji se slavi 2. jula, kada je ujedno i tradicionalni početak žetve,[91] a u širem smislu čini analogiju sa prikazima Madone sa srpom. Naime, na mnogim prikazima je vidljiv mesečev srp ispod Marijinih nogu, što je označava kao nebesku ženu Apokalipse (Otkrivenje 12), u drugim slučajevima je okružuju Sunce, Mesec i zvezde (u ikonografiji Netaknute Device).

U donjem delu središnje olarne pale vidimo figuru krilatog nagog deteta (simbol duše) i u zlatnožuti plašt odevenog anđela, kako kleči i obuhvata **plavu kuglu**. Kugla pod Marijinim nogama simbolizuje vaseljenu. To kao da anticipira scenu Hristovog krštenja, gde Sunce i Mesec simbolišu kosmos koji se klanja pred Spasiteljem. Sadržinski i u pogledu kompozicije kontrapunkt za dve kugle u dnu slike sačinjava pozadina u gornjem delu slike: s dva stuba razdvojena zasvođena otvora, koji iza Elizabete i Marije u plavoj boji reprezentuju prisustvo **svetog trojstva**.

U dva bočna uzana (3,29 x 0,67 m) polja glavnog oltara, ispod hora anđela s leva se nalazi Isusov odgojitelj **sv. Josip Nazaretski,** a s desne strane u svešteničkoj odeždi, **Zaharije,** otac svetog Jovana Krstitelja. Zaharija vidimo u trenutku kada na jednu ploču upisuje ime Jovan (značenje: »milostiv je Bog«), posle čega će mu se vratiti moć govora. Stari Zaharije je naime posumnjao u obećanje arhanđela da će mu se roditi sin, zbog toga ga je Gospod kaznio da bude nem. Sve do ovog trenutka, koje će uslediti po rođnju njegovog sina, sv. Jovana Krstitelja, to jest kod obrezivanja, kada mu je trebalo dati ime.

Hristovo rođenje; Poklonjenje mudraca

U donjem delu glavnog oltara vidi se šest manjih slika (dimenzija jedne je 70,5 x 47 cm), koje s leva u tri polja prikazuju **Hristovo rođenje**, a u tri polja s desne strane **Poklonjenje mudraca**. Segmentacija scena na šest slika ne razbija jedinstvenu kompoziciju. Jedino se u sredini niz prekida zbog tabernakla i krsta. U sceni Hristovog rođenja, s leva se vide anđeli i Sveta porodica. U srednjem polju je osvetljen anđeo okrenut prema prethodnom anđelu, desno od njega je tamna figura s. Josipa koji kleči okrenut sledećem polju. Sredini oltara, odnosno tabernaklu najbliža je osvetljena scena: Marija, nagnuta nad malim Hristom u jaslama. Desni niz slika ima identičan ritam osenčenih i osvetljenih delova, kao i smenjivanje stojećih i klečećih figura: dva kraja slike počinju sa po jednom tamnom stojećom figurom, zatim sledi jedna stojeća vrlo osvetljena, takoreći hladno bela figura. U sredini s obe strane vidimo prelaz između stojećih i klečećih figura, potom na unutrašnjim slikama, koje sa krstom sačinjavaju sredinu oltara, vidimo najvažnije motive – natopljeni toplom žutom bojom vide se Bogorodica, dete Spasitelj i anđeo posrednik. Izvor svetlosti ovde predstavlja dete. Iznad figura je tamnoplav, sitnim zvezdama posut nebeski svod, kao i smeđa boja štale u kojoj je smeštena Sveta porodica.

91 Kazivanje župnika Ferenca Fazekaša

Simbolički niz predela

Ispod gore naznačenog šestostruko segmentiranog niza slika predela povlači se simsom razgraničeni drveni aplicirani sakralni niz motiva, ukupno 12 simbola. Ispod po jedne manje uljane slike, u parovima se nalaze dva simbola u kvadratnim kazetama (drvo, dužina: 23,5 cm). To su s leva sledeći simboli: ispod 1. slike **golub** – simbol Svetog duha, **ljiljan** – simbol devičanske čistote i nedužnosti, Marijin atribut. Ova dva motiva govore o Blagovestima, kada je Mariju ispunio Sveti duh. Ispod 2. slike nalazi se zracima okružene dve **ruke koje se rukuju** – simbol opraštanja, kao i **srce sa zrakom svetlosti** – simbol oproštaja, Božjeg milosrđa. Ova dva motiva ispod sv. Josipa govore o njemu. Ispod 3. slike, koja prikazuje Mariju i dete Spasitelja **zvezda repatica sa manjim mesecom i suncem** – simbol Vitlejemske zvezde »koja je vodila mudrace sa Istoka, dok najzad nije stala nad mestom, gde je bilo dete...« kao i jedna **kadionica** s dve strane sa jednom manjom kutijom i **peharom** – simboli zlata, tamjana i mirte, pokloni Tri kralja. Ispod 4. slike **korpa sa dva goluba** – znači žrtvu koju je četrdeset dana po rođenju Isusovom Marija donela na oltar prilikom predstavljanja Isusovog u hramu. Posle Blagovesti to je drugo otkrovenje spasenja i zbog toga počinje sa ovim motivom niz slika, tj. druga rečenica. Pored njega **biljka** – takođe ukazuje na Mariju. Ispod 5. slike je svevideće **Božje oko** sa zrakom svetlosti – što simboliše uvek budno Sveto Trojstvo, često zastupljeno u prizorima Blagovesti, Isusovog rođenja i Raspeća. Pored njega se nalazi zracima setlosti okružena **knjiga** – simbol Svetog pisma, u vezi sa Marijom otvorena knjiga podseća na ispunjenje Isaijinih proročanstava. Ispod 6. slike je grčki **krst** sa zracima – najvažniji simbol hrišćanske vere, koji upućuje na Hristovu žrtvu na krstu, odnosno na pobedu nad grehom i smrću, na spasenje, a pored njega **anđeo** koji drži veo – što može biti jevanđelista Matej, koji jedini među jevanđelistima priča o mudracima s Istoka (vremenski redosled simboličkog niza može da upućuje i na Isusovo vaskrsnuće[92]). Posle ove kratke analize, možemo reći da se sadržaj niza simbola, vezuje za sadržaj glavnog oltara, za Marijine radosti. Nasuprot Marijinih sedam bolova u XV-XVI veku su počeli da u nizovima prikazuju Marijinih sedam radosnih događaja odabirajući ih između gore nabrojanih. U slučaju ovog glavnog oltara predočavaju se Marijine radosti vezane za Isusovo rođenje. Međutim, ovaj niz poruka danas ostaje skriven iza vaza i strukova cveća koji ga pokrivaju i koje zavisno od godišnjih dobi, često smenjuju sa šest dekorativnih svećnjaka.

Između niza simbola se nalazi tabernakl (dimenzija tabernakla 164,5 x 94 cm) sa pozlaćnim nizom lišća. U sredini jednostavnog vertikalnog segmentiranja, takođe pozlaćenih krila vrata, vidi se po jedan anđeo. Iznad toga, u nizu šest manjih slika, u sredini, ugrađeno u jednu gotičku arhitekturu raspeće sa postamentom. Ovaj deo središta bogosluženja naglašeno je svojom crvenom pozadinom. Sa strane po jedan par zidnih svećnjaka, odnosno lampi, osvetljava centralne fragmente oltara.

92 Kazivanje župnika Ferenca Fazekaša.

Gornji deo drvene konstrukcije glavnog oltara

Gornji deo glavnog oltara sačinjava skulptoralna kompozicija, uklopljena u vodoravnu formu, nalik na dvoslivni krov. Sa dva boka stoji **po jedna skulptura anđela**. Oni gledaju na nebo prekrštenih ruku na grudima, podignutih krila, odeveni u dugačku pozlaćenu odeću. U sredini, u tri gotička fijalna udubljenja, ispred plave pozadine nalaze se tri drvene skulture: u sredini **arhanđeo Gavrilo,** koji igra važnu ulogu u Blagovestima. Kao poslanik Božji, drži ljiljan u desnoj ruci i postavljen je visoko u središtu, iznad ključne scene glavne oltarske pale. Na jednoj mu strani stoji **apostol Pavle** sa mačem i Svetim pismom u ruci, kao jedna od najistaknutijih ličnosti rane hrišćanske crkve i zaštitnik županije Bačke. Na drugoj strani arhanđela Gavrila stoji zaštitnik tajne ispovedanja, **Sveti Jovan Nepomuk**, u sveštеničkoj odeždi, sa košuljom iznad reverende i biretom na glavi. Prema legendi, kao praški nadbiskupski namesnik i kanonik katedrale svetog Vita, bio je ispovednik kraljice Sofije. Bačen je u Vltavu zato što je nije odao njenu ispovest. Pet je sjajnih zvezda pomagalo u pronalaženju njegovog tela i zbog toga ga, kao i ovde, predstavljaju sa pet zvezdica u oreolu oko glave. Pogled upire u raspeće u levoj ruci, kažiprst desne ruke stavlja na usne, označavajući i time nemost. U crkvi je sv. Jovanu Nepomuku posvećen i jedan bočni oltar, koji može da upućuje na poštovanje sveca proisteklo iz imendana posednika grofa Nepomuki Janoša Zičija, odnosno u slučaju kipa na glavnom oltaru na sveca zaštitnika mecene.

Dva pobočna kipa anđela, 1919.

Glavnom oltaru pripadaju još i dva zasebna, na postolje postavljena kipa **anđela,** položena na tlo s dve strane oltara. Ovaj par anđela se prvi put pominje prilikom crkvenog inventara iz 1919. godine. Donji plašt im je beo, gornji svetlo plav, krila su pozlaćena. Anđeo s leve strane saginje glavu, onaj s desne strane podiže pogled. Oba drže po jedan visok svećnjak. Ovi se anđeli vezuju za četiri skulpture anđela na samom oltaru. (Visina skulpture: 122 cm, visina postamenta: 90 cm, visina svećnjaka 160 cm)

BOČNE OLTARNE PALE, ŠTACIJE I DRUGE ŠTAFELAJNE SLIKE

Sakralne slike u ulju koje se nalaze u crkvi smeštene, su u bočnim apsidama, na oltaru i u bočnim brodovima, a takođe u spremištu, sakristiji i u levom ulazu ispod zapadnog para tornjeva. U levoj apsidi susret Elizabete i Marije, desno odatle u bočnom oltaru koji vodi ka glavnom oltaru nalazi se oltarska slika sv. Jovana Nepomukog, a u apsidi na desnoj strani oltarska slika desnog bočnog oltara sa prikazom Male svete Terezije, oltarska slika bočnog oltara koji vodi ka svetilištu prikazuje svetog Vendela.

Bočna oltarna pala svetog Jovana Nepomuka-* Mikloš Barabaš, *1855. Sudeći prema potpisu slikara i pozlaćenom ramu, ova slika je pripadala opremi stare crkve, kao i oltarna pala svetog Vendelina. Tehnika dela je ulje na platu, dimenzije su 200 x 124 cm. Potpis slikara se nalazi u uglu dole levo: »Barabás 1855«, dok je desno dole signatura restauratora: »Römann 1888«. Janoš Reman kraj svog potpisa nije dopisao da je sliku restaurirao, a još je k tome tankim slojem prefarbao originalnu signaturu. Čišćenjem bi se mogla dokazati originalnost Barabašove slike, a takođe bi se opet moglo uživati u njenim slikarskim vrednostima. U središtu slike se vidi svetac, čiji dan se praznuje 16. maja. Zaštitnik je tajne ispovedanja, mostova i vodenih plovila. Prikazan je kako kleči na molitvenom jastučetu, ispred stonog raspeća. Čelo, belu reverendu i hermelinski plašt na ramenu osvetljava zrak svetlosti koji dolazi gore s desna. U izvoru svetlosti se vidi lice anđela, kako kažiprst prislanja na usne, dok u levoj ruci drži grančicu palme. Iznad svečeve glave, poput glorije sjaji pet zvezda. Preostalim delom slike vlada tmina. Gornju zasvođenu liniju slike obrubljuje barokni, od drveta pravljeni ukrasni ram. Gore, u sredini rama, nalazi se plamteće srce. **Slikar Mikloš Barabaš** (Markušfalva, 1810 – Budimpešta 1898), je učio na bečkoj Akademiji, te u Italiji i u Kološvaru. Od 1835. godine s kraćim prekidima živeo je u Pešti. Imao je krupnog udela u tome što je Pešta postala umetnički centar. Od Jožefa Bajze do Ištvana Sečenjija, svi su se trudili da Barabašu obezbede narudžbine. On je prvi i dugo vremena jedini mađarski slikar koji je uspeo da živi od svog umetničkog rada. Bio je izvrstan slikar portreta, pejzažista i akvarelista. Crkvenim slikarstvom se manje bavio, ali je ipak u svom kriznom razdoblju – u godinama apsolutizma – prihvatao i takve porudžbine.[93] Tada je naslikao i bačkotopolske oltarske pale. Tokom renovacije crkve 1888. godine, napisan novinski članak pominje Barabašovu oltarsku sliku[94] kojoj se zasad nije ušlo u trag. U senćanskoj crkvi sv. Ištvana, Barabaš je jednu deceniju ranije, dakle 1845. godine naslikao sliku glavnog oltara sa motivom sv. Ištvana koji predaje krunu sv. Mariji, te dve bočne oltarske pale: Marijino vaznesenje i Raspinjanje Hrista na krst.[95]

Janoš Reman*: kopija Vizitacije Mariota Albertinelija iz 1503, 1888.* Ova oltarska pala se nalazi u levoj apsidi. Tehnika je ulje na platnu, dimenzije su 235 x150 cm, potpis slikara se nalazi desno dole: »Römann, 1888«. Sliku je 1995. restaurisala Žužana Korhec Pap i ustanovila da je za osnovu Reman uzeo renesansnu sliku, tačnije Vizitaciju Mariotta Albertinellija iz 1503. godine. Remanova slika je, prema tome, kopija. Verovatno je pravljena kao zamena za oštećenu oltarsku palu stare crkve. Trenutno je bez okvira.

93 Művészeti Lexikon, 1965. 156-7.
94 Közép Bácska, 1888.II.29.
95 Valkay Zoltán, 2002.50.

Bočna oltarna pala svetog Vendelina* - Jožef Molnar, *1855. Vreme nastanka slike je identično sa Barabašovim delom, ona se nalazi u istovetnom ramu. Tehnika slike je ulje na platnu, dimenzije su 200 x 124 cm, potpis autora je levo dole: »Molnár J. 1855.«, a dole desno restauratora: »renovirao Janoš Reman 1888.« Dan svetog Vendelina se praznuje 20. oktobra. On je živeo kao pustinjak i pastir, te je patron pastira, seljaka, ratara, ovčara, a takođe i njiva i životinja. Na ovoj ga oltarnoj pali vidimo kao pastira, u smeđoj odeći sa zakučastim štapom. Prikazan je frontalno u središtu slike, sa ukrštenim rukama na grudima, držeći štap i šešir. Pogled upire u nebo. Oko njega leže ovce, pozadi se vide dve krave. Pozadina je stenovit pejzaž. Noćni nebeski svod je oblačan, ali svetao, s desne strane se na nebu bledo ocrtava tanki srp meseca. Mada je noć, slika je ipak osvetljena nimbusom. **Jožef Molnar** (Žambek, 1821 – Budimpešta, 1899) učio je u Veneciji, Rimu i Minhenu. Njegova je umetnost napredovala od sentimentalno mekog slikanja ka romantičarskom izboru motiva i načinu prikazivanja. Od 1853. živeo je u Pešti i u godinama represije je svojim istorijskim slikama, kao i pejzažima i žanr slikama objavljenim pod nazivom Nacionalni album (Nemzeti Album) stao uz nacionalne umetničke težnje. Njegova naklonost svetlosnim i koloristićkim efektima u pojedinim slikama, svrstava ga u preteče plenerizma.[96]

***Oltarna pala male svete Terezije* - Peter Bičkei,** 1927. Bočni oltar Male svete Terezije je prvobitno sadržavao uljanu sliku prvog nastavnika umetnosti u Bačkoj Topoli, Petera Bičkeija. Sliku su 1933. skinuli i zajedno sa tabernaklom, koji pripada oltaru, smestili u spremište. Uljana slika formata 240 x 135, potpisana je dole levo: »Bicskey Péter 1927«. Prostor slike je dijagonalno podeljen na dva dela: u levom gornjem delu vidi se karakteristična frontalna stojeća figura svetice, u svetlom prostoru sačinjenom od oblaka. Svetla pozadina je žutozlatne boje, u njemu četiri anđela lepršaju i bacaju ruže. U desnom donjem uglu tamni oblaci se preobražavaju u pozadinu, tačnije u unutrašnjost jedne sobe. Tu u naslonjaču sedi majka koja iz knjige čita devojčici u svom krilu. U krilu devojčice su ruže. Naime, Mala sveta Terezija (1873-1897) je već u vreme svog detinjstva često vežbala pobožnost, ali je ovo ujedno i poruka svakoj majci koja gleda sliku. Svetica je umrla 1897, proglašena je blaženom 1923, a uvedena u red svetaca 1925. Njena trajna zasluga, da je tražila jedan »puteljak« ka savršenstvu jedne sasvim svakodnevne askeze. Po njenom mišljenju i najslabiji čovek može da sudeluje u svemoćnoj snazi milosti Božje. Njen dan se praznuje 1. oktobra.[97] O Maloj svetoj Tereziji su pod nazivom »Dečje srce«, u režiji Bele Baloga 1920. snimili film, koji se, na primer, mogao pogledati u bioskopskim predstavama u bajskoj školi kaločkih školskih sestara.[98] Peter Bičkei je sliku zacelo naslikao po porudžbini 1927, svega dve godine posle kanonizacije svetice. Ova slika je, dakle, dokument

96 Zádor Anna, Lexikon. 1967.362.
97 Antolić, J. 1998; Szentek Lexikona, 1994, 341-342., Szentek Élete, 1984. 651-657.
98 Merk Zsuzsa, 1998.

o pojavi kulta jednog novog sveca u Bačkoj Topoli. **Peter Bičkei** (Bačka Topola, 27. juni 1885 – 26. juli 1942) je svoje školovanje završio u Učiteljskoj školi u Segedinu i u Baji. Po sticanju diplome je u razdoblju 6. oktobar 1905 – 6. oktobar 1911. predavao u mestu Davod u bajskom okrugu.[99] Prema različitim izvorima, u više je navrata boravio u Minhenu[100] kao i u umetničkim kolonijama Nađbanje[101] i Solnoka – gde je i živeo.[102] U rodnom gradu je prvi put izlagao 1908. godine, u organizaciji i s učešćem nastavnika crtanja Mihalja Molnara.[103] Prema dosadašnjim podacima, to je bila prva likovna izložba Bačke Topole. Među izloženim slikama mnoge su imale sakralni sadržaj: portret jednog inostranog župnika, Sveti Antun Padovanski, – slika velikog formata, Adam i Eva, Kain i Avel, Hrist kod Jakovljevog bunara, Mojsije, Josipov život – prema Munkačijevoj kompoziciji. Bičkei je posao u rodnom gradu dobio tek 1911, kada su ga najzad imenovali za učitelja narodne škole.[104] Godine 1914. imenovan je za nastavnika crtanja u mesnoj građanskoj školi,[105] ali je do svoje smrti, u periodu 1916-1942. predavao u šegrtskoj školi.[106] Pored pedagoškog rada bio je aktivan izlagač u Udruženju slikara, crtača i vajara amatera Bačke županije (1913), u Udruženju likovnih umetnika Vojvodine (1923-1925), te u Nezavisnom vojvođanskom likovnom društvu (1928). Posle smrti su ga najčešće pominjali kao pedagoga koji je otkrio naivnog slikara Petera Nađapati Kukaca. Opširnije možemo da čitamo o njemu u studijama koje prikazuje njegovo stvaralaštvo.[107] Oltarsku palu Male svete Terezije naslikao je 1927, godine, kada su ga imenovali članom skupštine opštine Bačka Topola i kao takav je dospeo u publikaciju »Vojvođanska galerija« autora Zoltana Čuke i Balaža G. Arpada. U stalnoj postavci Muzeja Bačke Topole trenutno su mu izložena četiri pastela.

Bočna oltarna pala male svete Terezije* - Antal Krel, *1933. Slika koja je sada montirana na bočni oltar je delo Antala Krela (Kröll). Ispod nje je postavljen kip Praškog Malog Isusa. Tehnika optarne pale je ulje na platnu, formata 233 x 134 cm, potpis slikara se nalzi dole s desne strane: » K.M. 1933. A. Kröll, Stari Bečej«. U slučaju ove slike u donjoj polovini vidimo sledeće atribute svetice: mlada opatica u uniformi reda, dete Isus u krilu Marije kao Nebeske kraljice, rasute ruže. U gornjem delu slike je vidljiv krst, na njemu plašt Veronike, okružen s tri anđeoske glave. Čitava se scena dešava na nebesima, zbog toga je pozadina slike svetloplavo bela. Oltarna pala je nastala 1933. godine i dospela na mesto gde se prethodno nalazilo delo Petera Bičkeija. Antal Krel se, kao uspešan ilustrator,

99 Lista nastavnog kadra 1941-44. Zavičajni arhiv Bačke Topole. 4/2002.
100 József I. 1973.16.
101 Magyar Művészettörténeti Kutatóintézet, Szentiványi Gyula kézirata – Lexikon osztály.
102 Izložba vojvođanskih mađarskih likovnih umetnika. Katalog. Palić,1952. 6.
103 A topolyai képkiállitás. Bács-Topolyai Hirlap, 16.avgust 1908. XIII.33.2.
104 Zavičajni arhiv Bačke Topole. Prosveta 4/2002.
105 Virág G. Az iskola. Rukopis. Zavičajni arhiv Bačke Topole. 41.
106 Virág G.1993.81.
107 Ninkov K. O., 2003., 2005.

pominje u knjizi »Pisma ćika Mihala Imrea Cirakija«, koja su izlazila u izdanju novosadske Uranije. Drugo izdanje ovih humoreski štampano je 1934. u Starom Bečeju, u štampariji Janoša Luxa. Spone Antala Krela sa Starim Bečejom dokazuje i signatura oltarske pale. Porudžbinu iz Bačke Topole možda duguje porodici Ciraki, jer je opšte poznato da su Gabor Ciraki i dr Janoš Hadži inicirali 1892. osnivanje Gazdinskog kruga u Bačkoj Topoli.[108]

Nepoznat majstor: Stradanje Hrista, 14 štacija

Dosada nismo pronašli podatke o majstoru koji je izradio ovu seriju, ali im stil upućuje na to da je nabavljena u nekoj od prodavnica crkvenih predmeta. Takva je bila umetnička ustanova »Retai (Rétay) i Benedek« u Budimpešti, gde su prihvatali i slikanje »oltarnih pala, ikona i slično«.[109] Zanimljiv je podatak da inventar iz 1915. godine pominje samo dve slike štacija.[110] Iz toga se može izvesti pretpostavka da su slike štacija izrađene tokom 1915. i 1916. godine. Dimenzija slika je 151 x 135 cm, visina drvenog rama sa krstom na vrhu jeste 302 cm. Slike su: 1. Hrist pred Pilatom, 2. Hrist podiže krst, 3. Hrist pada prvi put pod teretom krsta, 4. Susret sa majkom Marijom, 5. Simeon Kirinejski pomaže da nosi krst. 6. Veronika pruža veo Hristu, kako bi mogao da obriše lice, 7. Hrist se ruši drugi put pod teretom krsta, 8. Susreće uplakane jerusalimske žene, 9. Hrist se ruši i treći pod pod teretom krsta, 10. Razodevanje Hrista, 11. Hrista prikivaju na krst, 12. Hristova smrt na krstu, 13. Skidanje sa krsta, 14. Hristovo polaganje u grob.

VITRAŽI

Glavni oltar u apsidi svetilišta okružuju četiri vitraža, dok peti prozor svetilišta nije ukrašen vitražom. Četiri vitraža (*Sveta Elizabeta Arpadovićka, Sveti Mihajlo, Sveti Gelert i Sveta Margita Arpadovićka*) su izrađena 1907. godine, a autor je **KAROLJ MAJBEM (MAJOROŠ,** 1867-1944). Karolj Majbem je studirao u Minhenu. Godine 1905. je u Budimpešti otvorio atelje za izradu vitraža. Radove je prikazao na torinskoj i milanskoj svetskoj izložbi. Radio je sa Šandorom Nadom i Mikšom Rotom. Godinu dana je, od 1913, predavao u Školi primenjenih umetnosti. Zajedno sa Johanom Hugom vodio je radionicu vitraža »Országos Üvegfestészet«.[111] Posle bačkotopolske crkve je sa svojim bratom izradio jedan deo vitraža nemačke crkve Srca Isusovog, sagrađene u Futogu 1907. godine.[112]

108 Virág G. 2001.159.
109 Reklama. Szabadka és Vidéke 1897.3.V/1.3.
110 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1915-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
111 Mester Éva 2000.80-81.
112 Stančić, Donka 1997.55-57.

Kompozicija vitraža se prilagođava biforama, dvodelnoj konstrukciji prozora. U kvadrofonu na vrhu bifora vidljivi su simboli, a na dnu prozora su navedena imena darivalaca i godina izrade, 1907. S leva prvi vitraž prikazuje **Svetu Elizabetu iz kuće Arpadovića**, čiji dan se praznuje 19. novembra. Sveticu vidimo u odeždi princeze, u crvenom plaštu, sa krunom i ružama, u trenutku dok deli hleb siromasima i bolesnicima okrenutim ka njoj. Ona je rođena 1207. godine kao ćerka kralja Andraša II. U vreme velike gladi 1226. godine na čudesan način hleb koji je delila se umnožio ili se preobrazio u ruže, u trenutku kada ju je muž Ludvig, sin tirinškog markgrofa Hermana pozvao na odgovornost. Kao udovica, ona je stupila u franjevački tercijarni red u Margburgu, osnovala je franjevačku bolnicu i s velikom požrtvovanošću negovala bolesne. Umrla je 1231, poštuje se i prikazuje kao patron franjevačkog tercijarnog reda i nemačkog viteškog reda. Njen kult je oživljen u XIX veku.[113] U gornjem redu oslikanog prozorskog stakla u jednoj četvorodelnoj kvadrofori vidi se **ptica pelikan** koja svoj porod hrani vlastitom krvlju. To je aluzija na Hrista, odnosno njegovu žrtvu. U dva donja dela prozora ime darodavca i godina darivanja: »**Felajánlja a Bács Topolyai Takarék Pénztár. A. D. 1907.**« (Poklanja Bačkotopolska Štedionica. L.G. 1907.)

Na narednom obojenom prozorskom staklu prikazan je **Sveti Mihajlo sa aždajom**, koji je jedan od sedam arhanđela (Dan. 10,13), pobednik nad Sotonom – aždajom (Otk. 12,7). Njegov dan se praznuje 29. septembra. Već je u doba ranog hrišćanstva smatran za čuvara Raja i za anđela Poslednjeg suda, koji sa vagom u ruci meri duše. Zbog njegove uloge često su mu posvećivali grobljanske kapele, ali su ga kao pobednika nad zlom takođe često prikazivali na ulazima crkava. Odeven u viteški oklop, stoji sa crvenim ogrtačem u levom krilu prozora, u onom delu svetilišta, gde se nalazi spomen skulptura i ploča porodice Kraj, tačnije barona Ferenca Kraja, dakle u funeralnom delu svetilišta. U gornjem delu prozora, u kvadroforiju se prikazuje **Agnus dei** – Jagnje Božje, sa zastavom ukrašenom krstom, koja znači Hristovu pobedu nad smrću i đavolom. Dole su zabeležena imena donatora: »**Felajánlja Kihut Mihály és családja. A.D. 1907**« (Poklanja Mihalj Kihut i njegova porodica. L.G. 1907.)

Na desnoj strani glavnog oltara nalazi se vitraž sa prikazom **Svetog Gelerta,** čiji dan se praznuje 24. septembra. Kao obično i ovde ga vidimo u biskupskom ornatusu. Iznad njega je prikazano **srce sa krstom** uokvireno vencem zraka, okruženo trnovim vencem, što je simbol njegove predane ljubavi prema Hristu i podnete žrtve. To je u XIX veku postao centralni motiv kulta Srca Isusovog. Ispod su imena darodavaca: »**Farnek Dezső és neje szül. Acsádi Margit ajándéka 1907**« (Dar Dežea Farneka i supruge mu rođ. Margit Ačadi 1907).

U nizu vitraža svetilišta prvi s desna prikazuje **Svetu Margitu Arpadovićku,** čiji praznik pada na 18. januar. Njeni karakteristični atributi su: crno-bela haljina dominikanskih opatica, u ruci ljiljan, krst, kruna i knjiga. Patronesa je

113 A keresztény művészet lexikona, 1986.84–85.

Mađarske i dominikanskih opatica. U gornjem delu prozora vidi se, smešteno u kvadrofonu, cvećem okruženo, bodežm probodeno, svetlosnim zrakom uokvireno **srce**, koje simbolizuje ljubav i žrtvovanje Hristu. Margitin otac Bela IV je bio ugarski kralj. Roditelji su je kao novorođenče ponudili Bogu na službu, a marta 1242. je brzi odlazak Tatara delovao kao nebeski znak na datu ponudu. Kraljevski par je održao obećanje i dete je dospelo u vespremski samostan sestara reda dominikanaca. Kada joj je bilo dvanaest godina, zavetovala se na monaštvo. Princeza-monahinja je rado obavljala i najjednostavnije poslove za sluge i radosna srca prihvatila i najokrutniju askezu. Teške pokore su joj uništile telesnu snagu i posle kratke bolesti umrla je 18. januara 1270. Njen grob je bilo mesto hodočašća sve do najezde Turaka. Kult svete Margite su u Budim vratile požunske klarise, ali je on prekinut zabranom reda klarisa 1782. godine. Kult je dobio novi zamah početkom XX veka. U našem slučaju ne može da se pripiše veza sa imendanom darodavke Margit Farnek. Naime, u donjem delu prozora stoji ispisano: »**Farnek Dezső és neje szül. Acsádi Margit ajándéka 1907**" (Dar Dežea Farneka i supruge mu rođ. Margit Ačadi 1907).

Peti vitraž crkve se nalazi na zidu levog bočnog broda, u trifori između prvog para tornjeva. Izrađen je 1912. godine. Jedini trodelni vitraž crkve prikazuje **Isusovo krštenje**. U srednjem prozoru vidimo pomalo nagnutog Isusa kako stoji u reci Jordanu, sa rukama sklopljenim za molitvu. Na jednoj strani je anđeo, na drugoj sedeća ženska figura. Iznad Isusove glave je blagosiljajuća ruka svetog Jovana Krstitelja. Figura Krstitelja je smeštena s desne strane. Na suprotnoj strani, u levom oknu prozora, stoje anđeli na obali reke. U četvorodelnom kružnom oknu, u gornjem delu, nalazi se skraćenica »**IHS**«, što znači Jesus Hominum Salvator – Isus spasitelj ljudi. U donjem delu srednjeg okna, na traci stoji godina izrade i ime darodavca: »**Anno 1912 Kisimre János**". Pri samom dnu levog okna se nalazi signatura izrađivača: »**Zsellér Imre Budapest**«. **IMRE ŽELER** (Budimpešta, 1878 – ?) je bio učenik Mikše Rota. Svoj samostalni atelje osnovao je 1903. Na osnovu kartona Ferenca Helbinga je 1929. zajedno sa Johanom Hugom i Karoljem Majbemom izradio vitraže Matijine dvorane hotela Palota u Lilafiredu.[114] Radovi mu se mogu videti u više od stotinu crkava, oni u peštanskoj franjevačkoj crkvi, u konviktskoj crkvi u Zugligetu i u katoličkoj crkvi Anđalfelda. Izradio je mozaik glavnog oltara segedinske Zavetne crkve.[115] U našim krajevima se prvi put javlja 1905. godine, kada je izrađuje vitraž svetog Đorđa za pravoslavnu Sabornu crkvu u Novom Sadu. Potom je 1908. radio za futošku pravoslavnu crkvu sveti Vračevi.[116] Za Bačku Topolu je, kao što znamo, radio 1912. godine, a 1917. izradio vitraže crkve Velike Gospe Mađara u Tornjošu.[117]

114 Mester E. 2000. 80.
115 Új idők lexikona, 6239.
116 Stančić, Donka, 1997.20.
117 Valkay Z. 2002.225.

PROPOVEDAONICA

Inventar iz 1898. godine pominje propovedonicu stare crkve, koja je bila pričvršćena za zid i napravljena od drveta. Imala je spoljne stepenice, dvoja vrata i na vrhu kip Dobrog pastira.[118] U novu crkvu je postavljena nova propovedaonica, isto od drveta, u neogotičkom stilu, očigledno produkt firme Štufleser. Pričvršćena je uz unutrašnji deo prvog stuba od svetilišta. Šestougaonog je oblika, prečnika 136 cm, širina stepenica je 70 cm. Stepenište je okrenuto svetilištu, a na pet ostalih strana propovedonice vidimo po jedanog evanđelistu sa atributima, te Isusa Hrista kao učitelja na katedri. Evanđelisti i Isus su prikazani na istovetan način: u svodom zatvorenom, odozgo čipkastom, polju; frontalno, u sedećem položaju, sa zlatnom pozadinom; atributi evanđelista se nalaze iznad figura u jednom manjem četvorodelnom listu. Baldahin propovedaonice sledi šestougaoni oblik, njegove uglove ukrašavaju figure šest **anđela koji sviraju**, a odozdo u sredini u gotičkoj arhitekturi postavljen je **mali Isus** sa krstom u levoj ruci i blagosiljajućim pokretom desne ruke. Na svodu baldahina, u oktogonalnom polju vidimo **Sveti duh u liku goluba**, okružen sa šesnaest zrakova. Ime darodavaca možemo pročitati iznad lika Hrista na bočnoj strani propovedaonice: «**Rind Antal fia Rind János emeltette Tóth Harsányi Veronikával**« (Rind Janoš sin Rind Antala dao podići sa Veronikom Tot Haršanji). Janoš Rind je ispred svoje kuće, u starom Vinogradarskom šoru 1902. godine postavio krst, [119] a kameni krst u Istočnom ili Malom groblju takođe se vezuje za njegovu porodicu. Na postamentu tog krsta je sledeći tekst na mađarskom jeziku: »Obožavamo Te Hriste i blagoslovimo jer si Ti svojim Svetim Krstom iskupio ovaj svet. Sin Ane Mihalek i Antala Rinda podigli su u slavu Božju Janoš Rind i Verona Tot 1913.«[120] Prema tome, nije slučajno da je izradu propovedaonice nove crkve bračni par pomogao sa sumom od 2000 kruna, kako se to pominje prilikom osvećenja crkve 1906. godine.[121]

ORGULJE

Orgulje stare crkve, sa pedalom od 7 varijacija, bile su smeštene u desnom oratoriju.[122] Za novu zgradu su dali napraviti orgulje pneumatskog sistema, od jednog od najboljih izrađivača orgulja, Jožefa Angstera iz Pečuja. Dva harmonijuma u crkvi takođe su njegov rad, tačnije rad Jožefa Angstera i Sina.

118 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
119 Kocsis Antal – Nagy Tibor, 1994. 44.
120 Kocsis Antal – Nagy Tibor, 1994. 26.
121 Szentbeszéd, 1906.
122 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban, KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

Odluku o konkursu raspisanom za orgulje u crkvi doneli su 11. juna 1906. Od tri učesnika konkursa – pečujski Angster, Šandor Orsag iz Rakošpalote i Braća Riger iz Budimpšte – nadbiskupska vlast je izabrala radionicu Jožef Angster i Sin.[123] Donatori velikih orgulja, u iznosu od 11.000 kruna, su zemljoposednik i crkveni staratelj Ištvan Zahorec (1849-1912) i supruga mu Katalin Lerinc (1850-1921). Orgulje su napravljene 1907. godine, restaurisane 1974, od Petera Veiha iz Pečuja i Jenea Ileša. Godine 1991. renovirao ih je Mihail Udovenko iz Odese. **JOŽEF ANGSTER** (1834-1918) je učio zanat u Beču, potom u Parizu. Kao nameštenik čuvene firme Cavaille Coll učestvovao je u gradnji orgulja pariskog Notr Dama i drugih, velikih katedrala. Svoju pečujsku radionicu osnovao je 1867. Od 70-tih godina dobio je najznačajnije narudžbe: pečujska katedrala, katedrala u Košicama, orgulje budimpeštanske crkve sv. Ištvana, itd. Godine 1886. je napisao knjigu pod naslovom Istorija, suština i struktura orgulja (»Az orgona története, lényege és szerkezete"). Posle njegove smrti radionicu je preuzeo sin, zatim unuci. U njegovoj radionici do 1930. godine su izradili 1306 orgulja. U segedinskoj Zavetnoj crkvi sagradili su najveće orgulje u Mađarskoj.[124] Jožef Angster je izradio veliki broj orgulja i za naše krajeve.[125] Jožef Angster je bačkotopolske orgulje je izradio 1907. godine, u zrelom periodu svog delovanja, isto kao orgulje za crkvu u Doroslovu, Bečkereku i Novom Sadu.[126] Međutim jedino je u Bačkoj Topoli izradio neogotički instrument velikog formata. Impozantna crkva je tako dobila impozantne orgulje. Instrument je estetski uspešan, organski se uklapa u neogotičku arhitekturu i enterijer – i sam nosi stilska obeležja neogotike: visok je, vitak, lagan i dinamičan. Jedinstven akcenat čini kip anđela sa trubom, postavljen u sredini. Nadbiskupsko rukovodstvo se zahvalilo »za neprolazne zasluge donatora plemenite duše, porodice koja uživa opštu naklonost i poznata je po svom plemenitom srcu«, tako što je poslala zahvalnicu preko župnika. Župnik Lipai, je 11. juna, popodne u 5 sati, putem ugledne delegacije predao zahvalnicu u stanu darodavca.[127] Porodica Zahorec je i na druge načine materijalno pomogla opremu crkve. Katalin Zahorec je isplatila osmu klupu s leve prednje strane centralnog broda, Zoltan Zahorec i supruga desetu. Ovde pominjemo »krst Zahorec« koji su na bečejskom putu dali podići tadašnji crkveni

123 Az új templom orgonája. Bácstopolyai Hirlap X.24. 11 jun 1905. 3.

124 Művészeti lexikon. 1965.76.

125 Na teritoriji Subotičke dijeceze, orgulje njegove firme su se mogle naći u sledećim crkvama /zvezdica označava uništene ili preseljene orgulje/: Bačujfalu (1875), crkva svetog Trojstva u Somboru (1877), Sond, Sivac (1881), Bačtovaroš* (1882), Boroc*, Vrbas, Rogatica (1885), Kucora (1888), Bogojevo (1889), Ersalaš (1890), crkva Svetog Pavla u Baču, Bereg (1891), katedrala svete Terezije u Subotici (1893), Bajša (1894), Titel (1896), Crvenka (1897), Silberek* (1898), Čurug* (1899), Stari Ker (1902), Bezdan (1903), Bač-Bukin* (1904), Doroslovo, Bačka Topola, Bačkerteš, crkva sv. Elizabete u Novom Sadu (1907), Tisakalmanfalva (1909), crkva sv. Antuna u Senti (1910), Martonoš, crkva sv. Petra u Staroj Kanjiži (1911), Pačir, crkva Marijinog vaznesenja u Apatinu (1912), Vekerlefalva*, Mol, Derenj (1913), crkva sv. Đorđa u Subotici (1927), Stari Futog (1940). In: Miocs József, 1998.

126 Miocs József, 1998.

127 Bács Topolyai Hirlap, 11. juni 1905. X. 24.3.

staratelj Solan Zahorec i supruga mu Tereza, 1881. godine.[128] Danas se u bačkotopolskom Zapadnom groblju nalaze grobovi Ištvana Zahoreca i supruge mu Katalin Lerinc. Među ostalim grobovima se njihov ističe impozantnom figurom »Hrista sa trnovim vencem«.

OLTAR

Novi oltar za misu, ili drugim nazivom saborski oltar, izradio je od hrastovine bačkotopolski stolar Martin Božir, 1991. godine. Pomoćnik mu je bio novosadski drvorezbar Šandor Sarvaš. Saborski oltar su postavili prilikom osvećenja crke 1991. godine. Tu su smestili mošti mučenika iz Košica, blaženog Marka Kerešija.[129]

SKULPTURE

Sakralne skulpture u bočnoj apsidi i svetilištu crkve

1. Sakralni kip Malog Isusa Praškog, 1913.

Ispod oltarske pale Male svete Terezije u desnoj apsidi, nalazi se u malom zastakljenom ormanu, na okruglom postolju, kip Malog Isusa Praškog. Visina skulpture je oko 60 cm, materijal je gips. U levoj ruci drži plavu jabuku koja simbolizuje vaseljenu, desnom rukom pravi pokret blagosiljanja – dva su prsta oštećena – na glavi ima krunu sa krstom. Odeća i prvosveštenički plašt su beli, cvetni motivi su izvezeni zlatnim nitima i žutim svilenim koncem. Tri strane ormana su zastakljene, četvrta – pozadina kipa – postavljena zlatnom hartijom. Na vrhu ormana je krst. Kipovi Malog Isusa Praškog su u vojvođanske crkve dospeli tokom prvih decenija XX veka, a paralelno s time i štampani listovi o njima, koji su stavljani u molitvenike. Njegov kult su širili karmelićanski redovnici. U našim krajevima je kult uveden relativno kasno, tek nakon što se red 1904. nastanio u Somboru. Redovnik pater Gerard Stantić je sledio tradiciju XVIII veka, kada je 1913. godine, iz Beča naručio kopiju kipa za bočni oltar crkve svetog Ištvana u Somboru. Iste je godine objavio jednu knjižicu na nemačkom, mađarskom i hrvatskom jeziku o kultu čudotvornog praškog deteta. Pater Gerard je inicirao da i druge crkve kupe kopiju ovog sakralnog kipa i da osnuju njegov kult. Na osnovu tipa kipova i njihove odeće etnografi su zaključili da su u isto vreme nabavili ove sakralne kipove i u Bezdanu, Bajši, Starom Bečeju, Novom Bečeju, Ersalašu, Ludošu, Čoki, Velikoj Kikindi i Subotici.[130] U širenju ovog kul-

128 Kocsis Antal – Nagy Tibor, 1994.58.

129 Vojnics Tivadar, 1994. 22.

130 Etnografi Valerija Besedeš i Agneš Nađ Abonji su 2001. godine u senćanskom Gradskom muzeju obradile ovu temu i prezentovale je u okviru tradicionalnih Božićnih izložbi.

ta, pored karmelićanskih redovnika odlučujuću ulogu imale su i kaločke školske sestre, nazvane po Našoj Gospi. Kip je sačuvan prvenstveno u onim crkvama u kojima služe, odnosno u kojima su služile, to jest gde su imale samostan – kao što to potvrđuje i primer Bačke Topole. Ove kipove u crkvama najčešće oblače, bačkotopolski sakralni kip ima samo jedan par odeće. Narod veruje da je Mali Isus Praški svetac zaštitnik dece i bolesnika. Obraćaju mu se molitvom bračni parovi bez dece i bolesnici.[131]

2. Kip Srca Isusovog, 1910.

Inventarski list pominje kip 4. januara 1910.[132] Danas se nalazi na mestu gde se spaja desna apsida i svetilište. Visina mu je 162 centimetara i smešten je na konzolu koji je od dole dekorisan gotičkim čipkasim ornamentom. Skulptura je serijski proizvod, slično ostalim kipovima crkve, umetničku vrednost nema. Od XVII veka prikazuju Isusa sa zrakastim srcem na grudima, kako ga je videla sveta Margarita iz Aloke 1675. godine, u burgundijskom mestu Pare-le-Monial (Paray-le-Monial), koje je u XIX veku postalo središte cvetajućeg kulta Srca Isusovog. Kult je simbolizovao zadubljenost u Hristovu patnju i odanu ljubav prema Bogu. Ovaj oblik Isusovog kulta širili su jezuiti. Za čitavu rimokatoličku crku važeći i obavezni praznik učinio ga je papa Pije IX 23. avgusta 1856.[133] U Bačkoj se kult Srca Isusovog javlja rano. Po prestanku turske vladavine dozvola za izgradnju sela se izdavala uz preuzimanje obaveze izgradnje crkve. Srce Isusovo je postalo patrocinij devet crkava koje danas pripadaju Bačkoj, uprkos tome što u ovim krajevima nije nikada bilo, niti ima sada jezuitskog samostana. Centar dijeceze je, međutim, bio u Kaloči, gde je bilo alfeldsko središte jezuita. Ovaj kult se zacelo proširio u Bačku iz tog pravca. Ovu pretpostavku dokazuje i to da dok u Bačkoj ima mnogo svetilišta Srca Isusovog, na teritoriji susednog Banata nema nijednog, dok u beogradskoj dijecezi postoji samo jedno, u Nišu. Osim jezuitskih redovnika (jezuitski red je u Mađarskoj rasformiran 1774. godine) i duhovnika koji su se školovali u Kaloči (primera radi, sveštenici koji su obavljali u Zapadnoj Bačkoj dužnosti duhovnih pastira sve do sredine XX veka bili su školovani u Kaloči) kult su širile i po Našoj Gospi nazvane kaločke sirote školske sestre (osnovane 1860.). Njihov samostan je 1877. dao sagraditi u Somboru nadbiskup Kaloče.[134] U Bačkoj Topoli o kultu Srca Isusovog nema pomena sve do 1869. godine, kada je grof Janoš Ziči po savetu župnika, sagradio u blizini dvorca i crkve ženski samostan i samostansku školu sa tri učionice. Tu su podučavale školske sestre, doseljene iz Kaloče. Njihovo delovanje u formiranju i produbljivanju hriščanske misli je nezaobilazna činjenica, baš kao i slučaju fratara, koji su od 1901. godine podučavali dečake. Oni su davali krupan doprinos delovanju Društva žive krunice i Društva Srca Isusovog, kao i Katoličkog kruga,

131 Beszédes V. – Nagy Abonyi Á. 2001.
132 Cservenák P. – Nagy T. 2002.22.
133 A keresztény művészet lexikona, 1986. 294-295.
134 Silling I. 2002. 93-96.

Katoličkog ženskog udruženja, Katoličke zemljoradničke omladine i ostalih verskih udruženja i društava.[135] Od četiri kapele sagrađene u Bačkoj Topoli od 1888. godine, jedna je bila kapela »Isusovo sveto srce«, u samostanu školskih sestara.[136] U Bačkoj Topoli je od 1898. delovalo Društvo srca Isusovog, koje je 1910. brojalo 2165 članova, od toga 1823 odraslih i 342 školske dece. Njihov tadašnji predsednik bio je administrator Lajoš Poš. Veliki deo članstva je jednom mesečno primalo sakramente. Prvog petka je održavana misa sa iznošenjem sakramenta, a prve nedelje u mesecu je Poš dao održati litaniju Srca Isusovog. Članovi Društva su kupovali hrišćanske novine Glasnik Isusovog svetog srca (Jézus Szent Szive Hirnöke).[137]

3. Kip Srca Marijinog, 1910.

U svetilištu stare crkve nalazio se kip Device Marije sa malim Isusom na ruci, rezbaren od drveta i bogato pozlaćen.[138] U novoj crkvi takve skulpture više nema, ali se zato danas, na spajanju leve apside i svetilišta, može videti kip Srca Marijinog, koji spominje inventar od 4. januara 1910.[139] Ona potiče iz iste radionice iz koje i kip Srca Isusovog. Marija svojom desnom rukom pokazuje na Srce sa vencem zrakova na svojim grudima, u spuštenoj levoj ruci drži struk ljiljana.

4. Sveti grob, 1915.

U staroj crkvi je postojao »kip Vaskrsenja« – kako to pominje inventar iz 1898. godine.[140] Sveti grob koji se sada nalazi u poprečnom brodu crkve, ili drugim imenom Kovčeg Gospodnji, pominje inventar iz 1915.[141] U donjem delu kompozicije se nalazi grob u pećini, u kojoj leži Hristovo telo. Dimenzija pećine je 197 x 319 cm. Iznad nje je neogotički tabernakl sa kaležom koji simbolizuje oltarski sakrament. Pored njega s dve strane nalazi se po jedan zlatokrili anđeo, u klečećem položaju i ružičastom ogrtaču. U nastavku vidimo krst koji se izdiže sve do prozora. U dnu krsta je smešten pelikan koji hrani mladunčad svojom krvlju, a na krstu trnov venac i beli veo.

135 Penovátz Antal, 2001.211-213.

136 Lippay I. 1904.

137 Osim toga je te iste godine, postojalo i Društvo žive krunice (osnovano 1858.), Oltarsko društvo (Oltáregylet), III red sv. Franje (Szent Ferenc III. rendje), Katolički narodni savez (Katholikus Népszövetség, od 1908), Katoličko društvo za bolesničku pomoć (Katholikus betegsegélyző Egylet, od 1899). = Jelentés a Topolyán levő katholikus egyesületekről és jámbor társulatokról 1910-ből. KÉL, KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

138 Jelentés a Topolyán levő katholikus egyesületekről és jámbor társulatokról 1910-ből. KÉL, KFL.I.1.6. Plébániai iratok, e-jelentések.

139 Cservenák P. – Nagy T. 2002.22

140 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFLI.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

141 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1915-ban. KÉL KFLI.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

Kipovi na ulazu crkve

5. Vitlejemske jasle, 1908.

Neposredno s desna od glavnog ulaza, u niši u zidu nalazi se skulpturalna kompozicija koja prikazuje Vitlejemski jasle. Kipovi su napravljeni od gipsa. Najviši vrh kompozicije je 190 cm, postavljen je na drveno postolje čije su razmere 121 x 196 x 90 cm. Unutar kompozicije, Marija i Josip se klečeći naginju nad jasle, odnosno nad figuru Isusa odojčeta. Iza Svetog deteta nazire se magarac i volovska glava. Iznad svega anđeo zlatnih krila, u raširenoj ruci drži belu traku sa natpisom »Gloria in exelsis Deo!«. Pozadinu sačinjava slika na kojoj se s leva vide otvorena vrata štale, a iznad nekoliko stambenih kuća Vitlejema. Ponad svih dominira plavo zvezdano nebo. Bočni zidovi niše podsećaju na zid građen od kamena. Na postamentu kompozicije, s preda na jednoj mermernoj ploči, zlatnim slovima su uklesana imena darivalaca: »**Isten dicsőségére emeltette Siska Magdolna és családja 1908.**« (U slavu Božju dala podići Magdolna Šiška i njena porodica 1908). Skulpturalni ansambl pominju inventari iz 1910. i 1919.

6. Mala svetica Terezija iz Lizijea, 1927-1933.

Na zidu levo od Vitlejemskih jasala, na konzoli, nalazi se skulptura Male svetice Terezije iz Lizijea. Visina kipa iznosi 80 cm, napravljen je od gipsa. Dimenzije konzole su 30 x 30 cm. Mlada opatica stoji nasmejana, okružena svojim atributima, ružama i raspećem, u smeđoj monaškoj odeći svoga reda. O kipu do sada nisu pronađeni podaci, ali je izvesno da je povezana sa postojanjem samostana i sa kanonizacijom svetice 1925. godine. Kao što znamo, Peter Bičkei je 1927. naslikao njoj posvećenu oltarsku palu, ali su 1933. dali naslikati novu. Kao analogiju pominjemo kip koji se nalazi u senćanskoj donjogradskoj crkvi Svetog srca, za čije je pribavljanje akcija davanja priloga pokrenuta 1929, da bi bila postavljena 31. maja 1934. godine.[142]

7. Bolna Marija – Pijeta 1915.

Na početku desnog bočnog broda nalazi se skulpturalna kompozicija Pijete. Visina kompozicije je 125 cm. Dimenzije ormana na koji je skulptura postavljena, je 90 x 151 x 77,5 cm. Bolna mati je nagnuta u stranu, desnom rukom drži Isusovu glavu, levom pridržava njegov izranjavljen dlan. Naznačena su krvava mesta Hristovih rana. Na prednjoj ploči ormana, dimenzije 38 x 65 cm, vidimo Veronikin plašt i sredstva Hristovog mučenja: s dve strane dijagonalno bič, bambus, Longinovo koplje, šiba, te vedro sa sirćetom i spužva. Oznaka firme proizvođača je čitljiva s desne strane postolja: »**Mayerische K. Hoff Kunstschaft München**«. Stilske sličnosti Pijete i Vitlejemske jasle, kao i ormani koji ih pridržavaju upućuju na zaključak da su u napravljeni približno u isto vreme i u istoj radionici – ipak, Pijetu inventar pominje tek 1919. godine.

8. Sveti Franjo Asiški, pre 1919.

Ispred prvog stuba, desno od glavnog ulaza, nalazi se 175 cm visok, od gipsa napravljen kip, koji počiva na postamentu dimenzije 122 x 53 x 50 cm.

142 Valkay Z. 2002. 217.

Svetac je prikazan sa svojim karakterističnim atributima: asketska, mršava figura, tonzura, na nozi stigme, tamnosmeđa mantija opasana konopcem. U ruci drži raspeće, što ističe njegovu naročito prisnu povezanost sa Hristom. Starost kutije za milostinju ukazuje na to da je kult sveca postojao i u staroj crkvi. Na prednjoj kutije je bela ploča na kojoj čitamo na mađarskom jeziku: »U velikoj opasnosti sam sačuvan. Zahvalnost i hvala sv. Franji.« U Bačkoj Topoli se kult svetog Franje može računati od najranijih vremena, budući da su bačkotopolsku župu, kao što znamo, u periodima 1755-1758. i 1780-1789. vodili upravo franjevci.[143]

9. **Devica Marija Lurdska, 1886-1919.**

U niši koja se nalazi levo od glavnog ulaza, nalazi se pećina Device Marije Lurdske, odnosno njen kip. Kip je visok 160 cm, a visina klečeće ženske figure, Bernadete, iznosi 65 cm. Dimenzije stola su 92 x 196 x 99 cm. Od vremena lurdskih javljanja (1858) na više mesta je osvećena crkva, ili postavljen kip. U Bačkoj Topoli je 1886. **udovica Maćaša Đerija, Eržebet Šoltes** darovala jedan kip katoličkoj crkvi, a položila je isto toliko za njeno održavanje. Štampa obaveštava 1888. da je na molbu velečasnog Karoja Bobiča, Janoš Reman ne samo prihvatio slikanje crkava, već je i pripremio i oslikao i pećinu Lurdske Device u crkvi. To su docnije zvali kapelom »Lurdskog Svetog srca Etvešove«.[144] Inventarski popis napravljen 1910. godine je pominje u novom, lepšem ambijentu. Inventar pravljen 16. septembra 1919, je takođe pominje zajedno sa četiri bakrena svećnjaka. Vernici do danas posećuju Devicu Lurdsku, nadajući se da će im pružiti oslonac i pomoć, što sudeći prema velikom broju mermernih ploča zahvalnica, biva uslišeno.[145] Lurdska slika Marije može da se poveže sa kultom tipa Bezgrešne Device iz XIX veka. Marijino bezgrešno začeće znači da je Marija od trenutka svog začeća, dakle već kao majka, u Aninoj materici bila čista od iskonskog greha. Bezgrešnu Devicu prikazuju od XV veka, kako u slavi lebdi sa atributima žena Apokalipse: ispod noge mesečev srp, oko glave je zvezdani venac, sija u svetlosti Sunca (otk. 12,1); u drugoj varijanti lebdi iznad Zemljine kugle na koju se obvija zmija iskušenja (Pos. 3,15). I ovde je Marijina glava okružena vencem od zvezda, a ispod noge se prepliću motivi zmije i ružinog žbuna i postaju spiralni struk ruže. (Ispred crkve, na otvorenom prostoru stoji kip Bezgrešne Device koja zaista gazi po zmiji. Na postamentu je na mađarskom jeziku ispisano: »Ovaj spomen su u počast Bezgrešno začetoj Svetoj Devici podigli Maćaš Apro i supruga Katalin S. Sabo, Topola meseca juła 1893.«) U Bačkoj Topoli su prilikom jednog od najvažnijih Marijinih praznika, na dan Velike Gospe 15. avgusta, ukrašavali Marijine kipove. Ovaj kult su održavale žene, od Svete Matere su očekivali pomoć i razumevanje, ublažavanje svojih patnji.[146]

143 Virág G. 1994.8.
144 Lippay I. 1904.
145 Cservenák P. – Nagy T. 2002. 26-27.
146 Borús R. 1981.57.

10. **Sveti Antun Padovanski sa detetom Isusom, 1906.**

Iako je i u staroj crkvi bilo kipa sv. Antuna Padovanskog i podarnice smeštene neposredno uz Lurdsku nišu,[147] u novu crkvu je dospela nova skulptura. Nalazi se u prvom zidnom segmentu levog bočnog broda, na konzoli ukrašenoj gotičkim čipkastim motivom. Visina kipa iznosi 178 cm i predstavlja dar vredan 400 kruna **Ištvana Nemeta (Čalija)** i supruge mu.[148] Popularni svetac je prikazan u franjevačkoj odeći, sa tonzurom, detetom Isusom u rukama jer prema legendi, dok je proučavao Bibliju, prikazao mu se mali Isus. Ispod kipa stoji ukrašen oltarski sto, koji je napravljen od drveta 1943. godine, dimenzije 270 x 130 cm. Spreda na stolu s desne strane, ugraviran je tekst koji saopštava vreme izrade, odnosno ime darivaoca »**Adományozta Mikuska Mihály és Családja** 1943.« (Darovali Mihaj Mikuška i porodica 1943). Desno od oltarske klupe nalazi se kutija za milostinju (podarnica) Svetog Antuna, »podarnica siromašnih«. U Bačkoj Topoli je bio običaj da 13. juna na letnji dan Svetog Antuna gazde koje su čekale na žetvu bacaju u nju novac.[149] Od prihoda kutije za milostinju svetog Antuna prema izveštaju iz 1910. godine, svake dve nedelje je 31 siromah dobijao po jedan hleb.[150]

11. **Sveti Josip sa detetom Isusom, 1919.**

Ispred prvog stuba levo od glavnog ulaza, nalazi se kip svetog Josipa sa detetom Isusom. Kip pominje popis iz 1919. godine.[151] Visina skulpture iznosi 179 cm, dimenzije drvenog postolja su 22 x 53 x 50 cm. Svetog Josipa vidimo u smeđoj odeći, s ljiljanom u desnoj ruci i detetom Isusom u levoj ruci. Kult Isusovog odgojitelja se proširio u Austrijskoj carevini u vreme vladavine Josipa II. Ova verzija njegovog prikazivanja nastala je u Španiji tragom vizija (Velike) svete Tereze Avilske. Na kutiji za milostinju ispod kipa stoji natpis na mađarskom jeziku: »Uslišen sam. Zahvalost i hvala svetom Josipu«. Sudeći po stilu kutije, pripadala je opremi starije crkve, dakle pravljena je pre 1904. Kip gleda pravo u Devicu Mariju Lurdsku, čineći s njom sadržinsku celinu. Sveti Josip je bio popularan svetac u Bačkoj Topoli, njemu u čast drže čak dva praznika: 19. mart i od 1955. godine i 1. maj. Srazmerno mogućnostima bio je običaj da se vodi računa o imendanima odraslih članova porodica. Pekli su, kuvali, u nekim kućama je jedan takav imendan bio ravan maloj svadbenoj gozbi. Zajedno sa Šandorom i Benedekom, ova su se tri dana smatrala prvim vesnicima proleća.[152]

147 Lcltár a bács-topolyai róm. Kath. ingó és ingatlan vagyonról 1898–ban. KÉL KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e- jelentések

148 Szentbeszéd, 1906.

149 Borús R. 1981.54.

150 Jelentés a Topolyán levő katholikus egyesületekről és jámbor társulatokról 1910-ből. KÉL KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

151 Cservenák P. – Nagy T. 2002.24.

152 Borús R. 1981.34.

KLUPE

U crkvi su klupe za vernike razmeštene u osam blokova. U centralnom brodu desno i levo od ulaza nalazi se po jedan blok sa po trinaest klupa, potom kod trinaestog stuba sledi prostorna pauza, da bi najzad prema oltaru naišli na po jedan blok sa trinaest redova sve do petog para stubova, odnosno do propovedaonice. U levom bloku, na početku redova možemo na metalnim pločicama pročitati imena nekadašnjih darodavaca.[153]: 4. **Janoš Totsegi (Tótszegi) i supruga**, 5. **Magda Šiška (Siska) i porodica**, 6. –, 7. **Jožef Vojčenova (Vojcsena) starijeg**, 8. **Katalin Zahorec, 9. –, 10. Zoltan Zahorec i supruga, 12. Mihalj Šiška...** Za razliku od ovog u bloku s desne strane sačuvano je više tablica, pa tako znamo da je 3. klupu darivao **Građanski krug, 4. Bačkotopolski građanski krug, 5. Bačkotopolske zanatlije, 6. Bačkotopolski gazdinski krug, 7. Stari Jožef Vojčena, 8. Janoš Sikora (Szikora)**[154]**, 9. Pal Lerinc i naslednici, 10. Jožef Ivegeš (Üveges) i supruga, 11. Mihaj Peter i porodica, 12. Ištvan Šiška, 14. Antal Doža (Dósa) i supruga, 15. –, 16. Marton Rac (Rácz Márton) i naslednici**. U zadnjim redovima klupa smeštenim u glavnom brodu nema takvih tablica, izuzimajući prvu klupu levog bloka, gde na beloj emajliranoj tablici čitamo ime **Etel Fanči (Fáncsy)**. Ovi redovi nose jedinstvene stilske oznake: dve krajnje bočne strane imaju četvorougaoni oblik, gore se završavaju lučno. Visina im je 100 cm, dužina 432 cm. Unutrašnje polje ukrašava vertikalno dublje polje, gore s dve strane sa po jednim urezanim listom puzavice. Na vrhu dve bočne ploče, montiran je gotizujući plastični ukras, pupoljak sa lišćem.

U bočnom brodu, desno i levo od ulaza, na prostoru prva dva para stubova, nalazi se po jedan blok od po pet redova klupa, iza čega sledi veći prazan prostor, zatim u bočnim brodovima ispred četvrtih stubova počinje po jedna jedinica od po osam klupa. Zadnje klupe su verovatno prenete u novu crkvu iz starije, budući da su baroknog stila. Visina im je 103 cm, dužina 315 cm. S druge strane, izvođenje prednjih redova se podudara sa klupama u glavnom brodu. Ime darodavca se može naći samo na ovim novijim, prednjim klupama, na emajliranim tablicama na osloncu za leđa. Imena navedena na redovima s desne strane su: **1. Mihalj Mikuška, 2. Šandor Horvat (Horváth) i supruga, 3. Peter Sabo, 4. Janoš Nađapati (Nagyapáti), 5. Ištvan Kišferenc, 6. Peter Telđeši (Tölgyesi), 7. Jožef Ober i sin, 8. Pal Galamboš (Galambos).** Donatori levih redova klupa: **1. Nađapati Balažova, 2. Mihaj Kovač i porodica, 3. Gabor Mihalec (Mihalecz), 4. Marton Nađ i porodica, 5. Karoj Tomik i porodica, 6. Marija Đeri, 7. Peter Benčik (Bencsik), 8. Zadruga „Hanđa" (Hangya szövetkezet).**

153 Bio bi poseban zadatak predstaviti donatore.

154 Janoš Sikora je 1908. bio potpredsednik Građanske čitaonice, bogat poljoprivrednik, revnosni katolik i valjan čovek, veliki dobročinitelj crkve – piše administrator Ištvan Jagica. Jelentés a Topolyán levő katolikus (keresztény) körök, illetve ájtatos társulatok 1908.évi működéséről. KÉL KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

KUTIJE ZA MILOSTINJU, PODARNICE

1. Podarnica sv. Josipa – vidi kod kipova
2. Podarnica sv. Franje – vidi kod kipova
3. Podarnica Oltarskog društva – kod ulaza, montirana na unutrašnji deo stuba pored kojeg je postavljena podarnica sv. Josipa
4. Podarnica sv. Antuna – vidi kod kipova
5. Podarnica kod ulaza, neogotička, sa mustrom lista puzavice, 103 x 43 cm, na svim stranama gornjeg dela tekst: »Prilažemo, Crkvi« (Adakozunk, Az Egyháznak)
6. Misijska podarnica

KRSTIONICA, SVETNJAČA

Krstionica i držači svete vodice napravljeni su od crvenog mermera, sa gotizujućim elementima. Dužina krstionice: 1,06 metara, promer 0,64 m. Inventar iz 1898. godine pominje tadašnju krstionicu, koja je bila takođe izrađena od crvenog mermera.[155]

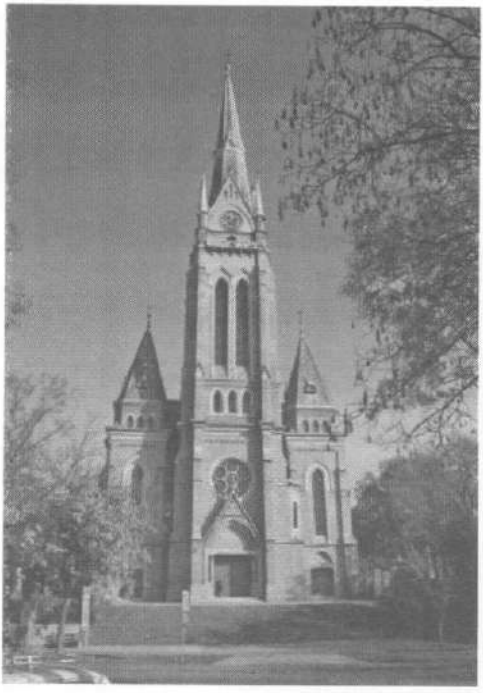
ZVONCA, LUSTER

Oltarska zvonca, 1 kom. gotizujući, 1 kom starijeg stila. Zvonce sakristije, kod ulaza u sakristiju u svetilištu, gotizujući – donacija od 140 kruna Ištvana Vojčene.[156] Dva kom. gotizujućih livenih lustera dar vredan 600 kruna Jožefa Gube.[157] U pogledu porekla navedenih, pomišljamo na prodavnicu sakralnih predmeta, kakve su oglašavali i ovde u novinama, kao što je bila, već pomenuta, radnja Retaija i Benedeka u Budimpešti[158]

155 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébámiai iratok, e-jelentések.
156 Szentbeszéd
157 Ibid.
158 Reklama.Szabadka és Vidéke 1897.3.V/1. 3.

SPISAK SLIKA

1. Pročelje crkve
2. Spomen skulptura i spomen ploča barona Ferenca Kraja, 1805. Bačka Topola
3. Posmrtna ploča Mihalja Koina, 1817, Subotica
4. Grb na urni spomenika barona F. Kraja
5. Unutrašnjost crkve
6. Srednji deo glavnog oltara: Sveti Josip, susret Marije i Elizabete, Zaharije
7. Donji niz slika glavnog oltara: Sveta porodica sa anđelima
8. Donji niz slika glavnog oltara: pastiri i tri kralja
9. Nepomuki sv. Ivan, arhanđeo Gabrijel i sv. Pavle u gornjem delu glavnog oltara
10. Mali Isus sa vrha propovedaonice
11. Propovedaonica
12. Prikaz Hrista na bočnoj strani propovedaonice
13. Orgulje
14. Anđeo sa orgulje
15. Zvonce sakristije
16. Mikloš Barabaš, Sveti Ivan Nepomuk, 1855.
17. Jožef Molnar, Sveti Vendelin, 1855.
18. Janoš Reman, kopija Vizitacije Mariota Albertinelija iz 1503., 1888.
19. Peter Bičkeji, Mala sveta Tereza, 1927.
20. Antal Krel, Mala sveta Tereza, 1933. i kip Malog Isusa Praškog, 1913.
21. Kip Malog Isusa Praškog, 1913.
22. Mala sveta Tereza iz Lizijea, 1927-1933.
23. Vitraž I. Želera, 1912.
24. Kip Srca Isusovog, 1910.
25. Kip Srca Marijinog, 1910.
26. Devica Marija Lurdska, 1886-1919.
27. Vitlejemske jasle, 1908.
28. Natpis o donatorima Vitlejemske jasle
29. Bolna Marija – Pijeta 1915.
30. Sveti grob, 1915.
31. Sveti Franjo Asiški, pre 1919.
32. Sveti Josip sa detetom Isusom, 1919.
33. Sveti Antun Padovanski sa detetom Isusom, 1906.
34. O donatorima stola postavljenog ispod kipa Svetog Antuna Padovanskog
35. Detalj podarnice
36. Ispovedaonica
37. Držač svete vodice
38. Redovi klupa sa imenima darivaoca
39. Detalj klupe u stilu neogotike
40. Reklama, iz "Szabadka és Vidéke" novina, 3. V 1897.
41. Komisija za izgradnju crkve – u sredini predsednik komisije župnik Imre Lipai

1

2

4

3

5

6

7

8

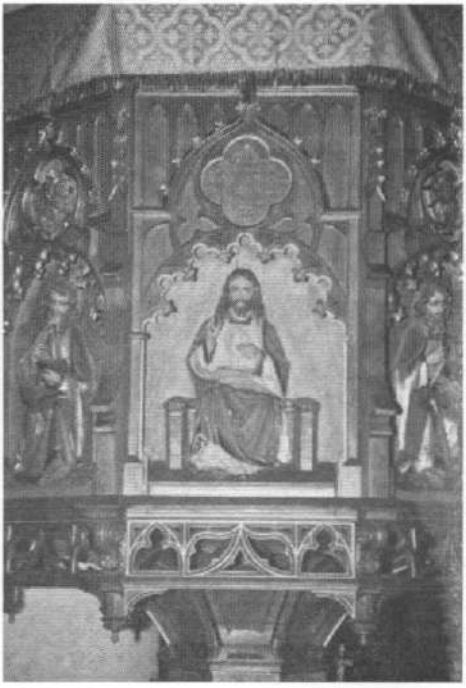
9

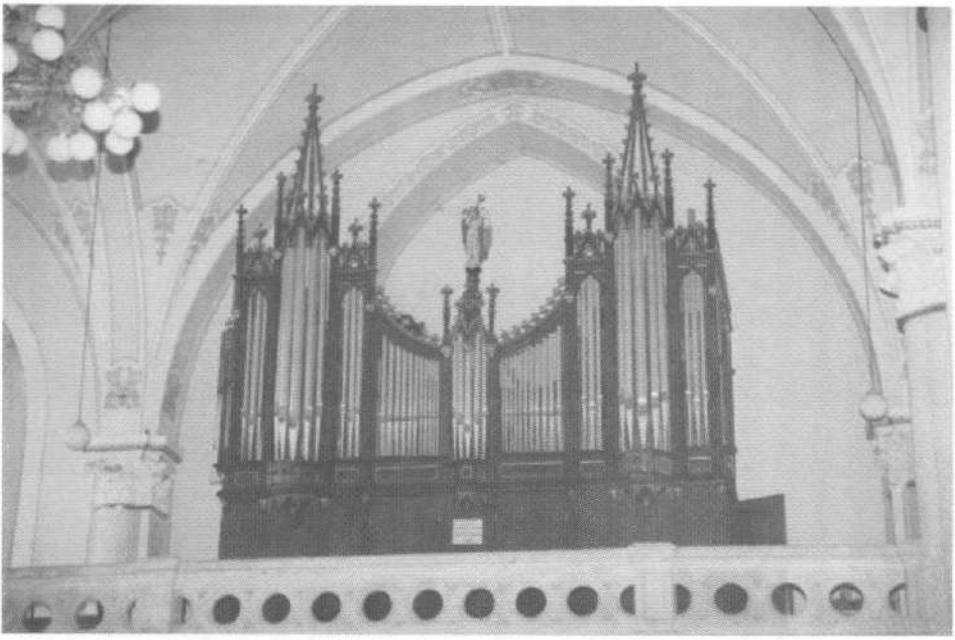
10

11

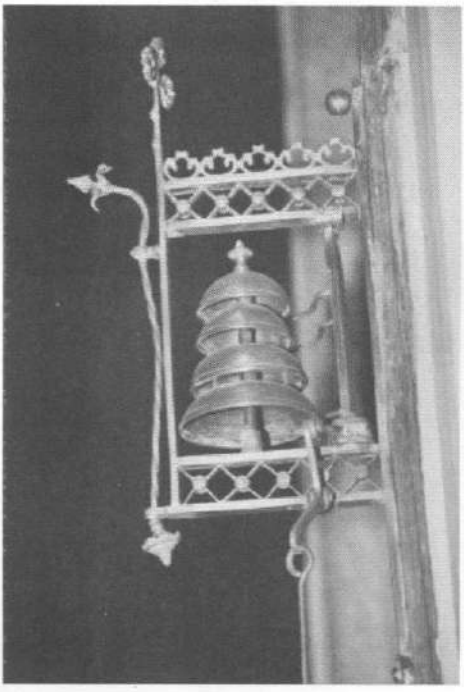
12

13

14

15

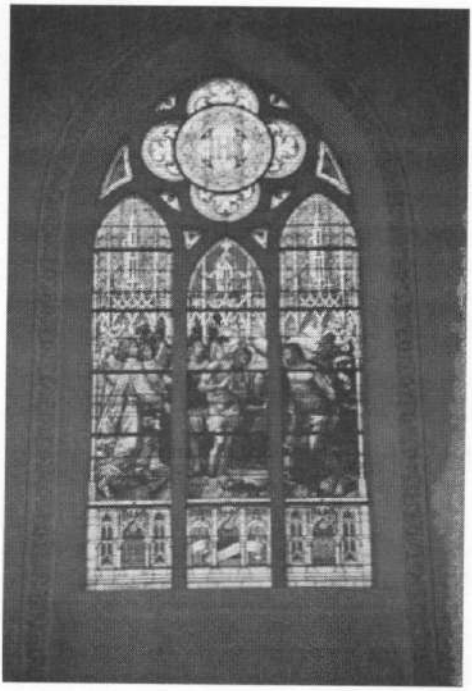
16

17

18

23

19

20

21

22

24

25

26

27

ISTEN DICSŐSÉGÉRE EMELTETTE
SISKA MAGDOLNA ÉS CSALÁDJA 1908.

28

29

30

31

32

33

34

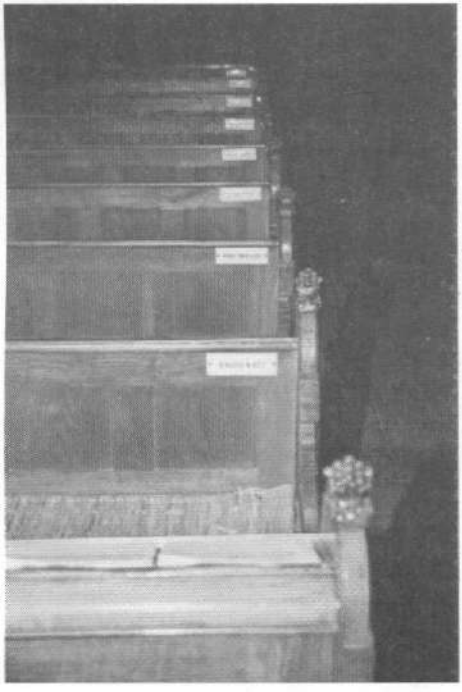
35

36

37

38

39

41

RÉTAY és BENEDEK

előbb

KRISZTA és TÁRSA

egyházi szerek műintézete

nagymélt. és főtiszt. Császka György Kalocsa-Bácsi érsek úr szállítói

és a „Budapesti Oltáregylet" szállítói.

Budapest, IV-ik kerület, Lipót-utcza 21. szám.

Ajánlják dusan felszerelt raktárukat u. m.: mindennemű miseruhák, pluviálék, dalmatikák, egész ornátusokat a legszebb és legjobb kivitelben, jutányos árakon.

Reverendákat, cimádákat, társulati, egyleti s egyházi lobogók és zászlókat, szent szobrokat, csillárokat, kelyheket, monstranciákat, oltár- és fali gyertyatartókat, mindennemű

kereszteket, pacifikálékat, füstölőket,

3 és 4 hangu

oltárcsengőket,

s minden

arany, ezüst és szőrt-tárgyakat.

Oltár-, keresztuti- és szent-képek

festését elvállaljuk. Készítünk a legelőkelőbb művészek rajzai után oltárokat, szószékeket, keresztelő kutakat,

Úrkoporsókat.

Nagy raktár egyházi szövet, damaszt, paszománt, rojt, bojt, brüsseli- és cérna egyházi csipkékből.

Tűzaranyazás vagy szőrtítés gyári árakon **a legrövidebb idő alatt eszközöltetik.**

Arany-, ezüst- és selyemhimzések minta rajz után **saját műhelyünk intézetünkben** művészileg készülnek.

Nem tetsző tárgyak visszavételnek. Megrendeléseket szegényebb egyházközségeknek részletfizetés mellett is eszközlünk.

52—26

Szabadkán, Bittermann József könyvnyomdájából 1897.

40

Ninkov K. Olga, művészettörténész főmuzeológus

ADALÉK TOPOLYA SZAKRÁLIS EMLÉKEINEK KUTATÁSÁHOZ

A 100 éves topolyai Sarlós Boldogasszony
neogótikus templomépület belső berendezése
(véleményezők dr. Miocs József és Fazekas Ferenc tiszteletes atya)

Tanulmányunk annak a feltárásnak folytatása, amely Topolya profán képzőművészetét volt hivatva összegezni az 1953-as évvel bezárólag.[1] Ebben rövid kitekintést tettünk a tágabb történelmi, gazdasági és más jellegű viszonyokra, amelyek befolyásolták a város különböző tevékenységét, így annak építkezését is. Ez utóbbi részletes feldolgozást nyert Harkai Imre (1952-2004) építész, műemlékvédő és kutató által. Írásaiban részletesebben is találkozhatunk a Sarlós Boldogasszony–templom épületének történetével és sajátosságainak ismertetésével.[2] Mi most a templom jeles évfordulója alkalmából belső berendezésének leírására vállalkozunk, és a megrendelőket, készítőket is számba vesszük. A jubileum és a helyi ismeretek bővítésén túl témánk lehetővé teszi a neogótika szakrális együtteseinek megismerését a Vajdaságban. Annak ellenére, hogy vidékünkön ez a stílus a historizmus más törekvéseivel egyidejűleg volt jelen a szecesszió térhódításával, kevésbé kutatott. A magyar és a horvát historizmus nagyobb áttekintései nemrég születtek csak meg.[3] A bécsi és német, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia három szakaszos periódizációja szerint korai szakasza az ún. romantikus periódus kb. 1830-60-ig terjedt, középső, érett korszaka a bécsi, ún. szigorú kb. 1850-80-ig, végül a hosszan elhúzódó, a XIX. századot is túlélő időszak, a késői historizmus kb. 1880-1914-ig terjedt.[4] A késői szakaszban épült (vagy restaurálták) neogótikus stílusban pl. Bécsben a Maria vom Siege–templom (1867-69), a Városháza (1872-83), Budapesten az Országház (1885-1902), a Nagyboldogasszony–templom (1874-96) és a Halászbástya (1895-1903), Zágrábban a székesegyház (1899), Kassán a dóm (1878-1900). Topolya környékén a századfordulón és az azt követő másfél évtizedben sorban épültek a neogótikus profán és szakrális épületek, így a templomok is: Szabadkán a Szt. György–templom 1893-96-ban és a Szt. Rókus–templom 1896-ban[5], Zentán a Szt. Szív–templom 1896-ban.[6] A neogótika jellemzője, mint az a szecessziónál is látható, a *Gesamkunstwerk* – a művészeti ágak stiláris összehangolása, egybefonódása. A topolyai templom belső berendézése is ezt támasztja alá.

1 Ninkov K. O., 2003
2 Harkai Imre, 1991; Harkai I., 2001
3 A historizmus művészete Magyarországon, 1993; Historicizam u Hrvatskoj, 2000
4 Sármány I., 1990, 11.
5 Gajdos T., 1995, 29-32.
6 Valkay Z., 2002, 214-220.

Topolyán az új templomot megelőzően 1898-ban épült neogótikus stílusban a kálvária kápolnája Fazekas Lajos[7] építész tervei alapján. A neogótika – az új templom esetében – jól illeszkedett az akkor még tágas és gazdag angol parkba, melyet a Kray, illetve a Zichy kegyúri család alapított és gondozott 1808-tól kezdve[8]. Az új topolyai templom építésének módja nem különbözött más környékbeli neogótikus templomok építésétől abban, hogy lerombolták a korábbi, kisebb barokk stílusú épületet. A régi kicsi templom, amely 1761–62-ben[9] épült, belső berendezésének felújítása pedig 1888-ban történt[10], a XX. század elején híveit már nehezen tudta befogadni. Sokan helyszűke miatt vasárnap és ünnepeken nem járhattak misére – hangzott el 1906-ban az új templom megáldásán Százmán Károly bajsai plébános szentbeszédében.[11] A Sarlós Boldogasszony új templomának építése, mint megannyi vajdasági kisváros esetében a századfordulón, Topolya gazdasági, kulturális, valamint szociális gyors fejlődésével esik egybe. A nyomtatásban is megjelent szózatból az is kiderül, hogy az építkezés kezdeményezője **Lippay Imre** (1861-1914)[12] topolyai plébános volt, akit 1902-ben neveztek ki erre a tisztségre.[13] Lippay atya ezt megelőzően segédlelkész volt Nagybaracskán a Szt. Imre herceg–templomban (1887), Sükösdön a Mindenszentek–templomban (1888), Bácstopolyán a Sarlós Boldogasszony–templomban (1888), majd mint katehéta tanított Zentán a népi iskolában (1891-1894). Azután újra segédlelkész Moholon a Szt. György–templomban (1895), Magyarkanizsán az Őrangyalok–templomban (1896), Zentán a Szt. István király–templomban (1897).[14] A bácstopolyai Sarlós Boldogasszony–templomban admisztrátorként működött 1898-tól 1901-ig. Ezután nevezték ki 1901. XI. 2-án ugyanide plébánosnak.[15] Sok idő távlatából azt is mondhatjuk, hogy lelkészi pályafutásának a topolyai templom talán a legnagyobb és ma is látható, ám elfeledett műve. „A fekete hajú plébánosra az építés terhes gondja ezüst szint lehelt, de hiszem, hogy lelkében oly öröm él, milyent csak a nagy lelkek éreznek kitartó, nemes törekvés sikeres munkája után" – mondta róla Százmán Károly.[16] A kezdeményezést **gróf Zichy Nepomuki János és neje báró Kray Irma** grófné karolta fel. A közös pártfogást az egyforma anyagi hozzájárulás is bizonyítja, hiszen a plébános és a grófi család egyforma pénzösszeget adományozott erre a célra: húsz–húsz ezer

7 Lásd a 23. lábjegyzetet
8 Csípe T., 2005, 64.
9 Harkai Imre, 1991, 4.
10 Harkai Imre, 1991, 14.
11 Százmán Károly bajsai plébános szentbeszéde, 1906, 1.
12 Lippay Imre Szegeden született 1861. október 14-én, és a budapesti Szt. István kórházban hunyt el 1914. szeptember 24-én. Ezeket az adatokat a Kalocsai Érsekség Schematizmusai közlik az 1892-1915 közötti évekre vonatkozóan, az elhalálozás helyét pedig Kiss Lajos, 1943, 34.
13 Schematismus 1903, 151.; Borovszky Samu, 1909. II. 341.
14 A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1777-1923., 2002; 113., 239., 245., 250., 276., 317.
15 Uo, 303-304. ; Schematismus 1902, 150.; Virág Gábor, 1994, 8.
16 Százmán Károly bajsai plébános szentbeszéde, 1906, 1.

koronát. Erre ugyancsak a munkálatok végén derült fény[17], és máig is kevesen tudják Lippay atya szerepét, tevékenységének horderejét. Az atya szerénysége, hivatása is közrejátszott ebben. A templom építésével kapcsolatban a szakirodalom csupán a Zichy családot emlegette, igaz egy 1943-ban írt összefoglalóban megjegyzik Lippay atyáról, hogy „szép tehetségű ember volt"[18]. Lippay atya kideríthetetlen okok miatt a templom 1907-es felszentelésén már nem volt jelen, mert lemondott a plébániáról,[19] április 6-án távozott Topolyáról. A plébánia ügyeit hét évig adminisztrátorok intézték ezután.[20] Ugyanakor segédlelkészként működött haláláig különböző más helyeken: Madarason a Nagyboldogasszony–temlomban (1908-1911), Temerinben a Szt. Rozália–templomban (1912-1913), Homokmégyen a Szent István király–templomban (1914).[21]

Az új templom fölépítésére pályázatot hirdettek meg, amely 1903. március 29-én járt le, s amelyet a bírálóbizottság azonnal vizsgálat alá vetett. A bizottság tagjai az érseki hatóság részéről **Kikindai Aladár**[22] mérnök, a kegyuraság részéről dr. Gosztony Mihály jószágkormányzó és **ifjú Sztelek Ferenc** építész, a hitközség részéről Lippay Imre plébános és a község részéről **Fazekas Lajos**[23] építész. A pályázatra tizennégy terv érkezett be. Közülük hármat kezdetlegességük és ki nem dolgozottságuk miatt, négyet nem tetszetős voltuk miatt, egyet pedig nem titkos volta miatt mellőzött a bizottság. A bírálóbizottság javaslata titkos, jóváhagyás végett az érseki hatósághoz és a kegyurasághoz lett felterjesztve.[24] A Bácstopolyai Hírlap 1903. április 26-án örömmel tudatja, hogy Budapesten Császka György kalocsai érsek és id. gróf Zichy Nepomuki János és neje, Kray Irma grófnő őméltóságaik mint kegyurak véglegesen megállapodtak abban, hogy községükben egy új, nagyarányú díszes templom építtessék a réginek helyére. A pályatervek közül a „Krisztus Urunk" jeligéjű győzött. „E terv ógót stylű, szerzője **Raichle Ferenc**, szabadkai építészmérnök. A templom egyike lesz Bácska legszebb és legnagyobb templomainak, az építési költségek a 200

17 Uo

18 Kiss Lajos, 1943, 34.

19 Uo

20 Penovátz Antal, 2001, 213.

21 A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1777-1923., 2002, 236., 298., 188.

22 Kikinday Aladár, kalocsai érseki mérnök. Az 1880-as években királyi mérnökként működött Zomborban. A kilencvenes években már az érsekség szakértő mérnöke. Uradalmi mérnökként építette 1899-ben Rém katolikus templomát és plébániáját. Zentához kötődő munkáit a Szent István–templom tervezete nyitotta meg 1894-ben. Ezután az 1900-01-ben, illetve az 1904-05-ben épült tornyosi templom és plébánia tervezője. = Valkay Z., 2002, 468.

23 Fazekas Lajos óbecsei építőmester és építési vállalkozó. Vidékünkön elismert templomépítőnek számított. 1890-ben a feslőhegyi Szt. József — templomot, Zentán 1894-96-ban az alvégi Szent Szív — templomot építette. Szabadkán a Szt. Rókus – templom építkezését vezette 1896-ban. 1898-ban ő maga tervezte és építette a topolyai kápolnát és egy emeletes bérpalotát Szabadkán. Miközben Raichle tervei alapján a topolyai templom építését vezette, 1903-ban a zenati gimnáziumra, 1905-ben a zentai Eugen Szállóra tett ajánlatot, mire 1907-08-ban a zentai plébániapalota építését megkapta. Az ő munkája még a szántovai románok temploma és az újvidéki pravoszláv érseki templom. = Harkai I., 1991, 101.; Valkay Zoltán, 2002, 463.

24 Az új templom...Bácstopolyai Hírlap, VIII. évf., 13. sz., 1903. március 29., 2.

ezer koronát meghaladják"[25] – írja a Bácstopolyai Hírlap, amely lépésről lépésre követi a fejleményeket. Raichle Ferenc sikerét ismerteti a budapesti Művészet című szaklap is.[26] A nagy összeg új, megfelelő, részletes költségvetést szükségeltetett, s ez kissé késletette a munkálatok megkezdését. „A helybeli új templom építéséhez már csak az aratási nagy munkaidő után lehet hozzáfogni"- közvetít a Hírlap.[27] Nem csak az aratás, de a karácsony is elmúlt, mire új hírek jelentek meg 1904. január 24-én: „... az egyházi és világi kegyuraság elhatározta, a 200 ezer koronát meghaladó költségek egy része a templomi alapból, másik része adakozásból fog fedeztetni... Császka György kalocsai érsek 10 ezer koronát, id. Gróf Zichy Nepomuk és neje Kray Irma bárónő 20 ezer koronát, egy magát megnevezni nem akaró szintén 20 ezer koronát (az új templom megáldásán mondott szentbeszédből a későbbiekben megtudjuk, hogy ez Lippay plébános volt), Zahorecz István egy díszes orgona építését vállalta. A község a kézi és igás napszámot az előirányzott 41687 korona összegben megváltja, de kiköti, hogy a napszámos munkára lehetőleg topolyaiakat alkalmazzanak.[28] Lippay Imre plébános, a régi templom bontását megelőző héten, 1904. március 30-án jelentette meg a Bácstopolyai Hírlapban a régi templomról írt búcsúszövegét. A megható írás megemlékezik a 140 éves templom múltjáról, építésének fontosabb fordulópontjairól, tizenegy plébánosáról, a négy kápolnáról, és statisztikai adatokat is közöl: ez idő alatt 55621-en lettek megkeresztelve, 10157 házasságkötés volt és 39587 elhalálozás. „Látva ezen statisztikai kimutatást könnyes szemekkel búcsúzunk el jó öreg templomunktól, melyben az isteni kegyelem oly bőven osztatott ki a híveknek 140 év alatt, azonban letörli könnyeinket azon édes remény, hogy a régi helyén felépítendő impozáns újtemplomban a késő utódok évszázadokon keresztül még több kegyelmében részesülendenek a jó Istennek."[29] Feltehetőleg akkor készült a régi templomról fennmaradt fénykép is, amelyet Piétsch Ferenc Szabadka egyik legnépszerűbb fényképésze készített és még mindig tisztelettel őrzik bekeretezve a sekrestye falán.

Az építészeti tervet a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal tárgyalta meg Zomborban. Lippay atya cikkének megjelenése után kilenc nappal, április 9-én adták meg a kivitelezési engedélyt.[30] Két nappal később, 1904. április 11-én tíz napszámos leemelte a régi templom keresztjét, és ezzel Fazekas Lajos vállalkozó vezetésével megkezdődtek a munkálatok. (Ez a kereszt később az új templom padlásásterébe került.)[31] Másnap megjelent Jeney Mihály mérnök, művezető szakfelügyelő, akinek az irányításával készült a templom. Ezután következett

25 Új templom. Bácstopolyai Hírlap, VIII. évf., 17. sz., 1903. április 26., 1.
26 Kitüntetések. A bácstopolyai római katolikus templom tervpályázatán I. díjat Raichle Ferenc nyerte, a II. díjat ifj. Bobula János kapta. Művészet, II., 1903., 280.
27 Az új templom építése. Bácstopolyai Hírlap, VIII. évf. 27. sz., 1903. július 5., 3.
28 Az új templom. Bácstopolyai Hírlap, IX. évf., 4. sz., 1904. január 24., 1.
29 Lippay Imre, 1904. április 3.
30 Harkai I., 1991, 36.; Harkai I., 2001, 134.
31 Kocsi Antal – Nagy Tibor, 1994, 17.

a harangok leszerelése, azoknak egy kijelölt helyen való felállítása, majd a régi templom lebontása. A lebontott templom belső felszerelését különböző helyekre vitték, így egy templomhelyiséget az óvodában állítottak fel.[32] Itt helyezték el a főoltárt és a Nepomuki Szt. János oltárképet, a keresztelőkútat, a Jézus Szt. Szíve, a Páduai Szt. Antal- és a Szűz Mária- szobrokat. Az ideiglenes iskolai templomhelyiségben kapott helyet a Szent Vendel oltárkép és a Szűz Mária-kép.[33] Április elején megérkeztek az eredeti építészeti tervek és a költségvetés hivatalos használata. Ezek segítségével az építészeti bizottság a vállalkozóval és szakfelügyelővel május 5-én meghatározta a templom helyzetét, fekvését és a főhomlokzat vonalát. Az új templom hossztengelye a régi templom hossztengelyével egy vonalba esett. A templomalap lerakásakor már 88 személy dolgozott az építkezésen, 5 kőműves, 53 férfi, 24 nő és 6 gyermek napszámos. A templomot 1904. május 6-án kezdték el építeni.[34] Harkai Imre műépítész *Topolya építészete* című könyvében részletesen ismerteti az építkezési munkálatok további folyását.[35]

Impozáns méretei miatt a topolyai Sarlós Boldogasszony–templom tágabb körben is híres lett. Építésének idején, 1905-ben büszkén híresztelték, hogy a kalocsai egyházmegye két nagy másik temploma – a kalocsai főszékesegyház és a szabadkai Szent Teréz–templom – nagyságát is felülmúlja.[36] A torony összmagassága 72,70 méter.[37] A templom háromhajós, nagy kereszthajóval, hossza 71 méter, szélessége a kereszthajóban 35 méter, a hajós részben 22 méter, a szentélytől jobbra és balra emeletes oratóriummal. A kereszt- és főhajó kereszteződésénél huszártorony helyezkedik el. Magassága 18 méter. A "négyzeti" részben levő csillagboltozat 15,50 méter magas, magasabb a főhajónál, amelynek keresztboltozatai 14,40 méter magasságban helyezkednek el. A belső térben levő betonoszlopok karcsúságukkal fokozzák a gótikus hatást és építészeti szempontból is értékesek. Az eredeti tervek a belső oszlopokat téglából képzelték el, az építési bizottság azonban azokat nem tartotta megfelelőnek a templom stílusához, attól félt, hogy az oszlopok vastagsága rontani fogja az összbenyomást.[38] Ezért a bizottság utasította a műszaki felügyelőt és vállalkozót, hogy lépjen érintkezésbe az akkor még újdonságnak számító vasbeton építkezés meghonosítójával, dr. Zielinszki Szilárddal. Többszörös pályáztatás eredményeként a vasbeton oszloprendszer elkészítését Milics és Társa, budapesti cég nyerte el. Ugyancsak ők készítették el a karzat alatti boltozatot, valamint az oratórium mennyezetét és a templom feletti kereszt- és csillagboltozatokat.[39] A Bácstopolyai Hírlap 1905. május 14-én a következőkről tudósít: „A toronynál a

32 Keresztföltétel. Bácstopolyai Hírlap, X. évf., 1905. július 9., 3.

33 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1905-ben. Kalocsai Érseki Levéltár (a továbbiakban KÉL) KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

34 Harkai, 2001, 134.

35 Harkai I., 1991, 36–41.

36 Bácsország, Szabadka, 1905. július 2.

37 Harkai Imre építész mérései nyomán.

38 Az új templom. Bácstopolyai Hírlap, X. évf., 14. sz., 1905. április 2., 2.

39 Harkai, 2001, 134.

magas ablakok már be vannak boltozva. Bent pedig az oszlopokat készítik, az oszlop egy részénél már fel van állítva nyolc újjnyi vastag vaspálca, mely dróttal van összetartva, ez lesz cementtel kitömve s így jön létre a legújabb építési találmány, a bámulatos erőt kifejtő karcsú oszlop."[40]

Az építési bizottság a külső díszítő hatás céljából szükségesnek tartotta, hogy a tető ne egy-, hanem kétszínű – sötétszürke és vörös – palalemezzel legyen fedve. Az érseki hivatal vállalta a többletköltségek fedezését.[41] Hasonló okok miatt a homlokzatnál az egyszerű géptégla helyett a díszes, finomabb szegedi téglát használták – írja az 1905. július 1-jén alulírott beszámoló.[42] Az építkezés e fázisában, 1905. augusztus derekán látogatott el Topolyára Dudits Andor festőművész. Jövetelének oka a templom megtekintése volt, mivel őt bízták meg a főoltárkép festésével. Ekkor a torony már majdnem kész volt, s hozzáfoghattak az állások lebontásához és palával való fedéséhez. A templomhajóban készen voltak a boltívek és az oszlopok, és azon a héten kezdték meg a tetőzet felrakását.[43] Az építkezés 1906. március 5-én az ablakbetétek és oszlopfők elhelyezésével folytatódott. Az orgonakészítés ügye is ekkor dőlt el. Zahorecz István földbirtokos és neje 11 ezer koronát ajánlottak fel erre a célra még az építkezések kezdetén, ekkorra azonban megszületett a kiírt pályázat eredménye is. A toronykereszt feltételére folyó év július 23-án került sor. Az ünnepség kezdete este hat óra volt, amit harangozással és ágyúzással jeleztek. A hét méter hosszú és négy mázsa súlyú keresztet 30 nemzetiszín vállszalaggal földíszített legény vitte fölváltva, mint vőfélyek, mellettük 30 fehér ruhába öltözött és szintén nemzetiszín vállszalaggal feldíszített leány haladt. Előttük ment a papság, utánuk pedig a hivatalnoki kar. A keresztet a kishegyesi plébános, Halasi Ernő főtisztelendő kanonok szentelte fel, szentbeszédet a keresztről Lippay Imre plébános mondott. Úgy tűnik, a Bácstopolyai Hírlapban megjelenő előzetest is ő írta, melynek befejező sorai a következők: „Teljes tisztelettel kérem községünk katolikus lakosságát, miszerint minél nagyobb számmal megjelenni kegyeskedjenek, mert még a késő unokák sem fognak látni ilyen gyönyörű dolgot, mert a templomot és különösen ily impozáns templomot építtetni és annak megszentelt keresztjét föltétetni nem minden évszázadban lehet látni. Adja Istenem, hogy ez a szent kereszt áldását hintse az egész községre!"[44]

Az összes építési és tisztogatási munkálat 1906. július 31-én fejeződött be. Ezen a napon az építkezési bizottság ideiglenesen átvette az épületet, majd augusztus 5-én közhasználatra átadta.[45] Ekkor áldották meg a templomot. Szászmán Károly bajsai plébános szentbeszéde nyomtatásban is megjelent Wilheim

40 Az új templom. Bácstopolyai Hírlap, X. évf., 20. sz., 1905. május 14., 2.
41 Harkai I., 1991, 38.
42 Kereseti kimutatás a Topolyán épülő róm. Kath. Templomnál az eddig teljesített munkálatokról. 1905. július 1-jén. Kalocsai Érseki Levéltár KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
43 Templomépítési hírek. Bácstopolyai Hírlap, X. évf., 34. sz., 1905. augusztus 20., 3.
44 Keresztföltétel. Bácstopolyai Hírlap X. évf., 1905. július 9., 3.
45 Harkai I., 2001, 134.

Miksa topolyai könyvnyomdájában. A füzet végén a templom építésére és belső berendezésére összegyűjtött pénzadományok nagysága és az adományozók névsora szerepel:

a templom építésére

Boldogemlékű Császka György kalocsai érsek	5000 korona
B. e. Majorossy János kalocsai püspök	2078 korona 88 fillér
Gróf Zichy Nep. János és neje, Báró Kray Irma grófné	20000 kor.
Lippay Imre plébános	20000 kor.
Kiss Lajosné	100 kor.
Kiss Lajosné gyűjtése	200 kor.
Kovács (Némedi) István	200 kor.
N. N.	100 kor.
Rekvényi Viktor	40 kor.
Dr. Ochbaba János	25 kor.
Wilheim Miksa	20 kor.
Illés Márton	20 kor.
Lippay Gergely	3 kor.
Brindza Pál	2 kor.
Lőrincz Verona, Franczia Rozália, Kokrehel Jánosné	1-1 kor.
Majtényi Márta 60 f, Fr. Jenő iskolatestvér 5 f	

a templom berendezésére

Gróf Zichy Nep. János és neje, Báró Kray Irma grófné	főoltárra	26000 kor.
Zahorecz István	orgonára	11000 kor.
Rind János	szószékre	2000 kor.
	és ennek alapítványára	200 kor.
Dr. Fárnek Dezső és neje	2 drb üvegfestésű szentélyablakra	1800 kor.
Kihut Mihály	1 drb üvegfestésű szentélyablakra	900 kor.
Bács-Topolyai Takarékpénztár	1 drb üvegfestésű szentélyablakra	900 kor.
Guba József	két csillárra	600 kor.
Német (Csali) István és neje	Sz. Antal – szoborra	400 kor.
Vojcsena István	sekrestye csengettyűre	140 kor.
Mittler Mariska	oltárterítőt készített	

A templom fölszentelésére 1907-ben került sor Városy Gyula kalocsai érsek közreműködésével, sajnos már Lippay atya részvétele nélkül. Távozása után hét éven át adminisztrátorok vezették a plébánia ügyét. Jagicza István adminisztrátor 1909 februárjában írott jelentése szerint „a Lippay Imre által alakított Katolikus Munkásegylet és Katolikus Körnek már maradványai sincsenek. Régen feloszlottak[46] ". Jagicza dicsérő szavakkal ír az 1870 óta működő Polgári

46 Jagicza még ezt írja hozzá: „A Kath. Kör székei a templomban vannak, pénze nincs de adós-

Olvasókörről, melynek tagjai topolyai földművelők és iparosok, kizárólag katolikus férfiak, akik „lassanként beíratkoznak a katolikus népszövetségbe. Elnökük Sulyok János tanító, alelnökük Szikora János gazdag földműves." Ezen kívül 1908-ban létezik egy Gazdakör is kizárólag jómódú gazdák számára, elnöke Lőrinc József.[47] 1915. május 1-jén ismét plébánost helyeztek a topolyai egyházközösség élére Tordy Árpád személyében, aki 1919. december elsején mondott le. Utóda Barsy Viktor lett, aki a negyvenes évek elején az 1907-ben felszentelt, de belülről csak simára vakolt és fehérre meszelt templomot a topolyai szobafestőkkel és mázoló kisiparosokkal ingyen befestette drapp színűre.[48] (Tudvalevő ugyanis, hogy a templom építésének menete közben növekedtek a költségek, minek következtében már csak az egyszerű vakolásra és a falak illetve a mennyezet fehér mésszel történő bemeszelésére futotta.[49]) Barsy atya 1957. VII. 26-ig plébános, utána Móricz Vince volt előbb adminisztrátor, majd 1960. XII. 5 és 1989. V. 29 között plébános.[50] A két lelkész ideje alatt a szocialista rendszer visszaszorította a vallásos életet. Mégis történt néhány említésre méltó dolog. A II. Vatikáni Zsinat ideje alatt, 1963-ban, a liturgiai megújhódás szellemében a topolyai templomban az elsők között állították fel (ideiglenesen) a zsinati oltárt. Ekkor került sor a templom hangosítására is, majd a hatvanas évek végén a harangok és a toronyóra villamosítására és a külső megvilágításra. A hetvenes évek elején az óra feletti részen erős betonkoszorúval erősítették meg a toronysisakot, az ablakok pedig kettős üvegezést és drótrácsot kaptak.[51] Az igazi nagy megújhódás ft. Léner István plébánosi kinevezésével (1989. október 1.) és a bekövetkező rendszerváltással történt. Az új plébános elve a lelki megújulás volt, aminek külső látszata a kálvária rendbehozatala, a Topolya város keleti részén élő hívek lelki gondozása céljából a Jézus Szíve Vikária pasztorális központjának megépítése és a Sarlós Boldogasszony – templom átalakítása, illetve kifestése volt.[52] 1991-ben került sor a zsinat szellemében a templom szentélyének a felújítására. A munkálatokat a hívek maguk végezték, csak a szakmunkára fogadtak fizetett mestert. Az új oltárt Bozsir Martin topolyai asztalosmester készítette Szarvas Sándor újvidéki fafaragómester segítségével. A villanyhálózat felújítását Rózsa Mihály végezte, Sípos László és Barát János segítségével. A templom festésének kivitelezője Horváth Lajos becsei műfestő volt. Mihail Udovenko odesszai orgonamester és társai felújították az orgonát. A május 1-jén megkezdett munkálatok november 24-én fejeződtek be. Ekkor került sor a templom felszentelésére, amit

ságai maradtak. Hozzám kezdetben a kocsmárosok hoztak nagy számlákat, bor, sör, pálinka, rum fogyasztásról. Több mint 100 koronás követelésékkel. Én a számlákat nem fogadtam el. Felszólítottak, hogy küldjem el az Érseki Hatósághoz, azt sem akartam megtenni."

47 Jelentés a Topolyán levő katolikus (keresztény) körök, illetve ájtatos társulatok 1908. évi működéséről. Írta Jagicza István adminisztrátor. KÉL KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

48 Vojnics Tivadar, 1994, 18; Penovácz Antal, 2001, 213.

49 Vojnics Tivadar, 1994, 18.

50 Virág Gábor 1994, 8.

51 Vojnics Tivadar, 1994, 18-19.

52 Uo

msgr. Pénzes János szabadkai megyéspüspök távollétében msgr. Huzsvár László, a bánsági részek főpásztora végzett.[53]

A templom belső berendezése, felszerelése a felsorolt évek során alakult. Habár a templom külseje teljes egészében neogótikus, a belső együttes jellemzője, hogy a neogótikus tárgyak mellett máig jelen vannak a régi templomból átmentett barokk és klasszicista stílusú alkotások is, valamint az újabb szerzemények. Ezek nem csak vallásos és műtörténeti szempontól érdekesek és értékesek számunkra, hanem megrendelőik, adományozóik és készítőik miatt is, kiknek neveit őrzik. Az alábbiakban ismertetjük a fontosabb, illetve meghatározó tárgyegyütteseket, megrendelőket, adományozókat és készítőket.

PROFÁN JELLEGŰ EMLÉKEK A TEMPLOM SZENTÉLYÉBEN

A krayovai és topolyai báró Kray család sírboltja

A krayovai és topolyai báró Kray család sírboltja az oltár alatt, a templom tengelyében, a szentély és az oldalapszisok határvonalában fekszik. Felső kőlapjának mérete 229 x 130 cm. A téglalap alakú márványlapon felül *A Krayovai és Topolyai báró Kray család sírboltja* felirat olvasható, középen a Kray – címer látható (pajzsban három domb, rajta egy oroszán karddal, a pajzs felett korona). A lap négy sarkán egy-egy vaskarika. A sírboltban báró Kray Ferenc (1769-1805), báró Kray János (1804-1852) és ifj. báró Kray Pál (1831-1846) van eltemetve. A sírkőlap a funerális művészet síremlék-típusainak középkorra visszanyúló példája, amely a templom kőpadlója alá temetkezett személyek egyszerű, téglalap alakú fekvő sírkőlapját képviseli.

Báró Kray Pál (1735-1804) táborszernagy emléktáblája, 1804

Báró Kray Pál emléktáblája a templom szentélyében, a sekrestye bejáratánál levő falon van elhelyezve. A vörös márványtáblába arany betűkkel latin szöveget vésték, amelynek magyar fordítása a következő: „A nagy és jó Istennek ajánlva / A nagy hősnek / Kray bárónak / A hazához és fejedelemhez hű szíve./ Sok viszontagságon hányatva végre itt, / Övéi között megnyugszik./ Topolyán, január 18. / 1804."[54] Kray Pál Késmárkon született, s lovastisztként majd tábornokként végül táborszernagyként végzett negyvenéves hűséges katonai szolgálatot. Ezért, illetve Napóleon ellen elért páratlan sikereiért a császártól 1800-ban megkapta Topolyát és környékét. Ez az ajándékozás lényegében eladást jelentett: a bárói család 186,176 Ft-ot fizetett.[55] Még ugyanazon év szeptemberében bekövetkezett kegyvesztését és visszavonulását követően Topolyára érkezett neje, Mihics Franciska (1740-1782) ezt nem érte meg. A báró megkezdte a temp-

53 Uo. 22-24.

54 A latin szöveg magyarul megjelent: Harkai, 1991, 41.; Cservenák P. – Nagy T, 2002, 42.

55 Virág Gábor, 2001, 50.

lom melletti kastély építését. Időnként feljárt Pestre, ahol egy ilyen útja során elhunyt. Földi maradványait a pesti belvárosi templomban helyezték örök nyugalomra. Végakarata szerint az ezüst szelencébe zárt szíve a topolyai templom falába került, melyet ezzel a márványtáblával zártak le.[56]

Báró Kray Ferenc (1769-1805) emlékszobra és emléktáblája, 1805

A szobor báró Kray Pál emléktáblája alatt, a szentélyben van elhelyezve. Mérete 170 x 68 x 117 cm, az alatta levő kis talapzat mérete 90 x 47 x 36 cm, a fekete márványtalapzat mérete 124 x 70 cm. A szobrot Gessel Borbála állíttatta férje emlékére. Ugyanis báró Kray Ferenc apja halála után átvette a topolyai birtok irányítását. 1805 elején megindolkolt kérelemmel fordult az uralkodóhoz, emelje Topolyát mezővárosi rangra, és engedélyezzen évi három vásárt. A császár a megfelelő összeg lefizetése után 1806. január 7-én megadta az engedélyt.[57] A kérvényező ezt már nem élhette meg, mert az előző évben Pestről hazafelé jövet, tragikus körülmények között elhunyt. Az emlékszobor egy hamvvederre hajló női alakot ábrázol. Ma Topolya egyik legszebb műemléke. A szobor klasszicizáló, szürke márványból faragott, és egy fekete négyszögletű márványtömbre van helyezve. A kompozíció bal oldalán egy négyzetes oszlop, rajta elől fekete emléktábla, tetején urna látható, mellette egy ráhajló női figura. Az oldalra hajló klasszicizáló öltözetű nő jobb kezével a talapzaton levő magas urnát karolja át egy virágkoszorút tartva, baljával a ruhája gazdag redőzetét fogja. Mezítelen lábfeje kivirít tógaszerű ruhája alól – jobb lábával a talapzat aljára támaszkodik, bal lábát maga mögé hajlítja, így majdnem térdel. Az urnán elől kör alakban aranyozott címer, a Kray – címerből vett elem: pajzs és benne az oroszlán. Az urnából aranyozott lángnyelvek törnek elő. A talapzatán levő fekete márványtáblán latin nyelvű emlékszöveg olvasható, mely magyarul így hangzik: „Krajowai és Topolai báró Kray Pál fia / Krajowai és Topolai báró Kray Ferenc szellemének. / A császári és királyi seregben / tüzér tábornoknak és alvezérnek. / Itáliában a franciák ellen úgy a nyílt ütközetekben, / mint városok ostromában szerencsés győzőnek. / Miután atyjával együtt hazatért / azt a halálba is követte. / Gyászoló, kegyeletes özvegye / Gessel Borbála állította ezen emléket / hűségének jeléül. / Az 1805. évben."[58] A síremlék ikonográfiája egy korabeli síremléktípust képvisel – az urnára boruló, koszorút fogó nő a gyász jelképe. Kivitelezője ezidáig ismeretlen. A századforduló körül és után a magyar arckép- és síremlék-szobrászat alig mutatkozott – írja Zádor Anna, művészettörténész. A főnemesség tagjai, ha igényesebb szobrászati munkára volt szükségük, azt elsősorban külföldi, rendszerint bécsi szobrásszal végeztették. A kialakuló polgári társadalom igényeit eleinte főleg két hazai szobrász elégítette ki: Huber József és Dunaiszky Lőrinc.[59]

56 Cservenák – Nagy, 2002, 41-42.
57 Harkai I., 1991, 22; Virág G. 2001, 50.
58 A latin szöveg magyarul megjelent: Cservenák P. – Nagy T., 2002, 44.
59 Zádor A., 1970, 349-350.

Huber József (1777-1832) a kiscelli temetőben levő síremlékének valamint szabadkai síremlékének ikonográfiája hasonlít a topolyaiéhoz. A kiscelli esetben egy tumbán, urnára támaszkodva fekszik egy angyal, s a lángnyelvek meg a koszorú a tumba oldalaira vannak helyezve.[60] A szabadkai ferences templom bejárati falán levő, 1817-ben készített, Koin Mihálynak szentelt síremlék domborműve pedig egy oszlopon levő öblös urnára támaszkodó női alakot ábrázol, aki bal kezében papírtekercset tart.[61] Összehasonlítva Huber szabadkai munkáját a topolyai szoborral, megállapíthatjuk, hogy ez utóbbi gazdagabb, márcsak azért is, mert egy térben álló nagy szoborról van szó. Feltételezhetően egy külföldi műhelyből került Topolyára.

Ifjú báró Kray Pál (1831-1846) epitáfiuma, 1846

Ifjú báró Kray Pál, báró Kray Nepomuk János (1803-1852) és Wenkheim Mária (1809-1896) báróné ötödik gyermeke és a Kray család utolsó férfi sarja volt. Kiváló lovas hírében állt, tizenhat évesen részt vett egy pesti akadályversenyen, ahol a sikeres bemutatót a közönség vastapssal jutalmazta. Ettől a ló megijedt és felbukott, maga alá temetve a lovast. A szerencsétlen szülők Vörösmarty Mihályt kérték fel a sírfelirat elkészítésére. A költő három változatot írt, mely közül a család az első verziót választotta:[62] „Aki fiának örül, mert szép, jó, s ritka tehetség / Mert delien serdül, s lelke nagyokra törő, / Mert ihlete van a nagy erények örök hite által / S szent akarattal lép a komoly élet elé / El ne beszélje nekünk örömét. Mi egy életi üdvöt, / Vérünk büszke faját e kora sírba tevők. / Báró Kray Pál / Meghalt November 16-án 1846./ életének 16-dik évében."

Báró Kray János (1804-1852) emléktáblája, 1852

Habár az apa hat évvel élte túl fiát, érthető módon emléktáblája fia epitáfiuma fölé került, hiszen vele halt ki a Kray család. Ő maga apa nélkül nőtt fel, mint tudjuk Báró Kray Ferenc (1768-1804) fia születése előtt hunyt el. Házassága Wenkheim Mária bárónővel sikeres volt, oszlopos tagja lett a magyar reformkornak. Azonban korán elveszítette fiát, majd a szabadságharc idején, 1849. január 30-án kifosztották palotáját és híres istállóit. Őt kocsi után kötve Bajsára vonszolták, ahonnan a temesvári börtönbe került. Innen 10 hónapi raboskodás után szabadult. A lelkileg összetört báró örökre elhagyta Topolyát. Pesten gázolta agyon egy kocsi. Teste a topolyai templom oltára előtti családi sírboltban apja és fia koporsója közt lelt végső nyugalomra. Özvegye, báró Kray Jánosné született Wenkheim Mária az 1849. január 30-án elesett ártatlan áldozatokért sírkövet emeltetett a topolyai Nyugati temetőben, amelyet a mai nemzedék is gondoz. Lányuk, Irma (1830-1913) gróf Zichy Nepomuk János (1820-1911) felesége lett, s így került a kastély Zichy-tulajdonba. Az emléktáblákat, emlékszobrot ők helyez-

60 Zádor, 1970, II., 530. kép
61 Gajdos T., 1995, 18.
62 Cservenák P. – Nagy T., 2002, 45-46.

ték el a segítségükkel épült új templom belső terében. Fent a Kray címer látható, alatta ez olvasható: „Krajovai és Topolai / Báró Kray János / szül. 16. máj. 1804. + 21. dec. 1852. / Te aki szemléled e sírkövet, / Értsd, hogy ez végképpen eltemet / Egy hőstörzsökű családi nevet. / Az utolsó Kraynak / Emelték özvegye és lánya / Kik még itt maradtanak. / Á' volt egyetlen férfi sarjadék, / Serdületében hirtelen sujtatva / Hat évek előtt letörött már. / Most maga á gyökér 'lőn kiszakítattva. / Fiutódot tehát e faj többé nem vár'."[63] Báró Kray János fekete márványtábláján jobbra lent a kivitelező jelzése olvasható: **Gerenday Pesten.**[64] Gerenday Antal a XIX. század közepétől sírkőfaragó szobrász volt Pesten. Az 1850-es évek elején már virágzó díszítőszobrászati és kőfaragóműhelye, sírkőtelepe volt a Kerepesi (ma Rákóczi) út végén.

Gróf Zichy Nepomuk János (1820-1911) arcképe, 1903-06 körül

Gróf Zichy Nepomuk Jánost (1820-1911) ábrázoló festmény technikája olaj-vászon, mérete 150 x 101,5 cm, a festő szignója jobbra lent olvasható: **Hirsch M.**

Gróf Zichy Nepomuk János és felesége, Kray Irma (1830-1913) építették a jelenlegi templomot. Habár nincsenek ide eltemetve, a főoltár mögött még ma is ott találjuk a gróf festett arcképét. Maga a főoltár is a gróf és a grófné 26000 koronás adományából készült.[65] Az arckép puritán, az idős grófot ábrázolja fekete öltönyben, fehér ingben. Testtartása lezser, jobb kezét a nadrágzsebében tartja, balját egy piros fedelű könyvre, illetve néhány alatta levő papírra helyezi. Kopaszodó, ősz körszakállas és bajuszos idős ember tekint ránk, hiszen a templom elkészülésének évében nyolcvanhat éves volt. A festmény háttere egyszínű sötét, egyedüli üzenet a laza és elégedett testtartás és a könyvre, papírokra helyezett kéz. Talán 1903 áprilisában festette Hirsch M. – akiről eddig semmit sem sikerült felfedezni, miután az újságok is hírül adták, hogy a templom építésének ügye véglegesen eldőlt.[66] Az egyszerű fakeret tetején részlegesen megtalálható a Zichy-címer: szarvasagganccsal körülvett korona és kereszt.

A házaspár nem élte meg az első világháborút. Két gyermekük volt, Béla és Ilona. Egy újságcikk 1933-ban a következőt írja: „Dubrovnikból jelentik: Kupari gyönyörű strandján a jugoszláv tengerpart legszebb helyén a Hotel Kupariban lakik Gróf Zichy Ede topola egykori jószívű és népszerű kegyurának unokája aki egy 35 év körüli rendkívül szimpatikus fiatalember. Kupariban sokan nyaralnak Magyarországról, mert a Hotel Kupariban úgy a levelezés, mint a személyzet magyar. Miután B. Topola a Gróf Zichy családnak köszönheti a nagykertet, a gyönyörű szép római katolikus templomot, plébániát és a Miasszonyunkról elnevezett zárdát, mely jelenleg is fontos hivatást teljesít, azt

63 Megjelent: Cservenák P. – Nagy T., 2002, 47.
64 A mestert illetően lásd az utolsó fejezetet.
65 Szentbeszéd, 1906
66 Bácstopolyi Hírlap, 1903. április 26.

hisszük nem lesz érdektelen, ha a topolaiaknak tudomására hozzuk, hogyan él a Gróf Zichy család unokája." [67]

A FŐOLTÁR

Mivel a templom Sarlós Boldogasszony tiszteletére van szentelve, a főoltár tartalmi programja ezt fejezi ki. Fő jelenete Erzsébet és Mária találkozását ábrázolja. A gótikus oltárok mintáját követő fakonstrukciót a tiroli **Stuflesser cég** készítette,[68] magassága 12,46 m. A festményeket **Dudits Andor** budapesti festőművész festette, olajjal vászon alapra, szignója piros színnel az oltárkép jobb oldali részében, Zakariás figurája alatt levő alsó jobb sarokban olvasható: „Dudich A". A főoltár gróf Zichy Nepomuki Jánosné báró Kray Irma grófné 26000 koronát képező adományából készült.[69]

Erzsébet és Mária találkozása

Az oltár középső részét egy nagyméretű (3,29 x 1,88 m) festmény képezi, amely egy középső nagyobb és két szélső keskenyebb, szamárhátíves záródású aranyozott fával keretezett képmezőre tagolódik. A középső, nagyobb képrész beltere víszintesen három lépcsővel elválasztott felső és alsó térből áll. A felsőben a fő jelenetet Mária látogatása Erzsébetnél motívum képezi. Balról a kissé meghajló **Mária** fejéről fehér hosszú lepel hullik a földre, s csak alul virít piros öltözete. Jobb kezével kendőjét fogja össze mellén, balját Erzsébet jobbjába helyezi. Jobbról **Erzsébet,** kinek feje fehér lepellel van körültekerve, hosszú ruhája barna és sötétzöld, ami idős korára utal. Lukács evangéliuma szerint (Lk 1, 36) az angyali üdvözletkor az angyal közölte Máriával, hogy rokona, Erzsébet gyermeket vár öregségében. Mária útnak indult a hegyekbe, abba a városba, ahol Erzsébet és Zakariás lakott. Amikor a két nő meglátta egymást, Erzsébet méhében megmozdult a magzat, a leendő Keresztelő Szt. János, és Erzsébet így kiállt fel: „Áldott vagy az asszonyok között és áldott a méhed gyümölcse! Hogy lehet az, hogy Uramnak anyja látogat el hozzám?" Erzsébet szavai megerősítik az angyal szavait, Mária imát mond Istennek, aki őt az üdvösségre kiválasztotta. A két nő találkozása, ahogy kitárt karokkal közelednek egymáshoz vagy átölelik egymást, az V. században jelenik meg az angyali ödvözlettel együtt a Jézus életét ábrázoló ciklusokban. Önálló témává csak azután vált, hogy a ferencesek bevezették 1263-ban Mária látogatásának, a vizitációnak az ünnepét (1389 óta általában július 2-án ünneplik). Csak a ferences misztika hatására vált ez az esemény Mária életének egyik fontos állomásává, és sorolták be Mária örömei közé. Mária örömei pedig: az angyali üdvözlet, Mária látogatása Erzsébetnél,

67 Backa Topolai Járási Újság, 1933. június 25.
68 Harkai I., 2001, 135.
69 Szentbeszéd, 1906

Jézus születése, a Háromkirályok imádása, bemutatás a templomban, a tizenkét éves Jézus a templomban, Krisztus feltámadása, Krisztus mennybemenetele, a Szentlélek eljövetele, Mária mennybevétele, Mária megkoronázása.[70]

A festményen a két női figura körül elöl kettő és hátul kettő nimbuszos angyal mintegy őrséget áll a szent pillanatban. A hátsó két angyal imára kulcsolja kezét, az elülsők közül a bal oldali, kék ruhás, széttárt karokkal a jelenetet figyeli, a másik, a piros ruhás, melynek egyik szárnyát is láthatjuk, jobb kezében egy **sarlót** tart, Erzsébet előtt felemelve azt. **Így kerül a sarló és Mária, a kép középpontjába**. A sarló utalhat a Sarlós Boldogasszony ünnepére, július 2-ra, ami a hagyományos aratás kezdete is egyben,[71] tágabban pedig a Sarlós Madonna-ábrázolásokkal vonható párhuzamba. Sok ábrázoláson csak a holdsarló látható Mária lábainál, ami Máriát az Apokalipszis égi asszonyaként (Jel 12) tünteti fel, más esetben a Nap, a Hold és a csillagok veszik körül (Szeplőtelen Szűz). A festmény alsó terében ezzel összefüggésben egy meztelen szárnyas gyermekfigura – a lélek, és egy felnőtt, aranysárga palástba öltözött angyal – a közvetítő térdel és fog közre egy **kék gömböt**. A gömb a világmindenséget szimbolizálja pontban Mária lábai alatt. Ez mintegy előrevetíti Jézus megkeresztelkedésének jelenetét, ahol a Nap és a Hold a Megváltó előtt hódoló kozmoszt jelképezi. Tartalmilag és kompozíciós tekintetben a kép alján levő kék gömböt ellenpontozza a felső részben látható háttér: két oszloppal elválasztott háromíves záródású nyílás, amely Erzsébet és Mária mögött kék színben képviseli a Szentháromság jelenlétét. A gömb előtt a földön **búzakalászok és pipacsok** hevernek.

A főoltár középső részének két szélső, keskeny (3,29 x 0,67 m) mezejében fent az imádkozó és éneklő angyalok kórusa, lent balról **Názáreti Szt. József**, Jézus nevelőapja, jobbról **Zakariás**, Keresztelő Szent János édesapja papi öltözetben. Az agg Zakariás kételkedett Gábriel arkangyal ígéretében, hogy fia fog születni, ezért az Úr némasággal sújtotta. Ezentúl csak jelekkel tudott kommunikálni. Fia, Keresztelő Szt. János születése után, a körülmetéléskor nevet kellett adni a gyermeknek. A még mindig néma apa a János (jelentése: "kegyes az Isten") nevet írta fel egy táblára. Ezt a momentumot látjuk tehát az oltár jobb szélén. Ezek után tért vissza Zakariás szava. A festő szignóját is itt találjuk, piros színnel a Zakariás alatt levő alsó jobb sarokban: **Dudich A.** E két szélső képmezőben, az apák és angyalok fölött található még egy-egy íves falnyílás, melyen át feltűnik a kék ég.

Jézus születése, Királyok imádása

A főoltár alsó, predella részében (a predella hossza a faelemekkel és a szentségtartóval: 4, 93 m, ebből a tabernákulum mérete 164,5 x 94 cm), hat kisebb (egy kép mérete: 70,5 x 47 cm) festmény látható, amely balról három

70 Itt és a továbbiakban a képek ikonográfiai értelmezésében, ha azt más lábjegyzettel nem jelöltem, A Keresztény Művészet Lexikona (1986) volt segítségemre.

71 Fazekas Ferenc atya szíves közlése.

képmezőben **Jézus születését**, a jobboldali három képmezőben a **Királyok imádását** ábrázolja. Habár a jelenet hat képre van tagolva, mégsem bomlik meg az egységes kompozíció. Egyedül középen, az oltári tabernákulum, illetve a kereszt töri meg a képsort. A festmények szamárhátíves záródású képmezőkbe vannak elhelyezve úgy, hogy a képmezők feletti vimpergaszerű részben két fából készült halhólyagmotívumos körrátétet találunk.

A festménysor bal oldali három képrészében az angyalok és a szent család látható úgy, hogy az első képmezőben egy sötét, a képből kitekintő álló figura és egy világos, fehér ruhás, álló, jobbra forduló, tálcát tartó angyal van. A középsőben az előző angyal felé fordulva egy megvilágított álló angyal figurája látható, jobbra tőle Szent József térdelő sötét figurája a következő képmező felé fordul. Az oltár közepéhez, illetve a szentségtartóhoz legközelebbi kép egy megvilágított jelenet: Mária, aki a jászolban fekvő kisded fölé hajol. A jobb oldali hármas tagolású képsor figurái többnyire balra, a jászol felé fordulnak, kivéve kettőt: balról az elsőt, amely egy álló angyal, és a jobb szélső álló figurát. Az angyal testével ugyan szintén a fontos jelenet felé fordul, de nimbusszal körülvett feje és tekintete a mellette térdelő pásztorokra és az azokat követő királyok álló figuráira vetődik. Egyik szárnya látható csak, amely védelmezően felettük áll. A bal és a jobb oldali képsorban a szélektől befelé haladva azonos az árnyékos és a megvilágított részek ritmusa, valamint az álló és térdelő figurák váltakozása. A kép két széle egy-egy sötét álló figurával kezdődik, majd egy álló igen világos, szinte hideg fehér figura következik. Középen, mindkét oldalon egy átmenetet látunk az álló és a térdelő figurák között, majd a belső képeken, amelyek a keresztet az oltár közepét képezik, a legfontosabb motívumok – a Szűzanya, a Megváltó gyermek és a közvetítő angyal látható meleg sárgával átítatva. Itt a fényforrást a gyermek képezi. A figurák felett a sötétkék, apró csillagokkal meghintett égboltot látni, valamint a szent családot befogadó istálló barna falát.

A predella szimbólumsora

A predella hatos tagolású fentebb vázolt képsora alatt egy párkánnyal elhatárolt fa aplikációs szakrális jelképsor húzódik, összesen 12 szimbólum. Egy-egy kisebb festmény alatt párosával, kettő jelkép (fa, h: 23,5 cm) látható négyszögletes kazettákban, négy osztatú levéldíszbe foglalva. Ezek balról a következőek: 1. kép alatt **galamb** – a Szentlélek jelképe, **liliom** – a szűzi tisztaság és ártatlanság jelképe, Mária attributuma. Ez a két motívum az angyali üdvözletről szól, amikor Máriát eltöltötte a Szentlélek. A 2. kép alatt sugarakkal körülvett **kézfogás** – a megbocsájtás jelképe, valamint egy **fénysugaras szív** – a megbocsájtás, Isten irgalmasságának jelképe látható. A Szent József alá kerülő két motívum róla szól. A 3. kép alatt, amely Máriát és a kisded Megváltót ábrázolja, kapott helyet a **csóvás csillag egy kisebb holddal és nappal** az oldalán – a betlehemi csillag jelképe, „amely vezette a Napkeleti bölcseket, míg végre meg nem állt a hely fölött, ahol a gyermek volt…", valamint egy **füstölő**, két oldalt egy kisebb

dobozzal és egy **kehellyel** – az arany, a tömjén és a mirha jelképe, a három király ajándéka. A 4. kép alatti szimbólum a **kosár két galambbal** – azt az áldozatot jelenti, amelyet Jézus születése után negyven nappal Mária az oltárhoz hozott Jézus bemutatása alkalmából a templomban. Az angyali üdvözlet után ez az üdvösség második kinyilatkoztatása, és ezért kezdődik a második mondatnak szánt képsor ezzel a motívummal, a mellette levő **növény** szintén Máriára utal. Az 5. kép alatt a mindent látó, háromszögbe foglalt fénysugaras **Isten szem** – ami az állandóan éber Szentháromságot jelképezi, gyakran szerepeltették Jézus kapcsán az angyali üdvözlet, Jézus születése és a keresztrefeszítés jeleneteiben, mellette fénysugarakkal körülvett **könyv** – a Szentírás jelképe, Máriával összefüggésben a nyitott könyv Izaiás jövendölésének beteljesülésére emlékeztet. A 6. kép alatt sugaras görög **kereszt** – a kersztény hit legfontosabb szimbóluma, amely Krisztus keresztáldozatára utal, illetve a bűn és a halál fölötti győzelmére, a megváltásra, mellette leplet tartó **angyal** – ami Máté evangélista, aki az evangelisták közül egyedül beszéli el a napkeleti bölcsek történetét (a szimbólumsor időrendi sorrendje itt Jézus feltámadására is utalhat[72]). E rövid elemzés után elmondhatjuk, hogy a keresztény szimbólumsor tartalma, képi üzenete, a főoltár tartalmához kötődik, Mária örömeihez. Mária hét fájdalmával szemben a XV-XVI. században kezdték sorozatban ábrázolni Mária életének hét örömteli eseményét a fent felsoroltak közül kiválasztva őket. Ezen főoltár esetében Máriának Jézus születése körüli örömei elevenednek meg. Azonban ez a rejtett üzenetsor ma valóban rejtve marad az eléje helyezett vázáktól és virágcsokroktól eltakarva, amelyek idényhez mérten gyakran váltják egymást a hat díszes gyertyatartóval.

A szimbólumsor között, középen elhelyzett oltáriszentségtartót aranyozott levélsor keretezi. A szintén aranyozott ajtó szárnyainak egyszerű vertikális tagolásának közepén egy-egy angyal látható. Fölötte, a hat kisebb festmény sorában, középen egy gótikus architektúrába beágyazva talapzatos feszület. Az istentisztelet középpontjának ez a része vörös hátterével hangsúlyozott. Oldalt egy-egy pár háromágú fali gyertya-, illetve lámpataró világítja meg az oltár centrális fragmentumait.

A főoltár faszerkezetének feslő része

Az főoltár felső részét egy szoboregyüttes alkotja, amely egy nyeregtetőt imitáló vízszintes részbe van beleillesztve. Ennek két szélén **egy-egy angyal** szobra áll. Az angyalok mellükön keresztbe tett kézzel, szárnyaikat magasba emelve, aranyozott, hosszú ruhában tekintenek az égre. A nyeregtető felett középen három gótikus fiálés bemélyedésben, kék háttér előtt három fa szobor található. Középen **Gábriel arkangyalt** láthatjuk, aki az angyali üdvözletben játszik fontos szerepet. Ez a jelenet kihagyhatatlan része a Mária életéről szóló ciklusnak. Gábriel arkangyal az Úr küldötteként liliomot tart jobb kezében, s a főoltár legfelső szférájában, a középpontban foglal helyet, egyben a főoltárkép kulcsjelenete felett. Egyik oldalán **Szent Pál apostol** áll karddal és a Szentírás-

72 Fazekas Ferenc atya szíves közlése.

sal a kezében. Az ősegyház egyik legkiemelkedőbb személyisége ő, akit Szent Péterrel apostolfejedelmeknek neveznek, és a megye védszentje. Gábriel arkangyal másik oldalán **Nepomuki Szent János**, a gyónási titok védőszentje áll, papi öltözetben, reverendája felett karingben, fején birétummal. A legenda szerint mint prágai érseki helynök és a Szent Vitus székesegyház kanonokja Zsófia királyné gyóntatója volt, és azért ölték a Moldvába, mert a királlyal szemben is megőrizte a gyónási titkot. Öt ragyogó csillag segített teste felkutatásában, s ezért látni itt is a feje körül épp annyi csillagot. Tekintetét a baljában tartott feszületre szegezi, jobbjának mutatóujját szájára helyezi, ezzel is jelezve némaságát. A templomban Nepomuki Szt. Jánosnak szentelték az egyik mellékoltárt is, ami utalhat a birtokos gróf Zichy Nepomuki János névnapjának a tiszteletére, illetve a főoltáron levő szobor esetében valóban a mecénás védszentjére.

Két oldalsó angyal szobra, 1919

Szobor h: 122 cm, talapzat h: 90 cm, gyertyatartó h: 160 cm

A főoltárhoz tartozik még, az oltár két oldalán földre állítva egy pár különálló, talapzatra helyezett **angyalt** ábrázoló szobor. Az angyalpárt először az 1919-es templomi összeírás említi. Alsó köntösük fehér, feső világoskék, szárnyuk aranyozott. A bal oldali angyal lehajtja a fejét, a jobb oldali felemeli tekintetét. Mindkettő egy-egy háromágú magas gyertyatartót tart mindkét kezével. Ezek az angyalok kapcsolódnak az oltáron levő négy angyalszoborhoz.

MELLÉKOLTÁR-, STÁCIÓ- ÉS MÁS TÁBLAKÉPEK

A templomban található szakrális olajfestmények az oldalapszisokban, a szentélyben és a mellékhajókban vannak elhelyezve, valamint a szertárban, sekrestyében, és a nyugati toronypár alatti bal bejáratnál. A bal oldali apszisban Mária és Erzsébet találkozása látható, tőle a szentély felé vezető baloldali mellékoltár oltárképe Nepomuki Szent János, a jobb oldali oldalapszisban pedig a jobb oldali mellékoltár oltárképe Kis Szent Teréz, tőle a szentély felé vezető mellékoltár oltárképe Szent Vendel.

Barabás Miklós: Nepomuki Szent János, 1855 mellékoltár

Nepomuki Szent János ünnepe május 16. Oltárképe a bal oldali apszisban található. A kép techniklája olaj vászon alapon, mérete 200 x 124 cm, a festő szignója balra lent olvasható: "Barabás 1855", jobbra lent pedig a resturátor szignója: "Römann 1888." A festő jelzetéből és az aranyozott keretből ítélve ez a kép a régebbi templom berendezéséhez tartozott, mint ahogy a Szent Vendelt ábrázoló oltárkép is. A festményt 1888-ban Römann János újította fel, de szignója mellé nem írta oda, hogy renoválta, és az eredeti aláírást is átfestette vékony rétegben, mely idővel áttetszővé vált, s azt már látni lehet. Tisztításával a Bara-

bás - kép eredetisége bizonyítást nyerhet, s festészeti értékei is újra élvezhetővé válnának. A festmény középponjában a gyónási titok, a hidak és a vízenjárók védszentje látható. Imazsámolyon térdel egy asztali feszület előtt. Homlokát, fehér reverendáját és hermelin vállpalástját egy fent jobbról jövő fénysugár világítja meg. A fényforrásban felhők mögül előbukkanó angyal arca látható, ahogyan mutatóujját szájára helyezi, bal kezében pálmaágat tartva. A Szent feje fölött glóriaként öt csillag ragyog, amely azokat a csillagokat jelképezi, melyek – a legenda szerint – segítettek holtteste fölkutatásában. Ugyanis Nepomuki Szent Jánost a Moldvába lökték, mert a királynak sem akarta elárulni a királyné gyónását. E jelenetet egyébként a kép középső bal részében látjuk. A többi képrészt sötétség uralja, bensőséges hangulatot sugallva. A kép fenti íves zárvonalát barokkos, fából készült díszkeret övezi. A keret közepén, egy virágkoszorúban lángoló szív található.

Römann János: Mariotto Albertinelli 1503-ból származó Vizitációjának másolata, 1888

Az oltárkép a bal oldali apszisban található. Technikája olaj vászon alapon, mérete 235 x 150 cm, a festő szignója jobbra lent található: „Römann, 1888". A képet 1995-ben Korhecz Papp Zsuzsanna restaurátorművész restaurálta, és megállapította, hogy Römann egy reneszánsz oltárképet vett alapul, pontosabban Mariotto Albertinelli 1503-ból származó Vizitációját. Tehát Römann festménye másolat. A régi templom sérült főoltárképe helyett készülhetett, jelenleg keret nélkül, de újra a templomtérben található.

Molnár József: Szent Vendel, 1855 mellékoltár

Az oltárkép a jobb oldali mellékapszisban található a Szent Vendel mellékoltár részeként. Az előző oltárképpel azonos keretben látjuk, mely keletkezésének időpontja is azonos Barabás művével. Szent Vendel ünnepe október 20-a. A festmény technikája olaj vászon alapon, mérete 200 x 124 cm, a szerző szignója balra lent olvasható: „Molnár J. 1855.", jobbra lent pedig: „renoválta Römann János 1888." Szent Vendel remeteként és pásztorként élt és a pásztorok, parasztok, földművesek, juhászok patrónusa, valamint a mezőké és állatoké. Megóvja az állatokat a járványoktól. Ezen a képen mint pásztort látjuk, barna ruhában és kampós bottal. Figurája a kép középpontjában áll, kezét mellén összekulcsolva, kampós botját és kalapját tartva, frontálisan van ábrázolva. Az ég felé szegezi tekintetét. Körülötte birkák hevernek, hátul két tehenet is látni. A háttér sziklás táj. Az éjszakai égbolt felhős, de világos, jobbról az égen halványan rajzolódik ki a hold keskeny sarlója. Habár éjszaka van, a képet mégis dicsfény ragyogja be.

Bicskey Péter: Kis Szent Teréz, 1927 oltárkép

Kis Szent Teréz mellékoltára eredetileg Topolya első művésztanárának, Bicskei Péternek olajfestményét foglalta magába. A festményt 1933-ban lecserélték, és az oltárhoz tartozó szentségtartóval együtt a jobb oldali szertárba

helyezték. Topolya első művésztanárának, Bicskei Péternek olajfestménye 240 x 135 cm méretű, szignója balra lent olvasható: „Bicskey Péter 1927". A kép tere átlósan két részre van osztva: a bal felső részben Kis Szent Teréz jellemző álló figurája frontálisan látható a sötét felhőkkel körülvett világos térben. E világos háttér aranysárgás színű, benne négy gyermekangyal röpköd, és szórja a rózsákat. A jobb oldali alsó sarokban a sötét felhők háttérré, egy szobabelsővé alakulnak. Itt karosszékben egy anya ül, és könyvből olvas az ölében ülő kislánynak. A kislány ölében rózsák. Ez Kis Szent Terézre (1873-1897) utal, aki már gyermekkorában gyakran gyakorolta az ájtatatosságot, de minden anyának is üzenhet, aki a képet nézi. Kis Szent Teréz 1889-ben megkapta a „Gyermek Jézusról nevezett" rendi nevet. 1897-ben halt meg, 1923-ban boldoggá, 1925-ben szentté avatták. Kis Szent Teréz maradandó érdeme, hogy egy „kis utat" keresett egy egészen mindennapi aszkézis tökéletességéhez. Szerinte Isten kegyelmének mindenható erejében a leggyengébb ember is részesülhet. Ünnepe október 1.[73] Kiss Szent Terézről Gyermekszív címmel Balogh Béla rendezésében 1920-ban forgattak filmet, amit pl. a kalocsai iskolanővérek bajai iskolája is megnézhetett.[74] Bicskei Péter megrendelésre festhette 1927-ben a képet, csak két évvel Kis Szent Teréz szentté avatása után. Ez a kép tehát Topolyán, egy újabb szent kultuszának a megjelenéséről tanúskodik.

Kröll Antal: Kis Szent Teréz, 1933 oltárkép

Jelenleg a mellékoltárra felszerelt festmény Kröll Antal műve, elébe, a szentségtartó helyére pedig egy Prágai Kisjézus szobor került. A festmény technikája olaj vászon alapon, mérete 233 x 134 cm, a festő szignója jobbra lent olvasható: „K. M. 1933. A. Kröll, Stari Bečej". A mű alsó felében a következő attribútumok jelennek meg: fiatal apáca rendi viseletben, gyermek Jézus (Mária mint égi királynő ölében), rózsák, rózsaeső. A festmény felső részében a kereszt látható, rajta Veronika kendője, három angyalfejjel körülvéve. Az egész jelenet az egekben történik, azért a kép háttere világoskék és fehér. A festmény 1933-ban készült és a korábbi, Bicskei Péter által festett kép helyére került.

Ismeretlen mester: Keresztút, 14 stáció

A tizennégy kép mérete 151 x 135 cm, fakeretük magassága a tetejükön levő kereszttel h: 302 cm. A készítő mesterről nem találtunk ezidáig adatot, de stílusuk arra utal, hogy valamelyik egyházi szerek boltjában lettek beszerezve. Ilyen volt Rétay és Benedek műintézete Budapesten, ahol "oltár-, keresztúti és szentképek" festését is vállalták.[75] Érdekes adat, hogy az 1915-ös leltár csak két stációképet említ.[76] Ebből feltételezhető, hogy 1915 és 1916 folyamán készültek a

73 Szentek lexikona, 1994, 341-2.; Szentek élete, 1984, 651-657.

74 Merk Zsuzsa, 1998

75 Reklám. Szabadka és Vidéke, 1897. 3. V/1., 3.

76 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1915-ben. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

stációképek: 1. Krisztus Pilátus előtt; 2. Krisztus felveszi a keresztet; 3. Krisztus először esik össze a kereszt súlya alatt; 4. Találkozik anyjával, Máriával; 5. Cirenei Simon segít vinni a keresztet; 6. Veronika odanyújtja kendőjét Krisztusnak, hogy megtörölhesse arcát; 7. Krisztus másodszor esik össze a kereszt súlya alatt; 8. Találkozik a síró jeruzsálemi asszonyokkal; 9. Krisztus harmadszor esik össze a kereszt súlya alatt; 10. Krisztust megfosztják ruháitól; 11. Krisztust a keresztre szögezik; 12. Krisztus halála a kereszten; 13. Levétel a keresztről; 14. Krisztus sírba tétele.

FESTETT ÜVEGABLAKOK

A főoltárt a szentély apszisában négy színes üvegablak veszi körül. Az oltár mögötti ötödik ablak nem üvegfestmény. Az ikerablakokban az üvegfestmények kompozíciója a kétosztatú szerkezethez idomul. A bifórák tetején levő kvadrofónban emblematikus jelképek láthatók, az ablak alján pedig az adományozók megnevezése és a keletkezésük éve, 1907.

Balról az első festett üvegablak **Árpád-házi Szent Erzsébetet** ábrázolja, ünnepe november 19. A szentté avatott királylányt fejedelmi öltözetben, piros palástban, koronával és rózsákkal láthatjuk, miközben kenyeret oszt a feléje forduló szegényeknek és betegeknek. Szt. Erzsébet 1207-ben született II. András király leányaként. Az 1226. évi nagy éhínség idején csodálatos módon megsokszorozódott a kenyér, amit kiosztott, majd rózsákká változott, amikor férje Lajos, Hermann thüringiai tartományi gróf fia, felelősségre vonta. Özvegyként Margburgban belépett a ferences harmadrendbe, ferences ispotályt alapított, és nagy önfeláldozással ápolta a betegeket. 1231-ben halt meg, és mint a ferences harmadrend és a német lovagrend patrónáját tisztelték és ábrázolták. Kultusza a 19. században éledt újjá.[77] A festett üvegablak felső részében egy négyosztatú kvadrofarban kicsinyeit a vérével tápláló **pelikánmadár** látható, amely Krisztus áldozatára utal. Az ablak alsó két részében az adományozó megnevezése és az adományozás éve szerepel: **„Felajánlja a Bács Topolyai Takarék Pénztár. A. D. 1907."**

A következő festett üvegablakon **Szent Mihály és a sárkány** látható, Szent Mihály a hét arkangyal, vagyis a legmagasabb mennyei fejedelmek egyike (Dán 10,13), a sátán, illetve a sárkány legyőzője (Jel 12,7). Ünnepe szeptember 29. Már az ókeresztény korban őt tartották a Paradicsom őrzőjének és az Utolsó ítélet angyalának, aki mérleggel a kezében méri meg a lelkeket. Szerepe miatt gyakran szenteltek neki temetőkápolnákat, de a gonosz legyőzőjeként is sokszor ábrázolták a templomok őrzőjeként a bejáratnál. Most lovagi vértezetben, piros palásttal áll az ablak bal szárnyában, a szentély azon részén, ahol a Kray család,

77 A keresztény művészet lexikona, 1986, 84-85.

pontosabban báró Kray Ferenc emlékszobra és táblája található, tehát a szentély funerális részen. Az ablak felső részében levő kvadrofóriumban **Agnus Dei** - Isten báránya látható, keresztes zászlóval, amely Krisztusnak a halál és az ördög feletti győzelmét jelenti. Alul az adományozók nevei szerepelnek: **„Felajánlja Kihut Mihály és családja. A. D. 1907."**

A főoltár jobb oldalán található a **Szent Gellértet** ábrázoló festett üvegablak. Szent Gellért ünnepe szeptember 24. Mint általában, itt is püspöki ornátusban látjuk. Felette sugárkoszorúval keretezett, töviskoszrúval körülvett, fent **kereszttel ellátott szív** látható, ami a Jézus iránti odaadó szeretet és áldozat jelképe. A kereszttel ellátott szív 19. században felvirágzó Jézus szíve-tisztelet központi motívuma lett. Alatta az adományozók: **„Farnek Dezső és neje szül. Acsádi Margit ajándéka 1907"**.

A szentély festett üvegablakai sorában jobbról az első **Árpád házi Szent Margitot** ábrázolja. Ünnepe január 18-a, jellegzetes attribútumai: a domonkos apácák fekete-fehér ruhája, kezében liliom, kereszt, korona, könyv. Magyarország és a domonkos apácák patrónája. Az ablak felső részében, egy kvadrofónban virággal körülvett, tőrrel átszúrt, fénysugárral keretezett **szív** látható, amely Jézus iránti szeretetét és áldozatát jelképezi. Margit apja IV. Béla magyar király volt. Szülei mint újszülött Isten szolgálatára ajánlották fel az országért, és 1242 márciusában a felajánlásra adott égi jelként hatott a tatárok gyors kivonulására. A királyi pár teljesítette ígéretét, s a kisgyermek a veszprémi Domonkos-rendi nővérek kolostorába került. Tizenkét éves korában letette a szerzetesi fogadalmat, amelyet sohasem semmisített meg. A királylány – apáca a legegyszerűbb szolgai munkákat is szívesen végezte, és a kemény önmegtagadásokat örömmel fogadta. A súlyos vezeklések fölemészették testi erejét, s rövid betegség után 1270. január 18-án meghalt. Szent Margit sírja zarándokhely volt egészen a török dúlásig. A pozsonyi klarisszák hozták vissza tiszteletét Budára, de a klarissza rend betiltása 1782-ben ezt megszüntette. A XX. század elején kezdődött ismét kultusza. Esetünkben nem lehet véletlen az a kapcsolat, amely az adományozó Farnek Margit névünnepét jelenti. Az ablak alsó részében ugyanis a következő áll: **„Farnek Dezső és neje szül. Acsádi Margit ajándéka 1907."**

A templom ötödik üvegfestménye a bal oldali mellékhajó falán, az első toronypár közötti triforában található, 1912-ben készült. A templom egyetlen három részes üvegfestménye **Jézus megkeresztelkedését** ábrázolja. A középső ablakban láthatjuk a Jordán folyóban álló, kissé előrehajló Jézust, aki imára kulcsolja kezét. Egyik oldalán egy álló angyal, másikon egy ülő női figura. Jézus feje felett Keresztelő Szent János áldó keze. A Keresztelő alakja a jobb oldali ablakban helyezkedik el. Bal kezében a keresztes bot egy szalaggal. A túloldalon levő bal oldali ablakban két angyal csatlakozik a parton a harmadikhoz, aki Jézushoz egészen közel áll. Kezükben tartják Jézus mennyei köntösét. Az ablak felső részében levő négyosztatú kerek ablakban a jellegzetes Krisztus szimbólum, az „IHS" rövidítés olvasható, ami annyit jelent, hogy Jesus Hominum

Salvator – Jézus, az emberek üdvözítője. A középső ablakrész alsó részében egy mondatszalagon a következő áll: „**Anno 1912 Kisimre János**". A bal oldali ablakrész legalján pedig az üvegfestő szignója: „**Zsellér Imre Budapest**".

SZÓSZÉK

Egy 1898-as leltár megemlíti a régi templom szószékét, amely fából készült, és a falhoz volt erősítve, külső feljáróval, két ajtóval, tetején a Jó pásztor szoborral.[78] Az új templomba új szószék került fából, neogótikus stílusban, szemmel láthatóan a Stuflesser cég termékeként. A főbejárattól számított ötödik, illetve utolsó bal oldali oszlop belső részéhez van erősítve. A hatszög alakú szószék magassága 293 cm, átmérője 136 cm, a lépcsőföljáró szélessége 70 cm. A hívők felé fordított öt oldalán a négy evangélista és attribútumaik, valamint Jézus, a hatodik részben pedig a lépcsőföljáró található. Az evangelisták és Jézus azonos módon vannak ábrázolva: egy íves záródású, felül csipkézett mezőben, frontálisan, ülő pozícióban, arany háttérrel. Az evangelisták attribútumai szamárhátívvel záródó mezőn egy kisebb négyosztatú levéldíszben teljes alakkal és szárnyakkal láthatók. Az oszlop felől haladva a sorrend a következő: **Máté** (felette az angyal), **Márk** (felette oroszlán), **Jézus** (Jézus mint tanító a katedrán, baljával mutat a mellén levő kereszttel és fénylő sugarakkal körülvett szívére), **Lukács** (felette ökör), **János** (felette a sas). A szószék hangvetője követi a hatszög alakot, a szögleteket hat **zenélő angyal** alkaja díszíti, közepén egy kiemelt gótikus architektúrában, oszlopok és támpillérek közepén a **kisded Jézus** látható bal kezében kereszttel, jobbját áldó mozdulatra emeli. A hangvető mennyezetén egy nyolcszögű mezőben a **Szentlélek galamb** képében, tizenhat sugárral körülvéve. A szószéket adományozók nevei a szószék Jézust ábrázoló oldallapján olvasható: „**Rind Antal fia Rind János emeltette Tóth Harsányi Veronával**". Érdemes itt megemlíteni Rind János által a háza előtt, a régi Szőlősoron 1902-ben felállított kereszet, amelyen a Fájdalmas Szűzanya van rajta.[79] Ezen kívül a Keleti vagy Kistemetőben található kőkereszt is a Rind családhoz fűződik, talapzatán a következő szöveg olvasható: „Imádunk Téged Krisztus és áldunk mert a Te Szent Kereszted által megváltottad e világot. Mihalek Anna és Rind Antal fia Isten dicsőségére emeltették Rind János és neje Tóth Verona 1913."[80] Tehát nem véletlen, hogy az új templom szószékének elkészítését a házaspár 2000 koronás összeggel támogatta, ahogy azt a templom megáldásakor 1906-ban megemlítik.[81]

78 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
79 Kocsis Antal – Nagy Tibor, 1994, 44.
80 Kocsis Antal – Nagy Tibor, 1994, 26.
81 Szentbeszéd, 1906

ORGONA

A régi templomban a 7 változatú pedálos orgona pedállal a jobb oldali oratóriumban volt elhelyezve.[82] Az új épületbe pneumatikus rendszerű orgonát készítettek a bejárat feletti kórusra. Angster József (Pécs) építette 1907-ben. A templomban levő két harmóniumot is Angster József és fia készítette. Az orgonát Zahorecz István (1849-1912) és neje Lőrincz Katalin (1850-1921) emeltette. Weich Péter (Pécs) és Illés Jenő 1974-ben, Mihail Udovenko (Odesa) pedig 1991-ben restaurálta.

I.	MANUAL		II.	MANUAL	
1.	Bourdon	16	12.	Violina pricipal	8
2.	Principal	8	13.	Gamba	8
3.	Fugara	8	14.	Quint	2 2/3
4.	Salicional	8	15.	Vox coelestis	8
5.	Fl. Harmonique	8	16.	Flauta tibia	8
6.	Bourdon	8	17.	Flauta travers	4
7.	Flauta	4	18.	Fugara	4
8.	Pr. Octav	4	19.	Piccolo	2
9.	Cornet	2-4			
10.	Superoctav	2	PEDAL		
11.	Mixtura 4 fach	2 2/3	20.	Contrabass	16
			21.	Violin	16
			22.	Subbass	16
			23.	Apertabass	8
			24.	Coral	4

Kopule:
Manual copual
Pedal copula I. man.
Pedal copula II. man
Superoctav cop I. Man
Suboctav copula
O – PP- P – MF- F
Plenum (Walze)
Scheweller II. man

Angster József vidékünk legfoglalkoztatottabb orgonagyártója volt. A Szabadkai Egyházmegye területén számos templomban találhatóak orgonái. A topolyai orgonát munkásságának érett korszakában készítette. Vele egyidőben (1907-ben) Doroszlóra, Bácskertesre és Újvidékre is dolgozott – értesülünk Mi-

82 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

ocs József atya a Szabadkai Egyházmegye orgonáiról írott könyvéből.[83] Angster a vidékünkön másutt nem készített ilyen nagy méretű neogótikus hangszert. Esztétikailag sikeres és szervesen épül bele a hasonló stílusú architektúrába: sudár, könnyed, játékos. A fehér orgonasípokat a sötétre pácolt meleg faszín keretezi, az aranyozott felső „csipkézés" – levél és bimbó díszek – ünnepélyessé varázsolja a középen süllyedő, kétoldalt tornyosuló orgonát. Egyedülállóvá teszi a középső részen álló harsonás angyalszobor is, melynek köntöse fehér, csillagokkal hintett, palástja piros, szárnyai félig kékek, félig fehérek, halványan aranyozottak. A kiírt pályázatra Angster mellett Országh Sándor rákospalotai és a Rieger testvérek budapesti orgonakészítők jelentkeztek. A beérkezett pályázatok fölülbírálását az érseki hatóság végezte, s végül Angster József és Fia pécsi orgonagyáros pályázatát fogadta el – írja a Bácstopolyai Hírlap 1905 júniusában. Az adományozó Zahorecz István földbirtokos és egyházgondnok, valamint neje, Zahoreczné Lőrincz Katalin 11000 koronát ajánlottak föl az új templom orgonájára. Az épülő impozáns templom így kapott 24 változatú gyönyörű orgonát, az érseki hatóság pedig azzal méltányolta a „nemes lelkű adományozó, közszeretetben álló és nemes szívéről ismert család hervadhatatlan érdemeit", hogy köszönőlevelet küldött le a család címére a helybeli plébánoshoz. Lippay plébános június 11-én délután 5 órakor fényes küldöttséggel adta át a köszönőlevelet az adományozó lakásán.[84] A Zahorecz család anyagilag másban is támogatta a templom felszerelését. Zahorecz Katalin a középső hajó elülső bal oldali padsorai között a nyolcadikat, Zahorecz Szoltán és neje a tizediket fizették ki. Itt említjük meg a „Zahorecz keresztet" a becsei úton, amelyet Zahorecz Szoltán, akkori templomgondnok és neje, Teréz emeltetett 1881-ben.[85] A topolyai Nyugati temetőben található Zahorecz István (1849-1912) és neje, Lőrincz Katalin (1850-1921) sírboltja, a kőbe vésett arcképükkel. Az impozáns méretű sírboltot a „Töviskoronás Krisztus a kereszttel" figurája emeli ki a többi sírbolt közül. Az orgona mellett őrzött régi kántorfüzeteket és kántorokat mutatja be Borús Rózsa egyik írása.[86]

83 Miocs József, 1998
84 Bács Topolyai Hírlap, 1905. junius 11., X. évf., 24. sz., 3.
85 Kocsis Antal – Nagy Tibor, 1994, 58.
86 Borús Rózsa, 2000.

MISÉZŐ OLTÁR

Az új miséző, vagy másként nevezve a zsinati oltárt 1991-ben Bozsir Martin topolyai asztalosmester készítette tölgyfából Szarvas Sándor újvidéki fafaragómester segítségével. A templom 1991. évi felszentelésekor állították fel a zsinati oltárt. Itt helyezték el a kassai vértanú, Boldog Kőrösi Márk ereklyéit.[87]

SZOBROK

Szakrális szobrok a templom oldalapszisaiban és szentélyében

1. Prágai Kisjézus kegyszobra, 1913

A jobb oldali apszis Kis Szent Teréz oltárképe alatt található üvegezett szekrénykében egy kis kerek talapzaton a Prágai Kisjézus kegyszobra. Magassága 60 cm körüli, anyaga gipsz. Baljában kék színű, a világmindenséget jelképező országalmát tart, jobbjával áldó mozdulatot tesz – két újja sérült, le van törve –, fején keresztes aranykorona. Ruhája és főpapi palástja fehér, aranyszállal és sárga selyemcérnával hímzett, virágmotívumos. A szekrény három oldala üvegezett, a negyedik – a kegyszobor háttere – aranypapírral bélelt. A szekrény tetején kereszt van. A vajdasági templomokban a XX. század első évtizedeiben kerültek a Prágai Kisjézus szobrok, s ezzel párhuzamosan az imakönyvek lapjai közé is a róluk készült apró nyomtatványok. A karmelita szerzetesek terjesztették tiszteletét. A kultusz vidékünkön viszonylag későn, csak a rend 1904-es zombori megtelepedése után vette kezdetét. Gerard Stantić szerzetes atya XVIII. századi hagyományt követett, amikor 1913-ban Bécsből meghozatta a szobor másolatát a zombori Szent István templom mellékoltárára. Ugyanebben az évben német, magyar, illetve horvát nyelven egy könyvecskét is közreadott a csodatevő prágai kisded tiszteletéről. Gerard atya kezdeményezte, hogy a többi templomban is vásárolják meg a kegyszobor másolatát, alakítsák ki tiszteletét. A szobrok típusáról és ruháikból, a néprajzkutatók arra következtettek, hogy ebben az időben szerezték be a topolyain kívül a bezdáni, bajsai, óbecsei, törökbecsei, őrszállási, ludasi, csókai, nagykikindai és szabadkai kegyszobrot.[88] A kegyszobor tiszteletének terjesztésében a karmelita szerzetesek mellett meghatározó szerepük volt a Miasszonyunkról elnevezett kalocsai iskolanővéreknek is. Napjainkban elsősorban azokban a templomokban őrizték meg a kegyszobrot, ahol szolgáltak vagy szolgálnak, vagyis ahol rendházuk volt – mint azt Topolya esete is példázza. Templomainkban többnyire öltöztetik is ezeket a szobrokat. A topolyai kegyszobornak viszont csak egy váltás ruhája van. A nép úgy tartja,

87 Vojnics Tivadar, 1994, 22.

88 (Dévavári) Beszédes Valéria és Nagy Abonyi Ágnes néprajzkutatók 2001-ben a zentai Városi Múzeumban a hagyományos Karácsonyi tárlatok keretében ezt a témát dolgozták fel, és mutatták be.

hogy a Prágai Kisjézus a gyermekek és a betegek védőszentje. A gyermektelen házaspárok, betegek fohászkodnak hozzá.[89]

2. Jézus Szíve szobor, 1910

A szobrot az 1910. január 4-i leltárív említi.[90] Ma a jobb oldali apszis szentély felőli záródásánál található, magassága 162 cm, és egy gótikus csipkedíszt követő konzolra helyezték fel. Sorozatgyármány a templom többi szobrához hasonlóan, művészi értéket nem képvisel. A XVII. századtól ábrázolják Jézust a mellén látható sugaras szívvel, ahogyan Alacoque Szent Margit látta víziójában 1675-ben Paray-le-Monialban (Burgundia), ami a XIX. században lett a felvirágzó Jézus szíve tisztelet központja. A Jézus szíve tisztelet a Krisztus szenvedésében való elmélyülést és az Isten iránti odaadó szeretetet jelképezte. A Jézus-kultusz e formáját a jezsuiták hirdették. Az egész római katolikus egyházra érvényes és kötelező ünnepé IX. Pius pápa tette 1856. augusztus 23-án.[91] A Bácskában Jézus szívének tisztelete korán jelentkezik. A török hódoltság utáni falutelepítési engedéllyel együtt járt a templomépítési kötelezettség vállalása is. A templom védőszentjének kiválasztásakor az egyházi hatóság szava volt a döntő. Kilenc, a mai vajdasági Bácskához tartozó templom patrocíniuma lett Jézus szíve, pedig tájunkon nem is volt, nincs is jezsuita rendház. Az egyházmegyei központ azonban Kalocsán volt, s mint tudjuk, a jezsuiták alföldi központja éppen itt volt. Innen érkezhetett Bácskába a kultusz – ezt bizonyítja az is, hogy míg Bácskában sok Jézus Szíve szentély van, a szomszédos bánáti területen egy sem, a belgrádi egyházmegyében pedig csak egy áll, a középszerbiai Niš városában. A jezsuita szerzeteseken (jezsuita rendet 1774-ben oszlatták fel Magyarországon) és a Kalocsán tanult lelkészeken kívül (a Nyugat-Bácskában lelkipásztori teendőket ellátó papok például egészen a XX. század közepéig Kalocsán végezték tanulmányaikat) az 1860-ban alapított Miasszonyunkról elnevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek is hathatósan terjesztették a megyében a Jézus Szíve - kultuszt. Zárdájukat Zomborban 1877-ben építette a kalocsai érsek.[92] A topolyai egyházközösséget 1786-ban emelték plébánia rangra. 1790-ig a ferencrendiek végezték a papi szolgálatot, ekkor érkezett Czervus Ádám, aki a jezsuita rend feloszlatása előtt jezsuita atya volt. Ő 1802-ig szolgált Topolyán, ekkor kanonokká avatták és Kalocsára rendelték. Nevéhez kötődik a topolyai Kálvária kiépítésének kezdeményezése. Jézus Szíve - kultuszról nem esik említés. A kultusz szempontjából azonban fontos dátum lehet az 1869-es év. Topolya földesura, gróf Zichy János plébánosa tanácsára ekkor épített fel a kastély és a templom szomszédságában egy apácazárdát és egy hozzá tartozó, három tantermes zárdaiskolát. Ebben a leánynövendékeket a Kalocsáról idetelepített iskolanővérek (iskolanénék) tanították. Működésük a keresztényi lelkület kialakításában

89 Beszédes V. – Nagy Abonyi Á., 2001
90 Cservenák P. – Nagy T., 2002, 22.
91 A keresztény művészet lexikona, 1986, 294-295.
92 Silling I., 2002, 93-96.

és elmélyítésében felbecsülhetetlen csakúgy, mint az 1901 óta a fiúkat oktató iskolatestvéreké is. Nagymértékben hozzájárultak az Élő Rózsafüzér Társulat és a Jézus Szíve Társulat, valamint a Katolikus Kör, a Katolikus Nőegylet, a Katolikus Földmíves Ifjúsági Egyesület és a többi vallásos társulat és egyesület működéséhez.[93] Az 1888 óta Topolyán épült négy kápolna közül az egyik a Jézus Szent Szíve kápolna, az iskolanővérek zárdájában volt, melyet az egyházi magas kegyuraság építtetett.[94] Topolyán 1898 óta működött Jézus Szíve Társulat. 1910-ben 2165 tagot számlált, ebből 1823 felnőttet és 342 iskolás gyermeket. Ekkori elnökük Posch Lajos adminisztrátor volt. A tagok nagy része havonként járult a szentséghez. Első pénteken mise tartatott szentségkivitellel, az első vasárnapokon Jézus szíve litánia tartatott. A társulat tagjai a Jézus Szent Szíve Hírnöke keresztény lapot járatták. Ezen kívül 1910-ben létezett még Élő Rózsafüzér társulat (1858-tól), Oltáregylet (1908-tól), Szent Ferenc III. rendje, Katholikus Népszövetség (1908-tól), Katholikus Betegsegélyző Egylet (1899-től).[95]

3. Mária Szíve szobor, 1910

A régi templom szentélyében egy állványon volt egy Szűz Mária-szobor karján a kis Jézussal, fából faragva és dúsan aranyozva.[96] Az új templomban ma már ilyen szobor nincsen, azonban a bal oldali apszis szentély felőli végén látható egy gótikus csipkedíszes konzolon a Mária Szíve szobor. A szobrot az 1910. január 4-i leltárív említi,[97] láthatóan egy műhelyben készült a Jézus Szíve szoborral. Mária jobb kezével mellén levő sugárkoszorús szívére mutat, leeresztett baljában liliomot tart. Elterjedt volt Mária ilyen ábrázolása is.[98]

4. Szent sír, 1915

A régi templomban létezett egy „feltámadás szobor" – ahogy azt megemlíti az 1898-as leltár.[99] A mostani templom kereszthajójában található Szent sírt, vagy más néven Úrkoporsót az 1915-ös leltár említi.[100] Az alsó részben látható a barlangsír, amelyben Krisztus teste fekszik. A barlang mérete 197 x 319 cm. Felette, egy oltári szentséget szimbolizáló kehellyel és Istenszemmel ellátott neogótikus tabernákulum, mely mögött fénysugárkoszorú ragyog. Mellette két oldalt egy-egy rózsaszínű köntösben, arany szárnyú térdelő angyal. Folytatásában felette az ablakig magasodó kereszt. A kereszt alján fiait vérével tápláló pelikán, a keresztfán a töviskoszorú és egy fehér lepel.

93 Penovátz Antal, 2001, 211-213.
94 Lippay I., 1904
95 Jelentés a Topolyán levő katholikus egyesületekről és jámbor társulatokról 1910-ből. KÉL, KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
96 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
97 Cservenák P. – Nagy T., 2002, 22.1
98 A keresztény művészet lexikona, 1986, 295.
99 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
100 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1915-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

Szobrok a templom bejáratánál

5. Betlehemi jászol, 1908

Közvetlenül a főbejárattól jobbra, a falban levő fülkében Betlehemi jászol szoborcsoporttal találkozhatunk. A szobrok gipszből vannak, legmagasabb csúcsuk 190 cm, fa talapzaton állnak, melynek mérete 121 x 196 x 90 cm. A kompozíción belül Mária és József térdelve hajol a közöttük levő jászol, illetve a kisded Jézus figurája fölé. A szent gyermek mögött jószág, szamár és ökörfej látható. Mindennek fölötte egy arany szárnyú angyal áll, a kisded fölé hajtja fejét, széttárt kezében pedig egy fehér szalagot tart „Gloria in exelsis Deo!" felirattal. A szobrok hátterét egy festmetény képezi, amelyen balról az istálló nyitott ajtaja, benne három bárány meg egy jászol látszik, fölötte Betlehem néhány lakóháza, középen, az angyal mögött egy függőleges gerenda, jobbról a szent család felé tekintő pásztor a kutyájával, s fölötte a csillagos ég. A fülke oldalfalai kövekből épült falra emlékeztetnek. A szoborcsoport talapzatán, elől egy márványtáblán, arany betűkkel az adományozók vésették be nevüket: **„Isten dicsőségére emeltette Siska Magdolna és családja 1908."** A szoborcsoportot az 1910-es és az 1919-es összeírás is említi.

6. Lisieux-i Kis Szent Teréz, 1927-1933.

A Betlehemi jászol bal oldalán levő falon Lisieux-i Kis Szent Teréz szobra egy későbbi keletkezésű konzolon látható. A szobor magassága 80 cm, anyaga gipsz, a konzol mérete 30 x 30 cm. A fiatal apáca attribútumaival, rózsákkal és feszülettel, barna színű rendi ruhában, fehér palásttal, fedett fővel mosolyogva áll. A szoborról eddig nem kerültek elő adatok, azonban bizonyos, hogy az 1869-ben Topolya földesura, gróf Zichy János által épített apácazárda és a hozzá tartozó zárdaiskola létezésével, valamint Kis Szent Teréz 1925-ös szentté avatásával áll kapcsolatban. Mint tudjuk, Bicskei Péter 1927-ben festette a szent oltárképét, de 1933-ban újat festettek. Mint analógiát említjük a zentai alsóvárosi Szent Szív - templomban levő Kis Szent Teréz - szobrot, amelynek beszerzésére 1929-ben indult meg az adakozás és 1934. május 31-én helyezték el.[101]

7. Fájdalmas Mária - pietá 1915

A jobb oldali mellékhajó első falszakasza előtt egy pieta szoboregyüttes található.A szoboregyüttes magasága 125 cm, az alatta levő fa talapzat magassága 24 cm, az azt követő fából készült szekrény mérete 90 x 151 x 77,5 cm. A Fájdalmas Anya kissé oldalra hajolva, jobb kezével Krisztus fejét, baljával sebes tenyerét tartja. Krisztus oldalsebe, homlokán a töviskoszorú okozta sebek, bal tenyerén és lábfejein a szegek helye és térdei véresek. A szekrény előlapján, 38 x 65 cm méretű, Veronika kendője és Krisztus szenvedésének eszközei láthatóak: a kendő mögött kétfelől átlósan az ostor, bambusz, Longinus lándzsája, virgács és az ecetes vödör meg a szivacs. A készítő cég jelzése a szobor talapzatán jobb oldalt olvasható: „**Mayerische K. Hoff Kunstschaft München**". A szobor mögötti falra egy fából készült feszületet helyeztek el, ami szervesen épül bele jelenetbe.

101 Valkay Z., 2002, 217.

Habár a pietá és a Betlehemi jászol szoborcsoportok, valamint az azokat tartó szekrények hasonló kivitelezése és stílusa arra utal, hogy közel egyidőben és egy műhelyben készültek, a pietát csak az 1919-es leltárív említi.

8. Assisi Szent Ferenc, 1919 előtt

A főbejárattól jobbra levő első oszlop előtt található a 175 cm magas, gipszből készült szobor, amely egy 122 x 53 x 50 cm-es talapzaton nyugszik. A szent jellemző attribútumaival látható: aszketikus, sovány alak, tonzúra, kezén, lábán stigmák, sötétbarna csuha kötélövvel. Kezében feszület, ami hangsúlyozza a megfeszített Krisztussal való különösen bensőséges kapcsolatát, ugyanúgy mint a stigmái. Azért nem véletlen, hogy a pietá oldalán foglal helyet a templomban. A persely arra utal, a szent tisztelete a régi templomban is megvolt. A persely előlapjára szerelt fehér táblán a következőt olvashatjuk: „Nagy veszélyben megőriztettem. Hála és köszönet Sz. Ferencnek." Topolyán Szent Ferenc tiszteletét a legkorábbi időkre datálhatjuk, mivel mint tudjuk, 1755-1758 és 1780-1789 között[102] ferencrendiek látták el a topolyai plébániát.

9. Lourdes-i Szűz Mária, 1886 – 1919.

A főbejárattól balra levő falfülkében található Lourdes-i Szűz Mária barlangja, illetve szobra. A Mária - szobor magasága 160 cm, Bernadett, a térdelő női figura magassága 65 cm, az asztal mérete 92 x 196 x 99 cm. A lourdesi jelenségek óta (1858) több helyen templomot szenteltek, vagy szobrot állítottak. Topolyán 1886-ban **özvegy Győri Mátyásné Soltész Erzsébet** a katolikus templomnak adományozott egy szobrot, annak fenntartására ugyanannyit helyezett letétbe. 1888-ban a sajtó arról tájékoztat, hogy Bóbics Károly tisztelendő úr kérésére Römann János nem csak a templomok festését vállalta, hanem elkészítette, és kifestette a templomban levő Lourdes-i Szűz barlangját is. Ezt később **Ötvösné** „Lourdes-i Szent Szíve" kápolnájának nevezik.[103] Újabb, megszépült környezetben említi egy 1910-ben készült leltári összeírás. 1919. szeptember 16-án készült leltári ív is említi négy réz gyertyatartóval egyetemben. A hívek napjainkig látogatják a Lourdes-i Szüzet, tőle remélve támaszt és segítséget, amely a nagyszámú márvány köszönőtáblából ítélve meghallgatásra talál.[104] A lourdes-i Mária-kép a Szeplőtelen Szűz típusának XIX. századi tiszteletével köthető össze. Mária szeplőtelen fogantatása azt jelenti, hogy Mária fogantatása percétől, tehát már anyja, Anna méhében mentes volt az eredeti bűntől. A XV. századtól ábrázolják a Szeplőtelen Szüzet, ahogyan dicsőségben lebeg az Apokalipszis asszonyának attribútumaival: lába alatt a holdsarló, fejét csillagkoszorú övezi, a Nap fényében ragyog (Jel 12,1). Más változatban, a földgolyó felett lebeg, amelyre a kísértés kígyója tekeredik (Ter 3,15). Itt is csillagkoszorú övezi Mária fejét, lába alatt pedig a kígyó és a csipkebokor motívuma ötvöződik és válik tekeredő rózsaszárrá. (A templom előtt, a szabadban áll az a szeplőtelenül fogant Szűz szobra, amely kígyón tapos. A ta-

102 Virág G., 1994, 8.
103 Lippay I., 1904
104 Cservenák P. – Nagy T., 2002, 26-27.

lapzatán ez olvasható: „Ezen emléket a Szeplőtelenül fogantatott Szent Szűz tiszteletére emeltették Apró Mátyás és neje Sz. Szabó Katalin, Topolya 1893. július hávában".) A barlangban, Máriához fohászkodva térdel Bernadett kisebb méretű szobra. Neki is, mint Máriának rózsafüzér van a kezére akasztva. Topolyán az egyik legjelentősebb Mária - ünnepen, a Nagyboldogasszony napján, augusztus 15-én feldíszítették a Mária - szobrokat, az útszéli keresztekhez virágot vittek. Asszonyok tartották ébren ezt a kultuszt, a Szent Anyától segítséget és megértést vártak, és szenvedéseik enyhítését.[105]

10. Páduai Szent Antal a gyermek Jézussal, 1906

Már a régi templomban is volt Páduai Szt. Antal szobor és persely, amely közvetlenül a lourdes-i fülkénél volt elhelyezve.[106] Az új templomban is egymás szomszédságában áll a két szobor. Páduai Szt. Antal szobra a bal oldali mellékhajó első falszakaszában, egy gótikus csipkézéssel díszített konzolon áll. A szobor magassága 178 cm és **Németh (Csali) István és neje** 400 korona értékű adománya 1906-ból.[107] Tehát az új templomba új szobor került. A népszerű szent ferences öltözetben, tonzurával, gyermek Jézussal a karjaiban látható, mivel egy legenda szerint miközben a Bibliát tanulmányozta, megjelent neki a kis Jézus. A szobor alatt díszes oltárasztal áll, amely fából készült 1943-ban, mérete 100 x 270 x 130 cm. Jobb oldalt elöl vésett szöveg közli a pad korát, illetve adományozóját: „**Adományozta Mikuska Mihály és családja 1943.**". Az oltárpadtól jobbra van elhelyezve a Szent Antal kenyere persely, „a szegények perselye". Szokás volt Topolyán június 13-án, nyári Szent Antal napján, hogy az aratásra váró gazdák pénzt dobtak bele.[108] Szent Antal perselyének jövedelméből az 1910-es jelentés szerint 2 hetenként 31 szegény kapott egy-egy kenyeret.[109]

11. Szent József a gyermek Jézussal, 1919

A főbejárattól balra levő első oszlop előtt található Szent József szobra a gyermek Jézussal. A szobrot az 1919-es összeírás említi.[110] A szobor magassága 179 cm, a fa-talapzat mérete 22 x 53 x 50 cm. Szt. József barna ruhában és liliommal a jobb kezében, bal karján a gyermek Jézus látható. Jézus nevelőapjának tisztelete II. József uralkodása idején terjedt el a Habsburg-birodalomban. Ábrázolásának ez a változata Avilai (Nagy) Szent Teréz látomásai nyomán Spanyolországban keletkezett. Az alatta levő perselyen ez áll: „Meghallgattattam. Hála és köszönet Szent Józsefnek." A persely, stílusából következtetve, a régebbi templom felszereléséhez

105 Borús R., 1981, 57.
106 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
107 Szentbeszéd, 1906
108 Borús R., 1981, 54.
109 Jelentés a Topolyán levő katholikus egyesületekről és jámbor társulatokról 1910-ből. KÉL, KFL.I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.
110 Cservenák P. – Nagy T., 2002, 24.

tartozott, tehát 1904 előtti keletkezésű. A szobor szembenéz a Lourdes-i Szűz Mária - szoborral, ilyen módon is tartalmi egységet képez vele. Szent József népszerű szent volt Topolyán, két ünnepet is tartanak tiszteletére: március 19-én és 1955 óta május 1-jén. A lehetőségekhez mérten a szokásokhoz tartozott a felnőtt családtagok névnapját számon tartani. Sütöttek, főztek, némely házban egy ilyen névnap fölért egy kis lakodalommal. Sándorral és Benedekkel a tavasz első hírnökének tekintették a március 19-i Józsefet. [111]

PADSOROK

A templomban a padsorok összesen nyolc tömbben vannak elhelyezve. A középső hajóban a bejárattól jobbra és balra egy-egy tizenhárom soros padsor húzódik, majd a harmadik oszlopnál térbeli szünet következik, s végül az oltár felé haladva egy-egy tizenhét soros padsort találunk egészen az ötödik oszloppárig, illetve a szószékig. Ez utóbbi padsorok bal tömbjében, a sorok elején a néhai adományozók nevei olvashatóak öntött fémlapokon a kéztámláknál:[112] 4. (pad) **Tószegi János és neje**, 5. **Siska Magda és családja**, 6 – 7. **Idős. Vojcsena Józsefné**, 8. **Zahorecz Katalin**, 9 - 10. **Zahorecz Szoltán és neje**, 12. **Siska Mihály**... Ezzel ellentétben, a jobb oldali tömbben több lapocska maradt fent, s így tudjuk, hogy a 3. padot a **Polgári Kör** adományozta, a 4. **Topolyai Polgári Kör**, 5. **Topolyai Iparosok**, 6. **Bács Topolyai Gazda Kör**, 7. **Idős Vojcsena József**, 8. **Szikora János,**[113] 9. **Lőrincz Pál és örökesei**, 10. **Üveges József és neje**, 11. **Péter Mihály és családja**, 12. **Siska István**, 14. **Ifj. Dósa Antal és neje**, 15. -, 16. **Rácz Márton és örökösei**. A főhajóban elhelyezett hátsó padsorokon nem szerepelnek ilyen táblák, kivéve a bal oldali tömb első padját, amelyen fehér zománctáblán **Fáncsy Etel** neve áll. Ezek a padsorok egységes stílusjegyeket hordoznak magukon: két szélső oldallapjuk téglalap alakú, fent íves záródással. Magasságuk 100 cm, hosszuk 432 cm. Belső mezejüket szamárhátíves záródású vertikális mélyebb mező díszíti, kétoldalt fent egy-egy bevésett kúszólevéllel. Az oldallapok tetején gotizáló térbeli dísz: levelekkel közrefogott bimbó. Erre a vertikális lapra épül a vízszintes ülőlap két vége egy-egy félköríves formával, az alsóban körbe rajzolt négyosztatú gótikus virágdísz, a felsőben cikkelymotívum.

111 Borús R., 1981, 34.

112 Külön feladat lenne az adományozók ismertetése.

113 Szikora János 1908-ban a Polgári Olvasókör alelnöke, gazdag földműves, buzgó katolikus, jóravaló ember, a templom nagy jótevője – írja Jagicza István adminisztrátor. Jelentés a Topolyán levő katolikus (keresztény) körök, illetve ájtatos társulatok 1908. évi működéséről. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

Az oldalhajókban, a bejárattól jobbra és balra az első két oszloppár területén egy-egy ötsoros padsor található, amit nagyobb térkihagyás követ, majd a jobboldali oldalhajóban a negyedik oszlop előtt, a bal oldali oldalhajóban a negyedik oszlop után egy-egy nyolc pados egység veszi kezdetét. A hátsó padsorok a régebbi templomból kerülhettek az új templomba, mert barokk stílusúak. Magasságuk 103 cm, hosszuk 315 cm. Az elülső padsorok kivitelezése viszont megegyezik a főhajóban levő padokéval. Az adományozók neve csak ezeken az újabb, elülső padokon található, de nem a kéztámlán, hanem a deréklapon, és nem fémlapon, hanem zomácozott lapocskákon. A jobb oldali padsorokon a következő nevek vannak feltüntetve: **1. Mikuska Mihály, 2. Horváth Sándor és neje, 3. Szabó Péter, 4. Nagyapáti János, 5. Kisferenc István, 6. Tölgyesi Péter, 7. Ober József és fia, 8. Galambos Pál.** A bal oldali padsorok adakozói: **1. Nagyapáti Balázsné, 2. Kovács Mihály és családja, 3. Mihalecz Gábor, 4. Nagy Márton és családja, 5. Tomik Károly és családja, 6. Győri Mária, 7. Bencsik Péter, 8. Hangya szövetkezet.**

IMAZSÁMOLY, GYÓNTATÓSZÉK

A templomban több imazsámoly is van, de mind újabb keletű egyet kivéve. Ez neogótikus stílusú, a sekrestyében áll, magassága 100 cm. A bal oldali mellékhajóban egy neogótikus stílusú gyóntatószék található, melynek magassága 3,30 m (a kereszttel), hossza: 2,55 m, mélysége 0,88 m. Összhangban a főoltárral, szószékkel, keresztúttal és orgonával, valamint a padsorokkal, üvegzete maratott mintás. Ezen kívül van egy 1904 előtti gyónatószék, a régi templomból, a bal oldali oldalapszisban, h: 2,78 m, hossza: 2,35 m, mélysége: 0,83 m. Az újabb keletű gyóntatószék a jobb oldali oldalapszisban van elhelyezve, h: 2,60 m, hossza: 2,60 m, mélysége: 0,83 m.

PERSELYEK

1. Szent József persely – lásd a szobroknál;
2. Szent Ferenc persely – lásd a szobroknál;
3. Oltáregylet persely – a bejáratnál, annak az oszlopnak a belső részére szerelve, amelyik mellé Szent József perselye van állítva;
4. Szent Antal persely – lásd a szobroknál;
5. Persely a bejáratnál, neogótikus, kúszólevél mintával, 103 x 43 x 43 cm, felső részének minden oldalán szöveg: „Adakozunk, Az egyháznak";
6. Missziós persely.

KERESZTELŐMEDENCE, SZENTELTVÍZTARTÓK

A keresztelőmedence és a szenteltvíztartók vörös márványból készültek, gotizáló elemekkel. A keresztelőmedence h: 1,06 m, átmérője 0,64 m. Az 1898-as leltár megemlíti az akkori keresztelőkutat amely szintén vörös márványból készült.[114]

CSENGETTYŰK, CSILLÁR

Oltári csengettyűk, 1 db gotizáló, 1 db régebbi stílusú. A sekrestye csengettyű, a sekrestye bejáratánál a szentélyben, gotizáló – Vojcsena István 140 koronás adománya.[115] Két darab gotizáló öntött csillár, Guba József 600 korona értékű adománya.[116] Eredetüket tekintve, olyan egyházi szerek boltjára kell gondolnunk, amilyeneket itteni lapokban is hirdettek, pl. a Rétay és Benedek egyházi szerek budapesti műintézete volt.[117]

MŰVÉSZEK, MESTEREK, CÉGEK

ANGSTER JÓZSEF (Kácsfalu, 1834 – Pécs, 1918) - *orgona*, 1907-ből és *két harmónium*. Orgonakészítő. Bécsben tanult, majd Párizsban, mint a híres Cavaille Coll cég alkalmazottja, részt vett a párizsi Notre Dame és más, nagy székesegyházak orgonáinak építésében. Pécsi műhelyét 1867-ben alapította. A 70-es évektől a legjelentősebb megbízásokat szerezte meg (pécsi székesegyház, kassai dóm, budapesti Szent István - templom orgonája), 1886-ban könyvet írt *Az orgona története, lényege és szerkezete* címmel. Halála után a műhelyt fia, unokái vették át. 1930-ig 1306 orgonát készítettek. A szegedi Fogadalmi templomban építették Magyarország legnagyobb orgonáját.[118] Angster József vidékünk legfoglalkoztatottabb orgonagyártója volt.[119] A topolyai templom orgonájára kiírt pályázatot 1906. június 11-én bírálták el. Három hazai pályázó – Angster pécsi,

114 Leltár a bács-topolyai róm. Kath. Egyház ingó és ingatlan vagyonáról 1898-ban. KÉL KFL. I.1.b. Plébániai iratok, e-jelentések.

115 Szentbeszéd, 1906

116 Uo.

117 Reklám. Szabadka és Vidéke, 1897. 3. V/1., 3.

118 Művészeti lexikon, Batári Ferenc szócikke, 1965, 76.

119 A Szabadkai Egyházmegye területén a következő templomokban vannak vagy voltak cégének orgonái (a csillag a megsemmisült, vagy átköltöztetett orgonákat jelöli): Bácsújfalu (1875), Szentháromság – templom, Zombor (1877), Szond, Szívác (1881), Bácstóváros *(1882), Boróc*, Verbász, Regőce (1885), Kucora (1888), Gombos (1889), Őrszállás (1890), Szent Pál - templom Bácson, Béreg (1891), Szent Teréz - székesegyház Szabadkán (1893), Bajsa (1894), Titel (1896), Cservenka (1897), Szilberek* (1898), Csurog* (1899), Ókér (1902), Bezdán (1903), Bács-Bukin* (1904), Doroszló, Topolya, Bácskertes, Szent Erzsébet – templom, Újvidék, (1907), Tiszakálmánfalva (1909), Szent Antal templom Zentán (1910), Martonos, Szent Pál - templom Magyarkanizsán (1911), Pacsér, Mária Mennybemenetele templom Apatinban (1912), Wekerlefalva*, Mohol, Dereny (1913), Szent György - templom Szabadkán (1927), Ófutak (1940), Tóthfalu (1941). = Miocs J.1998.

Országh Sándor rákospalotai és a Rieger testvérek budapesti orgonagyárosok – közül az érseki hatóság Angster József és Fia orgonagyárost választotta.[120]

BARABÁS MIKLÓS (Márkusfalva, 1810 – Budapest, 1898) - *Nepomuki Szent Jánost ábrázoló oltárkép,* 1855. Festő és grafikus. A művészi technikákat a bécsi akadémián, Olaszországban és Kolozsvárott sajátította el. 1835-től kisebb megszakításokkal Pesten élt, nagy része volt abban, hogy Pest művészeti központtá válhatott. Bajza Józseftől Széchenyi Istvánig mindenki összefogott annak érdekében, hogy Barabást munkával lássák el. Ő az első és sokáig egyetlen magyar művész, aki művészetéből meg tudott élni. Kiváló portréfestő, tájképfestő és akvarellista volt. Akvarelljei között külön helyen szerepel a Lánchíd alapkőletételét bemutató festménye 1842-ből, amely egy aktuális eseményt emelt a történelmi festészet magaslatára. Az oltárképfestészet számára idegen volt, válságos időszakában az abszolutizmus éveiben mégis vállalt ilyen megrendelést.[121] Ekkor festette a topolyai oltárképeket. Az 1888-as templomfelújítás alatt írott újságcikk három Barabás - oltáképet említ,[122] amelyek nyomára eddig nem bukkantunk rá. Zentán a Szent István - templomba festette Barabás egy évtizeddel korábban, 1845-ben a Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának c. főoltárképet, valamint két mellékoltárképet: a Mária mennybemenetele és a Keresztrefeszítés oltárképeket.[123]

BICSKEI PÉTER (Topolya, 1885. június 27. – 1942. július 26.) - *Kis Szent Teréz oltárképe,* 1927. Topolya első okleveles rajztanára, és Topolya polgárosodásának festőművésze. A szegedi és a bajai tanítóképzőben végezte tanulmányait. Diplomája megszerése után, 1905. október 6-a és 1911. október 6-a között a bajai körzetben levő Dávodon tanított.[124] Különböző források szerint többször megfordult Münchenben,[125] valamint a nagybányai[126] és szolnoki művésztelepen – ez utóbbi helyen hosszabb ideig élt is.[127] Szülővárosába, először 1908-ban állította ki munkáit Molnár Mihály rajztanár szervezésében és részvételével.[128] Eddigi adataink szerint az volt Topolya első képzőművészeti kiállítása. A kiállított képek között sok volt a vallásos tartalmú: egy külföldi plébános arcképe, Pádovai Szent Antal nagy formátumú kép, Ádám és Éva, Káin és Ábel, Krisztus Jákob kútjánál, Mózes, József élete Munkácsy - kompozíció után. Bicskei majd csak 1911-ben talált itthon munkát, amikor is kinevezték a topolyai népiskola tanítójává.[129] Ekkor telepedett le újra szülővárosában. 1914-

120 Az új templom orgonája. Bácstopolyai Hírlap, X. évf., 24. sz., 1905. június 11., 3.
121 Művészeti lexikon, 1965, 156–7.
122 Közép Bácska, 1888.VII. 29.
123 Valkay Zoltán, 2002, 50.
124 A tanári személyzet listája 1941–44. Topolya Helytörténeti Archívuma, 4/2002.
125 József I., 1973, 16.
126 Magyar Művészettörténeti Kutatóintézet, Szentiványi Gyula kézirata - Lexikon osztály.
127 A Vajdasági Magyar Képzőművészek Kiállítása. Katalógus. Palics, 1952, 6.
128 A topolyai képkiállítás. Bács - Topolyai Hírlap, 1908. augusztus 16. XIII.évf. 33.sz.2.
129 Topolya Helytörténeti Archívuma. Prosveta 4/2002.

ben rajztanári kinevezést kapott a helyi polgári iskolába.[130] 1916-tól egészen haláláig, 1942-ig az inasiskolában tanított rajzot.[131] Pedagógiai munkássága mellett szerepet vállalt a Bácsmegyei működedvelő festők, rajzolók és képfaragók Egyesületében (1913-ban), a Vajdasági Képzőművészek Egyesületében (1923-1925), valamint a Vajdasági Független Képzőművészeti Társaságban (1928). Az egyesületek kiállításain részt vett. Újrafelfedezéséig leginkább mint Nagyapáti Kukac Péter naiv festő felfedezőjét emlegették. A munkásságát bemutató tanulmányokban bővebben olvashatunk róla.[132] A Kis Szent Teréz oltárképét 1927-ben festette, abban az évben, amikor kinevezték Topolya képviselő-testületi tagjának, és ezzel belekerült Csuka Zoltán és Balázs G. Árpád kiadványába, a Vajdasági Galériába. A Topolyai Múzeum állandó kiállításán jelenleg négy pasztellje látható, amelyek mindegyike méltó módon mutatja be a művészt: a stílusát, amely szorosan kötődik a századforduló művésztelepeinek hagyományaihoz (szabadtéri alkotás, a természetes fényhatások figyelembevétele, rózsaszín árnyalatok alkalmazása stb.), valamint témaválasztását, amely kifejezetten Topolyához köthető, és amelyben a környékre jellemző elemek – a Zichy - park, a Bácsér, a legelő állatok motívuma – kapnak szerepet.

DUDITS ANDOR (Pest, 1866 – Budapest, 1944) - *Erzsébet és Mária találkozása* főoltárkép, 1908. Dudics Andor Bécsben tanult 1884-86 között Siegmund L. Allemandnál, majd 1887-től a müncheni Akadémián Ludwig Herterich és Liezen-Mayer Sándor tanítványa volt. Hollósi Simon szabadiskoláját is látogatta. 1891-97 között Benczúr Gyula Mesteriskolájába járt Budapesten, ahol 1890-től a Műcsarnokban állított ki.[133] Kezdetben zsánerképeket festett naturalista sílusban, 1895-től történelmi tárgyú képekkel is foglalkozott. A millennium álmonumentális történeti festészetének egyik legjellegzetesebb képviselőjeként tartják számon. Az ezredéves kiállításon Veszprém megye és Fiume megrendelésére készült művekkel szerepelt. A romantikus-akadémikus történelmi festészet fő képviselői közé sorolják Madarász Viktorral, Székely Bertalanal, Than Mórral, Lotz Károllyal, Zichy Mihállyal egyetemben.[134] Évtizedeken át, így 1896-ban is, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat választmányának tagja volt, és mint ilyen, szerepelt a különféle bizottságokban is.[135] A Társulat díját elsősorban a Társulat beltagjai, tehát a műcsarnoki stílus képviselői kapták, közöttük 1911-ben Dudits is.[136] Előtte azonban Ipolyi - díjat kapott 1897-ben, és Lotz - díjat 1900-ban.[137] Számos freskóján és mozaikján az akadémikus és neobarokk séma

130 Virág G. Az iskola. Kézirat. Topolya Helytörténeti Archívuma, 41.
131 Virág G., 1993, 81.
132 Ninkov K. O., 2003, 2005.
133 Révész E., 2001
134 Bernáth M., 1981, 202.
135 Koós J., 1981, 129.
136 Gábor E., 1981, 135.
137 Pipics Z., 1942, 170-170. Dudics a későbbiekben a következő díjakat kapta: Greguss - díj 1921-ben, Állami magyar nagyérem 1928-ban, Corvin koszorú 1931-ben, Eszterházy történelmi díj 1940-ben.

a divatossá vált szecesszió dekorativitásával és lineáris fogalmazásával vegyül. Példák erre a parlamenti freskók (1902-03), ahol a gótizáló épületben neobarokk kompozíciókat festett,[138] vagy a bácstopolyai templom oltárképe, (1908), de ide sorolhatóak még a breznóbányai templom freskói (1909), a kassai dóm Rákóczi-sírkápolnája (1916), a gyöngyösi és recski templom, az Országos Levéltár freskói (1924-1929), a Polgári Serfőzde és a budapesti Központi temető árkádos sírboltjának mozaikjai. Korai táblaképeinek zsáner-elemeit a szimbolizmusból és a szecesszióból kölcsönzött motívumok váltják fel. Az Ébredés (Szent Család) c. kompozíciójának tájmegoldásában sikerült legjobban az új törekvéseket megközelíteni.[139] Szecessziós grafikával is foglalkozott, mégpedig a monotípia műfaján keresztül.[140] Topolyára 1905 augusztusának közepén látogatott el, hogy megtekintse az épülő templomot, melynek főoltárképét fogja festeni.[141] Ezt a főoltárképet a szimbolizmus és szecesszió szellemében oldotta meg, hasonló kompozíciós sajátságokkal mint a millenáris kiállítás alkalmával a fiumei Városháza részére festett *A fiumei podesta felolvassa Mária Terézia királynő adománylevelét* című képét.[142] Érdekes még megemlíteni, hogy közvetlenül a topolyai oltár megfestése előtt, 1902/3-ban a pesti Parlamenten dolgozott,[143] mindez arra utal, hogy a megrendelő Zichy család ezúttal is a művészek vezető rétegéből választott magának.

GERENDAY ANTAL (Dömsöd, 1818 - Piszke, 1887) - *Báró Kray János (1804-1852) emléktáblája,* 1852. Gerenday Antal a XIX. század közepétől sírkőfaragó szobrász Pesten. Az 1850-es évek elején már virágzó díszítőszobrászati és kőfaragóműhelye, sírkőtelepe volt a Kerepesi (ma Rákóczi) út végén. Innen került ki a temetőbe Garay János, Vörösmarty Mihály, Kölcsey Ferenc és mások síremléke. Számtalan emlékmű fűződik nevéhez. Figurális emlékszobrokat is készített. A kiegyezés után felállított 48-as honvédemlékek legjelentősebbikjeit Gerenday műhelyében készítették.[144] A zentai Felsővárosi temetőben levő 48-asok sírja felett 1893-ban fekete márványobeliszket állítottak fel, amely Gerenday A. és Fia budapesti cége készített,[145] tehát az alapító sírkőfaragó halálát követően. Mind síremlékein, mind emlékművein a klasszicizmus formáitól való szabadulás figyelhető meg. 1864-ben saját költségén litografált albumot adott ki, melyben korszerű síremléktípusait adta közre. Felirat a címlapon: Első Országos Szabad Márványműgyár Tulajdonos. [146]

138 Németh L., 1981, 52.
139 Gellér K., 1981, 204.
140 Gellér K., 1981, 444.
141 Bácstopolyai Hírlap, 1905.VIII. 20. 3.
142 A festmény Fiume Magyarországhoz csatolásának ünnepélyes kihirdetését jeleníti meg. Ma a rijekai *Pomorski i povjesni Muzej Hrvatskog primorja* (A horvát tengerpart Tengerészeti és Történelmi Múzeuma) gyűjteményének része, mint a vázlata is, amely 2000-ben megjelent a historizmust Horvátországban feldolgozó kiadványban. Lásd: Historicizam u Hrvatskoj II, 2000, 610.
143 Révész Emese, 2001
144 Művészet Magyarországon 1830-1870., 238.
145 Valakay Zoltán, 2002, 73.
146 Művészet Magyarországon 1830-1870., 238.

HIRSCH M. - *Gróf Zichy Nepomuk János (1820-1911) arcképe*, 1904. 06. körül

KRÖLL ANTAL - *Kis Szent Teréz oltárkép*, 1933. Kröll életéről ezidáig alig tudni valamit. Mint sikeres illusztrátor szerepel 1932-ben az újvidéki Uránia kiadásában megjelenő Cziráki Imre által írt Mihál bácsi leveleiben. A humoreszk műfajában írott könyv második kiadására 1934-ben Stari Bečejen (Óbecse) Lux János könyvnyomdájában került sor. Kröll Antal Óbecséhez való kötődését bizonyítja, hogy az oltárkép szignójában is ez a helységnév szerepel. Topolyai megrendelését talán a Cziráky családnak köszönheti, tudvalevő ugyanis, hogy Cziráky Gábor és dr. Hadzsy János kezdeményezték 1892-ben a topolyai Gazdakört.[147]

MAYBŐM (MAJOROS) KÁROLY (1867-1944) – *a szentély apszisának 4 festett üvegablaka: Árpád-házi Szent Erzsébet, Szent Mihály, Szent Gellért és Árpád-házi Szent Margit*, 1907. Maybőm Károly Münchenben folytatott tanulmányokat, 1905-ben nyitotta meg üvegfestő műtermét Budapesten. A torinói, milánói világkiállításon is bemutatta munkáit, Nagy Sándorral és Róth Miksával is volt közös munkája. Egy évig, 1913-tól az Iparművészeti Iskolán üvegfestészetet tanított. Az 1923-ban megalakított Országos Üvegfestészeti Műhelyt Johan Hugóval együtt vezette. Az Árkayné Sztéhló Lilli tervei alapján a Győr gyárvárosi templom számára készült üvegfestmények 1930-ban a 4. monzai kiállításon nagydíjban részesültek. A városmajori templom üvegfestményei további közös munkájuk eredménye 1938-ból. Ez a korszak munkásságának legjelentősebb időszaka volt.[148] A topolyai templom után az 1907-ben épült futaki Jézus Szíve „német" templom festett üvegablakainak egy részét is ő készítette: kettőt a sekrestyében - Szent Pál és Szent Péter – és kettőt a Kotek oratóriumban. Ezeket testvérével együtt készítette. A sekrestyében levő munkákat édesanyjuk emlékére adományozták a templomnak, s ezeket alá is írták. [149]

MOLNÁR JÓZSEF (Zsámbék, 1821 - Budapest, 1899) - *Szent Vendel*, 1855. Festő. Velencében, Rómában és Münchenben tanult. Művészete az érzelmesen lágy festéstől haladt a romantikus tárgyválasztás és előadásmód felé. 1853-tól Pesten élt és az elnyomatás éveiben történelmi festményeivel, valamint Nemzeti Album címen megjelentetett táj- és életképeivel állt a művészet nemzeti törekvései mellé. Fény- és színhatások iránti fogékonysága egy-egy művét a plein air előfutárai közé sorolja. [150]

PIETSCH FERENC - *A régi templomról készült fénykép*, 1904. Piétsch Ferenc a századforduló legnépszerűbb szabadkai fényképészeinek egyike. Zomborban is működött fióküzlete. Piétsch a felsőbb társadalmi osztályok igényeit kiszolgáló fényképész volt, ugyanakkor a szabadkai iparos réteg és a kör-

147 Virág Gábor, 2001, 159.
148 Mester Éva, 2000, 80-81.
149 Stančić, Donka, 1997, 55-56.
150 Zádor Anna, Lexikon. 1967, 362.

nyékbeli parasztság fényképezkedési szokásaira is nagy hatással volt. Pl. Ludas legkorábbi parasztos fényképeit ő készítette, eleinte városi műtermében, később a helyszínen.[151] A topolyai régi templom fényképe bizonyítja, hogy terepre máskor és máshova is eljárt.

RAICHLE J. FERENC (Apatin, 1869 - Budapest, 1960) - *Sarlós Boldogasszony - templom terve*, 1904-1906. Raichle Ferenc Budapesten végezte építészeti tanulmányait 1891-ben, majd Bécsbe és Berlinbe tett tanulmányutakat, ami hatással lett későbbi építészeti tevékenységére. Szabadkán 1896-ban telepedett le és feleségül vette Varga Károly, a városi szenátus tagjának lányát. Ezzel bekerült Szabadka legtehetősebb és legbefolyásosabb polgárainak körébe, megrendelései is erről tanúskodnak.[152] Azonban maga is hasonló körökből származott, édesapjának, Raichle János Péternek, sörgyára volt Apatinban.[153] Rokoni szálak fűzték német - palánkai Friedrich Raichle Edlen von Berenhausen cementlapgyároshoz is, s így az orientalista festészet egyik kiemelkedő egyéniségéhez, a hires Zentai csata festőjéhez, Eisenhut Ferenchez is.[154] Raichle Ferenc építészetében megtalálhatóak a historizmus és a szecesszió jegyei. Ezért nem ellentmondó tény, hogy egyidőben tervezi családi házát a szecesszió jegyében Szabadkán és a neogótikus impozáns templomot Topolyán. Ez a kor stílustörkevéseinek erdeménye. A topolyai templomért kiírt pályázaton "Urunk Jézus" jelige alatt az ő tervei győztek.[155] Fontosabb alkotásai a Vajdaságban: Nemzeti Kaszinó, ma a szabadkai Városi Könyvtár épülete (1895-1896), szabadkai Gimnázium (1895-1900), Osztrák - Magyar Bank épülete (1901), banképület Páncsován (1900), Conen - villa Palicson (1900), Raichle - palota Szabadkán (1904), topolyai Sarlós Boldogasszony - templom (1904-1906), Fernbach - kastély Baba - pusztán (1906-07), apatini Városháza (1907-08).[156] Saját tervei mellett, ahogy az szokás volt, mások tervei alapján is vezetett építkezéséket, illetve vállakozóként volt jelen. Erre példa a palánkai neogótikus római katolikus templom, amely 1907-1910-ig épült Petrovác Gyula tervei alapján.[157]

RÖMANN JÁNOS - *Vizitáció*, 1888. A topolyai templom felújítását Römann Jánosra bízták 1888-ban. A sajtó már arról tájékoztat, hogy Bóbics Károly tisztelendő úr kérésére a kor híres akadémiai festője Römann János nemcsak a templomok festését vállalta, hanem elkészítette és kifestette a templomban levő Lourdes-i Szűz barlangját is. Ezenkívül festett egy vizitációképet és restaurált a cikk szerint három, Barabás - festményt.[158] Mi már tudjuk, hogy az egyik nem Barabás, hanem Molnár József - kép, Römann szignója is rajta van, de a

151 Raffai Judit, 1997, 180.
152 Kata Martinović Cvijin, 2002, 76.
153 Boris Mašić, 2003, 33-34.
154 Eisenhut Ferenc 1897-ben vette nőül Adrienne Raichlet, a cementgyáros lányát.
155 Új templom. Bácstopolyai Hírlap, VIII. évf., 17. sz., 1903. április 26. 1.
156 Duranci Bela, 1983
157 Palanka an der Donau. 1986, 149.
158 Közép Bácska, 1888, VII. 29.

Nepomuki Szent János oltárképen Barabás szignója mellé nem írta oda, hogy renoválta, és az eredeti aláírást is átfestette vékony rétegben. Az idővel áttetszővé vált, s már látni lehet Barabás szignóját is.

STUFLESSER CÉG - a főoltár fa konstrukciója, szószék. A tiroli Stuflesser cég valamivel korábban a két neogótikus szabadkai templomnak, a Szent Györgynek és a Szent Rókusnak is szállított termékeiből[159] (3 oltárt, szószéket, keresztelőkút és két szobrot), valamint, a szabadkai Szent Teréz - templom (24 szobrot és úrkoporsót), a temesvári Miasszonyunk, és a kassai dóm részére is. Újvidékre meg Zentára szintén dolgozott – hírdeti Stuflesser Nándor szobrász és oltárépítő 1897-ből való szabadkai reklámja.[160] Az ő munkája Zentán az alsóvárosi neogótikus Szent Szív - templom (épült 1893-1896-ben) főoltára, Szt. Borbála mellékoltára és keresztelőkútja.[161] A dél-tiroli Grödel völgye a historizmus korában, de legfőképp a XIX. század végén, a templomi felszerelést készítő központok egyik legjelentősebbike. Különösen Szt. Ulrich település emelkedett ki, ahol amúgy a Stufflesser cég is működött. A horvátországi templomok esetében például a tiroli mesterek termékei jóval olcsóbbak voltak a helyi cégek áruinál, így faragványaik nagy ütemben terjedtek ezen a vidéken is. Habár termékeik sorozatgyártmányok, jellemzőjük a technikai perfekció.[162]

ZSELLÉR IMRE (Budapest, 1878-?) – *Jézus megkereszteltetése, festett üvegablak*, 1912. Zsellér Imre Róth Miksa tanítványa. 1903-ban alapította meg önálló műtermét. Historizáló modorban, a tradicionális festőtechnikákat követve, olykor táblaképszerű kidolgozottsággal festett. Helbing Ferenc kartonja alapján 1929-ben Johan Hugóval és Maybőm Károllyal együtt készítette el a lillafüredi Palota Szálló Mátyás termének üvegfestményeit.[163] Munkái több mint száz templomon láthatók, melyek közül a legkiemelkedőbb az említetten kívül még a pesti ferences templomon, a zugligeti konviktus templomán, az angyalföldi katolikus templomon találhatók. Festészettel is foglalkozott. A szegedi Fogadalmi templom főoltárának mozaikját is ő készítette.[164] A déli területeken legelőször 1905-ben jelentkezett: ekkor készítette az újvidéki Saborna crkva pravoszláv templom Szent György ablakát. Majd 1908-ban a futaki Sveti Vračevi pravoszláv templomnak dolgozott.[165] Topolyára 1912-ben került a munkája, 1917-ben pedig a tornyosi Magyarok Nagyasszonya - templom festett üvegablakait készítette.[166]

159 Gajdos Tibor, 1995, 30, 32.
160 Hirdetmény. Szabadka és Vidéke 1897. május 1. 3.
161 Valkay Zoltán, 2002, 216.
162 Nela Tarbuk, 2000, 264-267.
163 Mester Éva, 2000, 80.
164 Új idők lexikona, 6239.
165 Stančić, Donka, 1997, 20.
166 Valkay Zoltán, 2002, 225.

KÉPJEGYZÉK

1. A templom főhomlokzata
2. Báró Kray Ferenc emlékszobra és emléktáblája, 1805, Topolya
3. Koin Mihály síremléke, 1817, Szabadka
4. Báró Kray Ferenc emlékszobor urnáján látható címer
5. A templom belső tere
6. A főoltár középső része: Szent József, Mária és Erzsébet találkozása, Zakariás
7. A főoltár alsó baloldali képsora: Szent család az angyalokkal
8. A főoltár alsó jobboldali képsora: a pásztorok és a három király
9. Nepomuki Szent János, Gábriel arkangyal és Szent Pál apostol a főoltár felső részén
10. Kisded Jézus a szószékről
11. A szószék
12. Jézus ábrázolása a szószék oldalán, fölötte a szószéket adományozók nevével
13. Az orgona
14. Harsonázó angyal az orgona tetején
15. Sekrestye csengettyű
16. Barabás Mikós, Nepomuki Szent János, 1855.
17. Molnár József, Szent Vendel, 1855.
18. Römann János másolata Mariotto Albertinelli Vizitációjáról, 1888.
19. Bicskei Péter, Kis Szent Teréz, 1927.
20. Kröll Antal, Kis Szent Teréz, 1933. és a Prágai Kis Jézus
21. Prágai Kis Jézus, 1913.
22. Lisieux-i Kis Szent Teréz, 1927-1933. körül
23. Zsellér Imre festett üvegablaka, 1912.
24. Jézus Szíve szobor, 1910.
25. Mária Szíve szobor, 1910.
26. Lourdes-i Szűz Mária, 1886-1919.
27. Betlehemi jászol, 1908.
28. A Betlehemi jászol adományozásáról szóló felirat
29. Fájdalmas Mária, 1915.
30. A Szent sír, 1915.
31. Assisi Szent Ferenc, 1919 előtt
32. Szent József a gyermek Jézussal, 1919.
33. Páduai Szent Antal
34. A Páduai Szent Antal alatt levő asztal adományozói
35. Egy persely részlete
36. Gyóntatószék
37. Szenteltvíztartó
38. Padsorok az adományozok neveivel
39. Egy neogótikus pad részlete
40. Reklám, Szabadka és Vidéke c. lapból, 1897. V. 3.
41. Az építési bizottság tagjai. Középen Lippay Imre plébános.

SUMMARY

Addition to the Research of Sacred Monuments of Backa Topola

The Interior of the New Gothic Church of Virgin Mary with the Sickle

The study presents a continuing research of art in Backa Topola and ends with the zear 1953. It was published in Museion no.3. Istvan Harkai, an architect and preserver of art (1952-2004) had already worked out the exterior of the church and its construction. In this case we give a review of the interior, the purchaser and the manufacturers – where we have to mention firstly the architect of the church Ferenc Raichle and the painters Miklos Barabas and Andor Dudich. The text was published on the occasion of the 100th anniversary of the church. The task of the research was to widen the knowledge about the history of local art and as well as to give information about the sacred objects in Vojvodina built in New Gothic style. The research is divided in the following units: Profane monuments in the church sanctuary, the tomb of the baron family Kray from Backa Topola, the memorial board of general colonel, baron Pal Kray (1735-1804), the memorial sculpture of baron Ferenc Kray (1769-1805), epitaph of baron Pal Kray jr. (1831-1864), the memorial board of baron Janos Kray (1804-1852), portrait of count Janos Nepomuk Zichy (1820-1911), the main altar, the side altar, stained glass windows, the pulpit, the organs, the altar for the Mass, sculptures, benches, holy water keepers, the chandelier, bells, artists craftsmen and firms.

LITERATURA / IRODALOM

ANTOLIĆ, JOSIP
1998 Duhovni velikani – Sveci katoličke crkve. Zagreb
Bácstopolyai Hírlap
BERNÁTH MÁRIA
1981 Székely Bertalan. In: Magyar Művészet 1890-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 202.
BESZÉDES VALÉRIA – NAGY ABONYI ÁGNES
2001 „Hiszen hatalmas segítő szent kezed" - A Prágai Kisjézus tisztelete vidékünkön. Katalógus. Zentai Városi Múzeum
BOROVSZKY SAMU
1909 Bács-Bodrog vármegye, I. Budapest, 169-171.
BORÚS RÓZSA
1981 Topolya népszokásai. Forum, Újvidék
2000 Kántorok és kántorversek Topolyán. In: A Jó Isten dicsőségére. Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról. Válogatta Beszédes Valéria. KLNT, Szabadka, 149-157.
CSERVENÁK PÁL – NAGY TIBOR
2002 A topolyai szobrok és emléktáblák. Topolyai füzetek 2.
CSÍPE TIMEA
2005 Volt egyszer egy tündérkert. A topolyai park két évszázada. In: Bácsország, 2. 33.szám, Szabadka
DURANCI, BELA
1983 Vajdasági építészeti szecesszió. Forum, Novi Sad
2005. Arhitektura secesije u Vojvodini. Grafoprodukt, Subotica
ĐERE KORNEL – TOMIĆ PAVLE – JOŽEF IPAČ
1985 Opština Bačka Topola, Novi Sad
GAJDOS TIBOR
1995 Szabadka képzőművészete. Életjel, Szabadka
GÁBOR ESZTER
1981 Művészeti díjak – ösztöndíjak. In: Magyar Művészet 1890-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 202.
GELLÉR KATALIN
1981 Zichy Mihály. In: Magyar Művészet 1890-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 204.
A szecessziós grafika. In: Magyar Művészet 1890-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 444.
GYETVAI PÉTER
1992 A Tiszai Korona-kerület telepítéstörténete. I. Kalocsa
HARKAI IMRE
1991 Topolya építészete (1750-1941). Forum, Újvidék
1992 Graditeljstvo Bačke Topole. Rubicon, Temerin
2001 Település- és építészettörténet. In: Topolya Monográfiája. Dániel Print, Újvidék, 121-144.
HERCEG JÁNOS
1942 Bicskey Péter. In: Kalangya, 7-8., 382.
Historicizam u Hrvatskoj
2000 Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 17. feb. – 28. maj
A historizmus művészete Magyarországon
1993 szerk. Zádor Anna. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete. Budapest
KADIJEVIĆ, ALEKSANDAR
2005 Estetika arhitekture akademizma (XIX-XX vek). Gradevinska Knjiga A.D. Beograd

A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye Történeti Sematizmusa 1777-1923. – Schematismus Historicus Cleri Arhidiocenensis 1777-1923.
2002. szerk. Lakatos Andor. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványa. Kalocsa

A keresztény művészet lexikona
1986 szerk. Jutta Seibert. Corvina, Budapest (A mű eredeti címe: Lexikon christlicher Kunst Themen, Gestalten, Symbole. Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 1980.)

KISS LAJOS
1943 Kiszakított lapok Topolya történelméből. A szerző kiadása. Topolya

KOCSIS ANTAL – NAGY TIBOR
1994 Isten dicsőségére emeltette... Topolya mezőváros területén található keresztek. Agapé, Újvidék

KOÓS JUDITH
1981 Nemzeti Szalon. In: Magyar Művészet 1890-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 129.

Közép Bácska
1888 Hírlap, IV. évf., 31.sz., július 31.

Lexikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva
1979 uredio Anđelko Badurina. Zagreb

LIPPAY IMRE
1904 A régi templomról. Bácstopolyai Hírlap, IX., 14. sz., ápr. 3.

MARTINOVIĆ-CVIJIN, KAĆA
2002 Raichle J. Ferenc szabadkai alkotásai. In: A szecesszió Szabadkán. Íróközösség, Szabadka – Kijárat Kiadó, Budapest

MAŠIĆ, BORIS – RIA SCHNEIDER
2003 Apatin. Hans Illik, Apatin

MERK ZSUZSA
1998 Mozilátogatás a kalocsai iskolanővérek bajai iskolájában (1931-1948). In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1997. Kalocsa, 131-142.

MESTER ÉVA
2000 Üvegfestő műhelyek kialakulása Budapesten a századforduló idején. In: Városok és műhelyek a századfordulón. Konferencia a kiegyezés utáni magyar építészetről (1867-1914). Építéstudományi Egyetem, Ernst Múzeum. Budapest, október, 19-20.

MILANOVIĆ-JOVIĆ, OLIVERA
1989 Iz arhitekture, slikarstva i primenjene umetnosti Bačke. Pokrajinski zavod za zaštiu spomenika, Novi Sad

MIOCS JÓZSEF
1998 A Szabadkai Egyházmegye orgonái. A szerző kiadása. Szabadka

Művészet
1903 folyóirat, szerk. Lyka Károly. Budapest

Művészeti lexikon
1965 szerk. Zádor A. – Genthon I., Akadémiai Kiadó, Budapest

Művészet Magyarországon
1980 Katalógus. Magyar Tudományos Akadémia Kutató Csoport, Budapest

NÉMETH LAJOS
1981 A művészet társadalmi funkciójának alakulása. In: Magyar Művészet 1890-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 49-56.

NINKOV K. OLGA
2002 Akár egy szép nő... Az új művészet megjelenése Szabadkán – Secesija, kao lepa žena... Pojava nove umetnosti u Subotici. In: A szecesszió Szabadkán. Íróközösség, Szabadka – Kijárat Kiadó, Budapest, 10-23.
2003 Topolya képzőművészeti életének rövid áttekintése 1953-ig – Kratak pregled likovnog života Bačke Topole do 1953. godine. In: Museion 3., Subotica - Szabadka, 65-152.
Palanka an der Donau. Eine Dokumentation unserer verloreren Heimat im Batscher Land 1764-1944.
1986 Palanka
PENOVÁCZ ANTAL
2001 Az egyházi élet alakulása Topolyán. In: Topolya Monográfiája. Dániel Print, Újvidék, 209-215.
PIPICS ZOLTÁN
1942 100 magyar festő. Szent István Társulat, Budapest
RAFFAI JUDIT
1997 Subotički fotografi na prekretnici vekova. In: Rukovet, br. 10-12., Subotica, 25-35.
Szabadkai fényképészek a századfordulón. In: Létünk, XXVII. évf., 102.sz. Újvidék, 176-187.
RÉVÉSZ EMESE
2001 Dudits Andor. Saur – Allgemeines Künstler – Lexikon. Band 30. München – Leipzig, 248.
Szentbeszéd
1906 Szászmán Károly szentbeszéde. 1906. augusztus 5-én. Wilheim Miksa Könyvnyomdája, Topolya
STANČIĆ, DONKA
1997 Vitraži. Opštinski zavod za zaštitu spom. kulture, Novi Sad
SÁRMÁNY ILONA
1990 Historizáló építészet az Osztrák – Magyar Monarchiában. Corvina, Budapest
SILLING ISTVÁN
2002 A Nyugat-bácskai Jézus Szíve kultusz és társadalomtörténeti vonatkozásai. In. Vallási néphagyomány. Forum, Újvidék
A Szentek élete
1984 szerk. Diós István. Szent István Társulat, Budapest
Szentek lexikona
1994 szerk. Zala Mária. Dunakönyv Kiadó, Budapest
TARABUK, NELA
2000 Sakralno kiparstvo u doba historicizma u kontinentalnoj Hrvatskoj.
In: Historicizam u Hrvtaskoj, Muzej za umjetnosti i obrt. Zagreb, 262-269.
Topolya mezőváros története
1992 szerk. Virág Gábor. Forum, Újvidék
VALKAY ZOLTÁN
2002 Zenta építészete. Forum, Újvidék
VIRÁG GÁBOR
1994 A topolyai egyházközség kialakulása. In: Sarlós Boldogasszony R. Kat. Templom 1904-1994. Topolya
2001 A topolyai művelődés története. In: Topolya Monográfiája. Dániel Print, Újvidék, 157-162.
VOJNICS TIVADAR
1994 A Sarlós Boldogasszony - templom legújabb kori története. In: Sarlós Boldogasszony R. Kat. Templom 1904-1994. Topolya
ZÁDOR ANNA
1970 A magyar művészet a XIX. század első felében. In: Magyarországi művészet története. Corvina, Budapest, 317-379.

Raffai Judit, múzeológus

A SZABADKAI FÉNYKÉPÉSZEK AZ ESKÜVŐI FÉNYKÉPEK TÜKRÉBEN CÍMŰ KIÁLLÍTÁS MÚZEUMPEDAGÓGIAI TERVE

A fénykép végső bölcsessége így hangzik: „Ez itt a felszín. Gondold el – vagy inkább próbáld megérezni, megsejteni –, mi rejtőzik alatta, milyen lehet az a valóság, amely így fest."

Susan Sontag

Az utóbbi évtizedekben megfigyelhetjük a múzeumok funkcióinak bővülését. A hagyományos feladatok mellett (gyűjtés, konzerválás, kiállítás), a múzeum mind inkább a tanulás színtere is lesz. Ennek az új funkciónak a jelölésére alakult ki az *edutainment* kifejezés az angol *szórakozás* (*entertainment*) és *oktatás* (*education*) szavak összetételéből, mintegy jelezve, hogy a XXI. századi muzeológia alapja a „szórakoztatva tanulni" szlogen lett.[1] Ennek jegyében – a gyerekekre összpontosító múzeumpedagógiai célok kibővülésének eredményeként –, megjelenik a felnőttoktatásra koncentráló *egész életen át tartó tanulás* fogalma. Mindezek szerint napjaink muzeológiája már nem szorítkozhat csupán a tárgyak bemutatására, hanem interaktívvá válva jóval többet kell nyújtania. Pszichológiai vizsgálatokkal bizonyított tény, hogy az átlagos múzeumlátogató legtöbbet akkor tanul meg a kiállításon látottakból, ha a bemutatandó anyaghoz cselekvés illetve beszélgetés is párosul, ugyanis a kiállítás feliratából és a hozzá kapcsolódó előadás szövegéből csak 10% a maradandó tudás, tárlatvezetéssel látott tárgyak esetében 30%, míg tárgyról való beszélgetés esetében 70%, cselekvések esetében viszont 90%.[2] A fentiek szellemében készítettük el a *Szabadkai fényképészek az esküvői fényképek tükrében* című kiállítás tervét, amely a múzeumban való szórakoztató, játékos tanulás megvalósításának lehetőségére összpontosít.

A KIÁLLÍTÁSRÓL

Kiállításunkon a szabadkai fényképészmesterség történetét szeretnénk bemutatni az esküvői fényképeken keresztül a fényképészet kialakulásának és meghonosodásának időszakában, azaz az 1860-as évektől 1940-ig.

1 Koltai Zsuzsa: A múzeumok funkcióváltása. In: Jutta Thinesse Demel–Németh Balázs (szerk.): Museums as learning pleces – A múzeumok mint a tanulás helyszínei. Pécs, 2005. 11.
2 Ua.

Szabadkán a XIX. század hatvanas éveitől kezdve készítettek fényképeket. Működő fényképészüzletre utaló első adatunk 1862-ből származik. A bemutatott időszakban a város minden társadalmi osztályánál meghonosodott a fényképkészítés szokása: a szabadkai polgárságnál az 1900-as évek elején, a falusi társadalomban csak a 30-as évek végén. Az új szokás többnyire minden rétegnél az esküvői fényképkészítés divatjával kezdődött. Ezért tartjuk szerencsés párosításnak a két téma közös bemutatását. Ugyanis az esküvői képekkel nemcsak a szabadkai műtermeket és fényképészeket, a fényképkészítési szokás meghonosodásának pillanatát kívánjuk bemutatni, hanem magát az esküvőt is, az esküvői szokásban helyet kapott fényképkészítést, valamint a képeken tükröződő esküvői viseletet, a fehér ruha megjelenésének idejét, a nemzetiségi és társadalmi hovatartozás szerinti elterjedésének menetét.

A kiállítás és a CD-t is tartalmazó kiadványunk három nagyobb tematikus egységet mutat be:

- A fényképészek utcáját, ahol a szabadkai fényképészszakma története, dokumentumai, valamint Piétsch Ferenc fényképész Czorda Bódog utcai rekonstruált műterme is látható lesz.
- Az esküvői termet, ahol az esküvői fényképkészítés szokásának alakulását kívánjuk bemutatni a szakma divathullámainak, technikai újításainak tükrében, a különböző társadalmi osztályok és nemzetiségek fényképanyagán keresztül különös tekintettel esküvői viselet változásaira.
- Az emlékezés helyét, ahol az esküvői fényképek utóéletét mutatjuk be, helyét a családi fotóalbumokban, lakásokban és a családi emlékezetben.

A hagyományos muzeológiai eszközök mellet jónéhány olyan elemet is szeretnénk a kiállításba becsempészni, amelyek lehetővé teszik, hogy az odalátogatók aktívan részt véve, kíváncsivá válva, minél több érzékszervüket használva járják körbe a tárlatot. Azt szeretnénk, hogy a közönség számára tanulságos, szórakoztató élmény legyen a látogatás. Magát a kiállítást is úgy kívánjuk installálni, hogy az odalátogató számára kalandnak számítson a kiállítás körbejárása, úgy, hogy közben a figyelemét felkeltve azt érezze, hogy ő maga is irányította az adatok megismerésének folyamatát. Ehhez a kiállítandó múzeumi tárgyak (fényképészeti eszközök és dokumentumok, fényképek, esküvői ruhák, fotóalbumok, stb.) mellett a következő eszközök állnak a rendelkezésükre:

- A számítógépes adathordozók segítségével a kiállítás témájának választható útvonalon való körbejárása, valamint igény szerinti fényképnézési lehetőségek.
- A fényképekhez tartozó, fülhallgatón meghallgatható hangzóanyagok, amelyen az adatközlők fényképen látható eseményt beszélik el.
- Egy mennyasszonyi alsóruhákat bemutató, elfüggönyözött rész, ahová csak a kíváncsi tekintet pillanthat be.

- Az esküvői ruhák anyagmintái, amit szabadon meg lehet tapintani, érzékelve azt, hogy mi a különbség a valamikori és a mai anyagok között.
- Esküvői fényképekből készített hatalmas puzzle-k.
- Játékos feladatokat tartalmazó munkalapok, amelyek pontos a kitöltéséhez a kiállítás anyagának tanulmányozása elengedhetetlen.
- Feladatkártyák óvodásoknak.
- Esküvői ruhába öltöztethető papírbaba, amely a múzeumhoz tartozó ajándékbolt kínálatát gazdagítaná. (A baba ruhatára polgári esküvői ruhát, valamint az itt élő nemzetiségek népviseletét is tartalmazná.)
- Katalógus és CD.

A kiállításon alkalmazott fenti eszközök az egyéni látogatók számára is rendelkezésére állnak. Emellett a szervezett csoportok, óvodák és iskolák számára megfelelő szakember részvételével más lehetőségeket is nyújtunk: drámapedagógiai játékokat, múzeumi foglalkozásokat és a részvételt *Az én múzeumom* pályázaton.

A kiállítás célja az információközlés mellett a diákok érdeklődésének, kíváncsiságának felkeltése is, ugyanis az ott látott információk részben bevezetőül, alapozóként szolgálnak a kiállítást kísérő foglalkozásokhoz, valamint *Az én múzeumom* pályázaton való részvételhez.

A KIÁLLÍTÁSON ALKALMAZOTT PEDAGÓGIAI MÓDSZEREK

A szabadon megtekintett kiállítás után a csoportok esetében klasszikus frontális-beszélgető módszert alkalmazunk. Ezeknek a beszélgetéseknek az a célja, hogy a gyerekek figyelmének tudatos irányításával és a sok kiegészítő információval sikerüljön elindítani egy párbeszédet a kiállítás és a fiatal látogatók között. Ebbe a beszélgetésbe kapcsoljuk be az egyes tematikus egységhez kapcsolódó játékokat, ahol többnyire a drámapedagógia módszereit alkalmazzuk. A témához kötődő, a drámapedagógia által kínált szituációs játékok a foglalkozások részét képezik. Pihentetnek, de közben tanítanak is.

Maga az egész kiállítás és a hozzá kötődő foglalkozások, majd a kiállítást követő pályázat egy pedagógiai projekt részét képezi. Egy múzeumi téma pedagógiai projektként való feldolgozása azért is nagyon szerencsés, mert a kiállítások többsége is arra törekszik – akárcsak a pedagógia projekt, hogy egy témát komplex módon járjon körbe. Mind a kiállításon mind a hozzá kötődő foglalkozásokon, előadásokon az a cél, hogy a szabadkai fényképészet története kapcsán az esküvői fényképeken keresztül komplex kép alakuljon ki a fényképezkedési szokásokról, az esküvőről, a fényképkép szerepéről a közösség és az egyén életében. Már magánál a kiállításnál is arra törekedtünk, hogy alkotó jellegű megismerési-cselekvési egység legyen, de a projekt valóságos mivoltára, a gyakorlati részre, egy szellemi produktum önálló létrehozásával a pályázat ad lehetőséget.

A játékokról, a játéklapokról és a pályázatról ezt követően szólunk.

Munkalapok:

1. Képkeresés.
   Játékos feladatokat tartalmazó munkalap
   Korosztály: 2-6. osztályos iskolás csoportok
2. Feladatkártyák.
   Játékos feladatokhoz kártyák
   Korosztály: óvodások és elsős gyerekek

A kiállításnézés után lehet a munkalapra és a feladatkártyákra is összpontosítani. Megoldásuk a II. színtérhez (Esküvői terem) kötődnek. A kivágott fényképrészletek, motívumok (virágcsokor, koszorú, a pár kézfogása, fejtartás, a lányok nyakában lévő ékszerek, részlet a menyasszonyi esküvői ruhából, a férfi lábbeli) eredeti helyét kell a kiállításon kihelyezett fényképek között megkeresni. Ez a feladat a II. színtéren folytatott beszélgetés alapját képezi. A beszélgetés ideje alatt a gyerekek a hatalmas ülőkeként is szolgáló puzzle darabokon foglalnak helyet. A beszélgetésnek, amelyet a tárlatvezető irányít az a célja, hogy a kivágott képrészletek segítségével megismerkedjünk az esküvői képek motívumaival. Az idősebb korosztály esetében a különböző korszakok fényképkészítési és esküvői ruhadivat szokásának változásaira is kitérünk. Elbeszélgetünk a polgári és falusi életmód közötti eltérésekről, az eltérő esküvői és öltözködési szokásokról, hogyan változott ez évtizedek alatt. Kézbe vesszük a valamikori esküvői ruhák anyagmintáit, a korabeli divatlapok szabásmintáit, bepillantunk az elfüggönyözött részbe, ahol az alsóruhákat mutatjuk be, megbeszéljük, hogyan is viselkedhettek ezekben a ruhákban a valamikori emberek.

3. Családfakészítés.

A játéklap kitöltése a III. színtérhez (Emlékezés tere) kötődik. Az itt kihelyezett Vukov és Szöllősi család fényképes családfája segíti a gyerekeket ennek a feladatnak a kitöltéséhez. A feladat a következő: mindenki kezdje el a saját családjának a családfáját megrajzolni. Ennek kapcsán elbeszélgetünk a rokonsági terminológiákról. Ki a dédszülő, ki az ükszülő ki a szépszülő? A feladatot itt elkezdjük, majd később otthon, a családi fényképek és a szülők, nagyszülők segítségével ki lehet egészíteni. Az érdeklődő diákok fényképes családfát is készíthetnek, ahová az esküvői fényképek fénymásolatait beragasztják az ősök egybekelést jelölő részhez. A felsőbb korosztályok számítógépes formában is elkészíthetik ezt. Erre vonatkozó segítő utasításokat a múzeum web oldalán találhatják meg. Azok, akik a kitöltött feladatlapot visszajuttatják a múzeumba, múzeumbarát tagsági lapot kapnak.

Játék

1. **Állj be fényképezkedni, megmondom, hogy ki vagy (drámapedagógiai játék)**
   Korosztály: általános iskolák felső tagozata és középiskolások, legfeljebb 20 gyerek.
   Helyszín: a rekonstruált műterem
   Kelékek: a műterem berendezése, egy szárított csokor, esküvői kitűzők szalmából és viaszból, fátyol, kalap
   A gyerekek közül fényképészt választunk. A többiek kettesével állnak, lehetőleg egy fiú és egy lány, ha több köztük a lány vagy a fiú a pár nélkül maradottak nagyobb csoportot alkotnak.
   Az első párral egy esküvői fénykép másolatát húzzuk ki egy dobozból, ahol több tipikusan egy-egy korszakra jellemző fénykép van. A fényképész segítségével, a kellékek használatával egy kiválasztott pár, fiú és lány úgy áll be a fényképész kamerája elé, ahogyan a képen lévő pár lefényképezkedett. Erre a műveletre 3 perecük van. A közönségnek ki kell találni, hogy melyik korszakból való a pár, milyen nemzetiségű és milyen társadalmi körhöz tartozhatott. A pontos választ megadó gyerek kerül a párjával a fényképész kamerája elé. A játék ismétlődik.

Pályázat

Az én múzeumom – fotótörténeti pályázat általános- és középiskolások, valamint egyetemisták számára.

A pályázaton részt vehet minden 10 és 24 év közötti tanuló, egyénileg és csoportosan is, aki a következő témák feldolgozására vállalkoznak:

- Egy családi fénykép-gyűjtemény bemutatása
- Fényképes családfa
- Régi fényképek a világhálón
- Érdekes események (ünnepek, nyaralás, stb.) fényképekkel dokumentálva

A munkák formája a következő lehet:

- Iskolai kiállítás
- Tudományos munka, dolgozat
- Számítógépes prezentáció

A témák és a faldolgozási szempontok megbeszélése egyéni konzultációval és az erre az alkalomra elkészített útmutató segítségével történik. A pályázatot a múzeum szakembereiből álló bizottság bírálja el. A sikeres pályázók a munkáikat a téli szünetben megszervezett díjátadással egybekötött diákkonferencián be is mutathatják. A díjazott munkák szerzőit múzeumbarát tagsági lappal, könyvjutalommal és egynapos kirándulással jutalmazzuk.

Reményi fényképész által készített
esküvői fénykép, Szabadka, 1930,
Szöllősi család fényképgyűjteménye

Tímár fényképész által készített
esküvői fénykép, Szabadka, 1930-as évek,
Szöllősi család fényképgyűjteménye

Tímár fényképész által készített
esküvői fénykép, Szabadka, 1915,
Szöllősi család fényképgyűjteménye

Judit Rafai, muzeolog

MOGUĆNOSTI RADA MUZEJSKOG PEDAGOGA PREDSTAVLJENE U OKVIRIMA IZLOŽBE *ISTORIJAT SUBOTIČKIH FOTOGRAFA U SVETLU SVADBENIH FOTOGRAFIJA, 1862–1940.*

O IZLOŽBI[1]

„Konačna mudrost fotografije je sledeća: «Ovo je površina. Zamisli – ili radije pokušaj da osetiš, naslutiš – šta se krije pod njom, kakva može da bude stvarnost koja ovako izgleda.»"

Susan Sontag

Namera nam je da na ovoj izložbi prikažemo istorijat subotičkog fotografskog zanata u svetlu svadbenih fotografija, počevši od perioda formiranja i odomaćivanja ovog zanata od 1860. sve do 1940. godine.

U Subotici su fotografije počeli da prave tokom šezdesetih godina XIX veka. Prvi podatak koji ukazuje da je u gradu postojala fotografska radnja datira iz 1862. godine. U prikazanom periodu svi društveni staleži su postepeno prihvatili običaj fotografisanja: subotičko građanstvo početkom 1900. godine, a seosko stanovništvo tek krajem 30-tih godina XX veka. Nova moda je kod svih društvenih staleža najčešće počinjala običajem da se ovekoveči svadba. Shodno tome, izgledalo nam je najprihvatljivije da paralelno prikažemo ove dve teme. Posredstvom svadbenih fotografija želeli smo naime da pored subotičkih ateljea, fotografa i prihvatanje novog običaja prikažemo i samu svadbu, kao i značaj fotografisanja u svadbenim običajima, svadbenu nošnju na fotografijama, vreme nastanka bele venčanice i njeno prihvatanje tokom vremena od strane svih društvenih staleža i nacionalnih zajednica.

Sama izložba, kao i katalog sa CD-om, prikazuje tri veće tematske celine:

- Istorijat fotografskog zanata u Subotici i dokumente vezane za ovaj period, kao i rekonstrukciju ateljea fotografa Ferenca Piča u ulici Bodoga Corde.
- Formiranje običaja fotografisanja svadbi prikazanog kroz promene koje su nastupile s novim modnim trendovima i tehničkim inovacijama u fotografskom zanatu, sa posebnim osvrtom na promenu svadbene nošnje, o čemu svedoče i same fotografije.
- Dalju sudbinu svadbenih fotografija i njihovo mesto u porodičnim albumima i u stanovima.

1 Autor izložbe je pedagoško i etnološko odeljenje (Judit Raffai i Viktorija Šimon Vuletić), a stručnu i tehničku pomoć pružili su Mirko Grlica, Mikloš Hever, Olga Kovačev Ninkov i Žužana Pap Korhec.

S obzirom da su posetioci subotičkog muzeja pretežno deca, tokom organizovanja izložbe posebnu pažnju ćemo posvetiti zadatku da izloženi materijal učinimo zanimljivim za decu iz zabavišta, za školarce (osnovna i srednja škola) kao i da bude pregledno i poučno i za studente.

Želja nam je da osim tradicionalnih muzejskih pomagala upotpunimo izložbu i elementima koji će omogućiti aktivno učestvovanje posetilaca, da bi postavši radoznali koristili što više svojih čula dok obilaze izložbu. Cilj nam je da boravak u muzeju za posetioce postane i poučan i zabavan doživljaj. I samu izložbu želimo da postavimo tako da za posetioce obilazak izložbe bude prava avantura tako da imaju osećaj kao da i sami učestvuju u procesu otkrivanja i saznavanja podataka. Za to su nam potrebna sledeća tehnička i druga pomagala:

- pomoću računara usmeravati željeni pravac obilaženja izložbe kao i slobodni izbor pri razgledanju fotografija,
- auditivni materijal koji se sluša preko slušalica i kazuje priče informatora vezane za događaje sa fotografija,
- katalog i CD,
- pregradni zidovi u izložbenoj sali koji omogućavaju da se izloženom materijalu prilazi sa više strana,
- mustre različitih venčanica koje će posetioci opipati rukama da bi uočili razliku između različitih materijala od kojih su nekada šivene venčanice,
- ogromni puzzle-i od svadbenih fotografija,
- radni listovi sa zadacima koji se mogu rešiti samo pažljivim praćenjem izloženog materijala,
- karte sa slikama za decu iz zabavišta,
- papirnate lutke za oblačenje sa svadbenim haljinama koje bi istovremeno obogatile i ponudu muzejske suvenirnice (lutkina garderoba sadržavala bi kako građansku odeću tako i nošnje svih narodnosti koje žive na ovom području).

Cilj izložbe je da osim prenošenja informacija probudi i radoznalost kod učenika tako da bi informacije ponuđene na izložbi predstavljale samo uvod i osnovu za kasniju radionicu i učestvovanje na edukativnom konkursu pod nazivom *Moj muzej.*

PEDAGOŠKE METODE KORIŠTENE NA IZLOŽBI

Cela izložba, radni zadaci i prateći konkurs predstavljaju deo jednog pedagoškog projekta.[2] Obrada muzejske teme kao pedagoškog zadatka ima prednost i zbog toga što se većina izložbi takođe trudi – isto kao i pedagoški projekti – da određenu tematiku obradi što celovitije. Cilj izložbe, dopunskih predava-

2 Hortobágyi 2002.

nja jeste da kroz prizmu istorije subotičkih fotografa i praćenjem svadbenih fotografija podstakne stvaranje jedne kompleksne slike o običajima fotografisanja, o svadbi kao i o ulozi fotografija. Već kod same izložbe smo se trudili da ona predstavlja jednu kreativnu, aktivno-edukativnu celinu, ali će praktičnu primenu projekat dobiti tek dodavanjem ostalih sadržaja i finalnog konkursa.

Obilaženje izložbe kod svake tematske celine prati kratko uvodno predavanje. Nakon razgledanja izložbe primenićemo klasičan frontalni metod razgovora. Cilj tih razgovora je da svesnim usmeravanjem dečje pažnje i dodatnim informacijama započnemo dijalog između izložbe i mladih posetilaca.

Osim klasičnih pedagoških metoda koristili bismo i metode dramske pedagogije. Situacione igre vezane za određenu temu koje nudi dramska pedagogija predstavljaju deo obrazovnih igara. Odmaraju, ali i edukuju istovremeno.[3]

Edukativne radionice prilagodićemo uzrastu dece: mlađe zabavištance (4,5-5,5 godina) zaposlićemo na 30 minuta (sa 10+10 intenzivnih radnih minuta), srednje zabavištance (5,5-6,5godina) na 40 minuta (sa 15+15 intenzivnih radnih minuta), 1-2 razred će imati kao i 3-4 razred, klasičnih 45 minuta sa 20+15 intenzivnih radnih minuta. Za više razrede predviđen je rad od 60 minuta s tim da vreme intenzivnog rada nije duže od 45 minuta (20+25). Deca starija od 13 godina (od 8. razreda) mogu da se zaposle čitavih 75 minuta sa 30+30 minuta intenzivnog rada. Iskustvo nam govori da duži rad nema svrhe, a kraći nema smisla jer je muzejska radionica veoma intenzivna delatnost puna novih utisaka kada previše informacija stvara prezasićenost, a premalo osećaj osujećenosti.

RADNI PLAN IZLOŽBE

O radionici, igrama, edukativnim kartama i o konkursu govorićemo detaljnije dok budemo pratili tri tematske celine na izložbi (izložene predmete i prateće informacije)

I TEMATSKE CELINE

Tema: Istorijat fotografskog zanata u Subotici i dokumenti vezani za ovaj period[4]

I/1. Izloženi materijal:

- Dokumenti subotičkih fotografa iz istorijskog arhiva i tadašnje štampe.
- Tehnika fotografisanja (tadašnji fotografski aparati i materijali za pravljenje fotografija).

3 Gabnai 1999.

4 Rezultati istraživanja vezanih za izložbu mogu se naći u katalogu izložbe

- Prikazivanje fotografskih radnji na gradskoj mapi.
- Ko je radio u pojedinim ustaljenim fotografskim ateljeima?
- Rekonstrukcija ateljea fotografa Ferenca Piča u ulici Bodog Corda.

I/2. Muzejsko-pedagoški zadaci koji prate prvi deo izložbe

Radionica:
Frontalni razgovor:
Nekadašnji ateljei, uslovi osvetljavanja i rad u ateljeu

Stani da se fotografišeš, kazaću ti ko si (dramsko-pedagoška igra)
Uzrast: viši razredi osnovne škole i srednjoškolci, najviše njih 20
Mesto: rekonstruisani fotografski atelje
Pomagala: enterijer ateljea, buket suvog cveća, svadbeni ukrasi od slame i voska, veo, šešir

Izaberemo jedno dete da bude fotograf. Ostali stoje dvoje po dvoje, ako je moguće dečak i devojčica. Ako je više dečaka ili devojčica ili dece bez para, formiraju se veće grupe.

Prvi par dece izvlači kopiju svadbene fotografije iz kutije u kojoj se nalazi više fotografija tipičnih za određenu epohu. Fotograf im pomaže da izaberu odgovarajuće detalje koje se vide na fotografiji i da stanu pred kameru u pozi mladenaca na fotografiji. Čitava akcija traje 3 minuta. Publika mora da pogodi iz kog istorijskog perioda su mladenci, koje su narodnosti i kom društvenom sloju pripadaju. Dete koje je dalo tačan odgovor sledeće staje s parom pred kameru. Igra se ponavlja.

II TEMATSKA CELINA
Tema: Formiranje običaja fotografisanja svadbi prikazanog kroz promene koje su nastupile s novim modnim trendovima i tehničkim inovacijama u fotografskom zanatu, sa posebnim osvrtom na promenu svadbene nošnje, o čemu svedoče i same fotografije.

II/1. Izloženi materijal:
- svadbene fotografije,
- svadbena nošnja.

II/2. Muzejsko-pedagoški zadaci koji prate drugi deo izložbe:
Radni list br. I : Traženje fotografije
Radni list sa zadacima za razonodu (Zbog grupnih poseta, da ni kod jedne fotografije ne bi bilo gužve, ovaj zadatak ima 10 varijanti sa različitim fotografijama)

Uzrast: školske grupe 4-8. razreda i za srednje škole
Cilj:
- jačanje pažnje i motivacije da bi se izložba detaljno razgledala zbog kasnijeg učestvovanja u aktivnostima,
- razvijanje vizualne memorije,
- početna tačka za razgovor koji sledi nakon izložbe.

Pre nego što se podele radni listovi održi se kratko uvodno predavanje o temi izložbe prilagođeno uzrastu.

Nakon obilaska izložbe mogu se koncentrisati na prvi zadatak. Isečene detalje sa fotografija (buket cveća, venac, držanje ruku mladenaca, držanje glave, nakit oko nevestinog vrata, detalj venčanice, mladoženjina obuća) treba potražiti i postaviti na originalno mesto na jednoj od izloženih fotografija. Rezultate prvog zadatka raspravićemo nakon razgledanja izložbe. Ovaj zadatak predstavlja osnovu za razgovor uz drugu tematsku celinu. Tokom razgovora deca sede na sedalima koji predstavljaju delove džinovskog puzzle-a. Cilj razgovora koji vodi vođa izložbe je da na osnovu detalja sa fotografija ispričamo priču o modnim promenama kod venčanica i o promeni običaja kod fotografisanja tokom različitih istorijskih perioda. Kod starijih uzrasta proširujemo temu i na socijalnu i etničku različitost ovih običaja. Razgovaramo o razlikama između seoskog i gradskog života, o razlikama u svadbenim običajima i načinima odevanja i kako su se menjali tokom vremena. Opipamo mustre raznih venčanica i haljina, prelistamo modne časopise iz tih perioda, zavirimo u zastrti deo izložbe gde se nalaze podsuknje i razgovaramo na temu kako su se nekada ljudi ponašali u takvoj odeći.

Karte sa slikama

Kartice za zadatke za razonodu (Zbog grupnih poseta da se kod pojedinih fotografija ne bi stvarale gužve ove kartice imaju 10 varijanti sa različitim fotografijama)
Uzrast: zabavištanci i školske grupe 1-4. razreda
Cilj:
- zaokupiranje pažnje i motivacija da se izložba detaljno razgleda zbog kasnijeg učestvovanja u radionici,
- razvoj vizualne memorije,
- početna tačka za razgovor nakon izložbe.

Pre nego što se podele radni listovi održi se kratko predavanje o temi izložbe prilagođeno uzrastu.

Nakon razgledanja izložbe mogu da se usredsrede na prvi zadatak. Isečene detalje sa fotografija (buket cveća, držanje ruku mladenaca, držanje glave, nakit na vratu nevesti, detalj venčanice, obuća mladoženje) treba potražiti i postaviti na originalno mesto na fotografijama sa izložbe. Rezultate prvog zadatka raspravićemo nakon razgledanja izložbe. Ovaj zadatak predstavlja uvod u

razgovor za drugu tematsku celinu. Tokom razgovora deca sede na sedalima koji predstavljaju delove džinovskog puzzle-a. Cilj razgovora koji vodi vođa izložbe je da na osnovu detalja sa fotografija ispričaćemo priču o modnim promenama kod venčanica i o promeni običaja kod fotografisanja tokom različitih istorijskih perioda. Opipamo mustre raznih venčanica i haljina, prelistamo modne časopise iz tih perioda, zavirimo u zastrti deo izložbe gde se nalaze podsuknje i razgovaramo na temu kako su se nekada ljudi ponašali u takvoj odeći i na kraju sastavimo delove puzzle-a.

Igrajmo se svadbe! Dramsko-pedagoška igra za decu iz zabavišta i nižih razreda osnovne škole

Prethodni razgovor: Kakva je jedna svadba, ko učestvuje u njoj?

Svako dete po svojoj zamisli, kao u nemom filmu, počinje da imitira pokrete koji prikazuju karakteristično kretanje određene osobe u svadbenoj svečanosti. Vođa projekta pušta decu da igraju ulogu po svom izboru. Dete koje zatim dotakne, zamrzne se u pokretu i tako stoji. Nakon nekoliko zamrznutih poza, karakterističnih za svadbu, ostala deca prestaju da se kreću i zajedno sa vođom projekta pokušavaju da prepoznaju situacionu igru zamrznutih učesnika.(svadbeno slavlje, svadbena povorka, ručak itd.) Deca koja su u pokretu imaju zadatak da se uz dodatne instrukcije, ugrade u sliku i nastave situacionu igru koju je zamrznuto dete započelo. Nakon toga se i oni zamrznu. Na kraju igre dobijamo grupnu fotografiju na kojoj su svi učesnici prisutni u nekoj karakterističnoj pozi. Dobijenu scenu fotografišemo i nakon toga vodimo razgovor o njoj.

Predavanje:

Kako su se oblačile bunjevačke neveste? Predavanje povezano sa prikazivanjem oblačenja i razne odeće.

- Uvođenje u igru kartonske lutkice koja se oblači

III TEMATSKA CELINA

Tema: Dalja sudbina svadbenih fotografija i njihovo mesto u porodičnim albumima i u stanovima.

III/1. Materijal koji se predstavlja:

- Detalj seoske sobe sa svadbenom škrinjom nad kojom je svadbena fotografija.
- Svadbene fotografije sa uramljenim krunicama.
- Foto albumi građanskih porodica.

- Fotografije različitih važnih događaja tokom različitih perioda prikazanih kroz foto materijal dve porodice.
- Porodično stablo sa svadbenim fotografijama.

III/2. Muzejsko-pedagoški zadaci vezani za treći deo izložbe:
Radni list br. II : Porodično stablo
Uzrast: zabavištanci i školske grupe 3-8. razreda i za srednje škole
Cilj: zaokupiranje pažnje i motivacija da se izložba detaljno razgleda zbog kasnijeg učestvovanja u radionici i na konkursu
Pre nego što se podele radni listovi održi se kratko predavanje o temi izložbe prilagođeno uzrastu.

Ispunjavanje radnog lista vezano je za treću tematsku celinu izložbe. Porodična stabla sa fotografijama porodice Vukov i Seleši koje su ovde izložene pomažu deci da ispune ovaj zadatak. Zadatak je sledeći. Svako počinje da crta svoje porodično stablo i povodom toga razgovaramo o rodbinskoj terminologiji. Ko je pradeda, ko je čukundeda itd. Zadatak počinjemo u muzeju, a kasnije može da se završi u krugu porodice i da se nalepe fotografije. Zainteresovani đaci mogu kod kuće da zalepe fotokopije svadbenih fotografija svojih predaka. Viši uzrasti mogu to da odrade i u kompjuterskoj obradi. Uputstva za ovaj zadatak mogu da nađu na internet stranici Gradskog muzeja. Svako ko vrati u muzej ispunjeni radni list, dobija kao nagradu člansku kartu *Prijatelja muzeja.*

KONKURS VEZAN ZA IZLOŽBU
(Pedagoški projekt školama)

Moj muzej, konkurs za istoriju fotografije za osnovce, srednjoškolce i studente

Na konkursu mogu da učestvuju svi između 10-24 godina, i pojedinačno i grupno, ukoliko obrade jednu od sledećih tema:
- prikaz jedne porodične zbirke fotografija,
- porodično stablo sa fotografijama,
- stare fotografije na internetu,
- zanimljivi događaji (praznici, letovanja itd.) dokumentovano fotografijama,

Radovi mogu da budu u sledećim formama:
- naučni rad, pismeni rad
- prezentacija na računaru

Fotografije sakupljene u velikom broju (bilo kakve, bilo gde) i same uvek nude određeno stanovište za klasifikovanje, hteli mi to ili ne. Stoga svaka klasi-

fikacija ima svoj legitimitet ako je upotrebljavamo kako treba. Nijedna ponaosob ne pokriva u potpunosti sveobuhvatnost fotografisanja. Uvek ćemo nabasati na fotografije koje ne trpe mehaničku tipologizaciju i zahtevaju uspostavljanje novih kategorija. Štaviše, pripadnost se ne može odrediti automatski, svaki umetnički predmet treba odmeriti ponaosob.

Predloženih 12 kategorizacija ni daleko ne obuhvata sve mogućnosti razvrstavanja i može se proširivati po sopstvenom nahođenju. Međutim, već postojeći, uhodani sistem razvrstavanja može da se dopuni ukoliko subjekti koji ga koriste i prihvataju naknadno prihvati novu kategoriju. Fototipologija ne služi samo teorijskim ciljevima. Ima odlučujuću ulogu u razvijanju strategija sakupljanja fotografija, u određivanju vrednosti, kod pohranjivanja i obrade, kod izložbi, kod autorskih prava kao i u teorijskom, istorijskom i kritičkom procenjivanju.

Predlog za fototipologiju da bi se formirala jedinstvena osnova za klasifikaciju u istraživanju istorije fotografije:

- Određivanje istorijskih perioda fotografisanja.
- Klasifikacija po principima istorije umetnosti.
- Klasifikacija po istoriji tehničkog razvoja.
- Klasifikacija na osnovu prikazanog predmeta.
- Klasifikacija na osnovu namere snimatelja.
- Klasifikacija na osnovu statusa snimatelja.
- Klasifikacija na osnovu primaoca.
- Klasifikacija na osnovu ličnosti snimatelja.
- Tematsko razvrstavanje.
- Razvrstavanje po originalnosti.
- Klasifikacija po tehničkim svojstvima.
- Klasifikacija po principu – fotografija je predmet.

Osnove za klasifikaciju mogu da se prošire ili da se preciznije odrede.

Literatura

BÁN András
1974 Vásárhelyi fotósélet a századelőn. Fotóművészet 3:21–32.
1982 Fotográfozásról. Budapest,
GABNAI Katalin
1999 Drámajátékok. Bevezetés a drámapedagógiába. Budapest,
GRLICA, Mirko
2006 Zbirka građanskih portreta iz 19. veka na fotografijama iz albuma porodice Vojnić od Bajše. Museion 4:133–176.
HORTOBÁGYI Katalin
2002 Projekt kézikönyv. Budapest,
JEKELFALUSSY József
1892 Magyarország iparosainak és kereskedőinek czím és lakjegyzéke. Budapest,
ЈОВАНОВИЋ, МИЛОРАД
1992 Музеологија и заштита споменика културе.
KUJUNDŽIĆ, Stanka
2006 Naši mladenci. Bunjevačke svadbene nošnje na fotografijama od 1870. do 1970 godine. Subotica,
KUNT Ernő
1987 A fénykép a parasztság életében. Vizuális-antropológiai megközelítése. Népi Kultúra – Népi Társadalom XIV:239–291.
NAGY István
1994 A győri fotográfia 150 éve. Győr,
NÉMETH Ferenc
2002 A bánáti fényképészet története. Újvidék
RAFFAI Judit
1997 Szabadkai fényképészek a századfordulón. Létünk, 1–2:176–186.
SZAKÁCS Margit
1974 A fénykép meghatározásának néhány módszertani problémája. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei 2:3–37.
SZILÁGYI Gábor
1996 Magyar fotográfia története. Budapest,
TÓTH Béla
1982 A hivatásos fényképészek. Levél a szerkesztőhöz. In Bán András (szerk.): Fotográfozásról. Budapest, 125–126.
WEISZ Hugó
1982 Milyennek kell lenni egy modern műteremnek? In Bán András (szerk.): Fotográfozásról. Budapest, 126–132.

SUMMARY

The possibilities for the work of museum educator in connection with the exhibition *History of photographers in Subotica in the light of wedding photographs*

The exhibition *History of photographers in Subotica in the light of wedding photographs* is in the same time a working plan of the museum educator.

When we have planned the exhibition we have put an emphasize on showing the exhibited material to children from kindergartens and elementary schools as well as to students of grammar schools in a clear and transparent way, easy for learning. Beside the traditional methods in museology, we have planned to use the methods of drama pedagogy in the project. That means the use of different games, puzzles, working sheets with tasks, competitions and lectures. In that way the visitors of the exhibition will actively take part in creating their own image of the material as well as using all their senses while watching the exhibition. It will result in the feeling that the participants create their own way of learning something new.

Literatura

BÁN András
1974 Vásárhelyi fotósélet a századelőn. Fotóművészet 3:21–32.
1982 Fotográfozásról. Budapest,
GABNAI Katalin
1999 Drámajátékok. Bevezetés a drámapedagógiába. Budapest,
GRLICA, Mirko
2006 Zbirka građanskih portreta iz 19. veka na fotografijama iz albuma porodice Vojnić od Bajše. Museion 4:133–176.
HORTOBÁGYI Katalin
2002 Projekt kézikönyv. Budapest,
JEKELFALUSSY József
1892 Magyarország iparosainak és kereskedőinek czím és lakjegyzéke. Budapest,
ЈОВАНОВИЋ, МИЛОРАД
1992 Музеологија и заштита споменика културе.
KUJUNDŽIĆ, Stanka
2006 Naši mladenci. Bunjevačke svadbene nošnje na fotografijama od 1870. do 1970 godine. Subotica,
KUNT Ernő
1987 A fénykép a parasztság életében. Vizuális-antropológiai megközelítése. Népi Kultúra – Népi Társadalom XIV:239–291.
NAGY István
1994 A győri fotográfia 150 éve. Győr,
NÉMETH Ferenc
2002 A bánáti fényképészet története. Újvidék
RAFFAI Judit
1997 Szabadkai fényképészek a századfordulón. Létünk, 1–2:176–186.
SZAKÁCS Margit
1974 A fénykép meghatározásának néhány módszertani problémája. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei 2:3–37.
SZILÁGYI Gábor
1996 Magyar fotográfia története. Budapest,
TÓTH Béla
1982 A hivatásos fényképészek. Levél a szerkesztőhöz. In Bán András (szerk.): Fotográfozásról. Budapest, 125–126.
WEISZ Hugó
1982 Milyennek kell lenni egy modern műteremnek? In Bán András (szerk.): Fotográfozásról. Budapest, 126–132.

PRILOG

RADNI LIST BR. I/1

Potraži ovde prisutne detalje na izložbi! Koja je fotografija čiji su ovo detalji? Zapiši broj i podatke koji se nalaze pod fotografijom!

Podaci o fotografiji

Redni broj fotografije: .....

Narodnost osobe sa fotografije: .....

Lokacija osobe sa fotografije: .....

Zanimanje osobe sa fotografije: .....

Vreme nastanka fotografije: .....

Ime fotografa: .....
Narodnost: .....

RADNI LIST BR. I/2

Potraži ovde prisutne detalje na izložbi! Koja je fotografija čiji su ovo detalji? Zapiši broj i podatke koji se nalaze pod fotografijom!

Podaci o fotografiji

Redni broj fotografije: .....

Narodnost osobe sa fotografije: .....

Lokacija osobe sa fotografije: .....

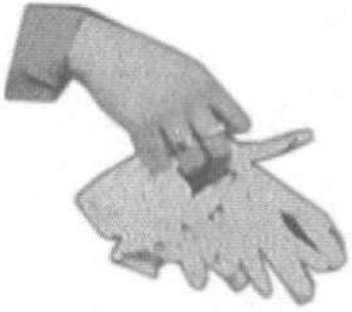
Zanimanje osobe sa fotografije: .....

Vreme nastanka fotografije: .....

Ime fotografa: .....
Narodnost: .....

RADNI LIST BR. I/5

Potraži ovde prisutne detalje na izložbi! Koja je fotografija čiji su ovo detalji? Zapiši broj i podatke koji se nalaze pod fotografijom!

Podaci o fotografiji

Redni broj fotografije: .....

Narodnost osobe sa fotografije: .....

Lokacija osobe sa fotografije: .....

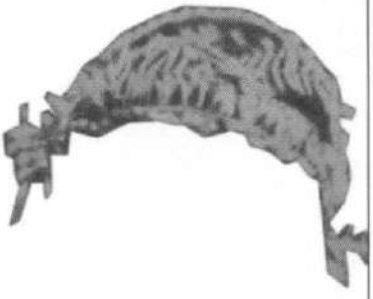
Zanimanje osobe sa fotografije: .....

Vreme nastanka fotografije: .....

Ime fotografa: .....
Narodnost: .....

RADNI LIST BR. I/6

Potraži ovde prisutne detalje na izložbi! Koja je fotografija čiji su ovo detalji? Zapiši broj i podatke koji se nalaze pod fotografijom!

Podaci o fotografiji

Redni broj fotografije: .....

Narodnost osobe sa fotografije: .....

Lokacija osobe sa fotografije: .....

Zanimanje osobe sa fotografije: .....

Vreme nastanka fotografije: .....

Ime fotografa: .....
Narodnost: .....

Csípe Tímea, biolog, kustos

(Mentor: Dušica Zrnić, biolog, muzejski savetnik)

ENTOMOLOŠKA ZBIRKA GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA
Pripravnički rad

1. UVOD

Gradski muzej Subotica osnovan je 1948. godine, iako tradicija muzejskog delovanja datira još iz 1892. godine. Ova ustanova je zavičajni muzej kompleksnog tipa sa arheološkim (sa numizmatikom), etnološkim, istorijskim, umetničkim, prirodnjačkim i konzervatorskim odeljenjem. Subotičkom Gradskom muzeju pripada i ogranak u Bačkoj Topoli, otvoren u septembru 2002. godine, gde je postavljena stalna postavka koja obuhvata prirodnjačku, arheološku, istorijsku, književnu i umetničku zbirku.

Prirodnjačka zbirka subotičkog Gradskog muzeja u svom sastavu ima više od 3000 predmeta. Botanički i zoološki materijal se čuva u vidu herbara, dermoplastičnih, osteoloških, vlažnih i suvih preparata.

Prikupljanje leptira otpočelo je 2001. godine kada počinje formiranje entomološke zbirke subotičkog Gradskog muzeja i raznovrsnost prirodnjačke zbirke se povećava.

U osnovnu delatnost prirodnjačkog odeljenja spada prikupljanje biološkog materijala na terenu, konzerviranje i čuvanje tih vrednosti u muzejskoj zbirci. Zbog celokupne specifičnosti materijala i vrednosti zbirke potrebno je i odgovarajuće prepariranje i zaštita ovih predmeta od štetočina i od nepovoljnih spoljašnjih uticaja.

Cilj ovog rada je da da detaljan opis procesa prikupljanja entomološkog materijala, prepariranja životinja, konzerviranje i čuvanje bioloških vrednosti u muzejskoj zbirci i da opiše izradu stručne dokumentacije u vidu opisnih (elektronskih) kartona za pojedine predmete.

2. KRATAK PREGLED ISTORIJATA PRIRODNJAČKE ZBIRKE GRADSKOG MUZEJA U SUBOTICI

Već u okviru *Udruženja za biblioteku i muzej*, osnovanog 1892. godine, postojala je i prirodnjačka zbirka sa brojnim eksponatima. U toj zbirci su dominirali insekti sa ukupno 153 primerka, zatim ptice i fosili. Oskudan popis predmeta postoji i iz 1906. godine. O poreklu te zbirke se malo zna, ali je verovatno da nešto od toga potiče iz zbirke Oskara Vojnića (1864-1914, Subotičanin, zemljoposednik, putnik – putopisac).

Prirodnjačka zbirka subotičkog muzeja doživljava svoj procvat nakon Drugog svetskog rata. Sakupljanje muzealija u posleratnom periodu vršeno je na različite načine, pre svega konfiskacijom imovine.

Muzejska prirodnjačka zbirka 1951. godine obogaćena je egzotičnim vanevropskim lovačkim trofejima u vidu dermoplastičnih preparata, koji su stigli iz zrenjaninskog Narodnog muzeja. Ovi predmeti su bili vlasništvo Emila Talijana (1859-1911, kanjiški sreski načelnik i lovac). Danas, kao sastavni deo prirodnjačke zbirke čuva se samo deo Talijanovih trofeja i to dermoplastičnih preparata, dok rogovlja, kojeg je bilo u većem broju, gotovo ni nema.

U prirodnjačkoj zbirci, pored egzotične vanevropske zbirke, nalazi se i bogat ornitološki materijal u vidu dermoplastičnih preparata i balgova.

Svi ovi preparati, iako su već u "dubokoj starosti", dobro su očuvani i odlično su preparirani. Najstariji među njima su preparat tigra i preparat lava (na svojim postamentima nose pločicu konzervatorske radionice sa godinom izrade). Preparat tigra je izrađen 1893/94. u Beču, a godinu dana kasnije preparat lava, takođe u Beču.

Odlukom Narodnog odbora o formiranju Gradskog muzeja u Subotici, (24. aprila 1948. godine održana je osnivačka skupština) počinje novija istorija u radu muzeja, iako je deo prethodno pominjanog materijala stigao u muzej početkom 1951. godine.

O zbirci je vodilo računa više ljudi, pre svega volonterskim načinom rada.

Nakon zatvaranja Lovačkog muzeja 1955. godine, lovački trofeji prelaze u vlasništvo Gradskog muzeja Subotica. Od 1956. godine prirodnjačku zbirku vodi profesor biologije Aleksandar Rafajlović. Povezujući pedagoški rad sa muzejskim, povećavao je broj predmeta prirodnjačke zbirke, angažujući svoje učenike i tako je nastala bogata zbirka balgova, ptica subotičkog regiona.

Pored zoološke zbirke u Prirodnjačkom odeljenju Gradskog muzeja u Subotici nalazi se i botanička zbirka. U tom delu zbirke dominira herbarijumski materijal kormofita (viših biljaka), dok manji deo predstavlja herbarizovani materijal algi, lišajeva, mahovina i paprati. Najstariji herbarijumski materijal datira iz 1902/03. godine. Dolaskom u muzej, prof. Rafajlović obogaćuje i botaničku zbirku (njegovim radom prikupljeno je oko 500 primeraka različitih biljnih vrsta).

Danas je na Prirodnjačkom odeljenju muzeja botanički materijal najbrojniji (oko 3000 primeraka). Značajno mesto u herbarijumu muzeja zauzima 1000 primeraka herbarijumskog materijala kao celina, rad profesora Bele Šturca. Preostali deo od ukupnog broja botaničke zbirke sakupljen je terenskim radom zaposlenog biologa – višeg kustosa muzeja, Dušice Zrnić (Zrnić, 2000).

Iako u dostupnoj literaturi jako malo podataka ima o entomološkoj zbirci subotičkog Gradskog muzeja (popis iz 1901. godine govori o 153 primeraka insekata, popis iz 1906. godine navodi "10 leptira i 2 kukca" a privremeni popis iz

1926. godine već spominje postojanje "8 kutija raznih insekata") valja spomenuti entomološku zbirku profesora Alfreda Tauberta.

Profesor Rafajlović je za vreme svog rada u Gradskom muzeju Subotica, obradio Taubertovu zbirku (Rafajlović i Seleši, 1958; Seleši i Rafajlović, 1963), pa je moguće da je deo te zbirke i prešao u subotički Gradski muzej.

Prof. Alfred Taubert (1879-1945), rodom iz Oravice (Rumunija), studirao je i diplomirao u Budimpešti. Odmah po završetku studija odlazi za nastavnika u Dež i Petrošinj (mesta u današnjoj Rumuniji). Posle kratkog službovanja u pomenutim mestima, dospeva u Suboticu gde ostaje celoga života kao profesor. Radeći na *Hymenoptera*ma (opnokrilci) 35 godina, on je ostavio za sobom jednu bogatu entomološku zbirku od 29 kutija. Celokupna zbirka je brojala 876 vrsta sa ukupnim brojem od oko 25 000 primeraka. Dugogodišnji rad profesora Tauberta niko nije nastavio, a posle njegove smrti nije bilo obezbeđeno stručno rukovanje njegovom zbirkom. Kao posledica toga najveći deo te vredne zbirke u muzeološkom smislu je propao.

3. KRATKO O REDU LEPIDOPTERA

U klasi insekata leptiri sa svojim prelepim bojama predstavljaju prave bisere. *Lepidoptera* je jedan od najobimnijih redova insekata i do danas je opisano preko 150 000 vrsta (Krunić, 1992). Po Reichholf-Riehm-u (2000), samo u srednjoj Evropi živi više od 3000 različitih vrsta leptira. Po Zečeviću (Zečević, 1996) fauna leptira u Srbiji broji 1334 vrste. Vrste su prezentirane po najnovijoj sistematskoj klasifikaciji na grupe familija i podfamilija: *Rhopalocera* (dnevni leptiri) sa 189 vrsta i *Macroheterocera* (noćni leptiri) sa ukupno 1145 vrsta (*Bombyces et Sphinges* 269, *Noctuidae* 534 i *Geometridae* 342).

Leptiri divnih boja i izgleda osetljivi su indikatori promena u ekosistemu. Smanjenje njihove brojnosti ili nestanak brzo se primećuje. Diverzitet leptira reflektuje raznolikost vegetacije istraženog područja. Razvojni ciklus *Lepidoptera* uslovljava njihovu vezanost za određene vrste biljaka, te samim tim nestanak biljne vrste uzrokuje i nestanak određene vrste leptira.

Lako se raspoznaju od ostalih redova insekata jer imaju dva para membranoznih krila, pokrivenih ljuspicama koje se preklapaju kao crepovi na krovu. Na ljuspicama se nalaze uzdužne brazde ili ispupčenja koja prelamaju svetlost i imaju pigment. Kombinacija optičkih i pigmentnih boja daje lepe prelivajuće boje. Nervatura njihovih krila je karakteristična, a kod pojedinih grupa je redukovana naročito na zadnjim krilima.Veličina, odnosno raspon krila im je od 3 mm pa do 25 cm.

Na glavi se nalaze antene. Kod mužjaka pojedinih familija antene su više razvijene nego kod ženki. Složene oči su krupne i često sa dlačicama između faceta. Usni aparat *Lepidoptera* prilagođen je za sisanje. Na donjem delu toraksa

se nalazi 3 para nogu za hodanje, obično su dobro razvijene i na njima se nalaze ljuspice. Abdomen leptira ima 10 segmenata. Zbog polnih organa pojedini abdominalni segmenti su manje ili više modifikovani. U većini slučajeva ženke su većih dimenzija jer za vreme letenja u svom trbuhu nose i jaja. *Lepidoptera* polažu različiti broj jaja – od nekoliko desetina do više hiljada. Jaja polažu pojedinačno ili u grupama blizu biljke, ili na samu biljku kojom se kasnije hrane larve. Način polaganja jaja je karakterističan za vrstu ili za rod.

Larve *Lepidoptera* su poznate pod imenom gusenice. One su crvolike, obično cilindrične i variraju po obliku i izgledu. Gusenice, osim tri para petočlanih torakalnih ekstremiteta na kojima se nalazi po jedna kandžica, imaju dva do pet pari abdominalnih nogu koje se nazivaju lažne noge (*pedes spurii*). Sa poslednjim larvalnim presvlačenjem abdominalne noge se odbacuju. Glava gusenice je uglavnom dobro razvijena sa kratkim tročlanim antenama. Usni aparat im je prilagođen za grickanje. Larva posle niza presvlačenja ispreda svileni kokon oko tela i metamorfozira se u lutku.

Lutke *Lepidoptera* su obično cilindričnog oblika sa raznim izraštajima na zadnjem suženom kraju tela. Na kokonu obično imaju jedno mekano mesto kroz koje se izleže adult (imago).

Životni ciklus pojedinih vrsta leptira je potpuno različit. U najprostijem slučaju, godišnje razvija se samo jedna generacija. Adulti lete nekoliko nedelja u periodu godine koji je za njih najpovoljniji, a zatim nestanu. Pojavljuju se ponovo tek u narednoj godini. Karakterističan primer je *Anthocharis cardamines* (Linnaeus, 1758) koji leti u proleće, zatim polaže jaja. Sa zadnjim primercima imaga se možemo sresti u junu. Do sredine leta gusenice se metamorfoziraju u lutke i taj stadijum traje sve do sledećeg proleća. Samo neki leptiri prezimljuju kao lutke, dok drugi prezimljuju kao mlade ili starije gusenice, kao jaja, pa i u adultnom stadijumu - u ovom slučaju stadijum imaga može da traje čak i do 9 meseci (*Inachis io* (Linnaeus, 1758), dnevni paunovac).

Postoje vrste leptira i sa dve generacije, npr. *Laothoe populi* (Linnaeus, 1758) koja izlazi iz stadijuma lutke u maju i adultne ženke odmah posle toga polažu različit broj jaja. Druga generacija imaga se pojavljuje već na kraju leta, a potomci ovih prezimljuju u stadijumu lutke.

Poznate su i vrste koje godišnje imaju 3 pa čak i 4 generacije ali predstavnici zadnjih generacija su manjih dimenzija od onih koje lete u prvoj polovini godine.

3.1. O familijama leptira Entomološke zbirke Gradskog muzeja u Subotici

S obzirom da entomološka zbirka subotičkog Gradskog muzeja zasad obuhvata 53 vrste iz reda *Lepidoptera* svrstavane u 9 familija, u daljem ću izneti najvažnije karakteristike tih taksonomskih grupa.

U zbirci je najbrojnija grupa dnevnih leptira (*Rhopalocera*) koja je zastupljena sa 45 vrsta, svrstanih u 6 familija:

➢ Familija *Libytheidae* je malobrojna, u fauni leptira Srbije opisana je samo vrsta *Libythea celtis* (Laicharting, 1782) (Zečević, 1996). Lako se raspoznaje po karateristićnom kljunastom nazubu na prednjim krilima. Boja leptira je tamnosmeđa sa narandžastim šarama. Polni dimorfizam je slabo izražen, ženke su obično većih dimenzija (Higgins, Riley, 1970).

➢ Familija *Lycanidae* (plavci) obuhvata sitne leptire koji su svrstani u 3 podfamilije (*Polyommatinae*, *Lycaninae* i *Theclinae*). Mužjaci su obično plavičaste, vatrenocrvene, zelene ili ponekad braonkaste boje. Ženke su manje upadljivih boja. Struktura pojedinih podfamilija je jedinstvena, ali razlike između podfamilija su izražene. U pojedinim slučajevima determinacija je teška. Najbolji determinacioni karakteri su raspored pega, šara i ljuspica na donjoj strani krila kao i intenzitet boja.

Njihove gusenice izlučuju slatku tečnost koju mravi rado sakupljaju (Bálint, 1996).

➢ Familija *Nymphalidae* obuhvata leptire sa nervnim ivicama krila i razlikuju se od ostalih vrsta po tome što im je prvi par nogu znatno redukovan. Polovi pojedinih vrsta iz ove familije se teže razlikuju. Poznate vrste su *Vanessa io* (Linnaeus, 1758) ili dnevni paunovac sa šarama u obliku očiju na gornjoj strani krila i *Argynnis paphia* (Linnaeus, 1758) ili carski plašt sa sedefastim mrljama na krilima; kad miruje, prilagođava se okolini i teško se primećuje (Krunić, 1992).

➢ Familija *Papilionidae* je zastupljena na svim kontinentima ali je u tropskim predelima najraznovrsnija. Opisano je preko 800 vrsta (Bálint, 1996). U fauni leptira Srbije je zastupljena sa 6 vrsta (Zečević, 1996). Pojedini primerci spadaju među najlepše od svih insekata. Larve su bez čekinjastih izraštaja, izuzev kod roda *Parnassius* (Krunić, 1992). U entomološkoj zbirci subotičkog Gradskog muzeja nalaze se dve vrste iz ove familije, obe spadaju u podfamiliju *Papilioninae*.

Papilio machaon Linnaeus, 1758 ili lastin rep u Srbiji je zaštićen kao prirodna retkost ("Službeni glasnik RS", 1993). Krila ove vrste su različitog oblika, a izduženo produženje na drugom paru krila daje karakterističan izgled krila u obliku lastinog repa (Krunić, 1992). Vrsta godišnje ima 2 generacije. Prva generacija leti od kraja aprila meseca do juna, dok sa drugom generacijom (f. *aestivus*) srećemo se u julu ili u avgustu. Polovi su slični, ženke su obično većih dimenzija (Bálint, 1996).

Boja krila vrste *Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758) ili evropski makazar su svetlo žute sa vertikalnim pojasevima na prednjim krilima. Spoljašnje ivice zadnjih krila su talasaste, plave boje sa crnom prugom u srednjem delu (Bálint, 1996). Polni dimorfizam se ostvaruje u veličini dimenzija ženki (Higgins, Riley, 1970).

- Familija *Pieridae* obuhvata neke od najčešćih vrsta leptira. Do danas je opisano preko 2000 vrsta ove porodice (Bálint, 1996). Srednje su veličine i obično su žute, oranž ili bele boje sa crnim šarama. Gusenice su zelene sa finim kratkim dlačicama. Pojedine vrste su paraziti na povrću ili nanose štete voćkama. Polovi pojedinih vrsta leptira iz ove familije se obično lako razlikuju (Higgins, Riley, 1970).
- Familija *Satyridae* je velika kosmopolitska porodica leptira. Vrste su najčešće srednjih dimenzija, sa smeđim ili crnim krilima i pegama u obliku očiju. Kod genusa *Melanargia* karakteristična je kombinacija crne i bele boje. U fauni leptira Srbije opisano je 46 vrsta iz ove familije (Zečević, 1996). Polni dimorfizam se ostvaruje u parametrima krila, ženke su u većini slučajeva većih dimenzija (Higgins, Riley, 1970).

Prikupljanje noćnih leptira (*Macroheterocera*) je tek na početku tako da je njihov broj u zbirci zasad prilično mali (svega 8 vrsta iz 3 familije reda *Lepidoptera*):

- Familija *Sphingidae* ili veštice, su vretenastog tela, uzanih krila, a usni aparat im je savijen kao spirala ispod glave. Obično lete pored cvetova i hrane se nektarom. Gusenice se hrane lišćem biljaka, krupne su, cilindričnog oblika, gole i često imaju izraštaj u obliku roga na osmom abdominalnom segmentu. U zbirci je interesantna vrsta *Acheronthia atropos* (Linnaeus, 1758) ili mrtvačka glava-svoj narodni naziv dobio je po šari u obliku mrtvačke glave koja se nalazi na toraksu insekata. Zadnja krila su im žute boje sa crnim prugama koje prate obod krila. Živi u Africi, u Evropi se pojavljuje leti (Krunić, 1992). Vrsta *Macroglossum stellatarum* (Linnaeus, 1758), za razliku od ostalih veštica leti danju, čak i u kišovitom vremenu. Prednja krila su im tamnosmeđa, dok su zadnja krila tople oranž boje. Manjih je dimenzija od ostalih pripadnika ove porodice (Hargreaves, Chinery, 1987).
- Familja *Noctuidae* ili sovice su noćni leptiri srednje veličine, zdepastog tela. Kad miruju, prednja krila im pokrivaju zadnja. Gusenice su neupadljivih boja i gole su. Zadnja krila vrste *Catocala nupta* (Linnaeus, 1758) su upadljivo crvene boje. Ženke su obično većih dimenzija i tamnijih boja nego mužjaci (Reichholf-Riehm, 2000).
- Familija *Notodontidae* je velika porodica noćnih leptira. Većina je izraziti stanovnik šuma, gde su na najrazličitije načine adaptirani okolini. Ova porodica je u zbirci predstavljena reprezentativnom vrstom *Phalera bucephala* (Linnaeus, 1758). Prva generacija te vrste leti između maja i juna, a sa primercima druge generacije se srećemo u julu ili u avgustu. Boja leptira je siva sa žutim pegama u obliku meseca na vrhovima prednjih krila. Gusenice ove vrste nanose velike štete šumama (Reichholf-Riehm, 2000).

4. PODRUČJA SAKUPLJANJA ENTOMOLOŠKOG MATERIJALA

4.1. Subotičko – horgoška peščara

Subotičko-horgoška peščara prostire se u severnom delu Bačke visoravni, od Subotice, Palića i Horgoša, pa sve do Republike Mađarske, gde se graniči sa državnom granicom (Slika br.1). Prema mišljenju geologa i geografa, Subotičko-horgoška peščara je postala navejavanjem peska u severnom delu barovite bačke ravnice (Gajić,1986). Jedna od geomorfoloških odlika ove peščare je i mozaičan raspored peskovitih i lesnih oaza, zbog kojih se ne dobija utisak jedinstvene, nepregledne "pustinje". Prema Šturcu (Šturc, 1997) ukupna površina ovog područja iznosi otprilike 250 km².

Na prostoru Subotičko-horgoške peščare nema vodenih tokova izuzev rečice Kereš, dok su u njenom obodnom području izvorišni delovi Krivaje i Čika. U neposrednoj blizini peščare nalaze se jezera: Palićko, Ludaško, Kelebijsko, Treset i Krvavo jezero.

Količine godišnjih padavina su relativno male, a relativna vlažnost vazduha niska. Sušni periodi su česti, klimatski ekstremi su izraženi. Po edafskim uslovima, ovo područje je veoma karakteristično sa pojavama raznih vrsta peska, peskovito ritske crnice, treseta, močvara i bara.

Pored ovih opštih odlika Subotičko-horgoške peščare, postoje i neke specifičnosti na osnovu kojih su odvojene i zasebno zaštićene dve prostorno-ekološke celine.

Prva obuhvata jezgro peščare koje je najvećim delom pod šumama (Krivoblato, Daščan, Hrastovača, Bukvać, Radanovac i Hajdukovo). Jasenovačka šuma kao posebna disjunkcija se nalazi u blizini pomenutog kompleksa šuma a nastavlja se na prostrani zaštitni pojas uz rečicu Kereš i njena tresetišta (Slika br.2). U većim depresijama su bare ("jezera") kao na primer Kelebijsko ili Bukvać. S obzirom da je najveći deo entomološkog materijala subotičkog Gradskog muzeja sakupljen na staništima ove prostorne-ekološke celine, u daljem ću izneti najvažnija obeležja tog područja.

Druga celina je locirana istočnije između Bačkih Vinograda i Horgoša. Obuhvata prostor na kontaktu peska i lesne terase Bačke, pa ima više panonsko pustarskog obeležja. Zaštićena je kao Specijalni rezervat prirode "Selevenjske pustare".

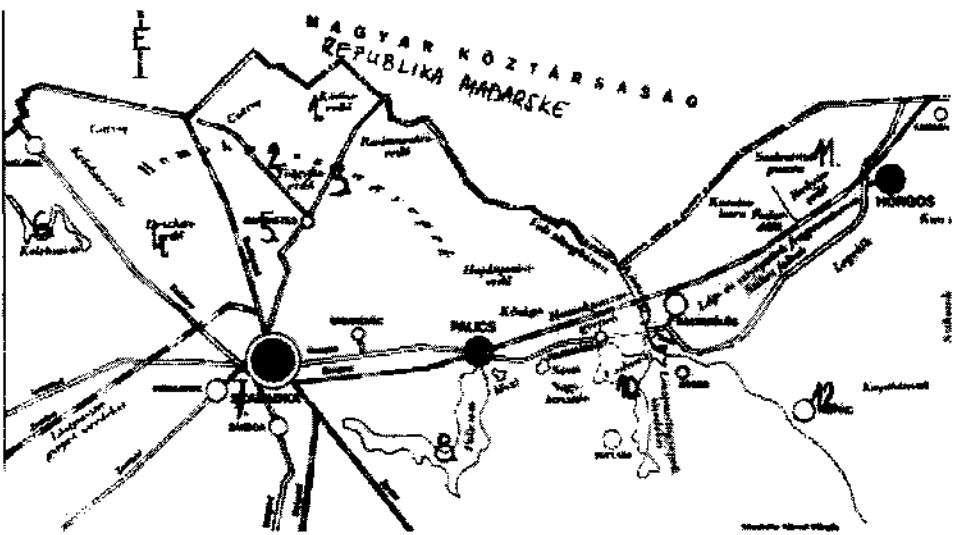
Bogatstvo flore područja je uslovljeno karakterom i mozaičnim rasporedom staništa, među kojima upravo peščarska, stepska i močvarna doprinose visokom stepenu florističkog diverziteta. Među prirodnim retkostima mora se spomenuti reliktna šumo-stepska biljka-šafranjika (*Bulbocodium versicolor*). Na ovom području je njeno jedino nalazište u našoj zemlji. Pored šafranjike imamo tu još nekih vrsta koje su na Crvenoj listi flore Srbije.

Nekada je Subotičko-horgoška peščara bila područje hrastovih šuma. Danas postoje samo njihovi fragmenti u vidu šuma hrasta lužnjaka.

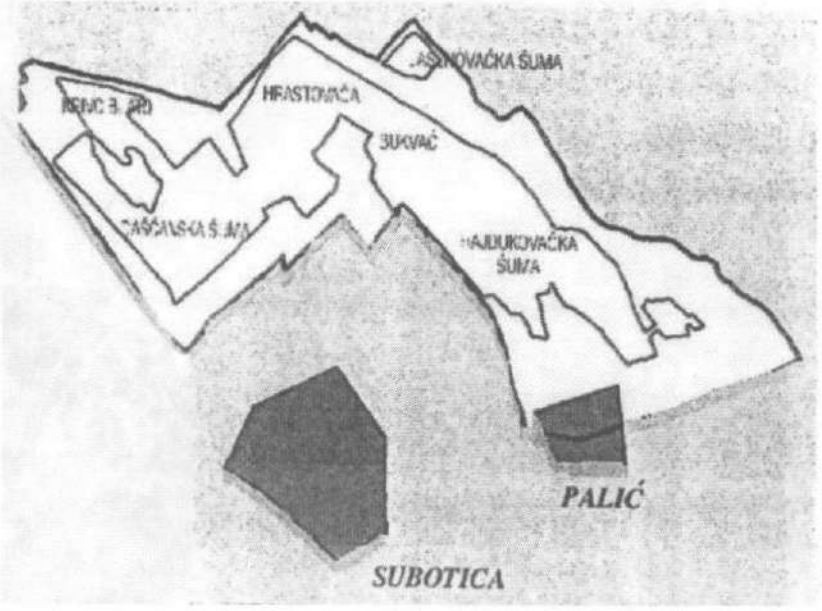
Za razliku od flore i vegetacije, fauna, sem ornitofaune, područja "Subotička šuma" gotovo da nije istražena. U odnosu na predstavnike ostalih grupa faune, značajno je istaći da delimično očuvani mozaik staništa, omogućava opstanak specifičnih životinjskih zajednica i vrsta prirodnih retkosti. Samo sporadično postoje podaci o prisutnim vrstama i naseljima insekata, iako raznolikost postojećih staništa (Slika br.3. i slika br.4) ukazuje na moguće bogatstvo i raznovrsnost entomofaune.

Na Selevenjskim pustarama, od leptira koji su zaštićeni zakonom kao prirodne retkosti, registrovan je nalaz vrste *Colias myrmedone*, kao i *Heteropterus morpheus*, čija se gusenica hrani na beskoljenki (*Molinia coerulea*) (Butorac i Habijan-Mikeš, 1997).

Na celokupnom području Subotičko-horgoške peščare izdvajaju se, šarenilom boja, mnogi drugi dnevni leptiri kojima raznovrsnost biljnog pokrivača pruža veliki izbor biljki hraniteljki.

Slika br. 1. Subotičko-horgoška peščara (Šturc, 1997)
1. Jasenovačka šuma, 2. Hrastovača, 3. Bukvać, 4. Daščanska šuma, 5. Makova sedmica, 6. Kelebijsko jezero, 7. Subotica, 8. Palićko jezero, 9. Kereš, 10. Ludaško jezero, 11. Selevenjske pustare, 12. Mala Pijaca

Slika br.2. Granice zaštićenog prirodnog dobra Subotička peščara kao predeo izuzetnih odlika (Butorac, Habijan-Mikeš, 1997)

Slika br.3. Šumsko stanište na Subotičko-horgoškoj peščari (Fotografija: Hevér M.)

Slika br.4. Peščarsko stanište na Subotičko-horgoškoj peščari
(Fotografija: Horváth F.)

4.2. Dolina Krivaje (opština Bačka Topola)

Geomorfološki gledano Bačka Topola se prostire na Bačkoj lesnoj zaravni čija se nadmorska visina na području opštine kreće od 102 do 108 m (Đere i sar, 1985). Na formiranje reljefa lesne zaravni tokom glacijacije, veliki uticaj je imao erozivno-akumulativni rad vetrova, koji uzrokuje stvaranje brežuljaka i depresija, te tako dolazi do stvaranja dolova. Najznačajniji je dol kroz koji protiče Krivaja, koja je posle Dunava i Tise najveći površinski vodotok u Bačkoj. Upravo u ovom dolu smeštena je Bačka Topola.

Teritorija Bačke Topole ispresecena je manjim rečnim tokovima Krivaje i Čika, koji ne nose veliku vodenu masu, ali zajedno sa Zobnatičkim jezerom, koje je izgrađeno 1976. godine u najnižem delu doline Krivaje (750 m), između Bačke Topole i Karađorđeva (Slika br.5), bitno utiču na razvoj živog sveta u regionu.

Zemljište kao edafski činilac po svojoj prirodi je erodirani černozem sa humusnim slojem od 30-40 cm, na kome se formira više tipova zemljišta. Ovakvo zemljište uslovljava razvoj stepske vegetacije, o čijim ostacima danas možemo govoriti.

Negativan uticaj na stepsku vegetaciju naročito imaju obradive površine koje se pod uticajem čoveka stalno menjaju, kao i erozivno dejstvo atmosferskih taloga.

Ovo područje nema prirodna šumska staništa, ali su česte sađene bagremove šume koje se nekontrolisano šire.

Usled svega toga prirodne autohtone biocenoze danas su prisutne samo u malim fragmentima uz dolove Krivaje. Tu se smenjuju vlažne livade, tršćaci, lesni odseci, vlažni šumarci i lesne padine sa različitim nagibom.

Ljudi su od davnina zbog plodnosti zemljišta (ritska crnica) lesnog platoa, preoravali prostrane visokotravnate stepske livade, usled čega se njihov živi svet pomerao prema dolini Krivaje.

Krivaja svojim tokom povezuje razne biotope i udaljene predele i regione što još više povećava njen značaj. Sve to čini Krivaju svojevrsnim ekološkim koridorom i pruža objašnjenje za veliki biodiverzitet predela oko Bačke Topole.

Rečna dolina Krivaje uslovila je razvoj stepskih livada na padini koje predstavljaju jednu od najbogatijih životnih zajednica Panonske nizije (Slika br.6. i Slika br.7). Na njihov nastanak i raznovrsnost prisutnih vrsta, najveći uticaj ima ekspozicija, pedološka podloga, kao i mikroklimatski faktori.

Za ovu visokotravnatu zajednicu karakteristična je raznovrsnost i brojnost zglavkara sa velikom grupom dnevnih leptira koji krase ovu zajednicu. Posebno izdvajamo plavce (*Lycanidae*) koji su usko vezani za biljke iz familije mahunarki (*Fabaceae*) zbog načina ishrane i životnog ciklusa.

Slika br.5. Hidrografska karta severne Bačke (Đere i sar.,1985)

Slika br.6. Stanište u dolini Krivaje: Stepska livada na padini (Fotofrafija: Hevér M.)

Slika br.7. Lesna padina u dolini Krivaje (Fotofrafija: Hevér M.)

5. MATERIJAL I METODE RADA

Rad na istraživanju *Lepidoptera* zahteva određene metode rada pri sabiranju i ubijanju insekata, njihovom pakovanju na terenu, pri prepariranju, obeležavanju, determinaciji, sređivanju određenih leptira u zbirke i formiranju elektronskih kartona za pojedine primerke. Svi ovi mnogobrojni poslovi morali su biti obavljeni po jednom određenom planu da bi se moglo doći do krajnjeg rezultata, determinacije nađenih vrsta, odnosno sređivanja pojedinih primeraka u muzejskoj zbirci.

Najveći deo entomološkog materijala (leptira) sakupljen je tokom terenskih istraživanja na Subotičko – horgoškoj peščari u periodu od aprila 2001. godine do septembra 2003. godine, a paralelno sa otvaranjem ogranka subotičkog Gradskog muzeja u Bačkoj Topoli, od 2002. godine otpočeo je terenski rad i u dolini Krivaje (stanište u opštini B. Topola).

Prepariranje ubijenih insekata, determinacija i izrada elektronskih kartona za pojedine primerke leptira je vršena na Prirodnjačkom odeljenju subotičkog Gradskog muzeja.

5.1. Metode sakupljanja prirodnog materijala

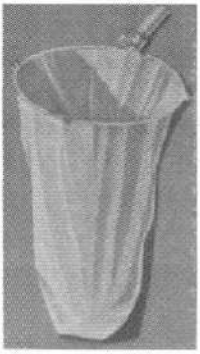
Pribor za sakupljanje leptira svrstavamo u dve velike grupe:

a) pribor za prikupljanje dnevnih leptira (Slika br.8), gde spada: entomološka mreža, boce za ubijanje insekata, trougaonici od hartije i kutije raznih veličina za pakovanje leptira, pincete.

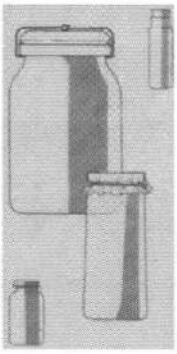
b) pribor za prikupljanje noćnih leptira, gde su pored pribora koje koristimo za sakupljanje dnevnih leptira, važne i lampe jakog svetla (mogu biti obavijene i belim entomološkim mrežama), belo platno (dimenzije 1,5x2 m ili 2x2 m), cevi od aluminijuma i konopac za natezanje platna, mamci.

Insekti u letu, tako i dnevni leptiri se hvataju entomološkom mrežom. Na ovaj način možemo ih pohvatati sa biljaka i cvetova i u momentu njihovog mirovanja. Po Móczár-u (Móczár, 1962) preporučljivo je da prečnik mreže bude 35-40 cm, a drška ove naprave od 80 do 100 cm, koja može da se sklopi.

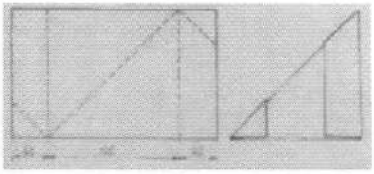
Noćni leptiri u većini slučajeva (na primer iz familije *Sphingidae, Noctuidae, Notodontidae*) se hvataju tako da na pojedinim mestima, obično na livadama kraj šume, postavlja se lampa dovoljne jačine (po mogućnosti kvarcna, koja emituje ultravioletne zrake). Probuđeni i privučeni svetlošću, dolete razni insekti na belo platno koje je nategnuto u blizini lampe (Slika br.9). Noćne leptire možemo lako sakupljati, skidanjem sa platna direktno u bočice za ubijanje insekata ali i pomoću entomološke mreže. Stavljanjem mamca u blizini platna ubrzavamo proces sakupljanja insekata i povećavamo efikasnost lova.

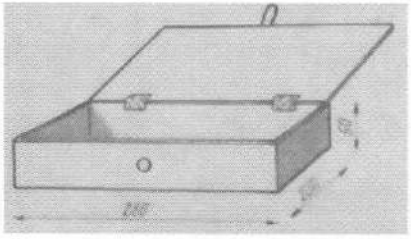
Entomološka mreža

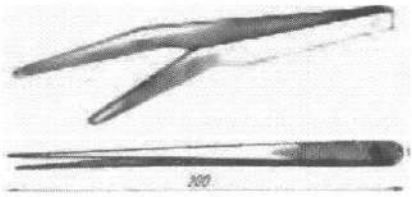
Boce za ubijanje

Trougaonici od hartije

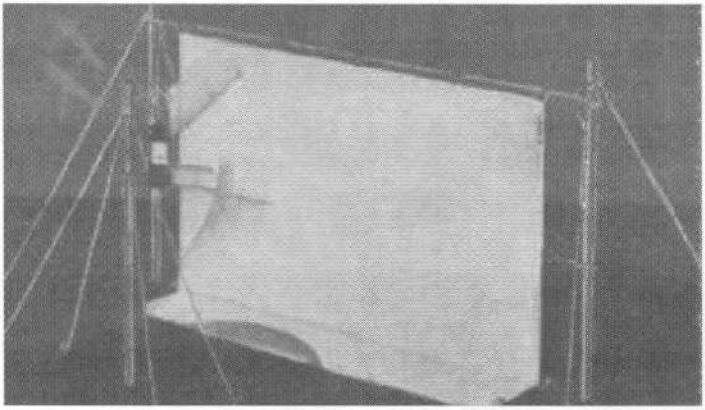

Kutija za pakovanje

Pincete

Slika br.8. Pribor za prikupljanje dnevnih leptira (Oláh, 1967)

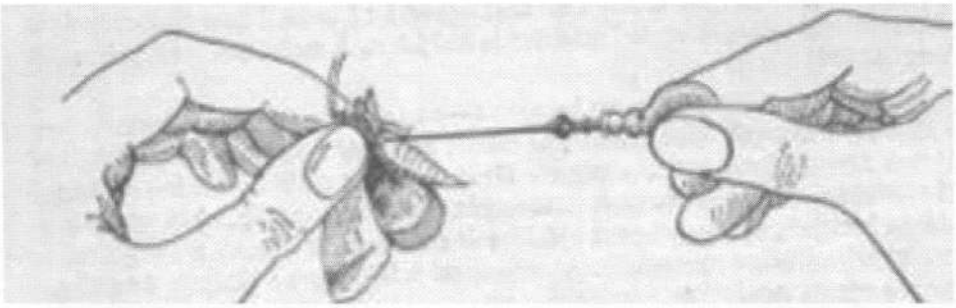
Slika br. 9. Prikupljanje noćnih leptira (Kovács i Gozmány, 1962)

5.2. Ubijanje leptira i pakovanje sabranog materijala

Uhvaćeni insekti se ubijaju na samom terenu. Prema prirodi ulovljenih insekata biramo način i sredstvo za ubijanje, uvek sa načelom da se insekti ubijanjem što manje oštete.

Nežniji materijal kao vrste iz reda *Lepidoptera*, kod kojih elastičnost udova pri prepariranju nema veliki značaj, ubijaju se cijankalijem (stavljanjem ih u cijankalijske bočice). Kod leptira većih dimenzija za ubijanje preporučljivo je korišćenje amonijaka (NH3OH), rastvor cink-hlorida (ZnCl2) ili rastvor cink-sulfata (ZnSO4). Ove hemikalije ubrizgavamo špricom u trbuh leptira (Slika br.10). Hemikalije držimo u bocama koja se dobro zatvaraju.

Ako smo se uverili da je sredstvo za ubijanje već izazvalo svoje dejstvo, možemo započeti pakovanje sabranog materijala. Stručno pakovanje je od velikog značaja da bi sakupljeni materijal u što boljem stanju dospeo do mesta obrade. Za pakovanje nežnijih insekata kao što su i leptiri koristimo smotuljke trougaonog oblika. Iz cijankalijske boce vade se ubijeni leptiri pomoću pinceta i jedan po jedan se stavljaju u posebne trougle, a zatim u jednu veću kutiju. Na trouglima se beleže lokaliteti.

Slika br.10. Ubijanje leptira većih dimenzija (Fehér, 1971)

5.3. Prepariranje, obeležavanje i determinacija insekata

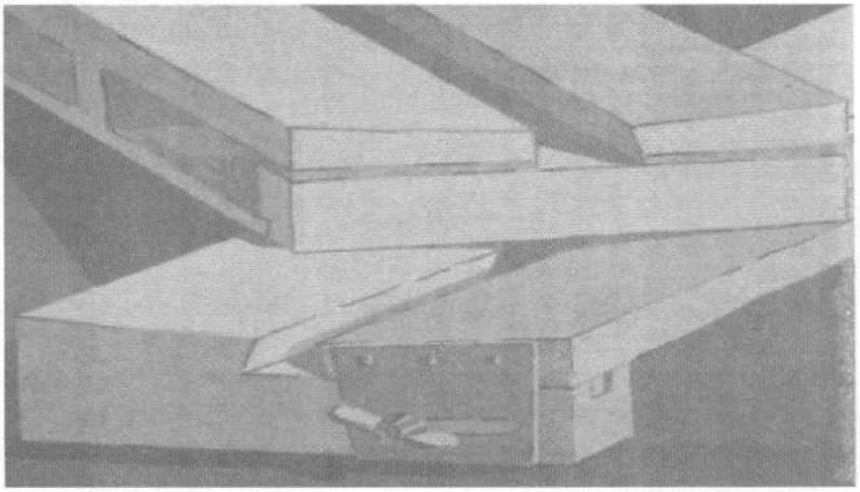
Prepariranje

Bitno je da po mogućnosti prepariranje izvršimo već sledeći dan od dana sakupljanja insekata. Entomološki materijal se brzo osuši i postaje lomljiv, ovakvim materijalom je teže raditi. Mada postoji način za omekšavanje (vlaženje) insekata, ovaj postupak retko daje zadovoljavajuće rezultate.

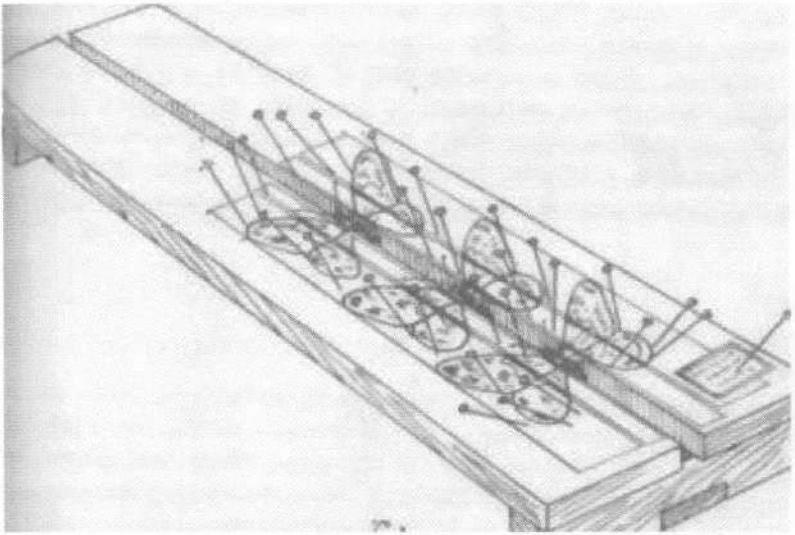
Pribor: pincete, entomološke čiode, trake od hartije, drvena podloga za sušenje leptira (Slika br.11).

Pincetom fiksiramo leptira, zatim entomološku čiodu probodemo kroz sredinu trbuha tako da vrh igle razdvoji noge leptira. Telo leptira je postavljeno tako da se 2/3 čiode nalazi iznad tela, a 1/3 igle ispod tela leptira. Tako nabodenog leptira postavimo na drvenu podlogu za sušenje. Montiramo krila leptira a zatim ih potisnemo trakom od hartije (po mogućnosti bezbojnom) (Slika br.12).

Širinu trake određuje veličina krila leptira. Antene leptira montiramo tako da budu paralelne sa gornjim ivicama prednjih krila, ako je neophodno učvrstimo ih čiodama. Na sobnoj temperaturi, ovakvo preparirani leptiri se osuše za 7-8 dana.

Slika br.11. Drvena podloga za sušenje leptira (Kovács i Gozmány, 1962)

Slika br.12. Leptiri montiranih krila na drvenoj podlozi (Fehér, 1971)

Obeležavanje i determinacija

Kada je materijal osušen, pažljivo ga skidamo sa drvene podloge. Pojedinačno ih obeležavamo (na ceduljice napišemo datum, mesto nalaza kao i ime sakupljača). Ovako obeleženi leptiri se klasifikuju po familijama i rodovima. Determi-

naciju (određivanje) vršimo pomoću stručne literature (Bálint, 1996; Balogh, 1950; Higgins and Riley, 1970; Reichholf-Riehm, 2000). Preparirani, obeleženi i determinisani insekti su stavljeni u privremene kutije do definitivne obrade (sređivanja)-inventarisanja, formiranja elektronske datoteke i razmeštanja u zbirke.

5.4. Sređivanje zbirke

Sređivanje entomološke zbirke obuhvata izradu stručne dokumentacije, davanje inventarskih brojeva svakom predmetu i izradu elektronskih kartona za pojedine predmete/primerke. Inventarske brojeve obeležavamo i na etiketi koja se nalazi na čiodi ispod svakog leptira. Elektronsku datoteku formiramo na računaru. Deo postupka je i fotografisanje predmeta. O svakom predmetu se pravi digitalna fotografija jer elektronski karton svakog predmeta treba da sadrži i fotografiju predmeta. Pored fotografije, kartoni sadrže i sledeće podatke:

- naziv predmeta / vrste (latinski i narodni), familija, pol, i životni stadijum jedinke
- sakupljač, datum i mesto sakupljanja
- determinisao i datum determinacije
- preparator i datum prepariranja
- inventarski broj (inventarisanje je nastavljeno u zoološkoj inventarskoj knjizi sa inventarskim brojem 373)
- mesto čuvanja predmeta / jedinke i napomene.

Elektronski kartoni se čuvaju u centralnom računaru i na disketama. Po potrebi mogu se i štampati.

Tako sređen i obeležen materijal stavlja se u drvene entomološke kutije sa staklenim poklopcem. Donji deo tih kutija je ispunjen plutom u visini od 1cm. Radi bolje preglednosti i pristupačnosti, entomološki materijal svrstava se po sistematskoj pripadnosti.

5.5. Čuvanje zbirke

Depoi muzeja su prostorije gde se čuva neizloženi materijal pojedinih zbirki. Bitno je da u tim prostorijama obezbedimo propisane uslove.

Najveći neprijatelji suvih preparata su: prašina, jaka svetlost, vlažnost i štetočine.

Bitno je da entomološke kutije budu dobro zatvorene, a eventualnu prašinu treba odstraniti pažljivo, mekom četkicom. Jaki svetlosni zraci blede boju insekata, zato entomološke kutije uvek čuvamo u ormanima ili fijokama na suvim i tamnim mestima. Preporučljiva temperatura u prostoriji depoa je 16-22°C, a relativna vlažnost vazduha se kreće između 50-60%.

Najznačajnije štetočine su vrste iz roda *Anthrenus* i iz roda *Dermestes*. Protiv njih se borimo prvenstveno korišćenjem hemijskih sredstava. Najčešće korišćena hemikalija je globol (paradihlorbenzol). Umotamo ga u gazu i stavimo ga u entomološku kutiju. Globol uništi štetočine ali za nekoliko nedelja ispari i gubi svoje dejstvo, zato ga povremeno menjamo.

U principu su sve hemikalije štetne i na zdravlje čoveka zato njima uvek pažljivo rukujemo i koristimo ih u ograničenim količinama.

6. REZULTATI I DISKUSIJA

Iz obrađenog materijala se vidi da entomološka zbirka Gradskog muzeja Subotica zasad obuhvata 53 vrste iz reda *Lepidoptera* (Tabela br.1). S obzirom da od nekih vrsta ima više primeraka i to sa različitih lokaliteta, različitog pola ili različitog uzrasta, zbirka insekata subotičkog Gradskog muzeja sadrži 229 primeraka leptira. U zbirci je najbrojnija grupa dnevnih leptira (*Rhopalocera*), koji su zastupljeni sa 6 različitih familija (*Libytheidae*, *Lycanidae*, *Nymphalidae*, *Papilionidae*, *Pieridae* i *Satyridae*). Prikupljanje noćnih leptira (*Macroheterocera*) je tek na početku, tako da je njihov broj u zbirci zasad prilično mali (svega 19 primeraka iz familija *Sphingidae*, *Noctuidae* i *Notodontidae*).

Spisak predmeta (primeraka leptira) entomološke zbirke je dat tabelarno (Tabela br.2) gde je označeno naziv vrste leptira (latinski i narodni nazivi kod onih vrsta za koje postoji; mađarski narodni nazivi su dati za sve vrste leptira prema priznatoj nomenklaturi), familija, pol, datum i mesto nalaženja, inventarski brojevi kao i eventualne napomene. Ostali podaci za pojedine primerke se nalaze na elektronskim kartonima.

Deo entomološke zbirke predstavlja izložbeni materijal stalne postavke u muzeju u Bačkoj Topoli (inventarski brojevi od 373 do 443, označeno je i u napomeni) (Slika br.13), a deo zbirke se čuva u entomološkim kutijama, u depou prirodnjačkog odeljenja Gradskog muzeja Subotica (inventarski brojevi od 444 do 601).

Na slici br.14 su prikazane vrste leptira, iz svake familije koja je zastupljena u entomološkoj zbirci po jedan predstavnik (Slika br.14).

Tabela br. 1. Pregled familija i vrsta leptira Entomološke zbirke Gradskog muzeja Subotica

	Familija		Naziv vrste	Ukupan br.mužjaka	Ukupan br. ženki	Ukupan br.neodr. pola	Ukupan br.primeraka
1.	*Libytheidae*	1.	*Libythea celtis* (Laicharting, 1782)	-	-	6	6
ukupno		1		-	-	6	6
2.	*Lycaenidae*	1.	*Aricia agestis* (Denis & Schiffermüller, 1775)	1	-	-	1
		2.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	5	2	-	7
		3.	*Everes argiades* (Pallas, 1771)	2	-	-	2
		4.	*Glaucopsyche alexis* (Poda, 1761)	1	2	-	3
		5.	*Heodes tityrus* (Poda, 1761)	1	2	-	3
		6.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	6	6	-	12
		7.	*Lycaena phlaeas* (Linnaeus, 1761)	4	-	-	4
		8.	*Plebejus idas* (Linnaeus, 1761)	3	2	-	5
		9.	*Plebejus sephirus* (Frivaldszky, 1835)	4	2	-	6
		10.	*Polyommatus bellargus* (Rottemburg,1775)	2	1	-	3
		11.	*Polyommatus coridon* (Poda, 1761)	3	2	-	5
		12.	*Polyommatus icarus* (Rottemburg,1775)	2	-	-	2
ukupno		12		34	19	-	53

3.	*Nymphalidae*	1.	*Apatura metis* (Freyer, 1829)	5	-	-	5
		2.	*Araschnia levana* (Linnaeus, 1758)	2	1	2	5
		3.	*Argynnis paphia* (Linnaeus, 1758)	-	1	-	1
		4.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	2	3	4	9
		5.	*Issoria lathonia* (Linnaeus, 1758)	-	-	3	3
		6.	*Melitaea phoebe* (Goeze, 1779)	3	1	-	4
		7.	*Mesoacidalia aglaja* (Linnaeus, 1758)	1	-	-	1
		8.	*Nymphalis vau album* (Schiffermüller, 1775)	-	-	1	1
		9.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	4	6	-	10
		10.	*Polygonia c-album* (Linnaeus, 1758)	4	-	-	4
		11.	*Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758)	3	2	-	5
		12.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	1	4	2	7
ukupno		12		25	18	12	55
4.	*Papilionidae*	1.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	2	4	2	8
		2.	*Papilio machaon* Linnaeus, 1758	2	3	-	5
ukupno		2		4	7	2	13

5.	*Pieridae*	1.	*Anthocharis cardamines* (Linnaeus, 1758)	3	-	-	3
		2.	*Aporia crataegi* (Linnaeus, 1758)	-	-	1	1
		3.	*Colias chrysotheme* (Esper, 1781)	1	2	-	3
		4.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	3	8	-	11
		5.	*Colias hyale* (Linnaeus, 1758)	-	2	-	2
		6.	*Gonepterix rhamni* (Linnaeus, 1758)	4	1	-	5
		7.	*Leptidea sinapis* (Linnaeus, 1758)	2	3	-	5
		8.	*Pieris brassicae* (Linnaeus, 1758)	4	1	-	5
		9.	*Pieris napi* (Linnaeus, 1758)	-	-	2	2
		10.	*Pontia edusa* (Fabricius, 1777)	2	1	-	3
ukupno		10		19	18	3	40

6.	*Satyridae*	1.	*Aphanthopus hyperantus* (Linnaeus, 1758)	-	-	1	1
		2.	*Arethusana arethusa* (Schiffermüller, 1775)	1	2	-	3
		3.	*Coenonympha glycerion* (Borkhausen, 1788)	3	1	-	4
		4.	*Coenonympha pamphilus* (Linnaeus, 1758)	3	-	-	3
		5.	*Lasiommata megera* (Linnaeus, 1767)	3	1	-	4
		6.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	2	8	-	10
		7.	*Melanargia galathea* (Linnaeus, 1758)	3	2	-	5
		8.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	6	7	-	13
ukupno			8	21	21	1	43
7.	*Sphingidae*	1.	*Acheronthia atropos* (Linnaeus, 1758)	-	-	2	2
		2.	*Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758)	-	-	3	3
		3.	*Deilephila porcellus* (Linnaeus, 1758)	-	-	3	3
		4.	*Hyles euphorbiae* (Linnaeus, 1758)	-	-	3	3
		5.	*Laothoe populi* (Linnaeus, 1758)	-	-	2	2
		6.	*Macroglossum stellatarum* (Linnaeus, 1758)	-	-	2	2
ukupno			6	-	-	15	15
8.	*Noctuidae*	1.	*Catocala nupta* (Linnaeus, 1758)	-	-	3	3
ukupno			1	-	-	3	3

9.	*Notodontidae*	1.	*Phalera bucephala* (Linnaeus, 1758)	-	-	1	1
ukupno		1		-	-	1	1
UKUPNO	9	53		103	83	43	229

Tabela br. 2. Spisak predmeta (primeraka leptira) Entomološke zbirke Gradskog muzeja Subotica

	Lat. naziv	Narodni nazivi	Pol	Datum nal.	Nalazište	Napom.	Fam.	Inv. br.
1.	*Libythea celtis* (Laicharting, 1782)	Csőröslepke	-	22.06.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Libytheidae*	441
2.	*Libythea celtis* (Laicharting, 1782)	Csőröslepke	-	22.06.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Libytheidae*	442
3.	*Libythea celtis* (Laicharting, 1782)	Csőröslepke	-	13.06.2002	Bukvać	-	*Libytheidae*	541
4.	*Libythea celtis* (Laicharting, 1782)	Csőröslepke	-	13.06.2002	Bukvać	-	*Libytheidae*	542
5.	*Libythea celtis* (Laicharting, 1782)	Csőröslepke	-	13.06.2002	Bukvać	-	*Libytheidae*	543
6.	*Libythea celtis* (Laicharting, 1782)	Csőröslepke	-	13.06.2002	Bukvać	-	*Libytheidae*	544
7.	*Aricia agestis* (Denis & Schiffermüller, 1775)	Szalagos szerecsenboglárka	M	11.05.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	551
8.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	Korai bengeboglárka	M	03.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	417
9.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	Korai bengeboglárka	M	22.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	418
10.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	Korai bengeboglárka	Ž	29.05.2003	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	486
11.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	Korai bengeboglárka	M	13.06.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	547
12.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	Korai bengeboglárka	Ž	13.06.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	548
13.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	Korai bengeboglárka	M	13.06.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	549
14.	*Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)	Korai bengeboglárka	M	13.06.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	550
15.	*Everes argiades* (Pallas, 1771)	Kóbor ékesboglárka	M	22.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	405

16.	*Everes argiades* (Pallas, 1771)	Kóbor ékesboglárka	M	03.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	406
17.	*Glaucopsyche alexis* (Poda, 1761)	Kentaur nagyszemesboglárka	M	11.05.2002	Mala pijaca FC	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	421
18.	*Glaucopsyche alexis* (Poda, 1761)	Kentaur nagyszemesboglárka	Ž	11.05.2002	Mala pijaca FC	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	422
19.	*Glaucopsyche alexis* (Poda, 1761)	Kentaur nagyszemesboglárka	Ž	13.06.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	552
20.	*Heodes tityrus* (Poda, 1761)	Barna tűzlepke	M	11.05.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	426
21.	*Heodes tityrus* (Poda, 1761)	Barna tűzlepke	Ž	11.05.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	427
22.	*Heodes tityrus* (Poda, 1761)	Barna tűzlepke	Ž	11.05.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	428
23.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	473
24.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	474
25.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	475
26.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	476
27.	*Lycaena* dispar (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	477
28.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	478
29.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	Ž	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	480
30.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	Ž	19.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	481
31.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	Ž	19.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	482
32.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	Ž	19.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	483

33.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	Ž	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	484
34.	*Lycaena dispar* (Haworth, 1803)	Nagy tűzlepke	Ž	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	485
35.	*Lycaena phlaeas* (Linnaeus, 1761)	Lángvörös tűzlepke	M	11.05.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	429
36.	*Lycaena phlaeas* (Linnaeus, 1761)	Lángvörös tűzlepke	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	479
37.	*Lycaena phlaeas* (Linnaeus, 1761)	Lángvörös tűzlepke	M	13.06.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	545
38.	*Lycaena phlaeas* (Linnaeus, 1761)	Lángvörös tűzlepke	M	13.06.2002	Jasenovac	-	*Lycaenidae*	546
39.	*Plebejus idas* (Linnaeus, 1761)	Északi plebejusboglárka	M	08.05.2002	Mali pesak	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	407
40.	*Plebejus idas* (Linnaeus, 1761)	Északi plebejusboglárka	M	08.05.2002	Mali pesak	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	408
41.	*Plebejus idas* (Linnaeus, 1761)	Északi plebejusboglárka	Ž	08.05.2002	Mali pesak	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	409
42.	*Plebejus idas* (Linnaeus, 1761)	Északi plebejusboglárka	Ž	08.05.2002	Mali pesak	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	410
43.	*Plebejus idas* (Linnaeus, 1761)	Északi plebejusboglárka	M	Bez podataka		Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	411
44.	*Plebejus sephirus* (Frivaldszky, 1835)	Zefír-plebejus-boglárka	M	09.07.2003	Karađor-đevo	-	*Lycaenidae*	503
45.	*Plebejus sephirus* (Frivaldszky, 1835)	Zefír-plebejus-boglárka	M	09.07.2003	Karađor-đevo	-	*Lycaenidae*	504
46.	*Plebejus sephirus* (Frivaldszky, 1835)	Zefír-plebejus-boglárka	M	09.07.2003	Karađor-đevo	-	*Lycaenidae*	505
47.	*Plebejus sephirus* (Frivaldszky, 1835)	Zefír-plebejus-boglárka	M	09.07.2003	Karađor-đevo	-	*Lycaenidae*	506
48.	*Plebejus sephirus* (Frivaldszky, 1835)	Zefír-plebejus-boglárka	Ž	09.07.2003	Karađor-đevo	-	*Lycaenidae*	507
49.	*Plebejus sephirus* (Frivaldszky, 1835)	Zefír-plebejus-boglárka	Ž	09.07.2003	Karađor-đevo	-	*Lycaenidae*	508

50.	*Polyommatus bellargus* (Rottemburg,1775)	Égszínkék sokpöttyösboglárka	M	11.05.2002	Mala pijaca FC	Izložen u B. Topoli	Lycaenidae	423
51.	*Polyommatus bellargus* (Rottemburg,1775)	Égszínkék sokpöttyösboglárka	M	11.05.2002	Mala pijaca FC	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	424
52.	*Polyommatus bellargus* (Rottemburg,1775)	Égszínkék sokpöttyösboglárka	Ž	11.05.2002	Mala pijaca FC	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	425
53.	*Polyommatus coridon* (Poda, 1761)	Ezüstkék sokpöttyös boglárka	M	18.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	412
54.	*Polyommatus coridon* (Poda, 1761)	Ezüstkék sokpöttyös boglárka	M	18.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	413
55.	*Polyommatus coridon* (Poda, 1761)	Ezüstkék sokpöttyös boglárka	M	18.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	414
56.	*Polyommatus coridon* (Poda, 1761)	Ezüstkék sokpöttyös boglárka	Ž	18.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	415
57.	*Polyommatus coridon* (Poda, 1761)	Ezüstkék sokpöttyös boglárka	Ž	18.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	416
58.	*Polyommatus icarus* (Rottemburg,1775)	Plavac, Ikarusz sokpöttyösboglárka	M	18.09.2002	Ludaš	-	*Lycaenidae*	487
59.	*Polyommatus icarus* (Rottemburg,1775)	Plavac, Ikarusz sokpöttyösboglárka	M	23.07.2001	Makova sedm.	Izložen u B. Topoli	*Lycaenidae*	430
60.	*Apatura metis* (Freyer, 1829)	Magyar színjátszólepke	M	06.08.2002	B.Monoštor	-	*Nymphalidae*	572
61.	*Apatura metis* (Freyer, 1829)	Magyar színjátszólepke	M	07.08.2002	B.Monoštor	-	*Nymphalidae*	573
62.	*Apatura metis* (Freyer, 1829)	Magyar színjátszólepke	M	07.08.2002	B.Monoštor	-	*Nymphalidae*	574
63.	*Apatura metis* (Freyer, 1829)	Magyar színjátszólepke	M	07.08.2002	B.Monoštor	-	*Nymphalidae*	575
64.	*Apatura metis* (Freyer, 1829)	Magyar színjátszólepke	M	07.08.2002	B.Monoštor	-	*Nymphalidae*	576
65.	*Araschnia levana* (Linnaeus, 1758)	Pókhálós lepke	-	03.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	419
66.	*Araschnia levana* (Linnaeus, 1758)	Pókhálós lepke	-	03.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	420

67.	*Araschnia levana* (Linnaeus, 1758)	Pókhálós lepke	M 2.g.	26.06.2003	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	495
68.	*Araschnia levana* (Linnaeus, 1758)	Pókhálós lepke	Ž 2.g.	22.07.2002	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	539
69.	*Araschnia levana* (Linnaeus, 1758)	Pókhálós lepke	M 2.g.	13.06.2002	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	540
70.	*Argynnis paphia* (Linnaeus, 1758)	Nagy gyöngyházlepke Carski plašt	Ž	06.08.2002	B.Monoštor	-	*Nymphalidae*	577
71.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	Bez podataka			Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	378
72.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	M	03.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	377
73.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	-	13.06.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	454
74.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	M	20.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	455
75.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	-	13.06.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	456
76.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	-	13.06.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	457
77.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	Ž	20.08.2002	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	458
78.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	Ž	13.06.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	459
79.	*Inachis io* (Linnaeus, 1758)	Dnevni paunovac, Nappali pávaszem	Ž	26.06.2003	Bukvać	-	*Nymphalidae*	494
80.	*Issoria lathonia* (Linnaeus, 1758)	Közönséges gyöngyházlepke	-	26.08.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	401
81.	*Issoria lathonia* (Linnaeus, 1758)	Közönséges gyöngyházlepke	-	13.08.2002	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	523
82.	*Issoria lathonia* (Linnaeus, 1758)	Közönséges gyöngyházlepke	-	29.05.2003	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	488
83.	*Melitaea phoebe* (Goeze, 1779)	Kockáslepke	M	13.05.2002	Mali pesak	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	402

84.	*Melitaea phoebe* (Goeze, 1779)	Kockáslepke	M	08.05.2002	Mali pesak	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	403
85.	*Melitaea phoebe* (Goeze, 1779)	Kockáslepke	M	17.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	404
86.	*Melitaea phoebe* (Goeze, 1779)	Kockáslepke	Ž	08.05.2002	Mali pesak	-	*Nymphalidae*	520
87.	*Mesoacidalia aglaja* (Linnaeus, 1758)	Kerekfoltú gyöngyházlepke	M	29.05.2003	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	492
88.	*Nymphalis vau album* (Schiffermüller, 1775)	Rókalepke	-	19.06.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	469
89.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	Ź	16.06.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	431
90.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	Ž	16.06.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	432
91.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	M	22.06.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	433
92.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	Ž	08.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	578
93.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	Ž	08.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	579
94.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	Ž	18.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	580
95.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	Ž	18.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	581
96.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	M	18.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	582
97.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	M	18.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	583
98.	*Pandoriana pandora* (Schiffermüller, 1775)	Zöldes gyöngyházlepke	M	18.08.2002	Bukvać	-	*Nymphalidae*	584
99.	*Polygonia c-album* (Linnaeus, 1758)	C betűs lepke	M	22.06.2001	Bukvać	-	*Nymphalidae*	533
100.	*Polygonia c-album* (Linnaeus, 1758)	C betűs lepke	M	20.08.2003	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	534

101.	*Polygonia c-album* (Linnaeus, 1758)	C betűs lepke	M	22.06.2001	Bukvać	-	*Nymphalidae*	535
102.	*Polygonia c-album* (Linnaeus, 1758)	C betűs lepke	M	03.04.2002	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	536
103.	*Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758)	Admiral, Atalantalepke	M	17.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	434
104.	*Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758)	Admiral, Atalantalepke	Ž	29.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Nymphalidae*	435
105.	*Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758)	Admiral, Atalantalepke	M	Nema podataka		-	*Nymphalidae*	466
106.	*Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758)	Admiral, Atalantalepke	M	Nema podataka		-	*Nymphalidae*	467
107.	*Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758)	Admiral, Atalantalepke	Ž	Nema podataka		-	*Nymphalidae*	468
108.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	Bógancslepke	Bez podataka			Izložen u B. Topoli	Nymphalidae	443
109.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	Bógancslepke	Ž	26.06.2003	Bukvać	-	*Nymphalidae*	498
110.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	Bógancslepke	Ž	26.06.2003	Bukvać	-	*Nymphalidae*	499
111.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	Bógancslepke	-	26.08.2001	Makova sedm.	-	*Nymphalidae*	463
112.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	Bógancslepke	Ž	22.08.2002	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	464
113.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	Bógancslepke	M	22.08.2002	Jasenovac	-	*Nymphalidae*	465
114.	*Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)	Bógancslepke	Ž	26.06.2003	Subotica	-	*Nymphalidae*	497
115.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Evropski makazar, Európai kardospillangó	Ž	17.04.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Papilionidae*	384
116.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Evropski makazar, Európai kardospillangó	Ž	24.06.2002	Subotica	-	*Papilionidae*	444
117.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Evropski makazar, Európai kardospillangó	Ž	24.06.2002	Subotica	-	*Papilionidae*	445

118.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Evropski makazar, Európai kardospillangó	M	24.06.2002	Subotica	-	*Papilionidae*	446
119.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Evropski makazar, Európai kardospillangó	-	17.07.2001	Bukvać	-	*Papilionidae*	447
120.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Evropski makazar, Európai kardospillangó	-	17.07.2001	Bukvać	-	*Papilionidae*	448
121.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Evropski makazar, Európai kardospillangó	M	03.04.2002	Bukvać	-	*Papilionidae*	449
122.	*Iphiclides podalirius* (Linnaeus, 1758)	Európai kardospillangó	Ž	10.05.2003	Subotica	-	*Papilionidae*	509
123.	*Papilio machaon* Linnaeus, 1758	Lastin rep, Európai fecskefarkú pillangó	Ž	03.04.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Papilionidae*	385
124.	*Papilio machaon* Linnaeus, 1758	Lastin rep, Európai fecskefarkú pillangó	M	17.04.2002	Bukvać	-	*Papilionidae*	450
125.	*Papilio machaon* Linnaeus, 1758	Lastin rep, Európai fecskefarkú pillangó	Ž	16.04.2002	Keleb.jezero	-	*Papilionidae*	451
126.	*Papilio machaon* Linnaeus, 1758	Lastin rep, Európai fecskefarkú pillangó	M	20.08.2002	Bukvać	-	*Papilionidae*	452
127.	*Papilio machaon* Linnaeus, 1758	Lastin rep, Európai fecskefarkú pillangó	Ž	17.04.2002	Bukvać	-	*Papilionidae*	453
128.	*Anthocharis cardamines* (Linnaeus, 1758)	Hajnalpírlepke	M	03.04.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	Pieridae	393
129.	*Anthocharis cardamines* (Linnaeus, 1758)	Hajnalpírlepke	M	03.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	394
130.	*Anthocharis cardamines* (Linnaeus, 1758)	Hajnalpírlepke	M	03.04.2002	Jasenovac	-	*Pieridae*	519
131.	*Aporia crataegi* (Linnaeus, 1758)	Glogovac, Galagonyalepke	-	13.05.2002	Jasenovac	-	*Pieridae*	512
132.	*Colias chrysotheme* (Esper, 1781)	Aranyos kéneslepke	M	18.07.2001	Hrastovača	-	*Pieridae*	530
133.	*Colias chrysotheme* (Esper, 1781)	Aranyos kéneslepke	Ž	29.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	436
134.	*Colias chrysotheme* (Esper, 1781)	Aranyos kéneslepke	Ž	29.07.2001	Makova sedm.	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	437

135.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	M	26.08.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	438
136.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	17.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	439
137.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	22.08.2002	Jasenovac	-	*Pieridae*	524
138.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	29.07.2001	Bukvać	-	*Pieridae*	525
139.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	23.05.2002	Ludaš	-	*Pieridae*	526
140.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	M	23.05.2002	Ludaš	-	*Pieridae*	527
141.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	22.08.2002	Ludaš	-	*Pieridae*	528
142.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	M	17.07.2001	Bukvać	-	*Pieridae*	529
143.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	22.08.2002	Jasenovac	-	*Pieridae*	531
144.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	22.06.2001	Jasenovac	-	*Pieridae*	538
145.	*Colias crocea* (Geoffroy, 1785)	Sáfrányszínű kéneslepke	Ž	22.08.2002	Jasenovac	-	*Pieridae*	532
146.	*Colias hyale* (Linnaeus, 1758)	Kéneslepke	Ž	26.06.2003	Jasenovac	-	*Pieridae*	393
147.	*Colias hyale* (Linnaeus, 1758)	Kéneslepke	Ž	18.08.2002	Bukvać	-	*Pieridae*	537
148.	*Gonepterix rhamni* (Linnaeus, 1758)	Žuti leptir, Citromlepke	M	23.07.2001	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	Pieridae	395
149.	*Gonepterix rhamni* (Linnaeus, 1758)	Žuti leptir, Citromlepke	Ž	17.07.2001	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	396
150.	*Gonepterix rhamni* (Linnaeus, 1758)	Žuti leptir, Citromlepke	M	22.06.2001	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	397
151.	*Gonepterix rhamni* (Linnaeus, 1758)	Žuti leptir, Citromlepke	M	26.06.2003	Jasenovac	-	*Pieridae*	501

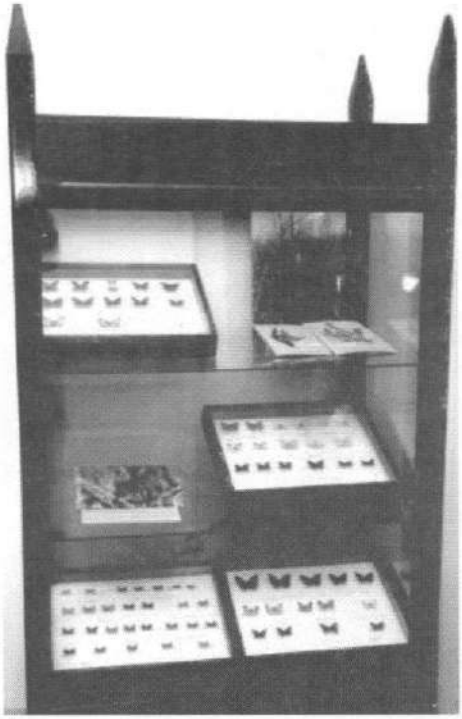
152.	*Gonepterix rhamni* (Linnaeus, 1758)	Žuti leptir, Citronlepke	M	26.06.2003	Jasenovac	-	*Pieridae*	502
153.	*Leptidea sinapis* (Linnaeus, 1758)	Kis mustárlepke	Ž	03.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	391
154.	*Leptidea sinapis* (Linnaeus, 1758)	Kis mustárlepke	M	17.04.2002	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	392
155.	*Leptidea sinapis* (Linnaeus, 1758)	Kis mustárlepke	M	29.05.2003	Jasenovac	-	*Pieridae*	489
156.	*Leptidea sinapis* (Linnaeus, 1758)	Kis mustárlepke	Ž	29.05.2003	Jasenovac	-	*Pieridae*	490
157.	*Leptidea sinapis* (Linnaeus, 1758)	Kis mustárlepke	Ž	29.05.2003	Jasenovac	-	*Pieridae*	491
158.	*Pieris brassicae* (Linnaeus, 1758)	Kupusar, Káposztafehér lepke	M	16.06.2001	Bukvać	-	*Pieridae*	460
159.	*Pieris brassicae* (Linnaeus, 1758)	Kupusar, Káposztafehér lepke	M	19.06.2002	Kelebija	-	*Pieridae*	461
160.	*Pieris brassicae* (Linnaeus, 1758)	Kupusar, Káposztafehér lepke	Ž	19.04.2001	Bukvać	-	*Pieridae*	462
161.	*Pieris brassicae* (Linnaeus, 1758)	Kupusar, Káposztafehér lepke	M	26.06.2003	Jasenovac	-	*Pieridae*	500
162.	*Pieris brassicae* (Linnaeus, 1758)	Kupusar, Káposztafehér lepke	M	22.04.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	386
163.	*Pieris napi* (Linnaeus, 1758)	Repcefehérlepke	-	16.04.2002	Keleb. jezero	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	389
164.	*Pieris napi* Linnaeus, 1758)	Repcefehérlepke	-	03.04.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	390
165.	*Pontia edusa* (Fabricius, 1777)	Keleti rezedalepke	M	Bez podataka		Izložen u B. Topoli	*Pieridae*	440
166.	*Pontia edusa* (Fabricius, 1777)	Keleti rezedalepke	Ž	03.04.2002	Jasenovac	-	*Pieridae*	518
167.	*Pontia edusa* (Fabricius, 1777)	Keleti rezedalepke	M	03.04.2002	Jasenovac	-	*Pieridae*	521
168.	*Aphanthopus hyperantus* (Linnaeus, 1758)	Közönséges ökörszemlepke	-	26.05.2003	Bukvać	-	*Satyridae*	496

169.	*Arethusana arethusa* (Schiffermüller, 1775)	Közönséges szemeslepke	Ž	29.07.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	383
170.	*Arethusana arethusa* (Schiffermüller, 1775)	Közönséges szemeslepke	M	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	562
171.	*Arethusana arethusa* (Schiffermüller, 1775)	Közönséges szemeslepke	Ž	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	563
172.	*Coenonympha glycerion* (Borkhausen, 1788)	Szénalepke	M	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	513
173.	*Coenonympha glycerion* (Borkhausen, 1788)	Szénalepke	M	11.05.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	514
174.	*Coenonympha glycerion* (Borkhausen, 1788)	Szénalepke	M	11.05.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	515
175.	*Coenonympha glycerion* (Borkhausen, 1788)	Szénalepke	Ž	11.05.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	516
176.	*Coenonympha pamphilus* (Linnaeus, 1758)	Kis szénalepke	M	20.05.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	517
177.	*Coenonympha pamphilus* (Linnaeus, 1758)	Kis szénalepke	M	18.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	375
178.	*Coenonympha pamphilus* (Linnaeus, 1758)	Kis szénalepke	M	08.05.2002	Mali pesak	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	376
179..	*Lasiommata megera* (Linnaeus, 1767)	Vörös szemeslepke	Ž	08.05.2002	Mali pesak	-	*Satyridae*	522
180.	*Lasiommata megera* (Linnaeus, 1767)	Vörös szemeslepke	M	20.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	398
181.	*Lasiommata megera* (Linnaeus, 1767)	Vörös szemeslepke	M	20.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	399
182.	*Lasiommata megera* (Linnaeus, 1767)	Vörös szemeslepke	M	20.08.2002	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	400
183.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	17.07.2001	Makova sedm.	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	373
184.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	29.07.2001	Makova sedm.	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	374
185.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	M	20.05.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	564

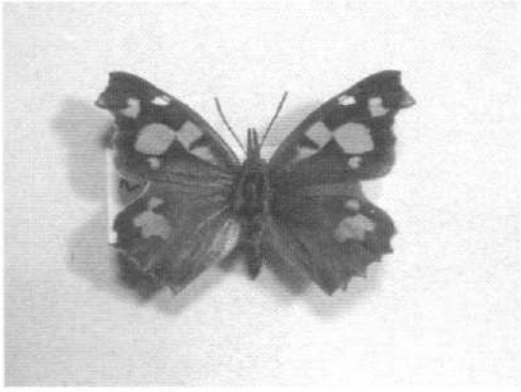
186.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	M	20.05.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	565
187.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	19.06.2002	Bukvać	-	*Satyridae*	566
188.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	19.06.2002	Bukvać	-	*Satyridae*	567
189.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	20.05.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	568
190.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	18.08.2002	Bukvać	-	*Satyridae*	569
191.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	20.08.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	570
192.	*Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)	Nagy ökörszemlepke	Ž	20.08.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	571
193.	*Melanargia galathea* (Linnaeus, 1758)	Sakktáblalepke	Ž	16.06.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	387
194.	*Melanargia galathea* (Linnaeus, 1758)	Sakktáblalepke	Ž	22.06.2001	Jasenovac	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	388
195.	*Melanargia galathea* (Linnaeus, 1758)	Sakktáblalepke	M	16.06.2001	Bukvać	-	*Satyridae*	470
196.	*Melanargia galathea* (Linnaeus, 1758)	Sakktáblalepke	M	28.05.2003	Jasenovac	-	*Satyridae*	471
197.	*Melanargia galathea* (Linnaeus, 1758)	Sakktáblalepke	M	29.08.2003	Jasenovac	-	*Satyridae*	472
198.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	Ž	13.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	379
199.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	Ž	13.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	380
200.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	M	17.07.2001	Bukvać	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	381
201.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	M	18.07.2001	Kelebia	Izložen u B. Topoli	*Satyridae*	382
202.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	Ž	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	553

203.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	Ž	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	554
204.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	Ž	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	555
205.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	Ž	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	556
206.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	Ž	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	557
207.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	M	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	558
208.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	M	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	559
209.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	M	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	560
210.	*Minois dryas* (Scopoli, 1763)	Fekete szemeslepke	M	22.07.2002	Jasenovac	-	*Satyridae*	561
211.	*Aceronthia atropos* (Linnaeus, 1758)	Mrtvačka glava, Halálfejes szender	-	29.08.2001	Čoka	-	*Sphingidae*	596
212.	*Aceronthia atropos* (Linnaeus, 1758)	Mrtvačka glava, Halálfejes szender	-	09.08.2003	Čoka	-	*Sphingidae*	597
213.	*Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758)	Folyófűszender	-	15.08.2002	Subotica	-	*Sphingidae*	585
214.	*Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758)	Folyófűszender	-	26.07.2002	Subotica	-	*Sphingidae*	586
215.	*Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758)	Folyófűszender	-	09.05.2003	Subotica	-	*Sphingidae*	589
216.	*Deilephila porcellus* (Linnaeus, 1758)	Piros szender	-	16.07.2001	Kelebija	-	*Sphingidae*	587
217.	*Deilephila porcellus* (Linnaeus, 1758)	Piros szender	-	16.07.2001	Kelebija	-	*Sphingidae*	588
218.	*Deilephila porcellus* (Linnaeus, 1758)	Piros szender	-	21.06.2003	B.Topola	-	*Sphingidae*	590
219.	*Hyles euphorbiae* (Linnaeus, 1758)	Leptir mlečikar, Kutyatejszender	-	21.06.2003	B.Topola	-	*Sphingidae*	591

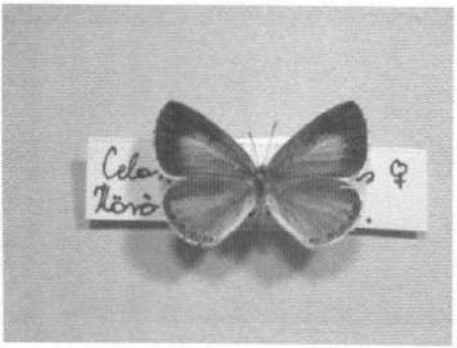
220.	*Hyles euphorbiae* (Linnaeus, 1758)	Leptir mlečikar, Kutyatejszender	-	21.06.2003	B.Topola	-	*Sphingidae*	592
221.	*Hyles euphorbiae* (Linnaeus, 1758)	Leptir mlečikar, Kutyatejszender	-	21.06.2003	B.Topola	-	*Sphingidae*	593
222.	*Laothoe populi* (Linnaeus, 1758)	Nyárfaszender	-	20.05.2002	Bukvać	-	*Sphingidae*	594
223.	*Laothoe populi* (Linnaeus, 1758)	Nyárfaszender	-	20.05.2002	Bukvać	-	*Sphingidae*	595
224.	*Macroglossum stellatarum* (Linnaeus, 1758)	Kacsafarkú lepke	-	23.06.2003	Jasenovac	-	*Sphingidae*	510
225.	*Macroglossum stellatarum* (Linnaeus, 1758)	Kacsafarkú lepke	-	23.06.2003	Jasenovac	-	*Sphingidae*	511
226.	*Catocala nupta* (Linnaeus, 1758)	Piros övesbagoly	-	17.05.2003	Subotica	-	*Noctuidae*	598
227.	*Catocala nupta* (Linnaeus, 1758)	Piros övesbagoly	Bez podataka				*Noctuidae*	599
228.	*Catocala nupta* (Linnaeus, 1758)	Piros övesbagoly	-	23.07.2002	Subotica	-	*Noctuidae*	600
229.	*Phalera bucephala* (Linnaeus, 1758)	Sárgafoltos púposszövő	-	17.07.2003	Kanjiža	-	*Notodontidae*	601

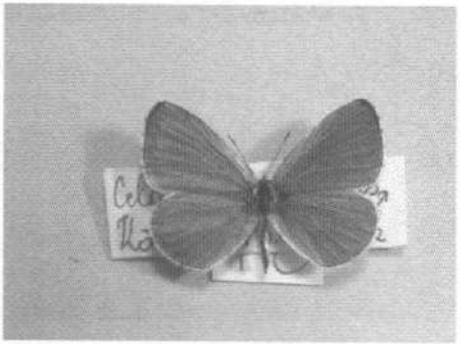
Slika br.13. Izložbeni deo entomološke zbirke u muzeju u Bačkoj Topoli (Fotografija: Hevér M.)

Lybithea celtis (Laicharting, 1782)
Fam.: *Libytheidae*

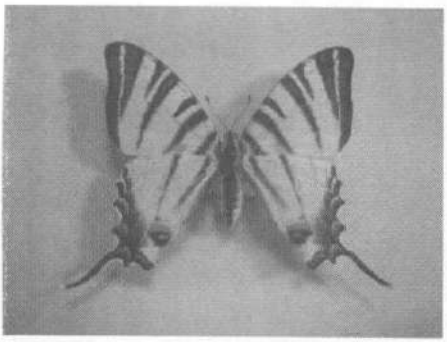

Ž

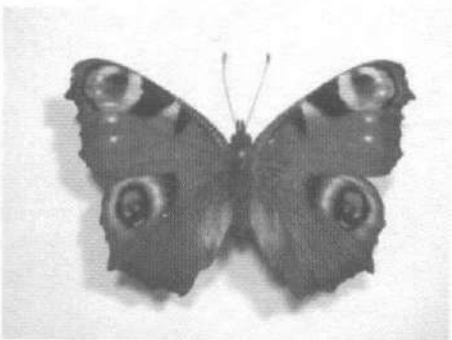

M

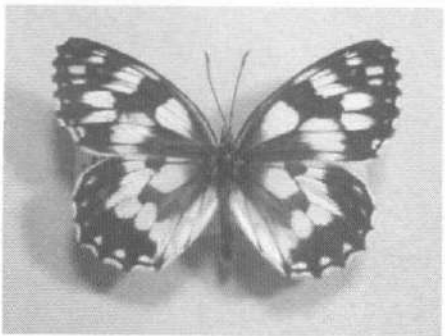
Celastrina argiolus (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Lycaenidae*

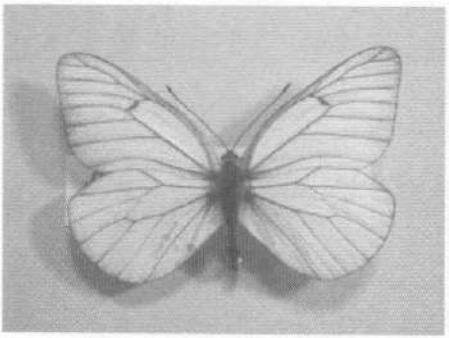
Iphiclides podalirius (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Papilionidae*

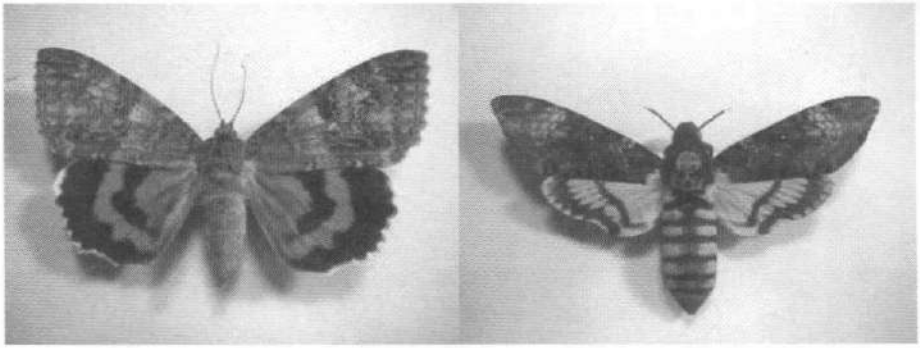
Inachis io (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Nymphalidae*

Melanargia galathea (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Satyridae*

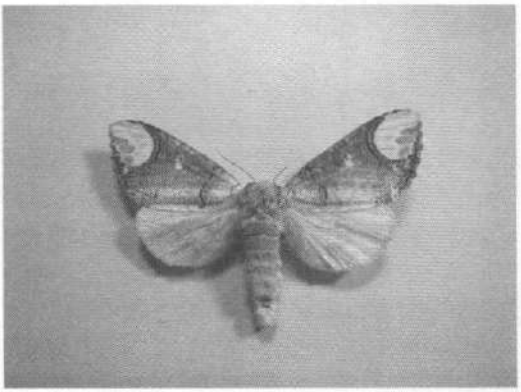

Aporia crataegi (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Pieridae*

Catocala nupta (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Noctuidae*

Aceronthia atropos (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Sphingidae*

Phalera bucephala (Linnaeus, 1758)
Fam.: *Notodontidae*

Slika br.14. Izbor vrsta leptira iz Entomološke zbirke subotičkog Gradskog muzeja
(Fotografije: Hevér M.)

7. ZAKLJUČAK

U radu je prikazan proces formiranja entomološke zbirke sa kojim se dopunjuje prirodnjačka zbirka subotičkog Gradskog muzeja. Dat je opis područja gde je vršeno sakupljanje materijala i metode sakupljanja na terenu sa prikazom korišćenih instrumenata. Iznet je postupak prepariranja insekata sa korišćenim priborom.

Možemo konstatovati da zbirka nije nastala sistematskim istraživanjem, te zbog toga i ne dajemo taksonomske karakteristike za sve zastupljene vrste.

Data je metodologija vođenja stručne dokumentacije i proces formiranja elektronske datoteke. Napisan je i proces formiranja elektronskih kartona za pojedine primerke leptira u okviru elektronske datoteke. U stručnom radu su prikazani i uslovi čuvanja entomološke zbirke.

Spisak o 229 primeraka leptira od kojih se sastoji entomološka zbirka Gradskog muzeja Subotica, prikazan je u vidu tabele.

Zahvaljujem se mentoru, biologu, muzejskom savetniku subotičkog Gradskog muzeja, Dušici Zrnić, direktoru-magistru biologije, Ištvanu Hulou (Hulló István) i preparatoru Gradskog muzeja, Florijanu Horvatu (Horváth Flórián) za pružanje stručnih saveta pri izradi ovog rada. Istovremeno se zahvljujem fotografu muzeja Miklošu Heveru (Hevér Miklós) kao i Đerđu Tolnaiju (Tolnai György) za tehničku pomoć, kao i svim kolegama za podršku pri izradi ovoga rada.

8. LITERATURA

1. Balogh, J. (1950): Lepkék In Móczár: Állathatározó I-II.,159-184, 521-618. Gondolat, Budapest.
2. Bálint, Zs. (1996): A Kárpát-medence nappali lepkéi 1. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, Budapest.
3. Brehm, A. (1960): Lepkék (*Lepidoptera*) In Az állatok világa, Gerinctelenek, 264-314. Gondolat Kiadó, Budapest.
4. Butorac, B., Habijan-Mikeš, V. (1997): Peščarska područja Srbije. Zavod za zaštitu prirode Srbije, Javno preduzeće "Srbijašume", Javno preduzeće "Palić-Ludaš", Beograd.
5. Đere, K., Tomić, P., Ipač, J. (1985): Geografske monografije Vojvođanskih opština-Opština Bačka Topola. PMF-Institut za geografiju, Novi Sad.
6. Fehér, Gy. (1971): Állatpreparátumok készítése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
7. Hannemann, J. (1970): Lepkék rendje-*Lepidoptera* In Urania Állatvilág Rovarok, 470-546. Gondolat Kiadó, Budapest.

8. Hargreaves, B., Chinery, M. (1987): Lepkék. Gondolat, Budapest.
9. Higgins, L., Riley, N. (1970): A Field Guide to the Butterflies of Britain and Europe. Collins St. James's Place, London.
10. Kardocsa, Gy. (bez godine izdanja): Lepkék In Brehm: Az állatok világa 15, Izeltlábúak I., 310-403.Gutenberg Könyvkiadóvállalat, Budapest.
11. Kovács, L., Gozmány, L. (1962): Lepkék-*Lepidoptera* In Móczár: Az állatok gyűjtése,242-271. Gondolat, Budapest.
12. Krunić, M. (1992): Red *Lepidoptera* in Zoologija Invertebrata II deo, 336-346. Naučna Knjiga, Beograd.
13. Oláh, J. (1967): Rovargyűjtés. Táncsics Könyvkiadó, Budapest.
14. Pavićević, N., Stankević, P. (1962): Pedološke osobine Subotičko-horgoške peščare. Institut za šumarstvo i drvnu industriju NR Srbije, Beograd.
15. Prirodnjačka izložba muzeja u Bačkoj Topoli (Zrnić, D., Hulo, I.), 2002.
16. Rafajlović, A., Seleši, Đ. (1958): Iz Entomološke zbirke prof. A. Tauberta (Subotica). Zbornik Matice srpske za prirodne nauke, sv.14, Novi Sad.
17. Reichholf-Riehm, H. (2000): Lepkék. Magyar könyvklub, Budapest..
18. Seleši, Đ., Rafajlović, A. (1963): Iz Entomološke zbirke prof. A. Tauberta (Subotica). Zbornik Matice srpske za prirodne nauke, sv.25, Novi Sad.
19. Sturc, B. (1997): A Szabadka-hogosi-homokpuszta természetes flóraképe és megőrzésének kérdései. Életjel 73, Szabadegyetem, Subotica.
20. Uredba o zaštiti prirodnih retkosti (1993) u „Službenom glasniku Republike Srbije", br. 50, 9. jul 1993, Beograd.
21. Zečević, M. (1996): Pregled faune leptira Srbije. Institut za istraživanja u poljoprivredi Srbija, Beograd.
22. Zrnić, Đ. (2000): Istorijat razvoja prirodnjačke zbirke Gradskog muzeja u Subotici In EX PANNONIA 3-4, 43-57. Istorijski arhiv, Subotica.
23. Zrnić, D., Hulo, I., Butorac, B., Horvat, F. (2003): Priroda regiona Bačke Topole prikazana na izložbi muzeja u Bačkoj Topoli In MUSEION 3,37-64. Gradski muzej Subotica, Subotica.
24. Živojinović, S. (1950): Metode rada In Fauna insekata šumske domene Majdanpek, 37-45. Naučna knjiga, Beograd.

ÖSSZEFOGLALÓ

A Szabadkai Városi Múzeum természettudományi részlegének biológiai gyűjteménye több, mint 3000 leltári egységet számlál, melyeket herbáriumok, dermoplasztikus- , csont- , száraz- és nedves preparátumok formájában őrzünk.

A lepkék gyűjtése és ezzel párhuzamosan a rovargyűjtemény kialakítása 2001-ben kezdődött, mellyel múzeumunk természettudományi részlegének gyűjteménye is sokszínűbbé vált.

A rovarok (*Insecta*) osztályába tartozó lepkék rendje, sokszínűségükkel, pompás kinézetükkel a természet ékes gyöngyszemeit képezik. Tudományos nevüket –*Lepidoptera* – a szárnyukat borító, azt tetőcserépszerűen fedő ezernyi apró pikkelyről kapták. Ezek a pikkelyek gyakran ragyogó színűek, jellegzetes mintázatot alkotnak, melynek alapján a lepkefajok elkülöníthetők egymástól. A lepkék az egyik legnépesebb rend a rovarrendek közül, máig több, mint 150 000 fajuk ismert. Szerbia lepkefaunája eddig 1334 leírt fajt számlál, melyből a nappali lepkék (*Rhopalocera*) 189 fajjal, az éjjeli lepkék (*Macroheterocera*) pedig 1145 fajjal szerepelnek.

Mivel a múzeum természettudományi részlegének alaptevékenységei közé tartozik a terepeken történő anyaggyűjtés, majd a gyűjtött anyag szakszerű feldolgozása, konzerválása és tárolása, e munka célja, hogy részletesen bemutassa a rovargyűjtemény kialakulását, kezdve a terepen történő gyűjtéstől, egészen a gyűjtemény múzeumlátogató elé való tárásáig.

A dolgozat leírást ad a Szabadka-Horgos-i homokpusztáról, valamint a Krivaja (Bácsér) folyó völgyének Topolya községben elhelyezkedő szakaszáról, ahol a gyűjtést végeztük. Részletesen bemutatja a szakszerű rovargyűjtés technikáját és az ehhez nélkülözhetelen eszközöket. Olvashatunk a lepkék preparálásáról és a preparálás kellékeiről. Ugyanakkor, átfogó képet kapunk a szakdokumentáció vezetésének módszertanáról és az elektronikus adattárak kialakításának folyamatáról. A munka bemutatja a rovargyűjtemény szakszerű tárolását és annak feltételeit is.

A feldolgozott anyagból kitűnik, hogy a szabadkai Városi Múzeum rovargyűjteménye jelenleg 53 lepkefajt tartalmaz. Tekintettel arra, hogy egyes fajok több példánnyal is képviseltetnek, – különböző élőhelyről származnak, különböző neműek, termetűek vagy nemzedékűek – a múzeum rovargyűjteménye összesen 229 leltári egységet számlál. Legnépesebbek a nappali lepkék (*Rhopalocera*), 45 faj (210 leltári egység), melyek 6 családba vannak sorolva (*Libytheidae, Lycanidae, Nymphalidae, Papilionidae, Pieridae, Satyridae*). Az éjjeli lepkék (*Macroheterocera*) gyűjtése még kezdeti szakaszban van, ezért számuk a gyűjteményben is még meglehetősen alacsony (mindössze 8 faj, - 19 leltári egység – a *Sphingidae, Noctuidae* és a *Notodontidae* családokból). A gyűjtemény leltári egységeinek (lepkepéldányok) listája táblázat formájában adott, mely tartalmazza a faj nevét (tudományos-latin és a népi elnevezések: szerb, ahol el-

fogadott és a magyar, az elismert nevezéktan szerint), családot, a lepke nemét, begyűjtésének dátumát és helyét, a leltárszámát és az esteleges megjegyzéseket. Az egyes példányok további adatait az elektronikus adattárak leíró kartonjai tartalmazzák. A rovargyűjtemény egy része a Topolyai Múzeum állandó tárlatának kiállítási anyagát képezi (373-443 leltárszám – megjelölt a megjegyzéseknél), míg a gyűjtémény másik részét entomológiai dobozokban őrizzük a szabadkai Városi Múzeum természettudományi részlegének raktárában (444-601 leltárszám).

SUMMARY

THE INSECT COLLECTION OF THE MUNICIPAL MUSEUM IN SUBOTICA

The biological section of the Municipal Museum has a collection of more than 3000 inventory units. There are herbariums, dermoplastic- bone- dry and wet preparations.

This research deals with the butterfly collection that originates from the valley of the Krivaja river as well as from the Subotica-Horgos desert land. It describes the specialized way of butterfly collecting and the tools necessary for this collection. Later we can read about the specialized way for preparation of the insects and the equipment needed for this work. We can also read about the methodology of making documentation and about the creating of electronic databases. Furthermore, we can find the conditions for specialized storage of this kind of collections.

According to the material used for this research, the Municipal Museum of Subotica take care about 53 butterfly species. If we take into consideration that all species are represented with more than one item (they are different in size, gender, place of origin and generation), we can conclude that the insect collection of the Municipal Museum consists of 229 inventory units.

Душица Зрнић, биолог, музејски саветник

НАЈСТАРИЈИ ХЕРБАРИЈУМ У ПРИРОДЊАЧКОЈ ЗБИРЦИ ГРАДСКОГ МУЗЕЈА У СУБОТИЦИ

Увод

Природњачка збирка Градског музеја у Суботици представља разноврсну збирку у којој су заступљене, или су се некад чувале, готово све збирке разноврсног биљног и животињског света. Предмети ове збирке воде порекло са различитих континената тако да међу њима има и за нас егзотичних примерака.

Прикупљање музејских предмета за природњачку збирку почиње 1892. године оснивањем Друштва за библиотеку и музеј, тако да је једна од првих музејских изложби била изложба ловачких трофеја из збирке Оскара Војнића. Данас природњачка збирка броји око 4000 предмета. Музејски предмети, сведочанство су људске прошлости, било да се проучава друштво у целини или поједине личности. Предмети природњаче збирке, за разлику од осталих музејских предмета, сведочанство су промена у природи која нас окружује, а једна од таквих збирки је хербаријумска збирка настала 1902/03. године радом Иштвана Гурчана.

Ко је Иштван Гурчан

Иштван Гурчан – Суботичанин – рођен 13. јула 1889. године, само три године пре оснивања Удружења за библиотеку и музеј, од оца Иштвана, учитеља у Суботици и мајке Терезије Штајнер, уписан у црквене књиге цркве светог Роке.

Гимназију је уписао 1899/900. године, када је директор гимназије био Мађаш Хаверда, а његов разредни старешина Вилмош Грохман. У овом периоду, а и дуго година касније, када се Иштван школовао у гимназији, оцењивање је ишло од 1 – 5, али је најбоља оцена била 1 (један) и писале су се описне оцене поред сваког предмета. Даље школовање одређивало је наставничко веће, чије мишљење је писано у дневник, у посебну рубрику у писаној форми као „упућује се да настави школовање у следећем разреду“ или „ упућује се да понови разред“. Своје мишљење наставничко веће доносило је на основу оцена и владања тј. свеукупног интересовања ученика.

Иштван Гурчан је према гимназијским књигама тога времена, од I – IV разреда показивао интересовање за школу и имао леп успех, што се

касније променило, тако да је V и VI разред поновио, а након што је упућен да понови и VII разред прекида школовање.

Како је настао хербаријум

Хербаријум је вероватно настао као нека врста матурског рада. У периоду настанка хербаријума школске 1902/03. године, Иштван Гурчан је био ученик IV разреда гимназије, тј. завршавао је малу матуру. Природопис је имао у I, II и IV разреду гимназије и током тих година природопис му је предавао Бенедик Мамужић, који му је у прва два разреда био и разредни старешина, док је у IV разреду Бенедик Мамужић био само професор природописа. Према оценама које је имао из природописа види се да га је ова наука занимала и под надзором свог професора почиње сакупљање хербаријумског материјала. Сакупљање врши на оближњим теренима, влажним ливадама, парковима, у храстовој шуми и на подручју града.

Својим сакупљањем прикупио је велики број примерака који припадају групи **THALLOPHYTA,** а према бројности виших биљака **CORMOPHYTA** можемо констатовати да је његово интересовање ипак било базирано на вишим биљкама.

Изглед хербаријума

Хербаријум је рађен на веома малом формату 10,8 x 17 см и распоређен је у 23 омота. Омоти су нумерисани од 0 (нуле) до 22. Данас у музеју немамо све омоте пошто нам недостају 1, 2, 4, 8, 10, 16 и 18 бројеви. Сваки сачувани омот има у себи различити број примерака, а укупан број хербаријумских препарата је око 200 примерака различитих биљних врста.

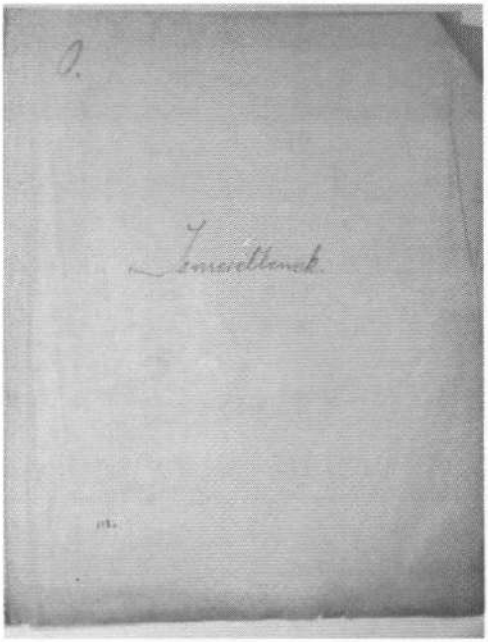
На овако малом формату хербарујума могли су да се сачувају само делови биљака, нарочито код виших биљака, где су сакупљени углавном млади изданци, понегде је то само лист или цвет. Ређе се бележи на омоту присутност семена.

Нулти омот

Овај омот обухвата највећи број примерака 79, а то представља готово половину укупне збирке која се данас чува у музеју. Интересантно је напоменути да се са унутрашње стране овог омота налази забелешка, оловком писано а и рукопис не припада Иштвану Гурчану, 80 примерака,

тако да на основу тога констатујемо да у увом омоту недостаје само један примерак.

У овом омоту налазе се примерци које сакупљач није могао или није знао детерминисати, нити фамилију нити врсту, те из тих разлога на омоту пише **„непознате“** (**ismeretlenek**).

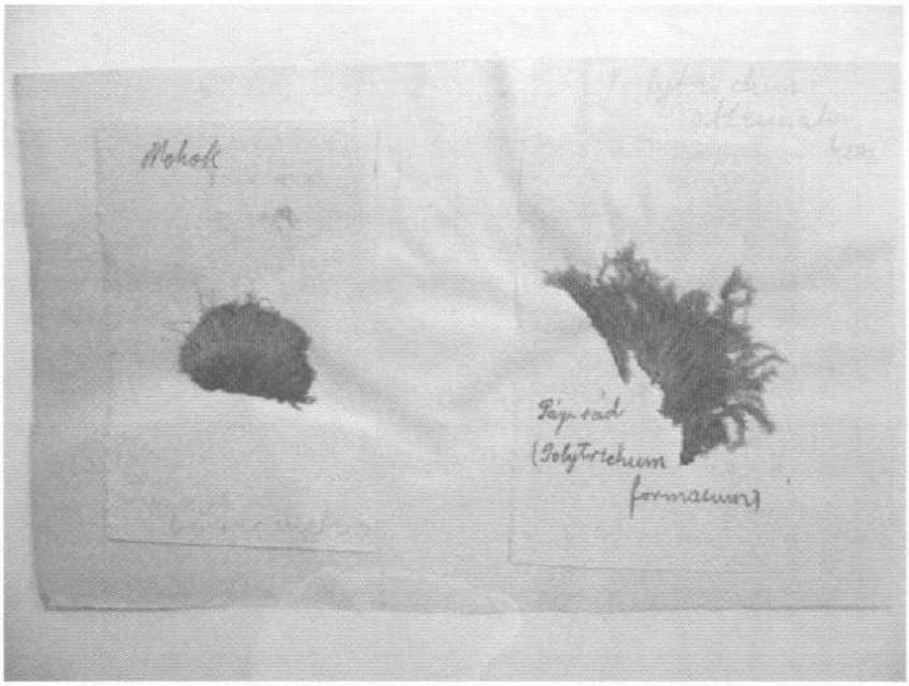
ред. бр.	кол. бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	1.	1603.	*Syringa persica* L.	*персијски јоргован*			*Д. Зрнић*
2.	2.	1497.	*Sambucus nigra* L.	*зова, базга*			*Д. Зрнић*
3.	3.	1604.	*Verbascum phoeniceum* L.	*дивизма модроцрвена*			*Д. Зрнић*
4.	4.	1605.	*Amarantus sp.*	*штир*			*Д. Зрнић*
5.	6.	1607.	*Astragalus austriacus Jacq.*	*козинац*			*Д. Зрнић*
6.	7.	1608.	*Xanthoria parietina (L)Th. Fr.*				*Д. Зрнић*

7.	8.	1498.	*Marchantia polymorpha L.*		*Tölgyfás erdő *храстова шума*	27. 03. 1903.	Иштван Гурчан
8.	9.	1499.	*Funaria hygrometrica (L.) Sibth*		**Városliget *градски гај*	октобар 1903.	И. Гурчан
9.	10.	1500.	*Polytrichum attenuatum* Menz		**Városliget *градски гај*	30. окт. 1903.	*Д. Зрнић*
10.	11.	1501.	*Bryum caespiticium L.*	*маховина*	**Városliget *градски гај*	новем. 1902.	И. Гурчан
11.	12.	1502.	*Grimmia apocarpa* (L.)Hedw	*маховина*	***Haztetőn *на крову*	октобар 1902.	*Д. Зрнић*
12.	13.	1503.	*Catharinea undulata* (L.) W. et M.	*маховина*	7* Nagy kaszáló földön	20. март 1903.	*Д. Зрнић*
13.	14.	1504.	*Encalypta vulgaris (Hedw) Hoffm*	*маховина*	**Városliget *градски гај*	март 1903	*Д. Зрнић*
14.	15.	1505.	*Hypnum cupressiforme L.*	*маховина*	**Városliget *градски гај*	новем. 1902.	*Д. Зрнић*
15.	16.	1506.	*Syntrachia ruralis (L.) Brid.*	*маховина*	**Városliget *градски гај*	октобар 1902.	*Д. Зрнић*
16.	17.	1507.	*Grimmia apocarpa (L.)Hedw*	*маховина*	**Városliget *градски гај*	октобар 1902.	*Д. Зрнић*
17.	18.	1508.	*Leucodon sciuroides (L.)Schw*	*маховина*	**Városliget *градски гај*	октобар 1902.	*Д. Зрнић*
18.	19.	1509.	*Leptogium lichenoides (L.) A. Zahlbr.*	*лишај*	*Tölgyfás erdő *храст. шума*	27. март 1903.	*Д. Зрнић*
19.	20.	1510.	*Lobaria pulmonaria (L.) Schrad.*	*лишај*	*Tölgyfás erdő *храст. шума*	27. март 1903.	*Д. Зрнић*
20.	21.	1511.	*Parmelia caperata (L.) Ach.*	*лишај*	*Tölgyfás erdő *храст. шума*	27. март 1903.	*Д. Зрнић*
21..	22.	1512.	*Parmelia conspresa (Ehrh.) Ach.*	*лишај*		мај 1903.	*Д. Зрнић*
22.	23.	1513.	*Parmelia tubulosa (Schaer.) Bitter.*	*лишај*	**Városliget *градски гај*	12. март 1903.	*Д. Зрнић*

23.	24.	1609.	*Lepidium perfoliatum L.*	*гроница*		25. апр. 1903	*Д. Зрнић*
24.	25.	1610.	*Platanus acerifolia (Ait) Willd*	*јаворолисти платан*			*Д. Зрнић*
25.	26.	1611.	*Acer campestre L.*	*клен*			*Д. Зрнић*
26.	27.	1612.	*Tamarix tetranda Pal. l*	*тамарика*			*Д. Зрнић*
27.	28.	1613.	*Ligustrum vulgare L.*	*лигуструм*			*Д. Зрнић*
28.	29.	1614.	*Scilla bifolia L.*	*никсица*			*Д. Зрнић*
29.	30.	1514.	*Prunus padus L.*		**** M. T. park	2. април 1903.	*Д. Зрнић*
30.	31.	1615.	*Glycyrrhiza glandulifera W. et K.*				*Д. Зрнић*
31.	32.	1616.	*Onobrychis viciaefolia Scop.*				*Д. Зрнић*
32.	34.	1618.	*Ligustrum vulgare L.*	*лигуструм*			*Д. Зрнић*
33.	36.	1620.	*Polygala major Jacq.*	*кустурица*			*Д. Зрнић*
34.	37.	1621.	*Betula pubescens Ehrh.*	*мљава бреза*			*Д. Зрнић*
35.	38.	1622.	*Melilotus altissimus Thuill.*				*Д. Зрнић*
36.	40.	1515.	*Myosotis sparsiflora Mikan*	*споменак*	5* Nagy folyó.	април 1903.	*Д. Зрнић*
37.	42.	1517.	*Reseda lutea L.*	*резеда*		3. мај 1903.	*Д. Зрнић*
38.	43.	1518.	*Veronika teucrium L.*	*змијина трава*	6* Szerb temp	4. април 1903.	*Д. Зрнић*
39.	44.	1624.	*Dryiopteris filix-mas (L.) Schott.*	*чешљаста папрат*			*Д. Зрнић*

40.	47.	1521.	*Sanguisorba minor Scop.*	*дињица*	8*Régi temetö mellet	2. мај 1903.	*Д. Зрнић*
41.	51.	1525.	*Descurainia sophia (L.) Webb.*	*стрижица*	9* Kaszáló - *ливада*	26. март 1903.	*Д. Зрнић*
42.	52.	1526.	Sedum caespitosum (Cav) DC		9* Kaszáló - *ливада*	26. март 1903.	*Д. Зрнић*
43.	53.	1527.	*Ribes nigrum L.*	*рибизла*	**Városliget *градски гај*	14. апр-ил 1903	*Д. Зрнић*
44.	54.	1627.	*Fragaria moschata Duch.*	*китњача*			*Д. Зрнић*
45.	55.	1628.	*Rhamnus cartharticus L.*				*Д. Зрнић*
46.	56.	1629.	*Lycoperdon perlatum Pers.*				*Д. Зрнић*
47.	57.	1630.	*Salvia verticillata L.*	*трбушац*			*Д. Зрнић*
48.	58.	1631.	*Pinus nigra Arn.*	*бор*			*Д. Зрнић*
49.	59.	1632.	*Triticum durum Desf.*	*тврда пшеница*			*Д. Зрнић*
50.	61.	1634.	*Juncus conglomeratus L.*	*сита грозната*			*Д. Зрнић*
51.	62.	1635.	*Bromus commutatus Schrad*	*класача*			*Д. Зрнић*
52.	63.	1636.	*Vicia grandiflora Scop.*	*граорица*			*Д. Зрнић*
53.	64.	1637.	*Brassica nigra (L.) Koch*	*црна слачица*			*Д. Зрнић*
54.	65.	1638.	*Thymus sp.*	*мајчина душица*			*Д. Зрнић*
55.	66.	1639.	*Agrostemma githago L.*	*куколь*			*Д. Зрнић*
56.	67.	1640.	*Echium altissimum Jacq.*				*Д. Зрнић*

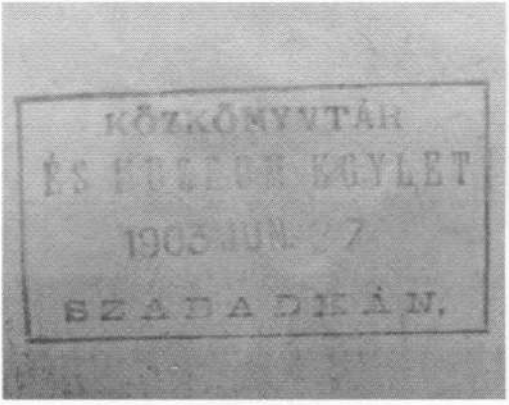
57.	68.	1641.	*Ranunculus aquatilis L.*	*љутић водени*			*Д. Зрнић*
58.	69.	1642.	*Papaver rhoeas L.*	*булка, турчинак*			*Д. Зрнић*
59.	70.	1643.	*Spergula arvensis L.*	*пешчарка*			*Д. Зрнић*
60	71.	1644.	*Achillea sp.*	*хајдучка трава*			*Д. Зрнић*
61	72.	1645.	*Aster alpinus L.*				*Д. Зрнић*
62.	73.	1646.	*Solanum dulcamara L.*	*пасквица*			*Д. Зрнић*
63.	74.	1647.	*Lathyrus palustris L.*	*граор модри*			*Д. Зрнић*
64.	75.	1648.	*Calystegia sepium (L.) R. Br.*	*дивљи ладолеж*			*Д. Зрнић*
65.	76.	1649	*Vicia narbonensis L.*	*велика граорица*			*Д. Зрнић*
66.	77.	1650.	*Rosa canina L.*	*дивља ружа*			*Д. Зрнић*
67.	78.	1651.	*Vicia oroboides Wulf.*				*Д. Зрнић*
68.	79.	1652.	*Solanum tuberosum L.*	*кромпир*			*Д. Зрнић*
69.	30.	1625.	Polipodium vulgare L.	*без биљке*			И. Гурчан
70.	53.	1626.	*Acer platanoides L.*	*млеч*			*Д. Зрнић*
71.	33.	1617.	*Belis perenis L.*	*новчић*			*Д. Зрнић*
72.	35.	1619.	*Symphoricarpus racemosus Mill.*				*Д. Зрнић*
73.	41.	1516.	*Crataegus monogyna Jacq.*	*бели глог*			*Д. Зрнић*

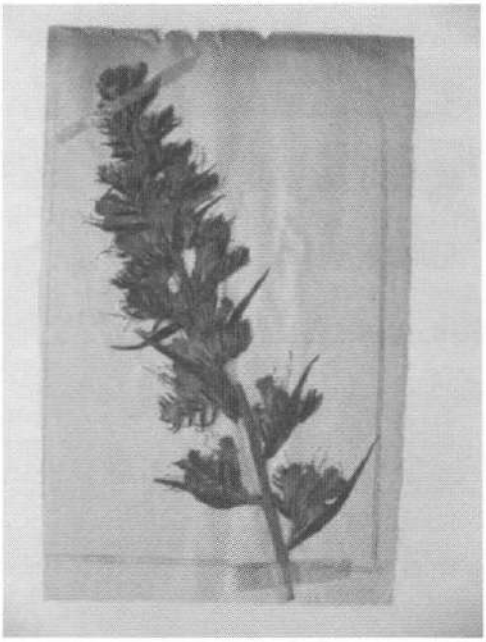
маховина

Из овог низа биљака издвајамо редни број 67. која је заведена у инвентарску књигу под бројем **1651. - Vicia oroboides Wulf.** – коју колектор није детерминисао, али је значајна за историјат музејске збирке. На полеђини овог омота налази се печат димензије 5 x 2,7 см у чијим оквирима пише

KÖZKÖNYVTÁR
ÉS MUZEUMEGYLET
1903 JUN. 27
SZABADKÁN

што нам потврђује да се ова збирка налазила у инвентару Удружења за библиотеку и музеј, дакле од самог почетка музејске делатности, међу збиркама музеја налазила се и природњачка збирка.

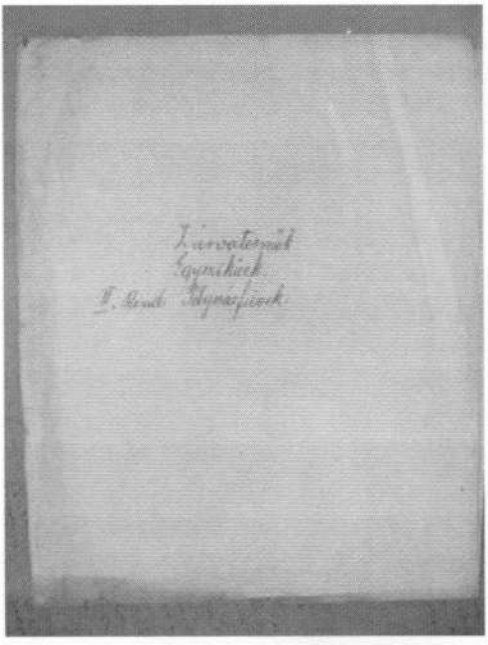
Echium altissimum Jacq.

* Tölgyfás erdő közelebb – *оближња храстова шума*
** Városliget – *градски гај*
*** Háztetőn – *кров куће*
**** Mária T. park – *Марија Т. парк*
5* Nagy folyópartjan – *велика река*
6* Szerb templom – *Српска црква*
7* Nagy kaszáló földön - *велика ливада на земљи*
8* Régi temető mellet - *поред старог гробља*
9* Kaszáló - *ливада*

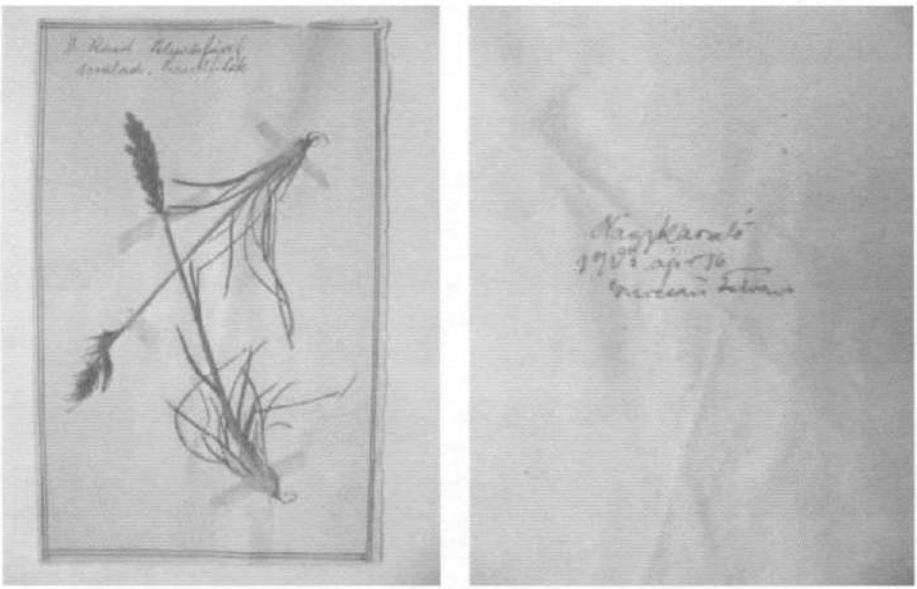
Трећи омот

Пошто I и II омота нема, почињемо са обрадом III омота који је за разлику од претходног далеко сиромашнији. У овом омоту, према колектору, треба да се налазе монокотиледоне скривеносеменице, биљке из II реда трава. Омот данас има само десетак хербаријумских примерака.

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	80.	1653.	*Leontodon antumnalis L.*				*Д. Зрнић*
2.	81.	1654.	*Carex umbrosa Host*	*оштрица*			*Д. Зрнић*
3.	82.	1528.	*Carex praecox Schreb.*	*пролећна оштрица*	*Nagy kaszáló *велика ливада*	2. април 1903	*Д. Зрнић*
4.	83.	1529.	*Phleum phleoides (L.) Simk.*		**Mező пољана	20. април 1903.	*Д. Зрнић*
5.	84.	1530.	*Anthoxanthum odoratum L.*	*мирисавка*	*Nagy kaszáló *велика ливада*	16. април 1903.	*Д. Зрнић*
6.	85.	1531.	*Carex secalina Wahl.*	ражена *оштрица*	***Szegényház *сиротиште*	19. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
7.	86.	1655.	*Bromus mollis L.*	*овсик*			*Д. Зрнић*
8.	87.	1656.	*Bromus tectorum L.*	*власуља*			*Д. Зрнић*

За примерке под колекторским бројем 82, 83, 84 Иштван Гурчан у левом горњем углу пише **II. Rend. Pelyvásfüvek,** а непосредно испод тога **1. család Pázsitfélék** што би значило ред – ***Poales*** трава и прва породица трава – ***Poaceae***, без да је за те примерке одредио врсту. Код колекторског броја 85, у горњем левом углу пише **II. Rend. Pelyvásfüvek** – ***Poales*** и непосредно испод тога **2. család Sásfélék** , значи одређује у истом реду другу породицу шашева – ***Cyperaceae***. За исти примерак у левом доњем углу пише **Sás** и испод тога одређен је род Carex.

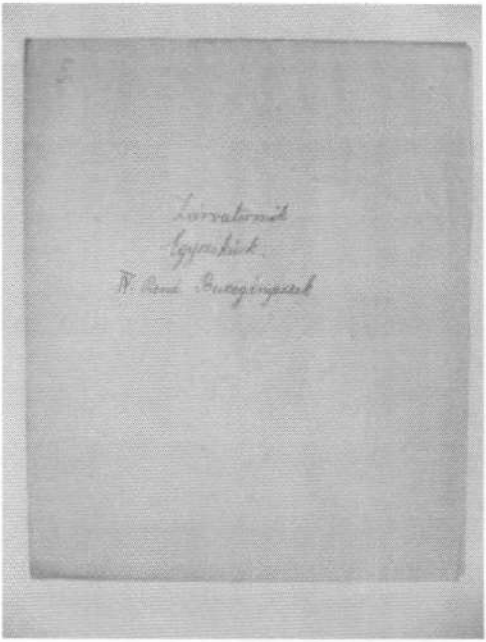

Carex praecox Schreb.

* Nagy kaszáló - *велики ливада*
**Mező - *пољана*
***Szegényház - *сиротиште*

Пети омот

Овај омот је без и једног примерка, а на њему стоје један испод другог називи:

Zárvatermők, - ***Angiospermae***
Egyszikűek – *Monocotyledoneae*
IV. Rend. Buzogányassak

Ово би требало да значи да су се ту налазиле биљке из групе скривеносеменица (***Angiospermae***), монокотиледоне (***Monocotyledoneae***) биљке IV реда. Како сада у овом омоту нема ни једне биљке не можемо знати да ли су оне заиста и припадале овом реду.

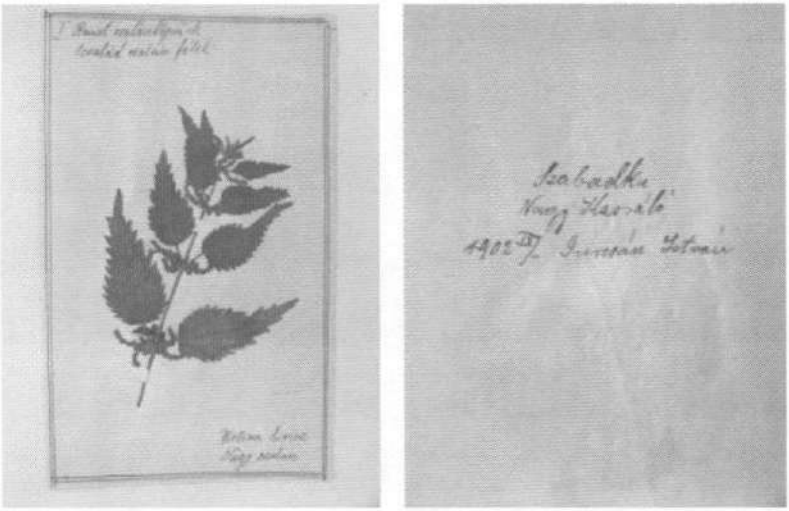
Шести омот

На шестом омоту, исто као и на претходним омотима стоји једно испод другог наведено:

Zárvatermők, - ***Angiospermae***
Kétszikűek, - ***Dicotyledoneae***
Sziromtalanok – *Apetalae*
I. Rend. Csalánvirágúek – *Urticales*

Ово нам говори да ћемо ту видети скривеносемене (***Angiospermae***), биљке са два котиледона (***Dicotyledoneae***) које припадају субкласи – ***Apetalae*** и **I** реду ***Urticales*** - коприва.

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	88.	1532.	*Urtica dioica L.*	Nagy csalan *коприва*	*Nagy kaszáló *велика ливада*	септем-бар 1902.	И. Гурчан
2.	89.	1533.	Ulmus campestris L.	Meri Szilfa *брест*	** Városliget *градски гај*	14. април. 1903.	И. Гурчан
3.	90.	1658.	*Morus nigra* L.	*црни дуд*			*Д. Зрнић*

Urtica dioica L.

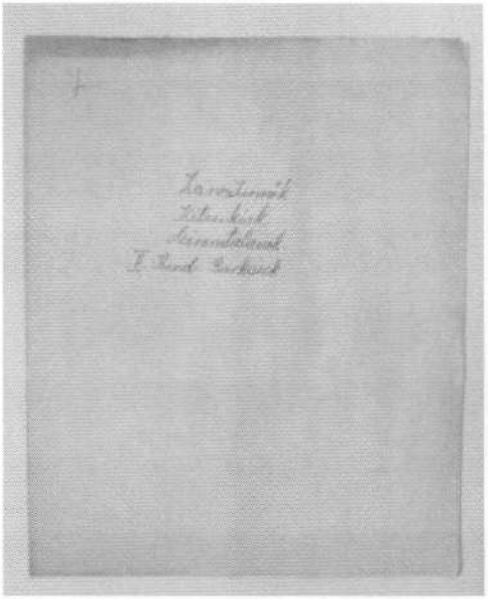
Предмет заведен под инвентарским бројем 1533. на свом омоту у горњем левом углу има исписано A. **osztály. Sziromtalanok – *Apetalae* –** субкласа, а припада сада реду **I Rend. Csalanfélék** који данас представља фамилију ***Urticaceae*,** што је свакако грешка јер се ради о реду ***Urticales*,** а припада фамилији **(3 család. Szilfálák) – *Ulmaceae***, док у доњем десном углу стоји **Meri Szilfa** а испод тога **Ulmus campestra.**

*Nagy kaszáló – *велика ливада*
** Városliget - *градски гај*

Седми омот

Према подацима који се налазе на овом омоту, пошто иду један за другим како их је сакупљач груписао, види се да се Иштван Гурчан придржавао таксономског редоследа прикупљених врста. Тако на овом омоту стоји:

Zárvatermők, – *Angiospermae*
Kétszikűek, – *Dicotyledoneae*
Sziromtalanok – *Apetalae*
II. Rend. Barkásak – *Amentiflorae*

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	91.	1658.	Juglans regia L.	Közönséges dió *орах*			И. Гурчан
2.	92.	1659.	*Ulmus glabra* Mill.	*брест*			*Д. Зрнић*
3.	93.	1534.	Populus tremula L.	Rozgó nyárfa *трепетљика*	* Városliget *- градски гај*	2. април 1903.	И. Гурчан
4.	94.	1535.	Populus nigra L.	*црна топола*	* Városliget *- градски гај*	2. април 1903.	И. Гурчан
5.	95.	1536.	Salix caprea L.	*врба*		4. април 1903.	И. Гурчан
6.	96.	1537.	Salix viminalis L.	*кошараста врба*	** Folyó utca *данас Цара Душана*	4. април 1903.	И. Гурчан

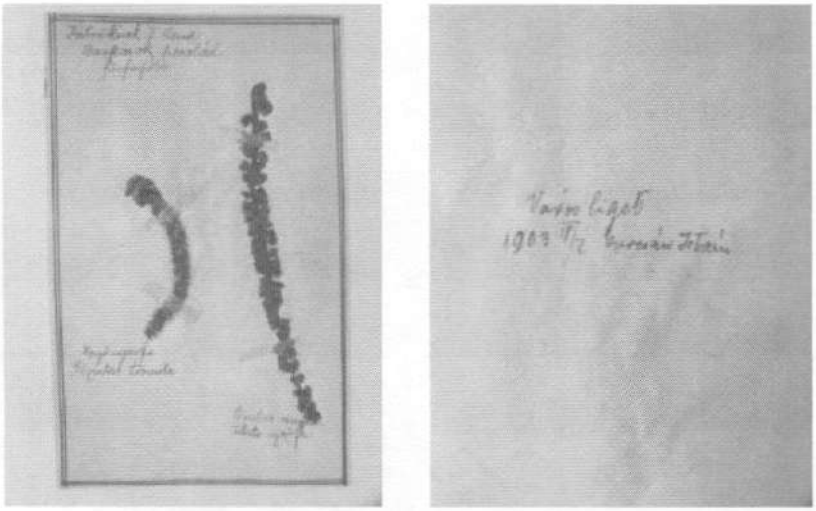
7.	97.	1538.	Populus nigra L.	*црна топола*	* Városliget - *градски гај*	14. април 1903.	И. Гурчан

Омот инвентарског броја 1658. у левом горњем има исписано:

II. Barkásak – *Amentiflorae*
2. család. Diófafélék - *Juglandaceae*

а у десном доњем углу **Közönséges dió,** а испод тога **Juglans regia**

Редни бројеви 3. и 4. налазе се на истом омоту и то су само ресе наведених биљака. Овакав начин излагања на једном омоту може једино да се тумачи као поређење и лакше разликовање ових врста према ресама. У горњем левом углу смештен је натпис:

Populus tremula L. и Populus nigra L.

Kétszikűek, – *Dicotyledoneae*
II. Rend Barkások – *Amentiflorae*
1 család. fűzfafélék – *Salicaceae*

док лево доле испод једне ресе пише **Rezgő nyárfa,** а непосредно испод тога латински назив **Populus tremula**, али са нагласком на прво „О“ што показује да је Иштван Гурчан у неким случајевима и латинске називе писао мађарским правописом, који му је самим тим што му је био матерњи језик, био лакши од латинског.

Према натпису у левом горњем углу биљка под инвентарским бројем 1536. припада истим таксономским групама као и претходна два броја, а у доњем десном углу стоји **Kecskefűz** и испод тога латински назив **Salix caprea.**

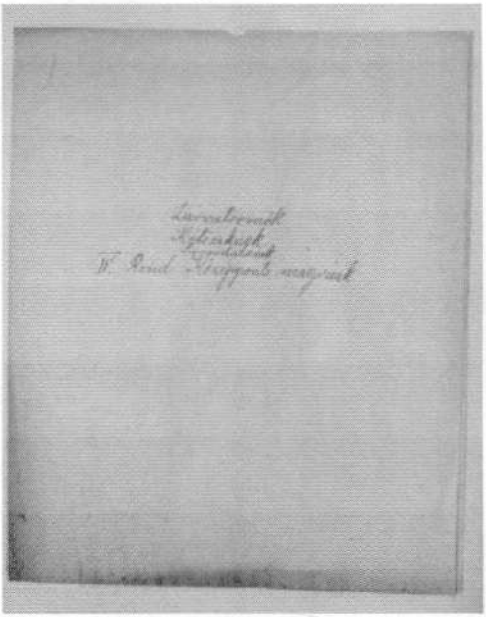
Према подацима са омота биљке заведене под инвентарским бројем 1537. види се да је Иштван Гурчан неколико пута проверавао своју детерминацију, а како је одмах писао на омот, претходну одредбу је морао превући. Ове промене вероватно настају после консултација са професором у гимназији. У десном доњем углу сада стоји **Kosárfonófűz** и испод тога **Salix viminalis**, док оно што је раније било написано не можемо да прочитамо.

* Városliget - *градски гај*
** Folyó utca - *данас Цара Душана*

Девети омот

Девети омот је као и сви његови претходници веома сиромашан бројем препарата. На првој страни наведене су таксономске групе којима препарати припадају на истоветан начин као и код других омота:

Zárvatermők, – *Angiospermae*
Kétszikűek, – *Dicotyledoneae*
Sziromtalanok – *Apetalae*
IV. Rend. Középponti magvúak– *Caryophyllales*

што значи да су ови препарати из групе скривеносемених дикотиледоних биљака које су у субкласи ***Apetalae*** и како сакупљач наводи **IV** реду, који данас према важећој литератури 12. ред – ***Caryophyllales***.

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	98.	1660.	*Rumex acetosa L.*	*кисељак мали*			*Д. Зрнић*
2.	99.	1539.	*Rumex scutatus L.*	*кисељак*			*Д. Зрнић*
3.	100.	1540.	Spinacea oleracea L.	шпанат		април 1903.	И. Гурчан

За врсту под инвентарским бројем 1540. аутор збирке даје и фамилију у левом горњем углу где стоји:

IV. Rend. Közénpponti magvúak – *Caryophyllales*
2. család Libatopfélék - *Chenopodiaceae*

Једанаести омот

Сакупљач овог хербаријума наставља са својим једнообразним приказивањем збирке па тако на овом омоту наводи:

Zárvatermők, - *Angiospermae*
Kétszikűek, - *Dicotyledoneae*
6. Szabadszirmúak - *Choripetalae*
I. Rend. Sokterműsök - *Ranunculales*

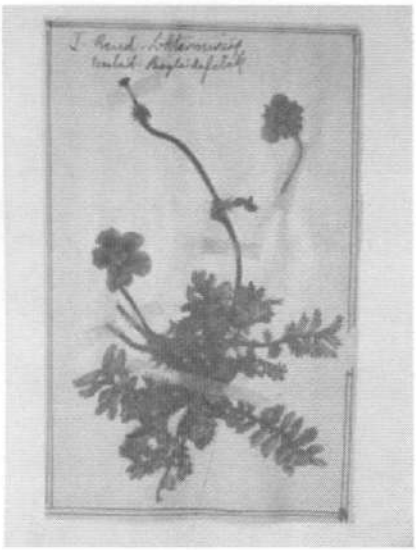
што су заправо биљке из реда ***Ranunculales***.

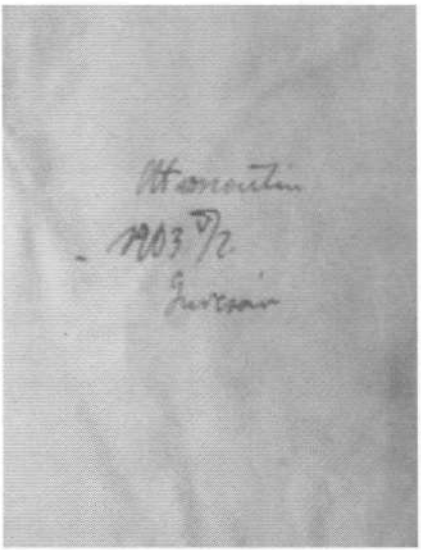
ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	101.	1661.	*Ranunculus arvensis L.*	*љутић*			*Д. Зрнић*
2.	102.	1662.	*Ranunculus polyanthemus L.*	*јаспра цветана*			*Д. Зрнић*
3.	103.	1541.	Ranunculus ficaria L. *Ficaria verna Huds.*	Lalata boglárka *ледењак*	* Városliget - *градски гај*	21. март 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
4.	104.	1542.	Delphinium consolida *Consolida regalis S. F. Gray*	*жаворњак*	** Szabadka Kertünböll	март 1902.	И. Гурчан *Д. Зрнић*

5.	105.	1543.	*Potentilla anserina L.*	*стежа*	***Útmentén *поред пута*	2. мај 1903.	*Д. Зрнић*
6.	106.	1544.	*Potentilla arenaria Barkh.*	*стежа*	****Szabadka Vágóhid tájan	17. март 1903.	*Д. Зрнић*
7.	107.	1545.	Ranunculus acer L.	*љутић*	******Kaszáló *ливада*	19. април 1903.	И. Гурчан
8.	108.	1546.	Caltha palustris L.	*жутеница, копитац*	*****Sze-gényház *- сиротиште*	19. април	И. Гурчан
9.	109.	1547.	Caltha palustris L.	*жутеница, копитац*			И. Гурчан

За **Ranunculus ficaria** сакупљач је одредио фамилију као **1. csalad. Boglárkafélék** – ***Ranunculaceae*** или љутићи. Како је у овом омоту већина биљака из фамилије – ***Ranunculaceae***, слободна сам закључити да су два примерка стеже, ***Potentilla anserina L.*** и ***Potentilla arenaria Barkh***, за које је аутор збирке одредио ред и фамилију у горњем левом углу али без врсте, погрешно детерминисано, или је грешка настала због недостатка литературе. За ове примерке Иштван Гурчан даје **I. Rend. Soktermőzök** – ***Ranunculales*** и **1. csalad. Boglárkafélék** – ***Ranunculaceae,*** а оне никако не припадају овде него припадају реду ***Rosales*** и фамилији ***Rosaceae***.

* Városliget - *градски гај*
** Szabadka Kertünkből - *у башти Суботица*
***Útmentén - *поред пута*
**** Szabadka Vágóhíd táján – *Суботица, у околини кланице*
*****Szegényház megett - *иза сиротишта*
******Kaszáló - *ливада*

Potentilla anserina L.

Дванаести омот

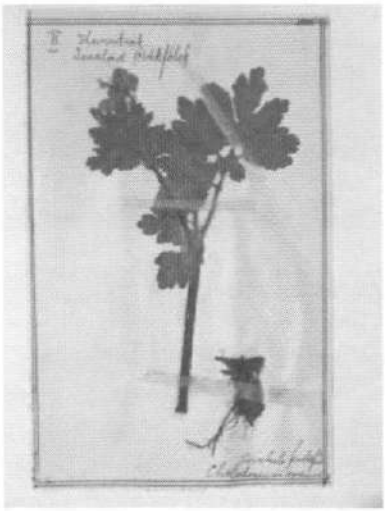
По већ утврђеном правилу на овом омоту имамо назначене више таксономске групе:

Zárvatermők, – *Angiospermae*
Kétszikűek, – *Dicotyledoneae*
Szabadszirmúak – *Choripetalae*
II. Rend. Keresztesek – *Brassicaceae*

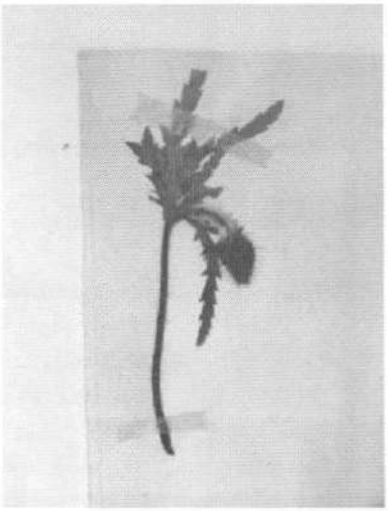
Овом систематизацијом субкласа **Szabadszirmúak – *Choripetalae*** обухвата као **II. Rend. Keresztesek.** Сам израз **Keresztesek** значи фамилију ***Brassicaceae***.

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	110.	1548.	Brasica oleacea capita L.			26. април 1903.	И. Гурчан
2.	111.	1549.	*Diplotaxis tenuifolia (Jusl.) DC.*	*дивља салата*	***Sándor kezdetén	1902.	*Д. Зрнић*
3.	112.	1550.	Cheiranthus cheiri L.	*шебој*		26. април 1903.	И. Гурчан

4.	113.	1551.	Capsella bursa-pastoris (L.) Medik	*хоћу – нећу*	****Nagy Kaszáló	2. април 1903.	И. Гурчан
5.	114.	1552.	Sinapis arvensis L.	*горушица*	* Nagy folyó	31. март 1903.	И. Гурчан
6.	115.	1553.	Chelidonium *Chelidonium majus L.*	*росопар, руса*	5*Város-liget *градски гај*	22. март 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
7.	116.	1663.	*Armoracia macrocarpa (Wildst. et Kit) Kit*				*Д. Зрнић*
8.	117.	1554.	*Adonis flammea Jacq*	*булка, паликућа*	** 3 számú	3. април 1903.	*Д. Зрнић*
9.	118.	1664.	*Papaver rhoeas L*	*булка, турчинак*			*Д. Зрнић*

Chelidonium (*Chelidonium majus L.)*

Papaver rhoeas L

За биљку са инв. бр. 1553. сакупљач је у горњем левом углу дао фамилију као **2. család Mákfélék** – ***Papaveraceae*** која припада **II** реду **- II. Rend. Keresztesek** што сам већ претходно констатовала да значи фамилију ***Brassicaceae,*** а то свакако није тачно, него ова фамилија а самим тим и биљка припада реду ***Papaverales*** и фамилији ***Papaveraceae,*** дакле констатујемо као пропуст у детерминацији. Пропуст потврђује сам аутор већ код инв. бр. 1549 где у левом горњем углу наводи и за ред и за фамилију исти назив и каже **II. Rend. Keresztesek** и **1. család Keresztesek.** Данас знамо да фамилија ***Brassicaceae*** припада реду ***Capparidales.***

* Nagy folyó partyán a kaszáló mellett – *на обали велике реке поред ливаде*

** 3 szamú őrhaz Régitemető mellett – *гробљанска кућа бр. 3*

***Sándor kerdelén – *Шандор, у башти*

****Nagy Kaszáló – *велики ливада*

5*Városliget - *градски гај*

ТРИНАЕСТИ ОМОТ

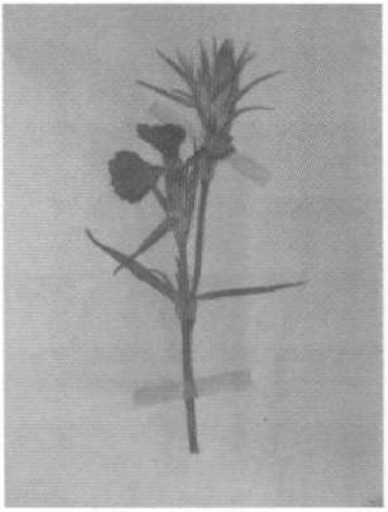
Тринаести омот обухвата:

Zárvaterműk, – *Angiospermae*
Kétszikűek, – *Dicotyledoneae*
Szabadszirmúak – *Choripetalae*

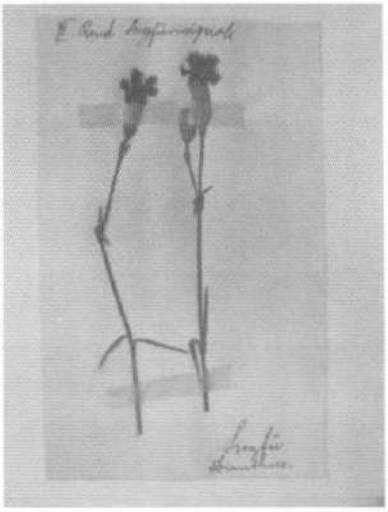
и III ред ***Caryophylales* (III. Rend. Szegfűvirágúak)**

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	119.	1555.	Lychnis vespertina	Feher mécs-virág	*Régi temető mellett	2. мај 1903.	И. Гурчан
2. .	120.	1556.	Lychnis diurna *Silene armeria L.*	Piros mécs-virág *прилепак*			И. Гурчан *Д. Зрнић*
3.	122.	1666.	*Dianthus callizonus Schott*				*Д. Зрнић*
4.	123.	1557.	Dianthus sp *Dianthus superbus L.*	Szegfü *ибришим кара.*			И. Гурчан *Д. Зрнић*

За овај омот констатујемо адекватно детерминисање реда и фамилије, иако аутор ове податке наводи само код биљке под колекторским бројем 119.

Dianthus callizonus Schott

Dianthus sp (*Dianthus superbus L.*)

*Régi temető mellett – *поред старог гробља*

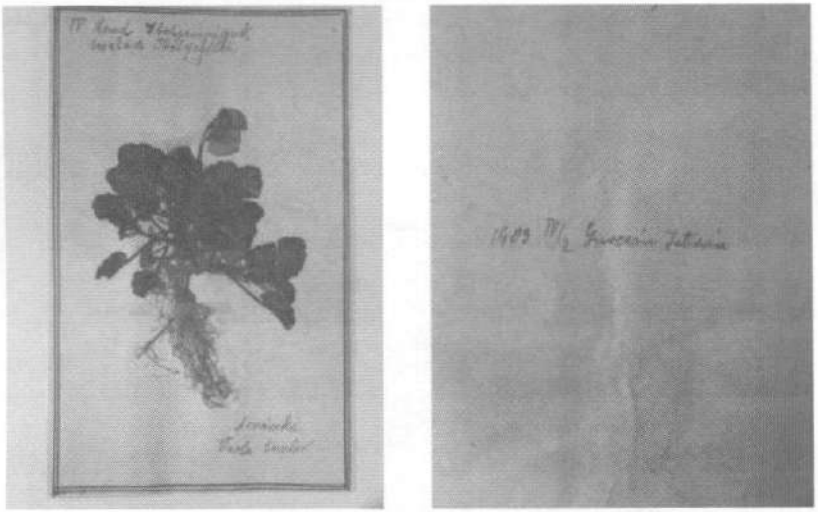
Четрнаести омот

Четрнаести омот обрађује:

Zárvatermők, – *Angiospermae*
Kétszikűek, – *Dicotyledoneae*
Szabadszirmúak – *Choripetalae*

и **IV rend. Ibolyavirágúak** односно љубичице (***Violales***), са само две врсте у омоту.

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	124.	1558.	Viola tricolor L.	árvácska *дан и ноћ*		2. април 1903.	И. Гурчан
2.	125.	1559.	Viola odorata L.	Illatos ibolya		17. март 1903.	И. Гурчан

Viola tricolor L.

Код обадве врсте које сачињавају овај омот, аутор збирке наводи у десном горњем углу ред и фамилију и то **IV rend. Ibolyavirágúak – *Violales*** и **Család Ibolyafélék - *Violaceae*** што је потпуно адекватна детерминација.

Петнаести омот

Овим омотом обухваћена је фамилија ***Malvaceae*** са само једним родом **(Malva)** и једном врстом. Сакупљач овде одређује само **V. Rend. Mályvavirágúak – *Malvales*** што је и данашњом номенклатуром ред док фамилију није одредио.

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	126.	1560.	Malva silvestris L.	Erdei mályva *слез*	Szabadka *Суботица*	1902.	И. Гурчан

Седамнаести омот

Овим омотом обрађене су биљке које систематским редом припадају:

Zárvatermők, - *Angiospermae*
Kétszikűek, - *Dicotyledoneae*
Szabadszirmúak – *Choripetalae*

и то **VII. Rend. Szappanfélék,** што овако написано, према Soó-у је 24. породица ***Sapindaceae*** која обухвата само једну врсту, док сам омот има две врсте.

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	127.	1561.	*Acer negundo L.*	Szárnyas júhar *негундо*		2. април 1903.	*Д. Зрнић*
2.	128.	1563.	Aeculus hippocastanum L.	Vadgeszte-nyefa *кестен*			И. Гурчан

Acer negundo L.

На самом омоту биљке са инв. бр. 1561. у левом горњем углу пише **VII. Rend. Szappanfélék,** премда овако написан ред уствари данас значи фамилију. Морамо напоменути да ако је аутор мислио заиста на ред, онда је реч о реду ***Sapindales*** и тада је према данас доступној мађарској литератури требало да стоји ***Szappanfavirágúak.*** Испод тако написаног реда код истог броја стоји фамилија **család Juharfélék** – фамилија ***Aceraceae***, а то је према Soó-у 22. фамилија.

За инв. бр. 1563. Иштван Гурчан каже да је то у **VII. Rend. Szappanfélék** - ***Sapindales*** друга фамилифа (**2. család. Vadgesztenyefélék**) што је према Soó-у 13. фамилија ***Hippocastanaceae.***

Деветнаести омот

Деветнаести омот обрађује, како на корицама стоји, **IX. Rend. Háromfejűek** који у вишим таксономским категоријама припада субкласи **Szabadszirmúak – *Choripetalae*** па даље **Kétszikűek – *Dicotyledoneae*** и као највишој таксономској јединици **Zárvatermők - *Angiospermae.***

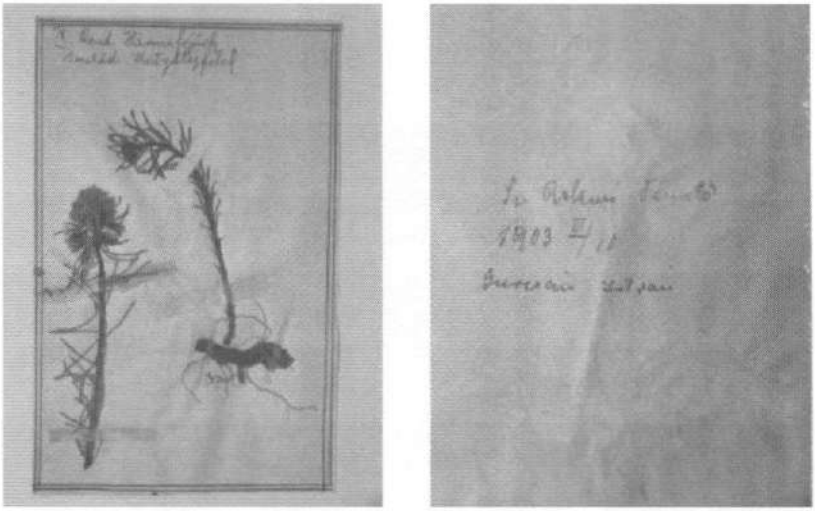
ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	129.	1562.	Buxus sempervirens L.	Télizöld *шимшир*	*Szerb temető *српска црква*	2. март 1903.	И. Гурчан
2.	130.	1564.	*Euphorbia cyparissias L.*	*усколисна млечика*	**Szt. Rokusi temető	16. март 1903.	*Д. Зрнић*
3.	131.	1565.	Euphorbia helioscopia L.	Napraforgó eblej	***Szabadka Sz. Gyö. temető	17. март 1903.	И. Гурчан

Инвентарски број 1562. у левом горњем углу даје податак о фамилији и каже да се ради о **2. család. Puszpángfélek** што је према Soó-у 45 фамилија ***Buxaceae*** са само једном врстом коју Иштван Гурчан и даје у свом хербаријум.

На омотима врста под инв. бр. 1564 и 1565 у левом горњем углу пише да припадају **IX. Rend.** [illegible] и фамилији ***Euphorbiaceae*** **(1. család. Kutyatejfélék)**. Како је аутор збирке правилно одредио фамилије код сва три предмета слободна сам дати назив реда на мађарском према данас доступној литератури чиме се констатује пропуст аутора који је могао настати из више разлога, а које данас не можемо утврдити. Дакле, поменути ред према данашњој литератури на мађарском био би **Kutyatej-virágúak** – ред ***Euforbiales.***

Из табеларног приказа види се да врсту под инв. бр. 1564. није детерминисао.

*Szerb temető – *српско гробље*
**Szt. . Rokusi temető – *данас Керско гробље*
***Szabadka Szt. Györgyi temető – *данас Сенћанско гробље*

Euphorbia cyparissias L.

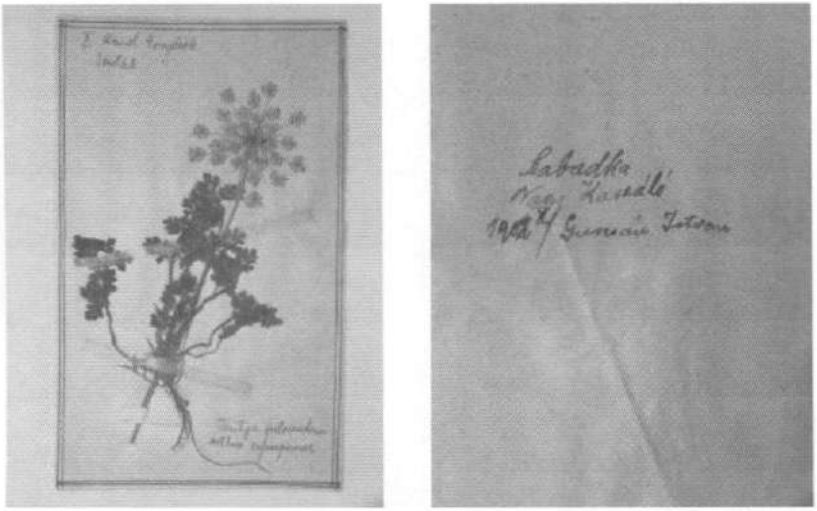
Двадесети омот

Овај омот има само један примерак који према Иштвану Гурчану припада

X Rend. Ernyősök - што је фамилија ***Apiaceae*** а према аутору припадају следећим вишим таксономским групама и то:

Zárvatermők, - *Angiospermae*
Kétszikűek, - *Dicotyledoneae*
Szabadszirmúak – *Choripetalae*
X Rend. Ernyősök – *Apiaceae*

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	132.	1566.	Aethusa cynapium L.	Kutya petrezse-lem	* Szabadka	окто-бар 1902.	И. Гурчан

Aethusa cynapium L.

Код овог примерка имамо сличну ситуацију као и у неким ранијим случајевима, где аутор збирке даје ред на мађарском језику што данас запрево представља фамилију. Како на омоту самог предмета као јединог примерка двадесетог омота у левом горњем углу даке податак и за ред и за фамилију и означава као да је то једнако и сада наводим, према данашњој мађарској литератури, како би то требало да буде. За ред **Ernyősvirágzatúak – *Umbelliflorae*** и фамилија **Ernyősök (zellerfélék) – *Apiaceae.***

* Szabadka Nagy Kaszáló – *Суботица, велики ливада*

Двадесетпрви омот

Двадесетпрви омот обухвата предмете који су према Иштвану Гурчану, представници **XI. Rend. Kőtörőfű-virágúak - *Saxifragales,*** мада он то пише **Kőtörőkevirágúak - *Sempervivum*** што је, ако се зна да му то није матерњи језик, вероватно само грешка у писању. У вишим таксономским групама овај омот припада према аутору овако:

Zárvatermők, - *Angiospermae*
Kétszikűek, - *Dicotyledoneae*
Szabadszirmúak – *Choripetalae*

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	133.	1567.	Ribes Grossularia L.	Egres (Piszke) *огрозд*		14. април 1903.	И. Гурчан
2.	134.	1568.	Ribesaceae rubrum *(Ribes petraeum Wulf.)*	ribozke *рибизла камењ.*		14. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
3.	135.	1659.	Sempervivum tectorum L.	Kővi rózsa *чуваркућа*			И. Гурчан
4.	190.	1991.	Taraxacum oficinale L.	gyermek-láncfű *маслачак*	*Nagy Kaszáló	2. април 1903.	И. Гурчан
5.	191.	1662.	*Crataegus nigra W. et K.*	*црни глог*	M. T. Park		*Д. Зрнић*
6.	192.	1663.	*Rosa dumetorum Thmill.*		M. T. Park		*Д. Зрнић*
7.	193.	1664.	Cydonia vulgaris Pers. *Cydonia oblonga Mill.*	Birsalmá *дуња*		2. мај 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
8.	194.	1665.	Prunus cerasus L.	Megyfa – *вишња*		26. април 1903.	И. Гурчан
9.	195.	1666.	Crategus oxyacantha L.	Galagonya *црвени глог*	** Város-liget *градски гај*	14. април 1903.	И. Гурчан

За редне бројеве 1. и 2. сакупљач одређује фамилију као **1. család. Ribizkefélék** – ***Grossulariaceae,*** једнообразно као и до сада податак се налази у левом горњем углу, а ова фамилија према номенклатури Флоре Србије припада реду ***Cunoniales***.

За редни број 3. наводи другу фамилију и то као **2. család. Pazsgafélék** а она је представник фамилије ***Crassulaceae*** и реду ***Saxifragales***

За редни број 4. даје ред **VIII. Rend. Csoportosviráguak** и фамилију **1. család. Fészkesek** – ***Asteraceae*** која према новијој литератури припада реду **Fészkesvirágzatúak** – ***Asterales.***

За редни број 5. одређен је само род **XII. Rózsavirágúak** – ***Rosales*** а све остало је за аутора збирке тада било непознаница. Данас је то биљка која спада у фамилију – ***Malaceae.*** Следећи редни број 6. већ има одређен и ред **XII. Rend. Rózsavirágúak** – ***Rosales*** и фамилију **1. család Rózsafélék** – ***Rosaceae*** што је за ова два препарата и тачно.

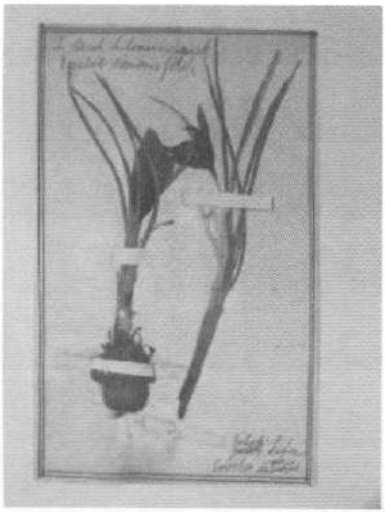
Следећи предмет припада реду **XII. Rend. Rózsavirágúak** – ***Rosales*** и фамилији **2. család. Almafafélék *(Almafélék)*** – ***Malaceae*** што је адекватно данашњој номенклатури. Биљка под колекторским бројем 194.

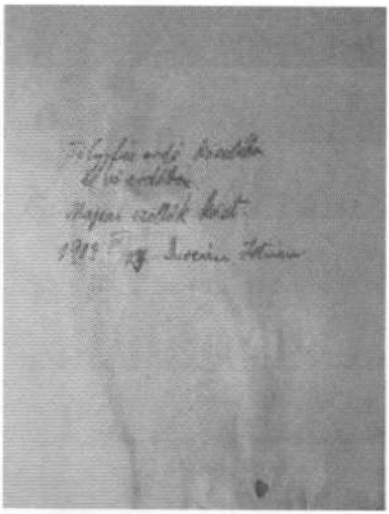
одређена је да припада истом реду и фамилији као и претходна мада она данас припада фамилији – ***Amygdalaceae,*** већ код последњег примерка овог омота детерминација потпуно одговара данашњој номенклатури.

*Nagy Kaszáló – *велика ливада*
** Városliget - *градски гај*

Двадесетдруги омот

Има велики број предмета које аутор сврстава у **XII. Rend. Rózsavirágúak** – ***Rosales,*** а што се тиче виших таксономских категорија представљају следеће таксономске групе:

Crocus vernus Miller (*Crocus moesiacus Ker-Gawl.*

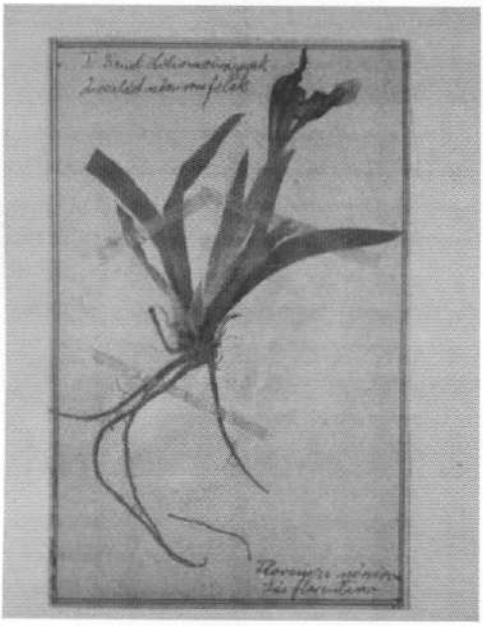
Zárvaterműk, - *Angiospermae*
Kétszikűek, - *Dicotyledoneae*
Szabadszirmúak – *Choripetalae*

ред. бр.	кол бр.	инв. бр.	латински назив	народни назив	локалитет	датум	одредио
1.	136.	1660.	*Polygonatum multiflorum (L.)All*	*покосница*			*Д. Зрнић*

2.	137.	1569.	Iris florentina *Iris pumila L.*	Florenczi nőszva *ниска перуника*		2. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
3.	138.	1570.	Fritillaria imperialis L. *Fritillaria meleagris L.*	császár korona *кошутица*		3. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
4.	139.	1571.	Fritillaria imperialis L. *Fritillaria meleagris L.*	császár korona *кошутица*		3. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
5.	140.	1572.	Crocus vernus Miller *Crocus moesiacus Ker-Gawl.*	valádi Sáfrán *каћун жути*	*Majsai szöllők közt.	23. март 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
6.	141.	1573.	Convallaria majalis L.	Májusi gyögyvirag			И. Гурчан
7.	142.	1574.	*Gagea pratensis (Pers.)Dum.*	*тролучац ливадски*	**Szabadka Szt.	13. март 1903.	*Д. Зрнић*
8.	143.	1575.	*Muscari racemosum (L.) Lam. et DC*	Kigyóhagyma *пресличица*	***Városliget *Градски гај*	2. април 1903.	*Д. Зрнић*
9.	144.	1576.	Hyacinthus orientalis L.	Jáczint *зумбул*		2. април 1903.	И. Гурчан
10.	145.	1577.	*Gagea arvensis (Pers.)Dum.*	Madartej *балушка*	***Városliget *Градски гај*	22. март 1903.	*Д. Зрнић*
11.	146.	1578.	Narcissus poëticus L.	Fehér Narczis *бели нарцис*		4. април 1903.	И. Гурчан
12.	147.	1579.	Thuja orientalis *Thuja occidentalis L.*	*туја*	****Mária T. park	4. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
13.	148.	1580.	*Equisetum arvene L.*	*раставић*	***Városliget *Градски гај*	19. april 1903.	*Д. Зрнић*
14.	149.	1581.	Cupressus sempervirens L.	*чемпрес*		22. март 1903.	И. Гурчан
15.	150.	1582.	Geranium robertianum L.	Bűdör golyaos	**Szabadka SZ	14. април 1903.	И. Гурчан
16.	151.	1583.	Vicia sativa L.	Rétibükköny *крмна грахорица*	***Városliget *Градски гај*	3. мај 1903.	И. Гурчан
17.	152.	1668.	*Medicago polymorpha L.*	*говеђа детелина*			*Д. Зрнић*
18.	153.	1584.	Robinia pseudo-acacia L.	fehér akácz багрем			И. Гурчан

19.	154.	1585.	Cytisus laburnum L	Zanót *багрем*	Park парк		И. Гурчан
20.	155.	1586.	Cytisus laburnum L *Robinia pseudo-acacia L.*	Zanót *багрем*	****Mária T. park	2. маја. 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
21.	156.	1587.	Lotus corniculatus L.	Szarvas kerep *звездан*	5*Szabadka Szt. Rókusi	април 1902.	И. Гурчан
22.	157.	1588.	Myosotis *Lithospermum purpureo-coeruleum L.*	Nefelejcs *руменьак*		26. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
23.	158.	1589.	Pulmonaria officinalis L. *Pulmonaria mollissima Kern*	Pettyegetett tüdőfü *великданче*	6*Régi temető körcltle	14. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
24.	159.	1590.	Myosotis *Glechoma hederacea L.*	Nefejts *добричица*	**Szabadka Szt.	13. април 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
25.	160.	1591.	Convolvulus arvensis L.	Kís folyóka *попонац*	7*Szab. Nagy Kaszáló	октобар 1902.	И. Гурчан
26.	161.	1592.	Lycium barbarum L. *Lycium halimifolium Mill.*	*жива ограда*	***Város-liget Градски гај	22. март 1903.	И. Гурчан *Д. Зрнић*
27.	162	1593.	*Onosma arenarium W et K*	*оџуђак*	9*Merő	15. април 1903.	*Д. Зрнић*
28.	163.	1594.	*Lonicera tatarica L.*		Park *парк*	4. април 1903	*Д. Зрнић*
29.	164.	1595.	*Ribes aureum Pursh*			22. март 1903.	*Д. Зрнић*
30.	165.	1669.	*Salvia austriaca Jacq.*	*памук трава*			*Д. Зрнић*
31.	166.	1596.	Lamium purgureum L	Piros hott-csalán	7*Szab. Nagy Kaszáló	јул 1902.	И. Гурчан
32.	167.	1597.	Lamium purpureum L.	Piros hatt-csalán	7*Szab. Nagy Kaszáló	4. април 1903.	И. Гурчан
33.	168.	1670	*Sorbus torminalis (L.)Cra.*	*брекиња*			*Д. Зрнић*
34.	169.	1598.	Syringa vulgaris L.	*јоргован*		3. мај 1903.	И. Гурчан
35.	170.	1599.	Syringa vulgaris L.	*јоргован*			И. Гурчан

36.	171.	1600.	Achillea millefolium L.	Ezerfllangú egérfark *хајдучка трава*	7*Szab. Nady Kaszáló	2. октобар 1902.	И. Гурчан
37.	172.	1601.	Bellis perenis L.	százszorszép	***Város-liget *Градски гај*	14. април 1903.	И. Гурчан
38.	173.	1671.	*Rosa canina L.*	*дивља ружа*			*Д. Зрнић*
39.	174.	1672.	Centaurea cyanus L.	*разничак*			*Д. Зрнић*
40.	176.	1674.	*Leucanthemum vulgare Lam.*	*воловско око*			*Д. Зрнић*
41.	177.	1675.	*Rhinanthus rumelicus Velen*	*шушкавац*			*Д. Зрнић*
42.	178.	1676.	*Plantagp media L.*	*боквица*			*Д. Зрнић*
43.	179.	1677.	*Salvia nemorosa L.*	*жалфија*			*Д. Зрнић*
44.	180.	1678.	*Cynoglossum officinale L.*	*мишинац*			*Д. Зрнић*
45.	181.	1679.	*Trifolium repens L.*	*бела детелина*			*Д. Зрнић*
46.	182.	1680.	*Medicago sativa L.*	*луцерка*			
47.	183.	1681.	*Chamaecytusus hirsutus (L.) Link.*	*зановет руњави*			*Д. Зрнић*
48.	184.	1682.	*Trifolium fragiferum L.*	*детелина беличаста*			*Д. Зрнић*
49.	185.	1683.	*Vicia incana Gouan*				*Д. Зрнић*
50.	186.	1684.	*Trifolia medium Huds.*				*Д. Зрнић*
51.	188.	1686.	*Trifolium hybridum L.*	*шведска детелина*			*Д. Зрнић*
52.	189.	1602.	Matricaria chamomilla L.	Kamilla	6*Régi temető	2. мај 1903.	И. Гурчан

Iris florentina (*Iris pumila L.)*

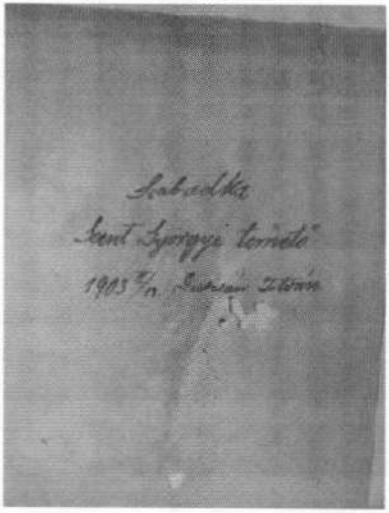
Пратећи податке које сакупљач даје у левом горњем углу, можемо констатовати да овај омот обухвата више редова. Наведени редови нису по систематском реду што може да значи да је хербаријум раније неко прегледао и пореметио редослед који је успоставио сам сакупљач. Сагледавањем комплетног материјала у овом омоту видимо да су обрађени следећи редови и у оквиру њих одређене фамилије:

I. Rend Liliomviráguak - *Liliales*
овим редом обухвата три фамилије
које наводи као
1. család Lilíomfélék – *Liliaceae*
2. család Nőszíromfélék - *Iridaceae*
3. család Narciszfélé

затим обрађује

III. Rend. Csővesviráguak – *Tubiliflorae* - субфамилија
1. Család. Burgonyafélék – *Solanaceae*
3. Család. Folyókafélék –
4. Család. Érdeslevelűek – *Boraginaceae*

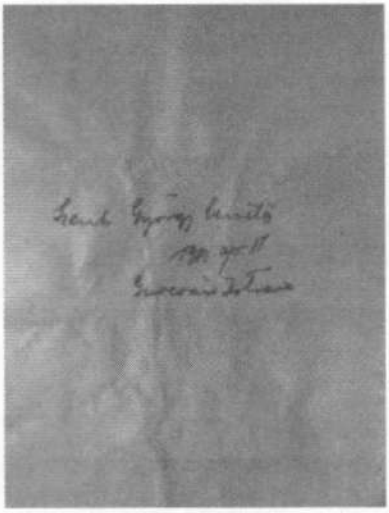
Myosotis (*Lithospermum purpureo-coeruleum L.)*

IV. Rend. Ajakosvirágúak – *Lamiaceae*
1. Család.
ово је код инв. бр. 1596. али не каже која је то фамилија

2. Család. Tátogatók – *Scrofulariaceae*

V. Rend. Ladrottbimósak
1. Család. Olajfafélék – *Oleaceae*

Geranium robertianum L.

VI Rend. Golyaszvirágúak *(Gólyaorrtermésűek) - Geraniales*

VIII. Rend. Csoportos virágúak
1. Család Fészekesek - *Compositae*
1. Család C) Lugarasvirágúak

XII. Rend. Rózsavirágúak - *Rosacae*

XIII. Rend. Hüvelysek – *Fabaceae*
1. Család. Vitorlárvirágúak

Ови редови и фамилије обухватају већи број примерака мада има и оних за које колектор не даје никакве податке. Ово потврђује да је Иштван

Гурчан само препознавао биљку у оквиру неке од наведених фамилија али да је није могао одредити.

* Majsai szöllők közt. - *у Мајшанским виноградима*
** Szabadka Szt. Györgyi temető – Суботица, Сенћанско гробље
***Városliget - *Градски гај*
****Mária T. park – *Марија Т. парк*
5*Szabadka Sz. Rókusi temető – Суботица, Керско гробље
6* Régi temető köretle - *поред старог гробља*
7* Szabadka Nagy Kaszáló – *Суботица, велика ливада*

Објашњења:

- све речи написане италиком – без обзира на врсту писма – односе се на податке које је утврдио аутор овог рада
- називи одштампани осенчено – су стари називи колектора који се не налазе у данашњој стручној литератури

Закључак

Из свега наведеног можемо констаовати да је хербаријум Иштвана Гурчана веома обиман за један матурски рад, нарочито што се види да један део омота недостаје. Како нигде у документацији Удружења за библиотеку и музеј није сачуван детаљан попис овог хербаријума, не можемо данас утврдити какво је било стварно стање давне 1903. године.

Имајући у виду све недостатке, који се данас назиру и констатују, значај овог хербаријума се тиме не умањује. Изузетан му је значај превасходно у документационом смислу, пошто примерци биљака које обухвата могу да се користе за утврђивање некадашњег биљног покривача Суботице. Важно је што су њиме обрађени и градски локалитети као што су: градски паркови, околина разних цркава на територији Суботице, разна гробља, као и природни локалитети који су се налазили у близини града. Ови подаци могу се користити за реконструкцију и поређење врста које су биле заступљене на градским улицама некад и сад. Према плану града из тог периода могу се утврдити и називи неких улица што би допринело реконструкцији изгледа града.

Посебно треба обратити пажњу на маховине и лишајеве који се налазе у овој збирци, јер су они показатељи степена загађености градске средине.

Овај рад могао би да покаже данашњим матурантима и професорима биологије какав значај ће једног дана имати матурски радови данашњих ученика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Група аутора – Флора СР Србије, I – X , САНУ – Београд, 1970 – 1986.
2. Rezső Soó – Növényhatározó I és II kötet – Budapest, 1961/62
3. Soó – Jávorka – A Magyar növényvilág kézikönyve I és II – Akadémiai kiadó, 1951.
4. Jávorka Sándor – Csapody Vera, - Közép-európa délkeleti részének flórája képekben- Akadémiai kiadó – Budapest, 1975
5. Árokszállásy Zoltán stb. – Növényhatározó I. kötet – Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
6. Историјски архив Суботица F: 19071, F: 19072, F: 19073, F: 19074, F: 19075, F: 19076, F: 19077
7. Матична књига рођених из 1889. године
8. Зрнић, Д. , - Историјат развоја природњачке збирке Градског музеја у Суботици – EX PANNONIA, 3 – 4. Суботица, 2000.
9. Priszter Szaniszló – Növényneveink – Mezőgazdasági Kiadó – Budapest, 1986

ÖSSZEFOGLALÓ

A fentiekből arra a következtetésre juthatunk, hogy Gyurcsán István herbáriuma igen tekintélyes gyűjtemény ahhoz képest, hogy érettségi munkaként készült. A Közkönyvtár és Múzeum Egylet adattárába nem leltározták be e herbáriumot, ezért a korabali 1903-as állapotáról nem tudunk sokat.

Hiányosságai ellenére e gyűjtemény jelentősége nem csorbul. Elsősorban dokumentációs értéke kimagaslóan jelentős, segítségével Szabadka valamikori növényvilágának meghatározását kísérelhetjük meg. Fontos, hogy általa a város belterületeinek növényvilágát vették számba: parkok, templomkertek, temetők és városkörnyéki természetes élőhelyek. Ezen adatokat fel lehet használni rekonstrukciós céllal, valamint össze lehet vetni a mai és a korabeli utcák növényfajtáit. A régi városi térkép segítségével az utcákat is pontosan be lehetne határolni, s így rekonstruálni a városképet. Külön figyelmet érdemelnek a gyűjtemény mohái és páfrányai, mert ezek a szennyeződés fokának mutatói.

E munka példa lehet a ma érettségizőinek és biológia tanárainak, milyen jelentőséggel bírhat egykor majd gyűjteményük.

SUMMARY

According to the facts mentioned previously, we can conclude that the herbarium of Istvan Gurcsany represents a very serious diploma work of a grammar school student especially if we know that part of it has been missing so we can never be sure what was it really like far back in 1903.

Regardless to all its weakness the importance of the herbarium is out of any doubt. Firstly it is important as a document because by identifying the plants from it we can have a clear picture about the flora of Subotica in those early days. It is also important that and all the plants were collected in city areas: in parks, cemeteries, around churches some natural localities near the city. These facts can be used for reconstructing and comparing different species visible on town streets now and before.

A special attention is to be paid to lichens and moss in the herbarium because they show us the quantity of air pollution in the town area.

On the other hand this work can show to students and professors how important may their work be in a distant future.

KORHECZ PAPP ZSUZSANNA, restaurátor

A FERENC JÓZSEF PORTRÉ RESTAURÁLÁSA

Szabadkán 1828-ban klasszicista stílusban felépült a település második városházája amely 1908-ig állt, az ún. új városháza felépítéséig.

A régi városháza tanácstermébe, amely valószínűleg a torony alatt, a főhomlokzat mögött, az első emeleten foglalt helyet, 1861-től hat nagyméretű (Stefan Lemmermayer[1]: Ferenc József császár /1862/, Than Mór: Mária Terézia császárnő /1880/, Jakobey Károly: Gróf Széchenyi István /1861/, Deák Ferenc /1862/, Szirmai Antal: Kossuth Lajos /1904/ és II. Rákóczi Ferenc /1906/), reprezentatív portrét készíttetett a város. Az arcképeket az épület lebontásával félretették. A képek a korabeli Magyarország államférfijait, uralkodóit és kiemelkedő politikusait jelenítették meg.[2] A politikai légkör változásai híven nyomon követhetők a festményrendeléseken, mert e műveknek elsősorban reprezentatív, mondhatnám politikai funkciói voltak, az esztétikai igények kielégítése nem volt döntő a választásnál,[3] egy bizonyos szinten felül az anyagiak és a festőkhöz kötődő kapcsolatok határozták meg. Természetesen az alkotóknak képzett művészeknek kellett lenniük. Lemmermayer kivételével vagy a városhoz vagy a Délvidékhez kötődtek. A szabadkai Városi Múzeum megalakításáig az új városháza harmadik emeleti képgyűjteményébe kerültek e festmények, s átvészeltek két világégést, majd 1948-tól a művészeti osztály tárgyai közé leltározták be őket. Közülük az állandó kiállításon egyedül a Mária Terézia-portré volt, és ma is látható. A többi kép egy kivételével jó állapotban őrződött meg, a díszkeretek mostohább sorsot éltek meg. Közülük négy maradt meg, kettő szétvert, leáztatott állapotban vészelte át az elmúlt évtizedeket, a másik kettő kisebb mechanikai sérülésekkel.

1 Gajdos T. Szabadka képzőművészete c. kötetében megjelölt levéltári forrás csak arról tanúskodik, hogy Bécsből hozatták a képet, a szerzőt nem említi. A leltári könyvekben ismeretlen mester műve, a két háború közti, a Városháza képgyűjteményét összeíró listán Jakobeynek titulálják a portrét. A szakirodalom bizonyos mallersteini (Svábország) Josef Laemmermayer történeti festőt ismer csak, aki 1836-ban J. Schnorr v. Carolsfeldet másolta Münchenben (Thieme-Becker: Künstler-Lexikon, 1928, XXII,194.)

2 Más korabeli magyarországi városok városházái részére is hasonló galéria készült, mint pl. Hódmezővásárhelyen, ahol a mai napig szintén 6 reprezentatív portré díszíti a tanácstermet: gróf Bercsényi Miklós, Ferenc József császár, Erzsébet királyné, Kossuth Lajos, Deák Ferenc és II. Rákóczi Ferenc. A szabadkai első hivatalos portré 1850-ben készült el, Marastoni Jakab műve Ferenc József apostoli királyt és császárt ábrázolja, sajnos a múzeumba már nem került be.

3 Esztétikai szempontból e festmény a leggyengébb a hat közül, de feladatát - reprezentáció-, így is maradéktalanul teljesítette.

III. Stefan Lemmermayer : Ferenc József császár portréja, 1862,[4] (270 x 190 cm), olaj, vászon, j. n. , lelt. sz. Y 106

Átvételi állapot leírása:

A portré Ferenc József (1830-1916) osztrák császárt, magyar királyt ábrázolja egy oszlopos, diadalíves, teraszos, félig nyitott helyiségben, ahonnan lankás tájra látni. Az egyik kanelúrás oszlopra zöld drapéria tekeredik. Az uralkodó jobb kezében kesztyűt tartva rokokó asztalra támaszkodik, melyen kócsagtollas, osztrák címeres, aranyzsinórozású, prémszegélyes vörös süveg van és egy vörös bársonypárnán a magyar koronázási ékszerek fekszenek - az uralkodót 1867-ben a kiegyezéskor koronázzák meg. A császár piros színű - magyaros, aranyzsinóros katonai egyenruhában (dolmány és szűk nadrág), kontraposztban áll, nyakában az Aranygyapjas rend jelvényével, mellén érdemrendekkel (közöttük a legfelső a Mária Terézia-rend nagykeresztje, ferdén mellette a Magyar Királyi Szent István-rend nagykeresztjének csillaga, legalul a Lipót-rend nagyk. cs.), keresztben osztrák[5] nemzeti színű szalaggal. Vállán panyókára vetve világoskék, aranyzsinóros huszármente, bal kezében kard, oldalán térdmagasságban lógó piros tarsollyal. Mellette faragott magyar címerrel ékesített karosszék.

A festményt vakkeret nélkül, festett felületével befelé rolniba tekerve tárolták, mindenféle tartószerkezet nélkül, ami következtében a vászon és az egész festett felület sávokban megtört, a törések mentén a pigmentréteg kipergett. A hordozó, az egyszerű szövésű, gyári alapozású lenvászon leginkább a középrészen hasadozott, gyenge, számtalan kicsi lyukkal, de 10 cm széles húzószélei is szakadozottak. Keresztmerevítős vakkeretét nem őrizték meg. A teljes felületet szennyeződés és megsárgult lakkréteg fedi.

4 A város Leo Oblath könyv- és műkereskedő közvetítésével 450 forintért vette meg a festményt és keretét. Valószínűleg rendelet írta elő az uralkodóportré meglétét, a Deákról és Széchenyiről készült képeket viszont személyes felbuzdulásból rendelték a szabadkai honatyák, mint később a Mária Terézia festményt is. A császár őfelség arcképe 250 Ft (Jakobey 300 Ft-ért festette portréját), az aranyráma 80 Ft (Jakobeynál 120 Ft), korona és királyi pálca a rámára 33 Ft (elkallódtak a díszkerettel együtt), 10% üzleti haszon 36 Ft, láda és elpakoltatás 31 Ft, vitelbér Bécsből Szabadkára 20 Ft - áll a számlán. Valószínűleg Bajáig hajón hozatták, majd onnan kocsival, mint Jakobey képeit. A számlán egy korabeli városi hivatalnok olvashatatlan aláírásával egy megjegyzés is áll: alku útján rendeltem (Szabadkai Történelmi Levéltár, (5156/polg))

5 Barabás Miklós 1881-es Ferenc Józsefet ábrázoló térdképén (150 x 110 cm) ugyanilyen piros huszárruhában (leveles aranyhímzés díszíti a ruhaujjat) jelenik meg az uralkodó, kissé idősebben, de piros-zöld magyar nemzeti színű szalaggal a mellén. A kép egy minisztériumból került be a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Arcképcsarnokába. Az osztrák ábrázolásokon viszont mindig osztrák uniformisban (fehér kabát, piros nadrág) láthatjuk. Az uralkodóportrék valószínűleg sorozatban készültek, ismertebb festőknél drágábban, ismeretleneknél olcsóbban, bizonyára volt Magyarországra valamint Ausztriába készülő változat, s lehetett választani, hogy arcképet, térdképet vagy egész alakos portrét kér a megrendelő.

A restaurálás folyamata:

A teljes festett felületet levédtem, majd a hasadások hátoldalról történő élberagasztását (műgyanta ragasztó vizes diszperziójával és lenvászon szálakkal megerősítve) követően feszítőkeret segítségével, párásítással kiegyenesítettem a hordozó töréseit és deformálódásait. A festményt viasz-gyantával konzerváltam, majd a festett felület levédését eltávolítva megtisztítottam a képet. A sérülések nyomán a hiányzó alapozó és pigmentszemcséket zselatinos krétamassza felvitelével pótoltam, amit száradás után sellakkal szigeteltem és akvarellretussal készítettem el az aláfestést. Ezt követően újra átvasaltam a festményt viasz-gyanta segítségével és egyidejűleg a dublír vászont is hozzávasaltam. A festményt egy újonnan elkészített vakkeretre feszítettem fel, amelyet keresztmerevítősre csináltattam a feltételezett eredeti alapján, amely kirajzolódott a vászon hátoldalán. A képet dammár-lakkal védtem le, majd a befejező olaj - retus száradása után retuslakk réteget vittem fel a festményre spray segítségével.

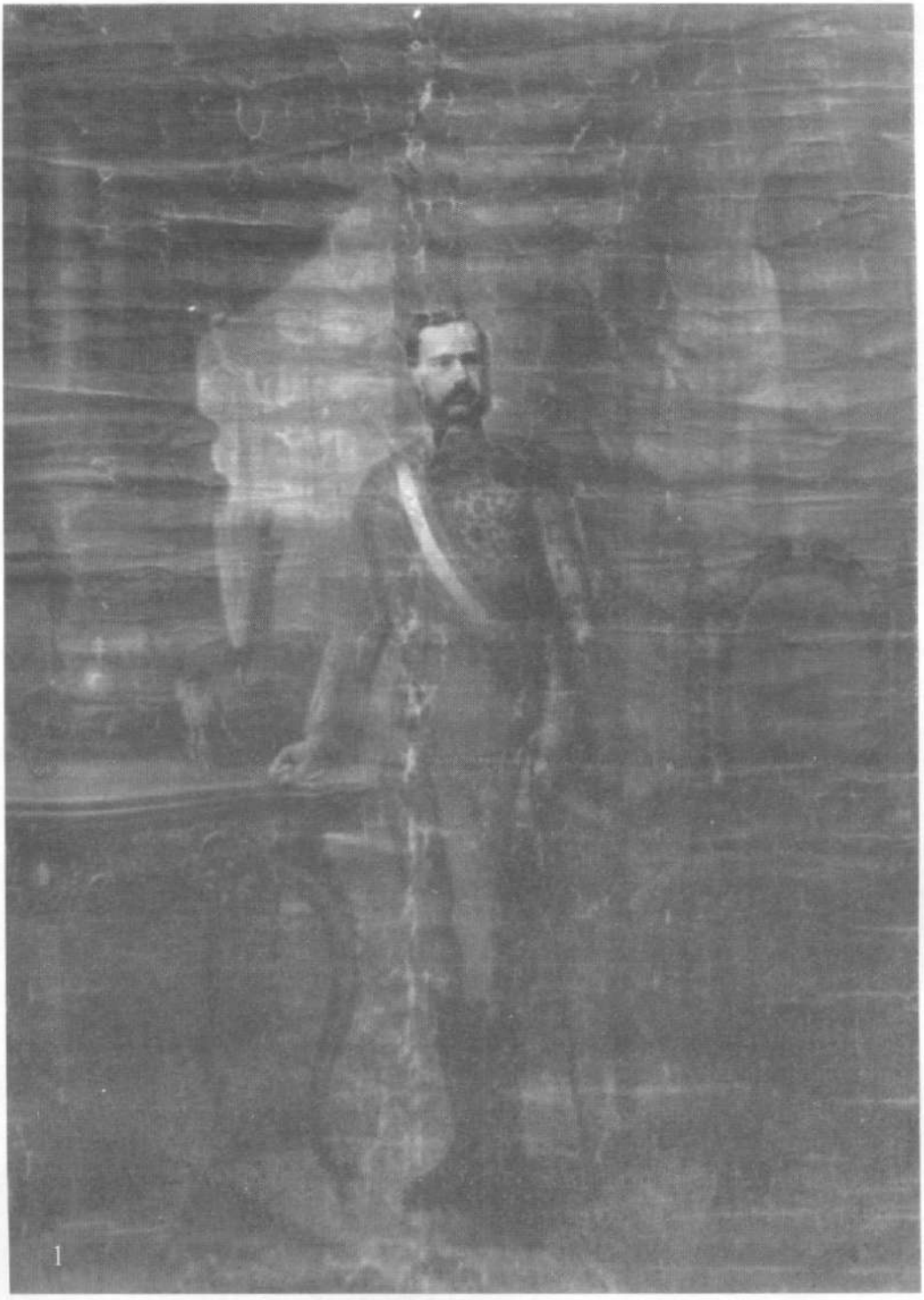
A restaurátori munkához szükséges anyagok beszerzésben a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatott.

Képek jegyzéke:

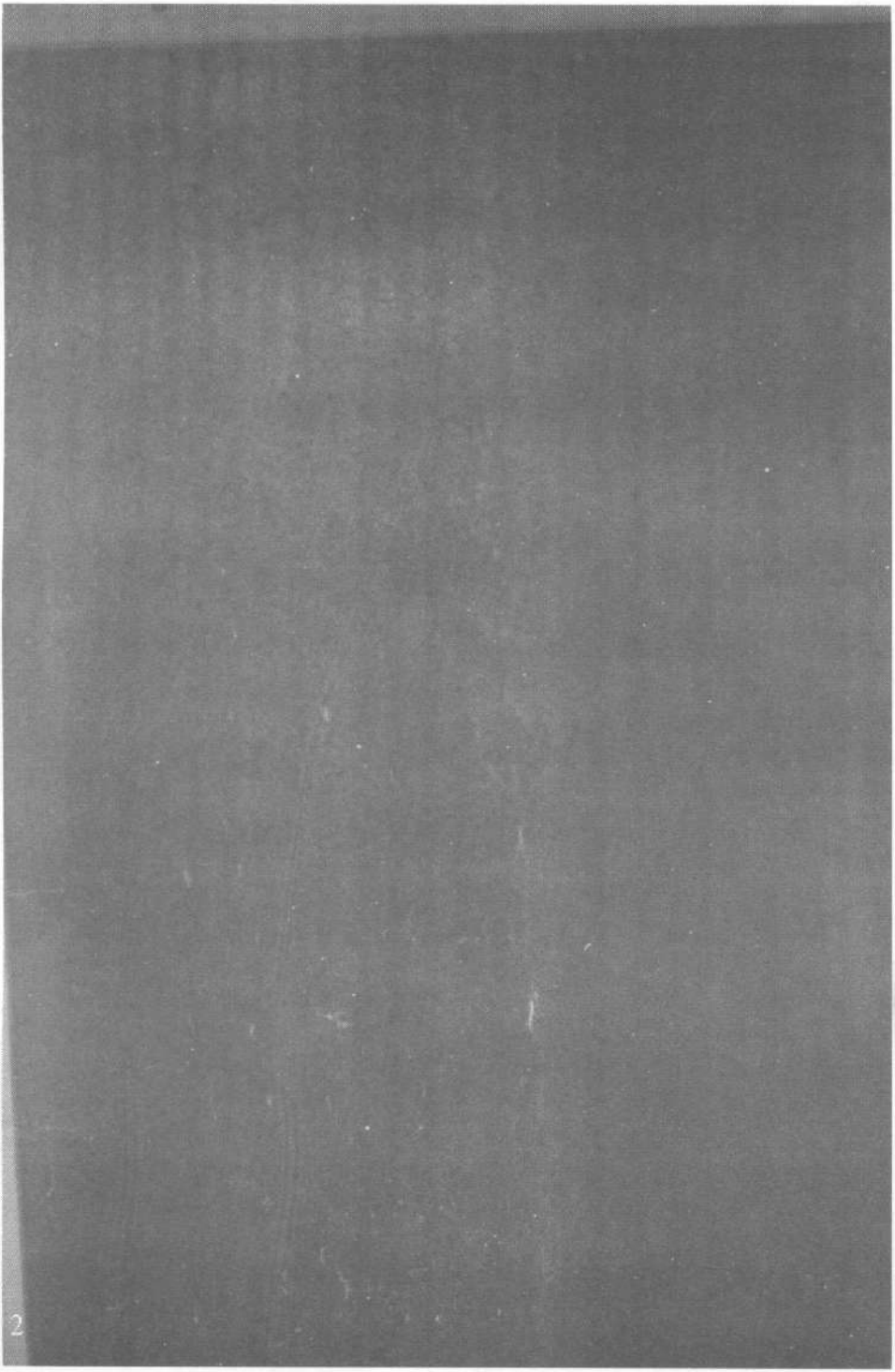
1. Átvételi állapot / Zatečeno stanje
2. Átvételi állapot - hátoldal / Zatečeno stanje-poleđina
3. Átvételi állapot - részletfelvétel / Zatečeno stanje-detaljni snimak
4. Átvételi állapot - részletfelvétel / Zatečeno stanje-detaljni snimak
5. *Tisztítópróba / Prozor*
6. Kitömített állapot - részlet / Kitirano stanje-detalj
7. A restaurált kép / Restaurirana slika
8. A restaurált kép hátoldala / Poleđina restaurirane slike

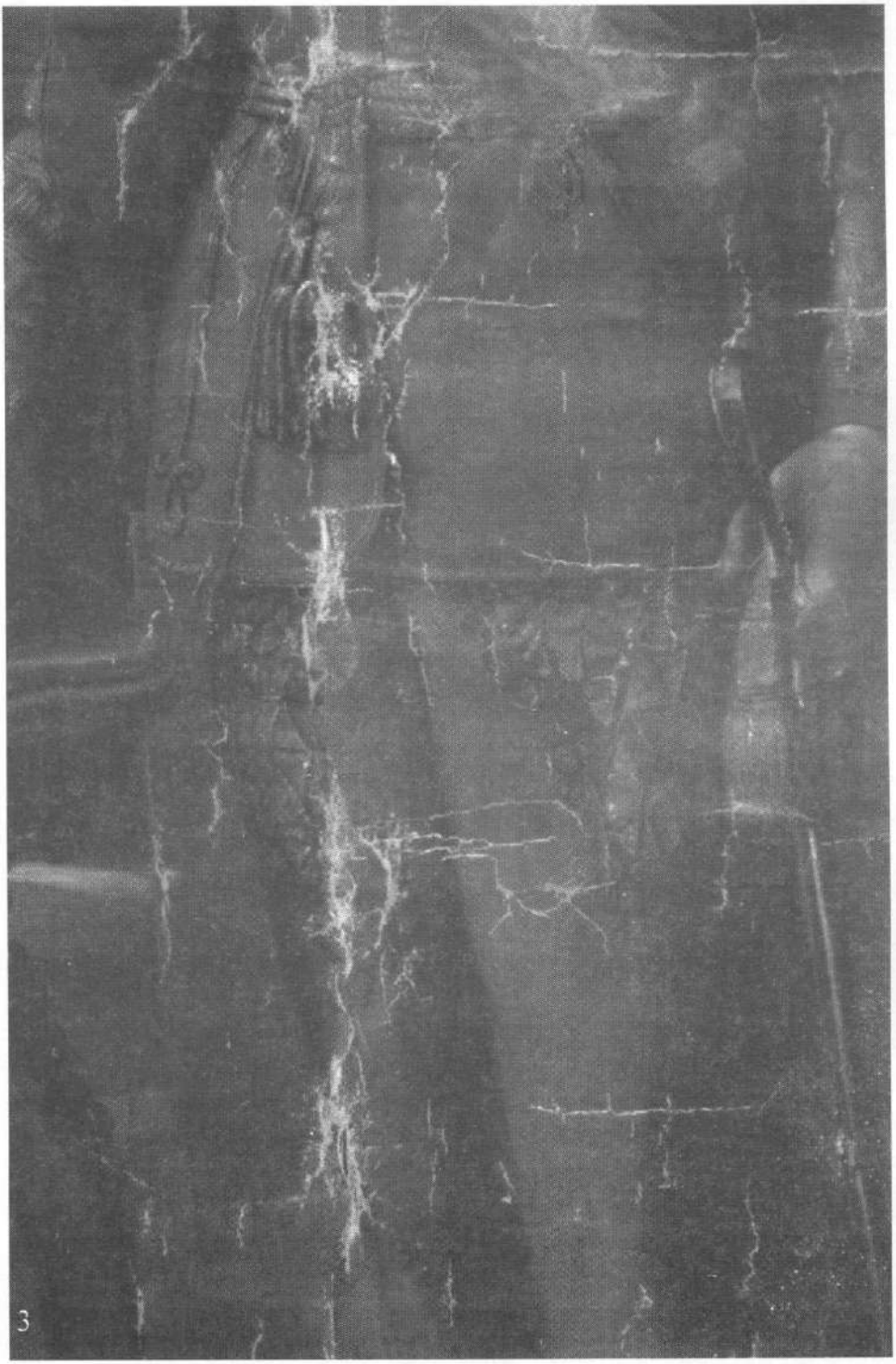
Szakirodalom:

Gajdos Tibor. Szabadka képzőművészete. Életjel, Szabadka, 1995. 58.
Nagy Magyar Kitüntetéskönyv. Rubicon, Budapest, 2005

1

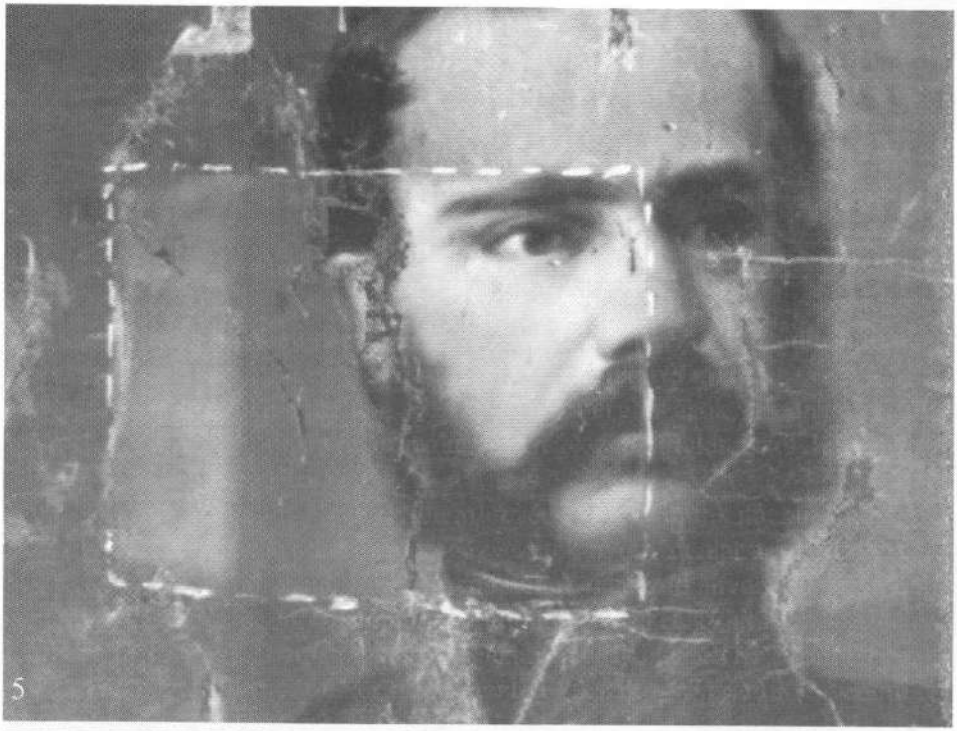

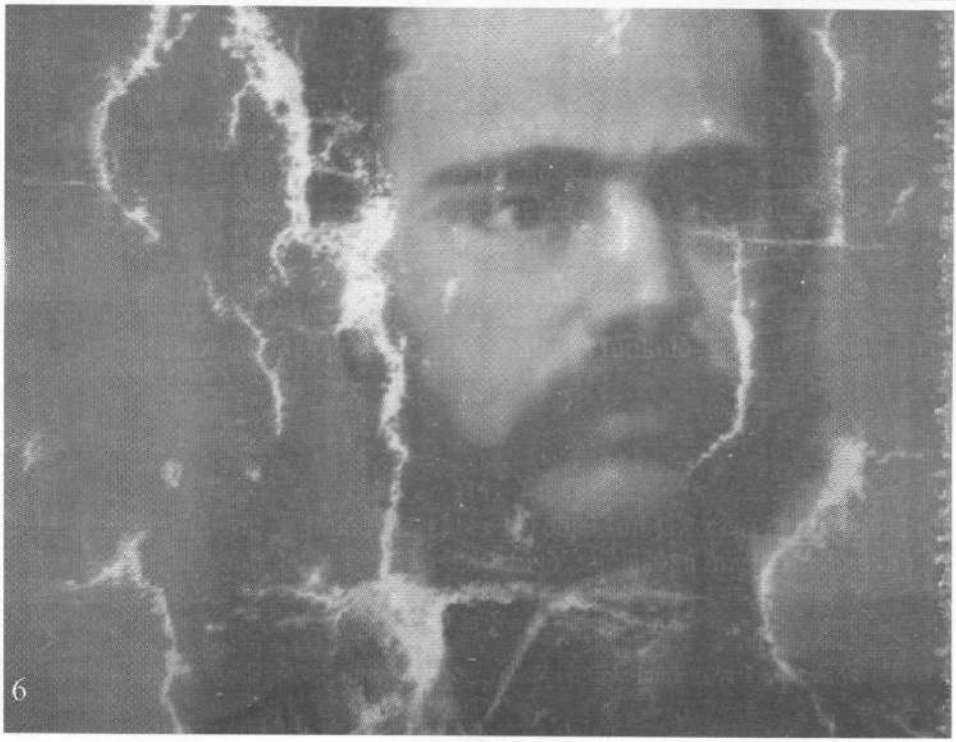
3

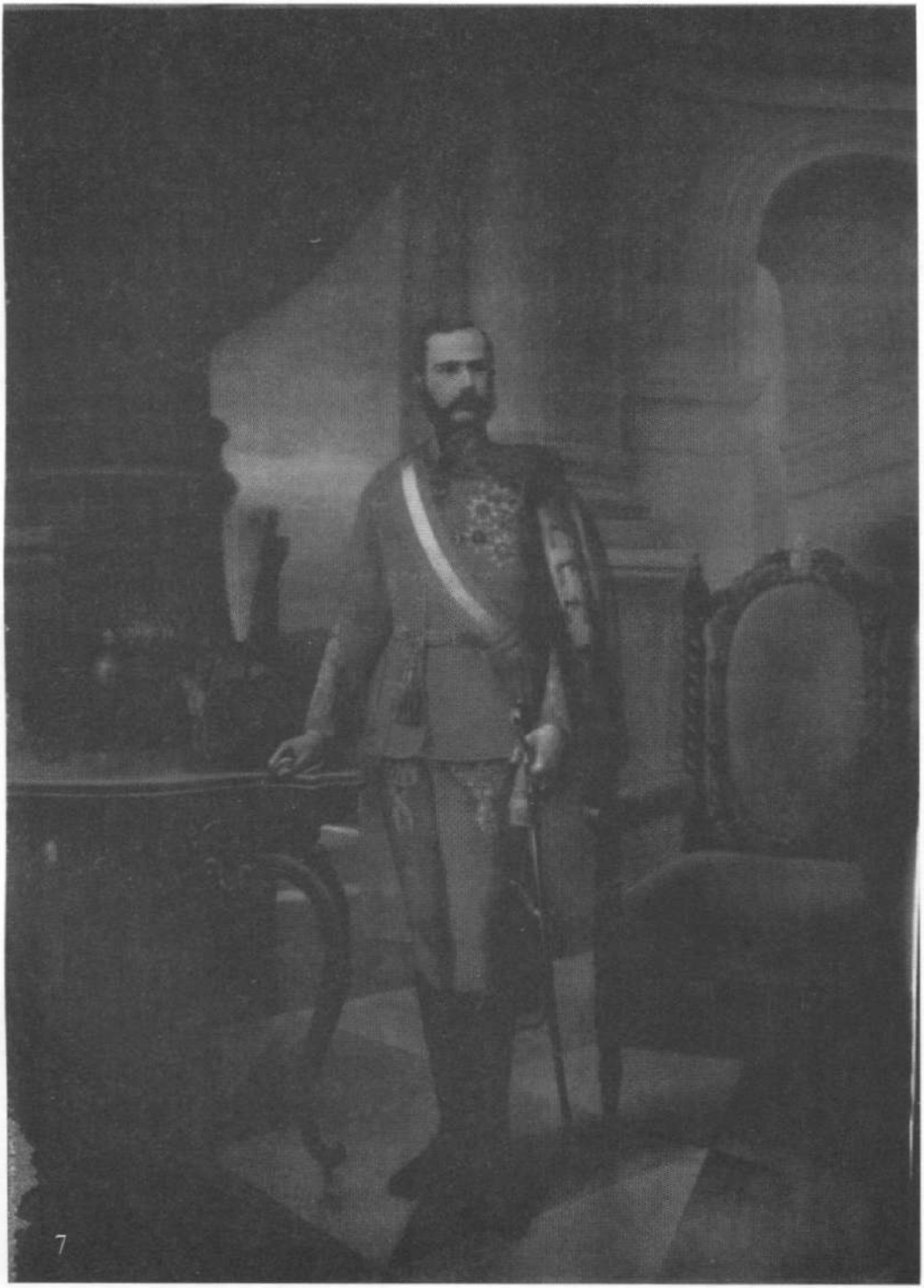
4

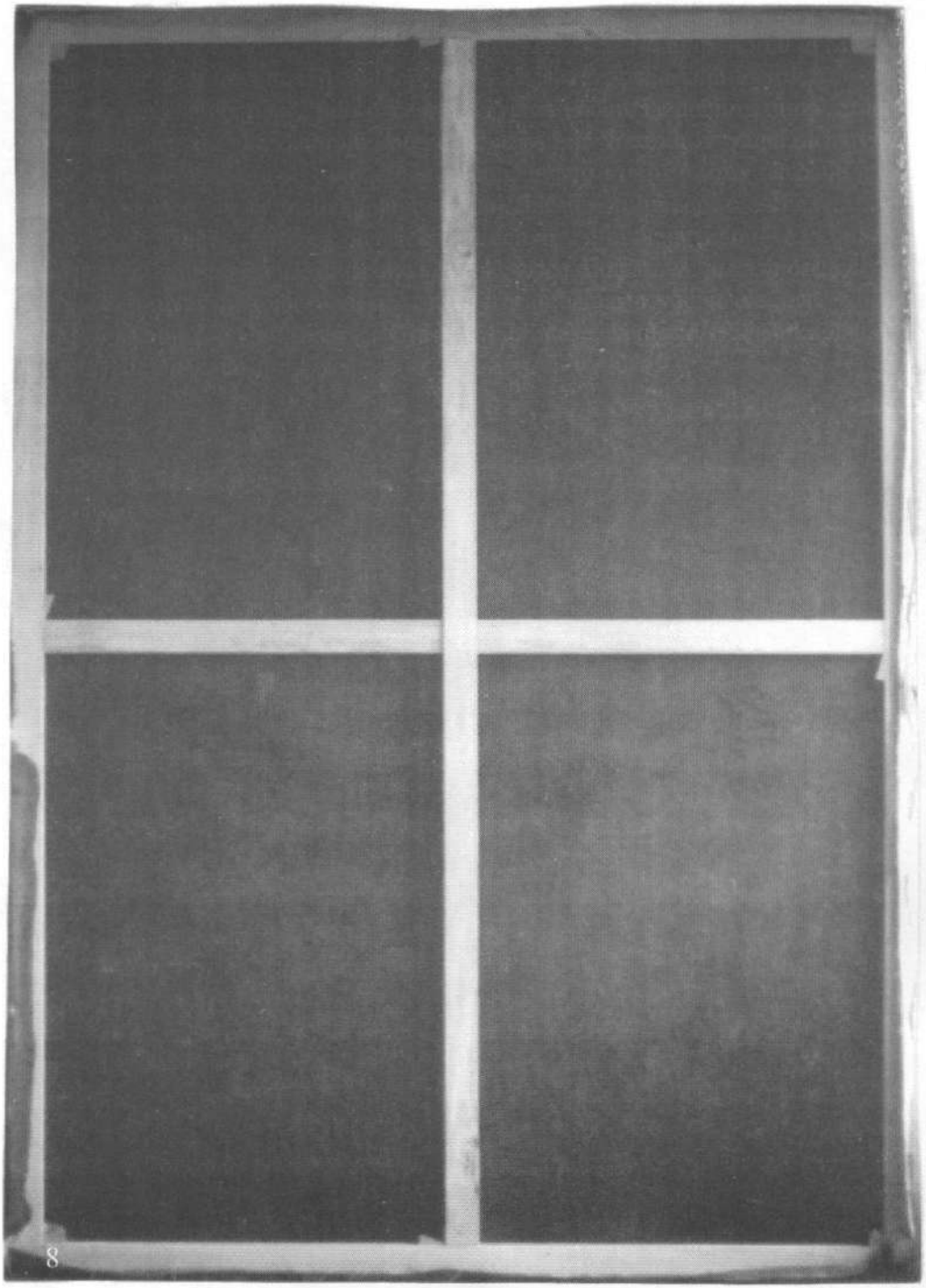
5

6

7

8

Žužana Korbec Pap, restaurator

RESTAURIRANJE PORTRETA FRANCA JOZEFA

1828. godine sagrađena je druga subotička gradska kuća u stilu neoklasicizma, koja je postojala do 1908. godine, do izgradnje tkz. nove Gradske kuće.

Za svečanu sali Stare gradske kuće, koja je bila verovatno ispod tornja, na spratu od 1861. godine naručivano je 6 reprezentativnih portreta, koja su zbog rušenja zgrade sklonjena. Portreti su poznatih političara, vladara nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije.

Autori su akademski slikari tih vremena. Portreti su po redosledu nastanka: K.Jakobi: Grof Ištvan Sečenji (1861), Ferenc Deak (1862), S. Lemermajer: Car Franc Jozef (1862), M. Tan: Carica Marija Terezija (1880), A. Sirmai: Lajoš Košut (1904), Ferenc Rakoci II. (1906).

Do osnivanja Gradskog muzeja (1948) portreti su bili smešteni na trećem spratu nove gradske kuće, a posle u depoima Umetničkog odelenja. Jedino je portret Marije Terezije bio i izložen na stalnoj postavci. Slike su sačuvane u dobrom stanju izuzev jedne, za razliku od ukrasnih ramova. Dva rama više ne postoje, jedan je bio malo oštećen, a preostala tri veoma oštećena rama preživela su prošlo stoljeće: razlupali su ih i voda ih je upropastila.

Restauratorska dokumentacija

S.Lemermajer?[1]: Portret Franca Jozefa, 1862, 270x190 cm, ulje, platno, sign.nema, inv.br.: Y 106

Opis zatečenog stanja:

Na svečanom portretu prikazan je car Franc Jozef (1830-1916), mađarski kralj u jednom poluotvorenom prostoru kako gleda na brežuljke. Jedan stub sa leve strane prekriven je zelenom draperijom. Vladar stoji u kontrapostu, u crvenoj-mađarskoj husarskoj uniformi koja je izvezena zlatnim vezom. Na vratu mu visi orden Zlatne vune, a na grudima su mu ordeni zvezde Leopolda, Marije Terezije, Sv. Ištvana. Desnom rukom, u kojoj drži rukavice, naslanja se na rezbareni sto na kojem se, na crvenom jastuku, nalaze mađarska kruna, žezlo (Franc Jozef je tek 1867. prilikom austro-ugarske nagodbe krunisan kao mađarski kralj) i krznena kapa sa perjem od čaplje. U levoj ruci drži mač. Pored njega nalazi se rezbarena fotelja sa mađarskim grbom.

1 Ne zna se odakle Tiboru Gajdošu informacija o autoru, pošto iz navedenog računa (Istorijski Arhiv u Subotici, 5156/polg.) se može samo saznati da je slika dospela iz Beča. Portret je kupljen preko subotičke knjižare Oblat (Oblath) za 450 forinti (slika, ukrasni ram, pakovanje, transport) i verovatno je donet istim putem kao Jakobijeva dela - dovezen Dunavom do Baje pa dalje kočijama. U međuratnom zapisu slika Jakobi je naveden kao autor. U inventarskoj knjizi Umetničkog odelenja autor je nepoznat. Izvori jedino poznaju Jozefa Lemermajera (Laemmermayer) istorijskog slikara iz Wallersteina (Švabska), koji je kopirao u Minhenu 1836. J. Šnor fon Karolsfelda (J. Schnorr von Carolsfeld) (Thime-Becker. Künstler-Lexikon, 1928, XII.194.st.).

Slika je bila urolana sa slikanom stranom prema unutra, bez ikakvog oslonca. Nosioc, laneno platno fabričkog tkanja i podloge je veoma slabo, na više mesta probušeno, a ivice su trošne. Cela površina je popucala po šavovima i na tim mestima pigmentni sloj sa podlogom se ljuspa i na više mesta nedostaje. Originalni kajla blind ram nije sačuvan, kao ni ukrasni ram. Slika je potamnela zbog oksidiranog vernira i naslaga nečistoće.

Proces restauracije:

Nakon zaštite bojenog sloja poleđinu sam očistila i pukotine zakrpila sa lepkom od akrilne disperzije i pojačala nitima. Rubove sam pojačala lepljenjem novog platna. Deformacije nosioca sam ispravila pomoću vodene pare, sa španovanjem. Sliku sam konzervirala smesom od voska i kolofonijuma. Posle čišćenja, rekonstruisala sam podlogu kredno tutkalnim kitom. Nakon podslikanja dublirala sam sliku, ponovo je prepeglavši voskom i kolofonijumom. Posle španovanja na nov kajla blind ram, vernirala sam sliku damar lakom, dovršila rekonstrukciju bojenog sloja, a zatim sam je retuširala ispošćenim uljanim bojama. Kao zaštitni lak koristila sam retuš lak sprej.

Nabavku restauratorskog materijala finasiralo je Ministarstvo kulture Mađarske.

Spisak fotografija na 293. strani

SUMMARY

The main chambre in the old classicist town hall was decorated with portraits of six rulers and politicians. The portraits were painted after 1908. The representative portrait of the emperor Franz Jozef, painted by Stefan Lemmenmayer in 1862 (dimensions: 270x190cm) was restored in 2003. Before the restoration it has laid unrolled and forgotten for decades.

The canvas and the oil pigment layer had become loose, shelled and cracked. So the painting had to be conserved and after that to be aesthetically put in order. The materials for restoration were financed by NKA.

mr Ištvan Hulo, *direktor*

IZVEŠTAJ O RADU GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA-VÁROSI MÚZEUM SZABADKA ZA 2004. GODINU

Pregled aktivnosti Muzeja u 2004. godini započinjemo pregledom stručnog i naučno-istraživačkog rada:

1. OBRADA MUZEJSKOG MATERIJALA I STRUČNI I NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI RAD

Istorijsko odeljenje

- u glavnu inventarnu knjigu upisano je 127 novih predmeta
- rad na knjizi *Gradotvorci I*, autori ove monografije su Mirko Grlica, viši kustos u Muzeju, mr Viktorija Aladžić i mr Gordana Prčić Vujnović
- foto-izložba povodom otkrivanja spomenika Lajošu Vermešu na Paliću
- autorski rad –izložba pod naslovom *Kolekcija razglednica Prokeš*
- odabirom i prezentacijom materijala odeljenje je učestvovalo u pripremi dve izložbe u Muzeju Vojvodine *Istorija fotografije u Vojvodini* i *Istorija političkog plakata u Vojvodini 1848-1945*
- prirpema tekstova za internet prezentaciju Muzeja
- učešće Mirka Grlice višeg kustosa u radu II Kongresa hrvatskih istoričara
- učešće u nastanku *Ilustrovane istorije Subotice* i *Leksikona podunavskih Hrvata-Bunjevaca i Šokaca*
- započeto je prikupljanje ambalaže industrijskih prozvoda

Etnološko odeljenje

- rad na reinventarisanju predmeta
- priprema i realizacija gostujućih izložbi

2.

Odeljenje arheologije sa numizmatikom

- obrada predmeta
- rad na lokalitetu *Kameniti hat*
- priprema i realizacija izložbe *Kameniti hat* u saradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture Subotica

Umetničko odelenje

- izrada studije za *Ex Panonia* (časopis u izdanju Istorijskog arhiva Subotica) na temu *Vitražista Mikša Rot*
- popis dela Stipana Šabića, Ivana Tabakovića, Slavka Matkovića, Balinta Sombatija (sve u umetničkoj zbirci Muzeja)
- istraživanje života i delatnosti Franca Ajzenhuta, umetnika čija izložba je u pripremi

Stručna biblioteka

Tokom 2004 godine, viši bibliotekar je u oktobru mesecu stekao zvanje bibliotekar savetnik, što je podrazumevalo određeno sticanje najvišeg zvanja u kulturi.

Obavljeni su svi bibliotekarski poslovi koji se svakodnevno javljaju:

- nabavka stručne literature putem poklona, razmene i kupovine (ukupno 111 naslova),
- inventarisanje 107 naslova monografskih publikacija,
- prijem i slanje svih novih izdanja Muzeja za razmenu (sa 40 ustanova u zemlji i inostranstvu),

Bibliotekar je aktivno radio u redakciji časopisa Museion br. 4 (lektura i korektura preko 200 strana u više navrata) kao i svih muzejskih izdanja tokom godine.

Bibliotekar je učestvovao po potrebi u pripremi pojedinihj izložbi (akvizicije-pribavljene knjige i časopisi dr Bele Šturca i druge).

U matičnim bibliotekama Novog Sada i Beograda obavljene su sve potrebne konsultacije vezane za elektronsku obradu bibliotečkog fonda, a bibliotekar je učestvovao u svim stručnim sastancima Sekcije za bibliotekare Muzejskog društva Srbije.

Odelenje za konzervaciju, restauraciju i fotolaboratorija

- fotografsko odelenje je radilo na fotodokumentaciji aktuelnih događaja u Muzeju
- kao i na fotodokumentaciji za muzejske zbirke
- restauriranje 32 crteža Franca Ajzenhuta

Prirodnjačko odelenje

- nastavljeno je istraživanje Subotičko-horgoške peščare, doline Kireša, stepski slatinastih livada severne Vojvodine, realizovano je ukupno 35 izlazaka na različite lokalitete
- sakupljanje primeraka dnevnih leptirova kao i noćnih iz porodice Sphingidae
- prirodnjačka zbirka obogaćena je sa 11 dermoplastičnih preparata ptica
- rad na izložbi *Pro natura*, fotografije Jožefa Gergelja u povodu Međunarodnog dana zaštite čovekove okoline
- izložba *Emil Talijan-sećanje na svetskog putnika i lovca* gostovala je u Muzeju u Smederevu (13.maj do 4.jun)
- izvršen je popis knjiga pok. dr Bele Šturca (legat), ukupno oko 1000 naslova

napomena: sva odelenja su svojim aktivnostima bila prisutna i na terenu Bačke Topole (shodno činjenici da u Bačkoj Topoli deluje ogranak Muzeja)

3.

PREGLED IZLOŽBI I DRUGIH PROGRAMA

Muzej-prostor tematske postavke

- januar, izložba:135 god. organizovanog lovstva u Subotici (otvorena decembra 2003.)
- 14.02. *Srpski bakrorezi XVIII veka*, izložba Galerije Matice srpske u povodu obeležavanja 200 godina državnosti Srbije
- 31.03. *Tisućstogodišnje veze Hrvata i Mađara,* gostujuća izložba Muzeja u Mohaču, autora dr. Đure Šarošca (Vestibil)
- 25.03. *Zidna dekoracija subotičkih palata,* izložba pripremljena u saradnji sa Međuopštinskim Zavodom za zaštitu spomenika kulture Subotica
- 22.04. promocija knjige autora mr Ištvana Huloa *Madárlesen*
- 30.04. promocija Internet prezentacije Gradskog muzeja
- 18.05. izložba *Akvizicije Muzeja* u povodu Međunarodnog dana muzeja (moto je bio Muzeji i nematerijalna kulturna baština)
- 04.06. izložba fotografija Gergelj Jožefa pod nazivom *Pro Natura* u povodu Međunarodnog dana zaštite čovekove okoline (05.jun)
- 09.06. izložba *Zar i oni ?, gostovanje Jevrejskog muzeja iz Beča*
- 18.06. promocija monografije *Gradotvorci 1*
- 31.07. jednodnevna foto-izložba o Lajošu Vermešu u povodu otkrivanja spomenika njemu u čast (obala kod Bagoljvara), mesto održavanja: Žesnki štrand

- 11.09. obilazak arheoloških nalazišta u okolini Subotice u okviru obeležavanja Dana evropske kulturne baštine
- 30.09. radionica na temu *Voda smisao trajanja* (Galerija dr Vinka Perčića) u okviru Dana evropske kulturne baštine
- 10.09. izložba starih razglednica iz zbirke Sabolča Prokeša (motivi Palića i železnice u Vojvodini) u okviru obeležavanja Dana grada
- 15.10. izložba *Čarolija niti*, gostovanje Gradskog muzeja Sombor
- 21.10. izložba Šandora Ivanjoša, mesto održavanja:Biblioteka na Paliću
- 13.11. izložba *Dva prijatelja* povodom 110 godina od rođenja slikara Bele Farkaša i vajara Karla Baranjija
- 18.11. čajanka u Muzeju na temu *Razgovarajmo o umetnosti*
- 21.12. izložba *Kamniti hat*, pripremljena u saradnji sa Međuopštinskim zavodom za zaštitu spomenika kulture

Galerija *dr Vinko Perčić*

- 03.04. predavanje o dr Vinku Perčiću i uskršnjim simbolima u okviru radionice za decu na temu uskršnjih običaja
- 09.06. izložba fotografija *Naši mladenci*, fotografije iz istoimene knjige autorke Stanke Kujundžić
- 11.06. predavanje dr. Milane Černelić,Filozofski fakultet Zagreb u vezi sa prethodno navedenim programom

4.

- 14.08. u okviru *Dužijance* izložba *Tri divojke, tri slamarke*, projekcija istoimenog filma autora Rajka Ljubiča
- 15.08. okrugli sto na temu *Na granici zvanja i umetnosti* u okviru XIX saziva kolonije naive u tehnici slame
- 10.08. projekcija kratkih etnoloških filmova Feješ Čile i Rajka Ljubiča u okviru III Etno festivala
- 30.09. predavanje o liku i kolekciji dr Vinka Perčića u okviru *Dana evropske baštine*
- 24.11. povodom 15 godina od smrti dr Vinka Perčića izložba dečijih radova učenika osnovnih škola iz Subotice na temu *Detalji galerije dr Vinko Perčić*

Galerija - suvenirnica

- 06.02. izložba lutkarske dečije radionice *Abrakadabra* pod nazivom *Lica i maske*
- 08.03. izložba radova tekstila urađenih tehnikom pačvorka autorke Agneš Tot
- 14.05. izložba *Subotički venčani venci 1854-1967*

- 10.11. izložba slikane svile Tereze Bešenji i Eve Horvat Uzon
- 22.12. izložba radionice stakla *M K Tiffany* Subotica

gostovanje

- 13.05. izložba *Sećanje na svetskog putnika i lovca,* Muzej Smederevo

Ogranak Bačka Topola

- 18.05. promocija Internet prezentacije Gradskog muzeja Subotica u povodu Međunarodnog dana Muzeja
- 15.09. izložba Nemeš Fekete Edite, dobitnice nagrade Nađapati Kukoc Peter
- 20.10. izložba dela Gabora Almašija i promocija knjige

Programe i izložbe Muzeja u Subotici posetilo je 11 573 posetilaca i u ogranku u Bačkoj Topoli 2780 posetilaca.

IZDAVAČKA DELATNOST

Tokom 2004, godine Muzej je izdao monografiju *Gradotvorci 1* i takođe je priveden kraju rad na Museionu br. 4 (koji je izašao iz štampe u februaru 2005)

Takođe je svaku izložbu ili sličan program pratio odgovarajući štampani materijal

STRUČNO USAVRŠAVANJE

Zaposleni u Muzeju su u martu 2004. godine organizovano posetili Muzej za umjetnost i obrt i Muzej grada Zagreba kao i Muzej Slavonije u Osijeku. Stručno putovanje je realizovano sredstvima zaposlenih

5.

Nadalje, krajem marta Muzej je organizovao stručno putovanje za svoje zaposlene u Novi Sad (Muzej grada Novog Sada).

Poslediplomske studije

Poslediplomske studije pohađa četvoro zaposlenih. Troškovi studija ne idu na teret Muzeja.

otkup i pokloni:

- dvogled za pozorište i medalja povodom 40 godina vladavine cara Franje Josifa
- tematska zbirka razglednica o istorijatu železnice u Vojvodini
- zbirka fotografija-novija istorija Subotice
- deo zaostavštine Mikloša Biroa
- skulptura *Riba* Karla Baranjija (otkup)
- slika Balaž G. Arpada (otkup)
- karikature Pala Lephafta (otkup)
- negativi fotografija autora Augustina Jurige
- dokumenti porodica Šrajer, Bišan i Simin iz Stare Moravice
- slike i fotografije Šandora Ivanjoša
- slika *Tri vile* (naiva) Marge Stipić
- slika od slame Jozefe Skenderović
- šablon za izradu plakata izložbe Jožefa Pehana
- dve kermaičke kompozicije Edite Nemeš Fekete
- crtež iz ciklusa *Big Brother* Lasla Salme
- skice za pozorišne kostime Erike Janovič
- slika *Raspeće* Hunora Đurkovića
- knjiga-grupa autora *Napoleon*
- knjiga-Dr. Béry László: *Erdélyünk és Honvédségünk*

od 01.10. u okviru Muzeja posluje Suvenirnica koja istovremeno služi i kao izložbeni prostor.

SUMMARUM:

Tokom 2004. godine nastavljen je uzlazni trend aktivnosti Muzeja. Pokazatelj nadamo se dobre programske politike Muzeja jeste i povećanje broja posetlaca za 15 %. Muzej se proširio i na nove medije pokretanjem WEB prezentacije (www.gradskimuzej.subotica.co.yu). Navedeni novi elementi u poslovanju ustanove uz postojeće programske, stručne aktivnosti pružaju dobru osnovu za dalje dobro pozicioniranje Muzeja u kulturnoj politici u Gradu i Vojvodini.

Hulló István, magiszter, Igazgató

BESZÁMOLÓ A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM - GRADSKI MUZEJ SUBOTICA 2004. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

A Múzeum 2004. évi tevékenységének áttekintését a szakmai és a tudományos kutatómunka bemutatásával kezdjük:

1. A MÚZEUMI ANYAG FELDOLGOZÁSA ÉS A SZAKMAI-TUDOMÁNYOS KUTATÓMUNKA

Történeti Osztály

- a leltári főkönyvbe 127 új tárgy került bejegyzésre,
- a *Gradotvorci I – Városépítők I* című könyv előkészítése. A monográfia szerzői: Mirko Grlica, múzeumi főmunkatárs, Viktorija Aladžić, magiszter és Gordana Prčić Vujnović,
- foto-kiállítás Vermes Lajos palicsi emlékművének felavatása alkalmából,
- szerzői munka – kiállítás A *Prokesch képes levelezőlap-gyűjtemény* címmel,
- az Osztály a kiállítási anyag válogatásával és bemutatásával két, a Vajdasági Múzeum szervezésében készített kiállítás előkészítésében vett részt: *A fényképezés története a Vajdaságban* és *A politikai falragasz története a Vajdaságban 1848-1945*
- szövegek előkészítése a múzeum honlapjához,
- Mirko Grlica, főmunkatárs részvétele a Horvát Történészek II. Kongresszusán,
- részvétel a *Szabadka képes története* és a *Duna menti horvát-bunyevácok és sokácok lexikonjának* előkészítésében
- megkezdődött az ipari termékek göngyölegeinek a gyűjtése.

Néprajzi Osztály

- a tárgyak ismételt leltározása,
- vendég-kiállítások előkészítése és lebonyolítása.

Régészeti és Numizmatikai Osztály

- tárgyak, leletek feldolgozása,
- munkálatok a *Kőhát* régészeti lelőhelyen,
- a *Kőhát* című kiállítás előkészítése és lebonyolítása a szabadkai Műemlékvédelmi Intézettel együttműködésben.

Művészeti Osztály

- tanulmány kidolgozása a Történelmi Levéltár gondozásában kiadott *Ex Panonia* folyóirat számára *Róth Miksa, az üvegfestő* témára,
- a Múzeum gyűjteményében található Stipan Šabić, Ivan Tabaković, Slavko Matković és Szombathy Bálint művek összeírása,
- Franz Eisenhut életének és munkásságának kutatása a készülő kiállításhoz.

Konzervátori, Restaurátori Osztály és Fotólabor

- a Fotólabor készítette el a Múzeumban zajló aktuális események, valamint a múzeumi gyűjtemények fotó-dokumentációját.
- 32 Eisenhut Ferenc rajz restaurálása, melyek GHS VH és magántulajdonban vannak,

Természetrajzi Osztály

- folytatódtak a kutatások szabadkai-horgosi homokpusztán, a Kőrös völgyében, Vajdaság északi részeinek pusztai szikes rétjein, és összesen 35 kiszállás történt különböző helyszínekre,
- nappali pillangók valamint a Sphingidae családhoz tartozó éjjeli pillangók példányainak gyűjtése,
- a természetrajzi gyűjtemény 11 dermoplasztikus preparált madárral

gazdagodott, a *Pro natura* kiállítás elkészítése, melyen Gergely József fotói kerültek bemutatásra a környezetvédelmi világnap alkalmából,

- az *Tallián Emil – megemlékezés a nagy világutazóról és vadászról* című kiállítás megrendezése a smederevói Múzeumban május 13. és június 4. között,
- összeírásra kerültek a néhai dr. Sturcz Béla könyvei (hagyatéka), összesen mintegy 1000 címszó.

Megjegyzés: Az osztályok tevékenységüket Topolya Község területén is végezték, mivel Topolyán működik a múzeum kihelyezett részlege.

A KIÁLLITÁSOK ÉS EGYÉB RENDEZVÉNYEK ÁTTEKINTÉSE

Tematikus kiállítások

- Január: *A szervezett vadászat 135 éve Szabadkán* c. kiállítás (megnyílt: 2003 decemberében)
- Február 14.: *A XVIII század szerb rézmetszetei*, a Matica Srpska kiállitása a szerb államiság 200. évfordulója alkalmából
- Március 31.: *A horvátok és magyarok ezeréves kapcsolatai*, a Mohácsi múzeum kiállítása, szerző dr. Đura Šarošc (vesztibil)

- Március 25.: *A szabadkai paloták falfestményei*, a szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézettel közösen készített kiállítás
- Április 22.: Hulló István, magiszter *Madárlesen* című könyvének bemutatása
- Április 30.: Városi Múzeum honlapjának bemutatása
- Május 18.: *A múzeum szerzeményei*, a nemzetközi múzeumi világnap alkalmából (A kiállítás mottója: A múzeumok és az immateriális kulturális örökség) Június 4.: Gergely József fotókiállítása *Pro natura* címmel, a környezetvédelmi világnap alkalmából
- Június 6.: *Ők is?* A bécsi Zsidó Múzeum kiállítása
- Június 18.: a *Gradotvorci I- Városépítők I* monográfia bemutatása
- Július 31.: egynapos fényképkiállítás a Női Strandon, Vermes Lajos palicsi (a Bagolyvár melletti partszakaszon található) emlékművének felavatása alkalmából
- Szeptember 11.: a Szabadka környéki régészeti lelőhelyek meglátogatása az európai kulturális örökség napja alkalmából
- Szeptember 30.: alkotóműhely A *víz, az élet értelme* címmel a Vinko Perčić képtárban az európai kulturális örökség napja keretében, Szeptember 10.: régi fényképes levelezőlapok Prokesch Szabolcs gyűjteményéből (palicsi motívumok és a vajdasági vasút) a városnapi ünnepségsorozat keretében,
- Október 10.: *Varázsszálak,* a zombori Városi Múzeum kiállítása
- Október 21.: Ivanyos Sándor kiállítása a palicsi könyvtárban
- November 11.: kiállítás *A két barát* címmel Farkas Béla, festő és Baranyi Károly, szobrász születésének 110. évfordulója alkalmából
- November 11.: Teadélután *Beszélgessünk a művészetről* címmel
- December 21.: a Községközi Műemlékvédelmi Intézettel együtt készített *Kőhát* című kiállítás megnyitója.

Dr Vinko Perčić Képtár

- Április 3.: előadás dr Vinko Perčić-ről és a húsvéti szimbólumokról a húsvéti szokások ismertetésére szánt gyermekműhely keretében,
- Június 9.: *Újházasok*, fényképkiállítás Stanka Kujundžić azonos című könyvének anyagából,
- Június 11.: dr. Milana Černelić (zágrábi Bölcsészettudományi Kar) előadása a fenti program kapcsán
- Augusztus 14.: kiállítás a *Dužijanca* keretében *Tri divojke, tri slamarke / Három menyecske, három szalmaformázó/* címmel Rajko Ljubič azonos című filmjének vetítése,
- Augusztus 15.: kerekasztal-tanácskozás *A hivatás és a művészet határán* címmel a 19. szalmaformázó naiv művésztelep megrendezése alkalmából,
- Augusztus 10.: Fejes Csilla és Rajko Ljubič néprajzi rövid filmjeinek vetítése a III. Etno-Fesztivál keretében

- Szeptember 30.: előadás dr. Vinko Perčić személyéről és gyűjteményéről az *európai kulturális örökség napja* alkalmából
- November 11.: szabadkai általános iskolások kiállítása *a Részletek a dr. Vinko Perčić képtárból* témára, dr. Vinko Perčić halálának 15. évfordulója alkalmából.

Emléktárgy-bolt -Galéria

- Február 6. : az *Abrakadabra* bábkészítő ifjúsági alkotóműhely kiállítása *Arcok és maszkok* címmel
- Március 8.: Tóth Ágnes patchwork technikával készült textilmunkáinak kiállítása
- Május 14.: kiállítás *Szabadkai esküvői koszorúk 1854–1967* címmel
- November 10.: Bessenyi Teréz és Horváth Uzon Éva selyemfestményeinek kiállítása
- December 22.: a szabadkai *MK Tiffanny* üvegablakkészítő kiállítása

Vendégkiállítások

- *Emlékezés a világutazóra és vadászra* című kiállítás, smederevoi Múzeum

A topolyai részleg

- Május 18.: A szabadkai Városi Múzeum honlapjának bemutatása a múzeumi világnap alkalmából
- Augusztus 15.: a Nagyapáti Kukac Péter-díjas, Nemes Fekete Edit kiállítása
- Szeptember 20.: Almási Gábor kiállítása és könyvbemutató.

A múzeum programjait és kiállításait 11.573-an látogatták meg, míg a topolyai részlegnek 2780 látogatója volt.

KIADÓI TEVÉKENYSÉG

2004-ben a Múzeum kiadta a *Gradotvorci I- Városépítők I c.* monográfiát és befejeződött a Museion 4 előkészítése (mely 2005. februárjában került ki a nyomdából).

A kiállításokat és programokat alkalmi kiadványok kísérték.

SZAKMAI TOVÁBBKÉPZÉS

A Múzeum foglalkoztatottjai márciusban meglátogatták a zágrábi Szépművészeti Múzeumot, valamint az eszéki Szlavón Múzeumot. A tanulmányút költségeit a foglalkoztatottak fedezték. Ezenfelül, március végén a

múzeum foglalkoztatottjai számára tanulmányutat szervezett Újvidékre, az újvidéki Városi Múzeumba.

POSZTGRADUÁLIS TANULMÁNYOK

A Múzeum négy alkalmazottja folytat posztgraduális tanulmányokat. A tanulmányok költségeit nem a múzeum fedezi.

Vételek és ajándékozások:

- Ferenc József uralkodásának 40. évfordulójára kiadott színházi látcső és érem
- tematikus levelezőlapok gyűjteménye a vajdasági vasutak történetéről
- fényképgyűjtemény – Szabadka újkori története
- Bíró Miklós hagyatékának egy része
- Baranyi Károly *Hal* című szobrának megvétele
- Balász G. Árpád képének megvétele
- Léphaft Pál karikatúráinak megvétele
- Augustin Juriga fénykép-negatívumainak megvásárlása
- Az ómoravicai Schreier, Bišan és Simin család dokumentumai
- Ivanyos Sándor festményei és fényképei
- Marga Stipić *Három tündér* (naiv művészet) c. alkotása,
- Jozefa Skenderović szalmaképei
- Pechán József kiállítási plakátjának sablonja
- Nemes Fekete Edit két kerámiája
- Szalma László rajza a *Big Brother* ciklusból
- Janovics Erika színházi jelmezeinek vázlatai
- Gyurkovics Hunor *Feszület* című képe
- a *Napoleon* című, több szerző által készített könyv megvétele
- Dr. Béry László: *Erdélyünk és Honvédségünk* című könyve.

Október elsejétől a Múzeum keretében megkezdte munkáját egy emléktárgyakat árusító üzlet, amely egyben kiállító teremként is működik.

ÖSSZEFOGLALÓ

2004-ben a Múzeum aktivitásaiban továbbra is jelen volt a fokozódó tendencia. A reményeink szerint helyes program-politika egyik mutatója az is, hogy a múzeumi honlapot látogatók száma 15 százalékkal nőtt. A honlap megindításával (www.gradskimuzej.co.yu) a Múzeum kibővítette aktivitásait az új médiumokra. Az intézmény tevékenységének ezen új elemei a már meglévő programok és szakmai aktivitások mellet, jó alapot szolgálnak a Múzeum kedvező helyzetbehozására mind a város, mind pedig a Vajdaság kultúrpolitikájában.

mr. Ištvan Hulo, direktor

IZVEŠTAJ O RADU GRADSKOG MUZEJA SUBOTICA-VÁROSI MÚZEUM SZABADKA ZA 2005. GODINU

Gradski muzej Subotica je i u svojoj 57. godini postojanja (podsećanja radi navodimo da je Muzej nastavljajući tradiciju "Subotičkog udruženja za javnu biblioteku i muzej" iz 1892, osnovan 1948. godine) nastavio trend širenja svojih aktivnosti. Tokom 2005. godine realizovano je 27 programa koje je posetilo preko 10.000 posetilaca.

Muzej je obavio mnoge aktivnosti u okvirima svoje osnovne delatnosti - prikupljanje i zaštita muzejskog materijala (prikupljanje predmeta, njihova obrada, nabavka knjiga za stručnu biblioteku itd.). U septembru 2005. godine, u novouređenom prostoru u okviru suvenirnice Muzeja, otvorena je izložba *Istorijat farmacije u Subotici*. Izložba ima status stalne postavke. Time je Muzej uz stalnu postavku u Gradskoj kući, "Zavičajnu galeriju dr Vinka Perčića", ogranak u Bačkoj Topoli i vidikovac u Gradskoj kući, dobio još jedan bitan elemenat svoje kulturne ponude koja se uklapa i u turističku ponudu grada.

2005. godinu obeležilo je i preseljenje delova Muzeja (kancelarije, biblioteka i depoi) na 3. sprat Gradske kuće, kao i izmeštanje dela etnološkog depoa u objekat "Margit mlin". Time se površina prostora koju Muzej koristi povećala na ukupno 2.330 m2.

U Muzeju (uključujući i ogranak u Bačkoj Topoli) radi 25 zaposlenih, od kojih 15 ima višu ili visoku stručnu spremu.

O svemu rečenom sledi detaljan izveštaj sa temama razvrstanim po vrstama delatnosti koje Muzej obavlja, odnosno po aktivnostima pojedinih odeljenja.

2.

1. OBRADA MUZEJSKOG MATERIJALA I STRUČNI I NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI RAD

Odeljenje biblioteke

- tokom proleća 2005. godine izvršeno je preseljenje kompletnog bibliotečkog fonda u novouređene prostorije na 3. spratu Gradske kuće
- za potrebe biblioteke Muzeja pribavljeno je 120 novih naslova
- izvršena je razmena stručne literature sa oko 40 institucija u zemlji i inostranstvu–inventarisanje knjiga (132 naslova)
- saradnja na izložbi jevrejskih knjiga: „Naše knjige"

- stručno usavršavanje u okviru Sekcije muzejskih bibliotekara

Istorijsko odeljenje
- u glavnu inventarnu knjigu upisano je 67 novih predmeta
- rad na knjizi *Gradotvorci II*, autori ove monografije su Mirko Grlica, viši kustos u Muzeju, mr Viktorija Aladžić i mr Gordana Prčić Vujnović
- rad na izložbi *Živeti zajedno-Együtt élni* (saradnja sa Muzejom Vojvodine u okviru programa afirmacije multikulturalizma u Vojvodini koji finansira pokrajinska vlada)

Etnološko odeljenje
- rad na izložbi *Živeti zajedno-Együtt* élni
- radovi na preuređenju stalne postavke (etnološki deo)
- preseljenje predmeta (najveći broj) iz bivših depoa u Gradskoj kući u objekat "Margit mlin" i u novi depo na III spratu Gradske kuće
- inventarisanje predmeta

Odeljenje arheologije sa numizmatikom
- radovi na iskopavanju Horgoš-Čarda (jun-jul)
- radovi na lokalitetu Kanjiža-Dom kulture (novembar-decembar)
- rad na izložbi *Živeti zajedno-Együtt élni*
- inventarisanje predmeta

Umetničko odeljenje
- rad na programima Muzeja
- rad na izložbi o Franzu Eisenhutu (Francu /Ferencu/ Ajzenhutu)
- inventarisanje predmeta
- na odeljenju je počela raditi kao kustos-pripravnik Ljubica Vuković istoričarka umetnosti

Odeljenje za konzervaciju, restauraciju i fotolaboratorija
- rad na izložbi o Franzu Eisenhutu (Francu Ajzenhutu)
- rad fotografa na terenu i izrada fotodokumentacije o programima Muzeja

Prirodnjačko odeljenje
- preseljenje delova prirodnjačkog depoa iz bivšeg depoa u novi depo na III spratu Gradske kuće
- rad na pripremi izložbe *Alergogene biljke*
- inventarisanje predmeta
- terenski rad na lokalitetima: Subotičko-horgoška peščara, Kapetanski rit, dolina reke Krivaje, Ludaško jezero (prikupljanje i prepariranje materijala)

Napomena: sva odeljenja su svojim aktivnostima bila prisutna i na terenu Bačke Topole (shodno činjenici da u Bačkoj Topoli deluje ogranak Muzeja)

3.

PREGLED IZLOŽBI I DRUGIH PROGRAMA

Muzej-prostor tematske postavke

izložba *Podunavske Švabe u ogledalu prošlosti i budućnosti* (jan/februar) (saradnja sa Muzejom Vojvodine)

izložba *Zauvek* (saradnja sa Narodnim muzejom Zaječar) (mart/april)

foto izložba *Kostolanji i Subotica (Kosztolányi és Szabadka),* izložba je realizovana u Filološkoj gimnaziji "Deže Kostolanji" (*Kosztolányi Dezső*)

15.04.2005. promocija zbornika Gradskog muzeja *MUSEION 4*

Slatka izložba-istorijat čokolade u Vojvodini (saradnja sa Muzejom Vojvodine)

izložba *National Geographic Hrvatska 100 najboljih fotografija* (do 30.06.)

izložba *Majstori grnčarstva-keramičarstvo bez granica* (do 27.08.) gostujuća izložba muzeja *Damjanich János iz* Solnoka (R.Mađarska)

izložba *Palić kao inspiracija umetnika*, Palić, Velika terasa saradnja sa JKP "Palić-Ludaš"

12.08.2005. izložba *Ludaš na starim fotografijama,* mesto održavanja MZ Šupljak

izložba *Palić kao inspiracija umetnika*, Subotica, Vestibil Gr.kuće/Muzej (do14.10.) (program u okviru obeležavanja Dana grada)

Naše knjige izložba jevrejskih knjiga (u saradnji sa Gradskom bibliotekom i udruženjem *SHALOM,* Subotica)

izložba slika Nadežde Petrović (u saradnji sa Narodnim muzejom Beograd i (do 9.11.) Kolom srpskih sestara-ogranak u Subotici)

predavanje o slikaru Francu Ajzenhutu (Franz Eisenhut), u okviru Etnofesta

predavanje *Tehnika kovanja novca od antičkog doba do danas* dr Jožefa Kiša (dr. Kiss József) iz Segedina (u saradnji sa Udruženjem kolekcionara Subotica)

Zavičajna galerija *dr Vinka Perčića*

izložba dečijih crteža *Zavičajna galerija dr Vinka Perčića viđena dečijim okom*

Crteži sa puta, izložba slikara Stipana Šabića (1928-2003) (do 10.10.)
prezentacija WEB stranica o "Zavičajnoj galeriji dr Vinka Perčića" -u okviru Dana grada

Galerija - suvenirnica

januar/februar izložba predmeta od vitraža radionice *Tiffany* iz Subotice
izložba nameštaja od krivog drveta autora Kristijana Rafaija (Raffai Kristian) (mart,april,maj) u vreme Uskrsa Uskršnji vašar jun/jul izložba *Dužijanca*
izložba *II škola tkanja* Mađarski folklorni centar u Vojvodini septembar/oktobar izložba radova od slame autorke Ivane Dulić

4.

03.09.2005. **stalna postavka** *Istorijat farmacije u Subotici (enterijer apoteke Silberlajtner (Szilberleitner))* (Program u okviru obeležavanja Dana grada)
promocija fotomonografije *Barok u Vojvodini* (izdanje Gradskog muzeja Subotica)
20.12.2005. promocija dobrotvorne akcije za revitalizaciju Sinagoge u vreme Božića i Nove godine – Božićno-novogodišnji vašar gostovanje

Ogranak Bačka Topola

izložba *Dva prijatelja i umetnika* Farkas Béla, Baranyi Károly (Bela Farkaš, Karolj Baranji)
obeležavanje Međunarodnog dana muzeja (tema za 2005. „Muzeji kao mostovi kulture"). U okviru ovog programa javnosti je predstavljen legat-biblioteka pok. dr. Harkai Imrea
promocija fotomonografije *Barok u Vojvodini* (izdanje Gradskog muzeja Subotica)

Programe i izložbe Muzeja u Subotici posetilo je 11 028 posetilaca (od toga broj grupnih poseta: 244, gosti lokalne samouprave-članovi raznih delegacija: 687) **i u ogranku u Bačkoj Topoli 1208 posetilaca.**

IZDAVAČKA DELATNOST

Rad na pripremi zbornika *Museion 5*
Fotomonografija *Barok u Vojvodini*
Rad na monografiji *Gradotvorci 2*

STRUČNO USAVRŠAVANJE

Zbog nedostatka sredstava Muzej tokom 2005. godine nije organizovao stručne ekskurzije ili druge oblike stručnog usavršavanja. Ono se obavlja u okviru stručnih sekcija Muzejskog društva Srbije i ICOM-a.

Poslediplomske studije pohađa četvoro zaposlenih. Troškovi studija ne idu na teret Muzeja.

otkup i pokloni:

- 8 panoramskih fotografija Subotice (otkup od Slavka Sekulovića)
- poklon Antuna Bašića Palkovića-72 geografske i istorijske karte
- pribavljeno je 120 naslova za biblioteku Muzeja (otkupom i poklonima)

Napomena:

Pregled aktivnosti Muzeja može se videti na našim internet stranicama.
Web adresa Muzeja je:www.gradskimuzej.subotica.co.yu

Hulló István, igazgató magiszter

BESZÁMOLÓ A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM - GRADSKI MUZEJ SUBOTICA 2005. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

A szabadkai Városi Múzeum fennállásának 57. évében (emlékeztetőül jegyezzük meg, hogy az 1892-ben megalakult Szabadkai Közkönyvtári és Múzeumi Társaság hagyományainak folytatójaként, a Múzeum 1948-ban alakult) is bővítette tevékenységeinek körét. 2005-ben 27 program valósult meg, melyeket több mint 10 000 érdeklődő látogatott meg.

Alaptevékenységének keretében az intézmény számos feladatott látott el; elsősorban múzeumi anyag gyűjtésével és védelmével foglalkozott (a tárgyak gyűjtése, feldolgozása, szakkönyvek beszerzése stb.). 2005. szeptemberében, a Múzeum, a múzeumi emléktárgy-bolt felújított helyiségében megnyitotta *A gyógyszerészet története Szabadkán* című állandó kiállítását. Ezzel a Múzeum, a Városházán működő állandó kiállítással, a dr. Vinko Perčić nevét viselő képtárral, a topolyai részleggel és a Városháza kilátótornyával együtt újabb lényeges elemmel gazdagította a kulturális kínálatot, ami egyben jól illeszkedik a város turisztikai kínálatába is.

2005-ben a Múzeum egyes osztályai (irodák, könyvtár és raktárak) átköltöztek a Városháza harmadik emeletére, míg a néprajzi raktár egy része átköltözött a Margit malomba. Ezzel a Múzeum által használt összterület 2.330 m^2-re bővült.

A Múzeumnak (a topolyai tagozattal együtt) 25 foglalkoztatottja van, ebből 15-en rendelkeznek felsőfokú, vagy egyetemi képzettséggel.

A jelentés folytatásában a fenn említettek részletes bemutatása következik, a témák tevékenység szerinti csoportosításával, illetve az egyes osztályok tevékenységei alapján.

1. A MÚZEUMI ANYAG FELDOLGOZÁSA, VALAMINT SZAKMAI ÉS TUDOMÁNYOS KUTATÓMUNKA

Múzeumi Könyvtár

- 2005. tavaszán a teljes könyvtári anyag a Városháza harmadik emeletén újonnan berendezett helyiségekbe költözött át
- A Múzeum 120 új címet vásárolt könyvtára számára
- Mintegy 40 hazai és külföldi intézménnyel került sor szakirodalmi könyvek cseréjére,
- könyvek jegyzékbevétele (123 cím)

Történeti Osztály
- A leltári főkönyvbe 67 új tárgy került bejegyzésre,
- A *Gradotvorci II –Városépítők II* c. monográfia előkészítése, melynek szerzői Mirko Grlica, múzeumi főmunkatárs, Viktorija Aladžić, magiszter és Gordana Prčić Vujnović, magiszter.
- Részvétel a *Živeti zajedno – Együtt élni* című kiállítás előkészítésében (együttműködés a Vajdasági Múzeummal a vajdasági Kormány által finanszírozott, a vajdasági multikulturalizmus erősítését megcélzó program keretében).

Néprajzi Osztály
- A *Živeti zajedno – Együtt élni* kiállítás előkészítése
- Az állandó kiállítás átrendezése (néprajzi rész)
- Tárgyak költöztetése a városháza régi raktáraiból a Margit malomba és az új raktárhelyiségekbe a Városháza harmadik emeletén
- Tárgyak jegyzékbevétele

Régészeti és Numizmatikai Osztály
- Ásatási munkálatok a horgosi csárda helyszínen (június-július)
- Munkálatok a kanizsai Kultúrotthon helyszínen (november-december)
- A *Živeti zajedno – Együtt élni* című kiállítás előkészítése
- Tárgyak jegyzékbevétele

Művészeti Osztály
- Részvétel a múzeumi programok megvalósításában
- A Franz Eisenhut kiállítás előkészítése
- Tárgyak jegyzékbevétele
- Kusztosz-gyakornokként elkezdte munkáját Ljubica Vuković művészettörténész

Konzervátori, Restaurátori Osztály és Fotólabor
- Az Eisenhut Ferenc kiállítás előkészítése
- A fotósok terepi munkája és a múzeumi programok fotódokumentációjának elkészítése

Természetrajzi Osztály
- A Természetrajzi Osztály raktára egy részének átköltöztetése az új raktárba a Városháza harmadik emeletére
- *Az allergén növények* című kiállításon
- Tárgyak jegyzékbevétele
- Terepi munka a következő helyszíneken: szabadkai-horgosi homokpuszta, Kapitány-rét, a Krivaja folyó völgye, Ludasi-tó (tárgyak gyűjtése és preparálása)

Megjegyzés: Minden múzeumi osztály tevékenységet folytatott Topolya Község területén is (lévén, hogy Topolyán van a Múzeum egyik tagozata).

KIÁLLITÁSOK ÉS EGYÉB PROGRAMOK ÁTTEKINTÉSE

A Múzeumban megrendezett tematikus kiállítások:

2005. jan. 27. A *Duna menti svábok a múlt és a jövő tükrében* című kiállítás (január-február, a Vajdasági Múzeummal együttműködve)

2005. március 8. *Örökre* (a zaječari Nemzeti Múzeummal együttműködve) (március/április)

2005. ápr. 14. *Kosztolányi és Szabadka* című kiállítás a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnáziumban

2005. ápr. 15. A *MUSEION 4* múzeumi közlöny bemutatása

2005. ápr. 26. *Édes kiállítás – a csokoládé vajdasági története* (a Vajdasági Múzeummal együttműködve)

2005. jún. 10. *National Geographic Horvátország - A 100 legjobb fénykép* című kiállítás (június 30-ig)

2005. júl. 8. F*azekas–keramikus mesterek határok nélkül* c. kiállítás (aug. 27-ig) a szolnoki *Damjanich János Múzeum* vendég-kiállítása

2005. aug. 6. *Palics, a művészek ihletője* a Vigadó teraszán, a Palics-Ludas KV-val együttműködve

2005. aug. 12. *Ludas a régi fényképeken* a ludasi helyi közösségben

2005. szept. 1. *Palics, a művészek ihletője,* Szabadka, Városháza belépője (szept.14-ig) (a városnapi ünnepségek keretében)

2005 szept. 6. *Könyveink,* zsidó könyvek kiállítása (együttműködés a Városi Könnytárral és a szabadkai SHALOM Egyesülettel)

2005. okt. 19. *Nadežda Petrović képei* (együttműködés a belgrádi Nemzeti Múzeummal és a Kolo srpski sestara szabadkai tagozatával) (nov. 9-ig)

2005. dec. 20. Előadás Franz Eisenhut festőről, az Etno-fest keretében

2005. okt. 22. Dr. Kiss József (Szeged) előadása *A pénzverés technikája az ókortól napjainkig* címmel (együttműködés a Szabadkai gyűjtők társulatával)

Dr Vinko Perčić Honi Képtár

2005. jún. 1. *A dr. Vinko Perčić Honi Képtár gyermekszemmel,* gyermekrajz kiállítás

2005. júl. 21. *Útirajzok,* Stipan Šabić (1928-2003) festő kiállítása (okt. 10-ig)

2005. szept. 3. A képtár honlapjának bemutatása a városnapi rendezvények keretében.

Emléktárgy-bolt – Galéria

Január/február: A szabadkai *Tifanny* üvegfestő műhely tárgyaiból készült kiállítás

2006 már. 18.: Raffai Krisztián fabútorainak kiállítása (március, április, május)

Húsvétkor: Húsvéti vásár

Június/július: *Dužijanca* c. kiállítás

2005. aug. 4. *2. szövőiskola* kiállítás, Vajdasági Magyar Folklórközpont, szeptember/október Ivana Dulić szalmaképeinek kiállítása

2005. szept. 3. *A gyógyszerészet története Szabadkán (a Szilberleitner patika beltere)* állandó kiállítás (program a városnapi rendezvények keretében)

2005. nov. 15. *A barokk Vajdaságban* c. fotó-monográfia bemutatása (a szabadkai Városi Múzeum kiadványa)

2005. dec. 20. A Zsinagóga felújítására indított jótékonysági akció népszerűsítése a karácsonykor és újévkor, Karácsonyi-újévi vásár

Vendégtárlatok:

Topolyai részleg

2005. jan. 28. A *két barát,* Farkas Béla és Baranyi Károly kiállítás

2005. május 19. Megemlékezés a nemzetközi múzeumi világnapról (a 2005-ös év témája: Múzeumok - a kultúra hídjai). A program keretében bemutatták a néhai dr. Harkai Imre hagyatékaként ránk maradt könyvtárat

2005. dec. 15. *A barok Vajdaságban* fotó-monográfia bemutatása (a szabadkai Városi Múzeum kiadványa)

Szabadkán a Múzeum programjainak és kiállításainak 11.028 látogatója volt (ebből 244 csoportos látogatás, 687 küldöttség, a helyi önkormányzat vendégei) és Topolyán 1208 látogató volt.

KIADÓI TEVÉKENYSÉG

A *Museion 5* előkészítése.

A barokk Vajdaságban fotó-monográfia

A *Gradotvorci II – Városépítők* II előkészítése.

SZAKMAI TOVÁBBKÉPZÉS

2005-ben, eszközök hiányában, a Múzeum nem szervezett tanulmányi utakat, vagy más továbbképzési akciót.

Posztgraduális tanulmányok

Négy munkatárs folytatja posztgraduális tanulmányait. A költségeket nem a Múzeum fedezi.

Vételek és ajándékozások:

8 db. Szabadka panoráma fotó (Slavko Sekulovic-tól megvásárolva)
Antun Bašić-Palković ajándéka – 72 földrajzi és történelmi térkép
120 címet vettek meg a Múzeum könyvtárának

Megjegyzés:

A Múzeum tevékenységének áttekintése megtalálható honlapunkon: www.gradskimuzej.subotica.co.yu

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

069(497.113 Subotica) (058)

MUSEION : годишњак Градског музеја Суботица: godišnjak Gradskog muzeja Subotica : a Szabadkai Városi Múzeum évkönyve / glavni i odgovorni urednik Hulló István. – 2001, 1– . – Subotica: Gradski muzej, 2001–, – Ilustr. ; 23 cm

Godišnje. – Rezimei na eng. jeziku.
ISSN 1451–1274

COBISS.SR–ID 179561223